

IOANNIS LO-

DOVICI VIVIS VA-

LENTINI DE ANI-

ma & vita Libri
tres.

EIVSDEM ARGV-
menti

VITI AMERBACHII
de Anima Libri IIII.

*Ex ultima autorum eorun-
dem recognitione.*



LVGDVN I,
Apud Antonium Vincentium;
M. D. LV.

*Es del colegio de Mallorca de la Compania
de Jhu d. Mirana*

१८३३

IO. LODOVICI VIVIS IN

SVOS LIBROS DE ANIMA ET VITA

ta, ad Franciscum ducem Beiaris, comitem

Belalcazaris, &c. Præfatio.



Vlla est rei alicuius vel præstabiliior cognitio quàm de Anima, vel iucundior, vel admirabiliior, quæque tantum adferat ad res maximas vtilitatis. Nam quòd anima excellentissima sit omnium, quæ sub cælo sunt condita, atque adeo cælis quoque ipsi potior atque excellentior sit, ut quæcunque de illa possimus assequi, permagni æstimentur. Accedit tanta in illa varietas, is cōcentus ornatusque, ut nec terræ ipsæ, nec cæli adeo sint depicti & descripti. Est quoque ipsa tam admirabilium vitæ totius operum inuentrix & artifex, ut spectari nec sine ingenti voluptate possit, nec sine grandi admiratione. Iam verò quod illic fons est atque origo bonorum omnium nostrorum, & malorum, nihil est conducibilius, quàm probè nosci: ut purgato fonte, puri dimanent riuuli omnium actionum. Neque enim poterit animum gubernare, & semetipsum ad rectè agendum habere in sua potestate, qui se non explorarit. Artifex videlicet est noscendus ante omnia, ut sciamus quæ simus ab illo expectaturi opera, quibus rebus siue agendis siue patiendis sit idoneus, quibus contrà. Idcirco vetustum illud oraculum toto orbe celebratissimum, in progressu sapientiæ primū poni gradum illum iubebat, ut quisque sese nosset, haud utique ossa & carnem, & nervos, & sanguinem, quanquam & hæc quoque: sed animi naturam, qualitatem, ingenium, vires, affectiones præcipiebat inspicere, & tam varios & longos recessus ambagesque, quātum fieri possit, explorari. Quibus de causis visum est mihi, tanta de re cōmentari nonnulla: atque eo magis, quòd recentes philosophi, ut in cæteris disciplinarum argumentis, ita & in isto segniter sunt versati, contenti iis quæ essent à veteribus relicta. ipsi verò ne nihil omnino agerēt, eas addiderūt quæstiones, quas tum explicare esset propè impossibile, tū explicatæ nihil adferrent fructus: tanta erat libido in rebus prorsum inanibus se defatigare. Porro antiqui in rebus tam reconditis statuendis, magnis se inuoluerunt atque intricarunt absurditatibus. Nec

mirandum profectò est, de anima illos prauè sensisse, quæ sub nullum corporis sensum cadit: qui ineptissima de iis rebus affirmarint, quas sensibus usurpamus. Stoici molestissima loquacitate infinita deblaterarunt, dum omnia cupiunt definire, & ad subtiles redigere captiunculas. Aristoteles more suo rectus est, & vafer. Ego, quæ sentiam, tradam explicatius, ad normam non luminis naturalis, quod imperiti somniant: sed veritatis, quæ & in natura, & supra naturam vnica est, non duæ. De quo errore & loquutus sum de Corruptis artibus disputans diffusè satis, & loquar in libris de Veritate fidei Christianæ. Itaque nec in refellendis falsis de Anima opinionationibus, quæ plures sunt quàm in alia quacunque quæstione, operam sumam: quod esset laboriosum admodum, & immensum, plusque adferret spinarum, quàm fructus. Cum verbis autem non solum à populo inuentis receptisque, sed vsu etiam doctorem tritis, multum fuit nobis negotii: dum parum congruentia, aptare tamen conamur nostræ structuræ. Nam vt nihil est magis quàm anima reconditum, magisque ad omnes obscurum atque ignoratum: minimè omnium quæres ad illam pertinerent, accommodis potuerunt vocabulis exprimi, ac consignari. Nos tamen quædam tolerauimus, alia expoliuimus, & adaptauimus, nonnulla sustulimus, vt maximè discientium videbatur referre. Opus hoc tribus voluminibus explicatum, de Anima brutorum, de Rationali, & de Affectionibus, nomini tuo dicare constitui FRANCISCÆ, Dux præclarissime, non tam ob tua in me beneficia, magna alioqui, & (quod ego pluris facio) plenissima egregiæ tuæ in me voluntatis: quàm quod excellens ingenium tuum huiusmodi tractatione admirabiliter delectari solere noui. Adde, quod est de affectibus speculatio, quæ tertio libro continetur, fundamentum vniuersæ moralis disciplinæ, siue priuatæ, siue publicæ. qua tu vna disciplina, quod ex te ipso, quum Bruxellæ vnà essemus, intellexi, præter cæteras caperis, ac teneris: iure id quidem optimo. nam nec alia vlla est æquè viro Principi conueniens, ad se ac suos, totamque Rempublicam ritè gubernandam.

IOANNIS LO-

DOVICI VIVIS VA-

LENTINI, DE ANI-
ma & vita

LIBER PRIMVS.



Quæ nec sunt adhaerentia cognitioni sen-
suum exposita, neque ijs ipsis adhaerenti-
bus teguntur, cognosci à nobis possunt ex
solis operationibus. Cernere est in rerum Rerum di-
uino.
natura quædam torpida, motus sui peni-

tus expertia, non ali, aut crescere, non loco sua sponte ce-
dere, sed perpetuum in suo uestigio fixa, quomodo à pri-
ma sua origine sunt ab autore suo condita: nisi quod ex-
trinsecus uel accessione aliorum fiunt maiora, uel detra-
ctione minuuntur, sicuti est à nobis in Prima philosophia
explicatum. Alia uidemus nutriri, augeri, decrescere in-
trinsecus. Sunt quæ ui sua atq; impete mouentur, sunt quæ
præter hæc sensus habent externos & internos: postremo
quæ ratione utuntur, ac mente ualent. Prima illa, quia ui
& uigore prorsum carent, non dicuntur uiuere. reliqua
propter internam illam uim censentur uiuere: quorum
gradus quatuor annotantur. Nam quæ solum nutrimen-
tum recipiunt, id quæ ad uitam propagandam & augen-
dam molem in corpus diffundunt, uitam siue facultatem
altricem nutrientemque dicuntur sortita: quo in genere
stirpes omnes continentur. Quæ uero præter eam sensus
quoque sunt nacta, hæc ad uitam referuntur sensilem siue
sentientem. huiusmodi sunt spongiæ marinæ, conchæ, &

quæ stirpimentia dicuntur, Græcè ζωόφυτα. Alia porro uitam cogitativam habent, quæ præter externos sensus ui quadam animi sunt prædita ad memoriam & cogitationem, sicut aues & quadrupedes. Vita rationalis seu humana, summa est inter uitas, media inter spirituales naturas & corporales, qua solus est donatus homo. quo autem nomine insignitur uita, eodem & anima, ut sit in alijs anima alens, in alijs sentiens, in alijs cogitans, in homine

Mutritio. rationabilis. Dicamus sigillatim de unaquaque. Nutritio est conuersio nutrimenti, qua est potestate corpus animatum, in corpus iam re ipsa animatum. Potestas hæc facilis & propinqua debet intelligi, quæ ex effectione & qualitatibus consideratur materia: quæ aptæ sunt, ut ad eam mutationem utatur illis facultas ea, quæ est uiuenti indita ad se alendum. neque enim aridum lignum uel cineres eius sunt rationis, tametsi per transitus actionum Naturæ aliquando in herbam & fruges possint conuertere: sed eiusmodi potestas procul est sita, & iam aliæ prorsum res essent, quam prius. Vitæ huius seu animæ altricis duo sunt instrumenta præcipua in corpore, calor & humor: tametsi ex his duobus calor propriè ad uim altricem pertinet, humor ad calorem. Anima omnis conseruatur in corpore per calorem: hoc est illius instrumentum potissimum. sicut uita nostrorum animorum calore quoque propagatur, nempe charitate Dei. Torpent scilicet omnia, & emoriuntur, calore semoto. & quoniam hic uelut alimento quopiam indiget, ne euanescat subito, & restringatur, idcirco additus est humor uiuentibus corporibus, uelut frænum caloris, ad prorogationem uitæ. Arripit humorem calor, & exugit: uicissim humor refrigerat calorem, & rapiditatem eius retardat, ac cohibet. nec alia est
reductio

reductio aquæ ad frigiditatem, quam Philosophi aliqui <sup>Redu-
ctio aquæ
ad frigi-
ditatem.</sup> comminiscuntur, qua dicunt aquam excalfactam referre sensim se ad qualitatem suæ naturæ, hoc est ad frigorem. utique non magis aqua, si ab igne separetur, ad frigus sese recipit, quàm uinum & oleum, & quicunq; humor alius. humidum enim ui naturæ suæ calorem refrænat primùm: hinc, si nimius est, cōsumit: unde humidū omne quālibet facultate calidū, amoto extrinsecus calfaciēte, refrigescit. Sed redeamus ad corpus animantis. Si in eo inualescat calor, nascitur sitis, quæ est humidi & frigidi appetentia, ^{Sitis.} contrarij scilicet: tum cōfirmādus est humor, ad sedādos ardores. Sin calor in humorem, & hic in illum agens de- lassentur, refocillatione utriq; est opus, & sumministra- tione uirium. ea fames nominatur, appetitus calidi atque ^{Fames.} humidi: nisi quòd humor, quē sitis expetit, tenuior est, quā quem fames. Sin uerò immodicè auctus sit humor, flacce- scit calor, & desiderium alimēti languet, reparandus est fomentis: tametsi nutrimentū omne quodāmodo fotio est, ac medicina. sed nutrimentum reparat animans, medicina autem instrumenta facultatis, quæ sunt ulterioris cōtem- plationis. Appetitus autē inditus est uiuētibus ad conser- uationem sui, nēpe ut sequatur utilia, fugiat à noxijs. itaq; is in libramento humidi & calidi conseruatur, dum uel æqualitatem obtinent, uel eam inæqualitatem quæ facile possit æquari cibo indito aut potu: quæ profecto inæqua- litas gratissima est, quippe naturalium uoluptatum, & incitamentum ad eas expetendas, & condimentum, ut ui- deantur suauissima. Ex his, quæ diximus, perspicuum fit, familiaribus nos & similibus nutriri, contrarijs curari. nam si quod potestate est hoc, facile transit in re ipsa hoc, quò potestas erit propinquior, eo etiam expeditior nu-

Funda-
mentum ci-
porum.

tritio: ideoque animantes recens natæ congruenter lacte nutriuntur, quod est ei moli quàm simillimum, unde habent coagmentata corpuscula. Constant naturæ corpora ex elementis naturæ, quæ quatuor esse, in confesso est: ignem, spiritum, aquam, terram. hisce omnibus alimur, uel in eorum natura, uel in facultatum ratione. aqua & aere per se, in similitudine autem rebus aqueis, spirituosiss, calidis, solidis, & duris: uelut ceruisia, uino, oleo, carnibus, fructibus, aromatis. Et sicut animantis corpus solidum esse oportet, ut quæ à facultate uitæ in eo exercentur contineat, ne diffugiant ilico, & dilabātur omnia: ita in cibis conuenit aliquid esse solidum, quasiq; terreæ qualitatis, quod alia cohibeat liquida, & in quo hæreat uis caloris, trāseātq; in molem animātis: alioqui semper animans appeteret, nec finis esset edendi ullus. In mari pisces alij alijs uescuntur: & quæ marina aqua sola putantur sustentari, ut mænæ, crassiusculum ex ea sumunt. unde etiam est in conchis & ostris fæces deprehendere, quod acidulus sapor manifestò prodit. Stirpes solo affixæ, terrenum succum per radicem sugunt: ex cuius parte subtiliore sunt frondes & flores, ex densiore frustus, ex densissima radix, truncus & brachia. Obseruatum est etiam, nationes omnes pane uti & obsonio, uel re aliqua quæ panis uicem impleat: nempe castaneis, glandibus, radicibus, piscibus exiccatis. Et inter animata, ut quæq; sunt crassissima, ualidioremque habent in densa materie calorem: ita rudissimo est eis & crassissimo alimento opus, ut sub septentrione, & equi & asini. quin equus poturus aquam pedeturbat, si fortè sit liquidior: scilicet non est conueniens ei alimentum adeò tenue. Asianorum quidam solis odoribus frugum dicuntur uiuere & nostri Hispani frequentes moriuntur

riuntur in insulis Noui orbis, & altera parte continentis, ob cœli & alimentorum subtilitatem: unde solida corpora, aere & cibis densioribus assueta, non queunt uitā producere. Eadem de causa aqua pura non dicitur alere, sed eluere. nec potus per se in rationem alimenti uenit, nisi ex adiuncto, quum alia immiscentur, quæ excogitauit partim necessitas, partim gula. & alia genera potionum sunt inuenta, succis uarijs è frugibus expressis: uelut uuis, pyris, malis. Sed hic potus noster est. naturæ uerò est ille, quo Potus promiscuè animantes utuntur omnes, & homines, qui sine artibus solo naturæ nutu ac magisterio reguntur. idcirco uidemus eum in cōmune uitis uniuersis largissimè propositum. Et sicut humor calorē detinet, ita calor quoad potest efficere, carpit atq; exorbet humidum, coquēs dissoluensq; ui atq; operatione naturæ suæ. Inter coquendū se- Concoctio parat utile corpori à redundantī, ac proinde noxio. Vtile corpori est, succus corpori congruēs, quia similis: noxium est, uel arida materia, uel succus alienus, & ideo saluti corporis officiēs. Vtile distribuitur primū in membra, hinc cōuertitur in corpus animātis, quod uis animæ cōplectitur, quasiq; agnoscit, ut partē iam sui corporis. Hu- Partes animæ vegetatiuæ. iusce altricis facultatis multa sunt munia, & tanquā particulares functiones, quæ illi uniuersali subseruiūt: nempe uis attrahens alimentū ad se, quam etiā in stirpibus deprehendimus, quæ fibras radicū uelut digitos quosdā quoquō uersum porrigunt ad capiendū, quo se alant. ideōq; radix omnis uim habet quandā perrumpendi, atq; aperiendi à natura insitam: ut quandoquidē humi est affixa, in duris & densis locis possit sibi locū facere, tum ad se dilatandū, tum ad sorbendū, si quid est alimenti in uicino. Sed facultas hæc arripiendi nō multum prodesset, si quod admissum

est, continuo efflueret. itaq; retentrix additur, quæ conti-
 net alimentum, & cohibet, donec perfecta sit congruens
 eius mutatio per potentiã coctricem. Huic adiuncta est
 purgatrix, quæ purũ ab impuro secernit: impurum uerò
 expultrici, ut foras eijciat, traditur: purũ uerò distributi-
 uæ, ut diffundat in mēbra. Postrema omnium est, quæ suc-
 cum illũ siue alimentum cōuertit, & incorporat in ipsum
 uiuens: incorporatrix sanè nūcupetur. Hæ functiones mu-
 tuo expectant, & adiuuant. prius enim alimentũ coquitur,
 quàm discernatur: & hoc, antequàm expellatur noxium:
 neq; attrahens suo fungetur munere, ni euacuatiũ sit cor-
 pus: nec coctrix, nisi prioris cibi facta sit expurgatio. sed
 si quæ earum cesset in officio, statim in alijs quoq; sentitur
 segnities quædam & desidia: tanta est inter illas conuen-
 tio, & cuncto corpore diuinitus tēperata proportio, quæ
 facile nos in admirationem duxerit tanti Artificis, cuius
 opus tale est, ut nō dico imitari (id enim nulla potest alia
 uel uis, uel sapiētia) sed uel mente & ratione assequi, ma-
 gnum & pulcherrimũ sit. Hæ facultates nō certas habent
 sedes in animato corpore, ut unaquæque in aliquo uno sit
 membro, nō in alijs. fusæ sunt enim in omni parte & mem-
 bro, tametsi in alijs maiores, & magis annotationi nostræ
 expositæ: in alijs minores, & magis obscuræ, adde etiã di-
 uersarum rationũ. Cernere est in perfectis animantibus,
 in quorum uentriculo concoctio fit in modũ ptisanæ, in ie-
 core uerò sanguinis, in mēbris autē substantiæ animantis.
 Et primũ quidē substantia est uniformis, ac sui similis:
 tum aduersa ac dissimularis: nec est unquam coquendi, &
 purgandi, & pellendi finis, aut ocium aliquod. calor
 enim continenter feruefacit humidũ: nec ullum est adeò
 purum, quin habeat feces, quæ separentur. Idcirco uni-
 uersum

uersum animantis corpus meatibus est quasi perforatum, & peruium expulsionī purgamentorum, quæ fit dies & noctes, primum per patentes illas cloacas suprà & infrà ore, naribus, auribus, oculis: dehinc ijs, quæ uocantur emuntoria, sub alis, & ad inguina. cuncto deniq; corpore exhalant subtiliores faeces: quod declarant capitis fursures, & scabrics, ablutio quoq; manuum, quæ semper inuenit quod eluat. ad eundem modum in pedibus, & in omni parte corporis. Hac de causa toties necesse habet animans cibum sumere, ut quod perpetuò perit, instauretur. Hæc facultas nutriens prima est, & simplicissima omnium, ad sustentationem animantis à Deo tributa.

DE AVCTRICE FACULTATE.

Videntia omnia aliquousq; uidemus crescere, & plurima illorum gignere sibi simile. itaq; nutrici facultati addita est auctrix quidem in omnibus, generatrix in plerisq;. Auctricē ut omnibus inesse diximus, ita non semper. nā & sistūt aucta, & relabūtur retrò: minuūtur enim, quasiq; contrahūtur, quemadmodū augēdo sese exporrexerant. Generatrix certo aduenit tēpore, adultis uiribus: quæ uicissim decremento potentia debilitatur omnino, ac perit. Altrix ergo potētia, perpetua est in uiuēte: auctrix uerò, & quæ simile generat, tēporaria. auctrix statim ab ortu, usq; ad certū limitē: gignens uerò, posteaquā ad certam magnitudinē & uires peruenit. De augente dicamus prius. ea non est additio extrinsecus, ut quū lignorū & lapidum aggregatione surgit domus, & uestis assuendis pannis: sed eodē tacito atq; occulto artificio, quo nutrimur, nempe conuersione alimenti per intima extenditur quātitas extrinsecus. Itaq; uis hæc ex nutriente manat, & cibus nutrit, qua est substantia congruis qualitatibus præ-

dita: & auget, qua moles. ideo animantium corpora in
 spongiæ modū finxit Deus: & si alia dēfiora alijs, minusq;
 perforata, omnia tamen poros habent, per quos alimentū
 se insinuet, & moles se diffundat. Sūt qui metalla inter res
 numerēt anima præditas, quod uideamus ea crescere, &
 quidē intrinsecus, ut appareat nō fieri absq; alimēto. quæ
 opinio haud prorsum est absurda. neque est quod prohi-
 beat, illa quoq; recipi inter uiuētia. nec ea suis carēt me-
 tibus, tametsi illorū auctus ad applicationē molis possunt
 magis referri, quā ad actionē altricis. quēadmodū cre-
 scūt fontes ac fluuij humore accedēte: saxa itē in imis ter-
 ræ, & scrupi ac lapides in superficie. Ignē quoq; uiuentē
 esse existimarūt olim quidem, unde religio eū extinguere
 apud ueteres Romanos (uti Plutar. tradit) scilicet ali cum
 & crescere autumabāt. sed profectō nō tam est ignis ani-
 mans, quā quiddā altrici uirtuti, & augenti simillimū:
 nempe earū facultatū in corpore animato nō causa utiq;
 sed instrumentum. nam causam non esse, probē Arist. col-
 ligit. quoniam quidē ignis incremēti nō habet terminum:
 extenditur, quantū suppetit quod comburatur. animantis
 uerō meta, est aliqua ex ratione animæ: alijs autē cite-
 rior, alijs ulterior, pro ui & magnitudine caloris & hu-
 moris, tū naturalīū & primorum, quos in ipsa corpora-
 tione natura inseuit: tum eorū quæ postea ex alimenti, &
 loci, & habitudinis qualitate accesserūt. hæc omnia intra
 certos limites Conditori Deo cognitos, naturæ autem à
 Deo ipso præfinitos: de quibus facilius nobis fuerit statue-
 re, qui non sint, quā qui sint. neque enim ulmi aut quer-
 cus proceritatem homo unquam pertinget, nec formicæ
 exiguitate humana anima continebitur, suis quidem fa-
 cultatibus & instrumentis apta atque adornata. Legi,
 qui

Crescendi
 terminus.

qui statim in ortu pueri, quam sit habiturus staturā prædicant. sed id magis in generibus quantitatis, quàm in definito aliquo puncto: ut ex membrorum cōstitutione & ossibus, & totius proportionē dicāt, pusilla statura cum fore, aut media & iusta, aut longa atque enormi, quadrato corpore, & bene compacto, aut è contrario. Quid, quod illa quæ deinceps accedunt, aliquid sæpenumero eam ad rem faciunt? ut nutriri aridis, an humidis: in calido & siticuloso loco, an frigido & humenti. humor enim auget corpora: eoque maiores sunt marinæ beluæ, quàm terrestres: & hæ, quàm uolucres: & in locis humidis ampliores homines, quàm in arentibus: ut ad septentrionē, quàm ad meridiem: & potus magis extendit corpora, quàm cibus. Hæc augendi functio ad perfectionem uniuscuiusque uiuentis est tributa. Visum est enim auctori omnium, eas leges operæ suæ naturæ imponere, ut quæ ex his elementis mundi inferioris in apertum edat, adolescant paulatim ex paruis initijs, tum adulta iam & quasi plena sistant paulisper gradū, hinc recidant sensim in suam originem: quæ admodum bis per singulos dies animaduertere est in motu Oceani. Hæc productio rerum à natura facta, imago Oceani est mundi à primo conditi. Non potest natura res è nihilo motus. procreare: solus id potest Deus. producit autem tam tenui principio, ut iudicio nostro non ualde uideatur abesse à nihilo: tum productum sustentat, atq; auget. in quo admiramur & bonitatem & potentiam Conditoris in ea, quæ est uelut secunda creatio. Tum exhaustis uiribus, quæ iam sustinere se non potest, quod creuerat, diminuitur. est enim cuiusque rei cursus & duratio, uelut iactus quidam, sicut in Prima philosophia est declaratum. Hæc uadunt omnia, quæ sub luna cernimus, & contrectamus, tum Dei

opera, tum hominum inuēta. Prima illa corporis animati constitutio, & contemperatio caloris humorisq; opificio naturæ indita, postquam se totam ceu inuolutam euoluit, atque explicauit, pugnantibus in eam loci & alimētorum qualitatibus deteritur indies, fitq; imbecillior, quousque succumbit manibus aduersantium, hoc quidem naturaliter. Nam casus permulti intercurrunt, qui non sinunt eam constitutionem aliàs euolui, aliàs sistere, aliàs paulatim relabi: sed subito, aut breuiter, certè uolentia sua opprimunt. Fit etiam non raro, ut ea constitutio imbecilla sit admodum. materia non satis obsequente actioni naturæ: uel quia parua & malignè suppeditata, uel quia infecta noxia qualitate. Instrumentum animæ altricis & augeſcentis est calor, pastus caloris humor. est autem calor quidem à natura ingenitus, est etiam humor ei additus, qui fusus quidem est per cunctum corpus, sed fundamentum habet in neruis, in ossibus. Hic multus est initio. quæ causa est, ut infantes inualidi sint, nec sensibus & ingenio utantur, tum somno indigeant diuturno. hunc calor paulatim carpit, & emendat. Sed ad uim caloris auertēdam, ne breui tempore totum humidum conficiat, tribuit Deus esculenta & poculenta. humidum tamen illud indies fit minus: calor autem ut in sicco acrior, quoad fatiscat deficiente alimonia, unde & uires corporis flaccescunt: ita relabitur deorsum paulatim corpus eisdem ferè gradibus, quibus ascenderat.

DE GENERATIONE.

POSTEA QUAM adoleuit corpus uiuens, incipitque interitus appetere, ne genus rei pereat, cōcessit Deus Naturæ, ut uim generandi sibi simile, & propagandi genus uiuentibus possit indere. Primum natura initijs rei, unde
est offi

est officium nutriendi, tum incrementis augendi postremo conseruandi singula, quamdiu potest, certæ speciei per procreationē similis: ita generationem uidemus esse opus animantis, iam pleni & adulti. hoc non solum in animalibus est annotare, sed etiam in stirpibus. Veris enim tempore tota uis est in radice, hinc in folijs & ramis, postea in flore & fructu, ad postremum in semine, ex quo sato prodit planta priori similis. Itaq; generatio est conuersio animati corporis, quod re ipsa est semen, in aliud simile illi, ex quo fuit desumptum. & quoniam nutriri, adulescere, gignere, ex alimento sunt, idcirco sub animæ uegetantis nomine clauduntur. eamque Aristoteles definiuit facultatem, quæ alimentum in corpus animatum conuertit ad eius salutem, & ex eo auget ad complendam iustam eius molem, & generat corpus animatum suæ formæ ac rationis. Semen in parua molis portione uim effectiōis suæ continet: quæ nacta congruentem materiam, profert se atq; explicat. Itaque magis id ad rationem effectiōis pertinet, quàm molis. Ideoque postremum accedit, uidelicet posteaquàm uis uegetatiua functa est suo munere in augendo corpore: tunc enim uacat ei de ijs qualitatibus, quæ animam in corporis administratione continent, multum exiguo in loco colligere, unde mox similis effectio arcessatur, quantum quidem materiæ qualitates patiuntur. nam quum hæ repugnantes sunt ijs qualitatibus, quæ effectiōi congruunt, degenerat quod producitur: ut in terra, quum diuersi generis stirpes edit ab ijs, unde erat semen desumptum: & in monstris animantium, & in muliere, quum pro puero edit beluam nō unius formæ. quod frequens est Neapoli Italiæ, & in Flandria Belgica: in quarum mulierum locis gignuntur beluæ multiformes,

sepe

Generatio

Anima uegetatiua.

saepe sole, aliàs cum infante, interdum puero à belua uel
 semeso uel exucto. Crassissimo uidelicet, maximèque putri
 humore eiusmodi mulieres abundant ex alimentis brassi-
 carum, & ceruisiarum potu. nec secus eiusmodi procrean-
 tur in illis beluæ, quàm lumbrices in utero pueri ex crudis
 fructibus: prauitas enim receptaculi adfert uim facultati
 specificæ seminis, & cogit uel nō producere rem suæ spe-
 ciei, uel aliquid aliud cum ea. Mola quoque ab eadem est
 causa. Ex semine non raro prouenit degeneratio, quum
 est corruptum deprauatione interna, in sua productione:
 uel externa, à loco, tempore, uel adiecto aliquo. De uiuen-
 tibus alia generationem habent spontaneam, ut muscæ, cu-
 lices, formicæ, apes: quæ nec sexum ullum habent. Alia ex
 commixtione sexuum prodeunt: ut homo, equus, canis, leo.
 Sunt quæ ambiguum habent procreationem, ut mures.
 nam eorum alij ex sordibus sine concubitu, alij ex concu-
 bitu proueniunt. Stirpes omnes spontaneam habent ori-
 ginem: primum ex suo ipsarum semine, deinde etiam ui-
 teruæ, in quam sparsit mundi conditor semina herbarum
 omnium, fruticum, arborum, alia alijs locis: nam frumenta
 & uineta, quæ tanta nostra cura excoluntur, naturalia
 sunt, & à primo sponte ex terra orta: neque enim ipsi fe-
 cimus. Ferunt in Sicilia triticum ultrò prouenire, absque
 hominum cura. nos tamen industriam adhibuimus, ut usui
 nostro aptiora fiant. Idcirco qui cultum hunc uel exco-
 gitarunt, uel alios docuerunt, pro inuentoribus eiusce rei
 celebrantur: uelut Ceres tritici, uini Noë, oleæ Minerua.
 Sunt quædam arborum, nec fructum ferentes, nec semen:
 ut tamarix & populus, quæ ideo infelices appellantur.
 sed quæ non propagantur semine, ijs pro semine est surcu-
 lus ex ipsis decerptus, aut terræ natura ac uis. Quæ com-
 mixtione

Varia ge-
 neratio.

mixtione sexuum procreant, in ijs est mas, unde semen de-
 ciditur: & foemina, quæ illud in se recipit. ideo generatio
 perfecto iam animante aduenit, ut sit unde ex mare sine
 damno possit subtrahi, & foemina sine incommodo suo
 excipere, deque sua substantia alere atque augere. Quod
 est in uiuente corpore præcipuum, quasique animæ pro-
 ximum, ex semine patris suboritur: quod autem crassius,
 ex materia matris. eamque ob causam mas calore præ-
 stat, tum ad expellendum ex se semen, tum illis spiritibus
 communicandis: foemina autem frigidior est & humidior,
 ad continendum semen, alendumque foetum. nec aliter ui-
 ri semen, & materia foeminæ se habent, quàm granum
 seminis stirpis alicuius, & terræ substantia. uis enim pro-
 creandi hoc genus arboris, est in semine: moles autem, qua
 arbor alitur augeturque, ex facultate terræ. itaq; expro-
 mit se atque explicat uis & natura seminis in materia,
 quam terra suggerit. Differentia autem inter sexus parua
 est: nihil enim aliud est foemina, quàm mas imperfectus:
 nempe cui iusta defuit caloris mensura. itaque ex inopia
 uidetur nasci foemina. Sed ea est tamen principis naturæ
 institutio, ut utroque sexu sit opus in animantibus, alter
 ex uiribus nascatur, alter ex imbecillitate: nec desit un-
 quam utraque causa ad utrumque procreandum. & qui
 ex malis nouit bona elicere, idem profecto ex infirmitate
 educit robur: tanta est huius Conditoris sapientia. Quæ
 animalia proportionem suæ corporationis multum de pa-
 terno acceperunt semine, ualent spiritibus, agilitate, uiri-
 bus, subtilitate animi: quæ contra plus de matris materia,
 tarda sunt, & laxa. In stirpum propagine magna est in-
 ter genitum & gignens similitudo figuræ atque ingenij,
 minor in animalibus, sed maior in brutis. quàm in homi-
 nibus:

Mas.
Foemina.

Differentia
inter sexus
parua.

Partes ani-
mæ gene-
ratiuæ.

nibus: propterea quòd in illis stabilior est imaginatio, quàm in nobis. nos enim magis uagamur animo. Genitricis facultatis hæ sunt vires particulares. Expultrix in mare, qua semen effunditur, & in foeminam immittitur: in foemina autem, continens & asseruans, tum immutatrix: quæ semen maris cum materia matris commiscet & temperat, quatenus & corporis & cuiusque membri contemperationi conducit: formatrix, quæ membra format & signat: postremo, quæ stato naturæ legibus tempore foetum excudit. Hæc est anima uegetatrix, cum suis functionibus: quæ quoniam sunt tot, tam uariæ, par est ut uariæ sint ei instrumenta & loci, quibus exerceantur: unde partes in animante existunt, & membra, non uniusmodi, & similia, sed facie & qualitatibus uariè atque admirabiliter distincta.

DE SENSIBVS.

Cogni-
tionis ge-
nera.

Sensio.

Hæc uitæ ratio, & plantæ & animalibus est communis. sed in animalibus quiddam uidemus inesse, cuius plantæ sunt expertes: nempe cognitionem, intueri, audire, tangere, gustare, odorari, quæ ad externa pertinet: quum tota plantæ uita introrsum spectet, exterorum orba & ignara. Cognitionis tria sunt genera: unum, quod nouit corpora tantummodo præsentia: alterum, quod etiam absentia: tertium, quod res incorporeas. Primi generis cognitio, sensio uel sensus nuncupatur, etsi nomine parum apto: quippe quod nõ minus patet latè, quàm ipsa cognitio. Sed utendum erit receptis uerbis. nisi fortè planius fiat, si quis corporalem sensationem dixerit: quod equidem non impedio. Ea uerò est cognitio animæ, per externum corporis instrumentum. Animaduertimus in animali oculos, per

los, per quos cernit: aures, per quas audit: nares, per quas odoratur: palatum, quo sapores dijudicat: & totum corpore sensum quendam diffusum calidi & frigidi, humidum & aridi. hæc sensoria uocantur, quasi organa & instrumenta sentiendi, uel sensationum receptacula: in quibus uis illa sentiendi artifex, & effectrix sensus nominetur. quod uerò sentitur, sensibile dicitur. Ita sunt in sensatione duo prima, uigor & sensorium, hæc utique naturæ potestate. ut uerò ea potestas se exerat, additur aliquid in quod, obiectum scilicet, ac uelut sensationis materia. Iunguntur ergo sensus & sensibile, ad sensationem. Quæ porro in natura iunguntur diuersa, medio aliquo utrique consentaneo applicantur: ut quæ os carni annectitur per cartilaginem. medium est ergo, quod & sensibili congruit & sensui: ut in uisu uel auditu, aëre aut aqua. Habet quoque medium causam aliam, ut sensibile quodammodo extenuetur distantia, minusque ueniat materiale ad sensorium, magisque sensus naturæ congruens, quæ est spiritalior, quam ipsum sensibile. Consentanea uerò exigitur distantia. nam si procul absit, extenuatur siue missa à sensibili imago, siue ea uis quæ in sensu imprimatur à sensibili, nulla ut iam sensio possit existere. Cuius imaginem intueri licet in sigillo ceræ impresso: quæ si sit crassa, non adeò in medio eius hærebit forma, atque in summo, quod est annulo proximum. Sed distantia non simplex est, & ubique eadem: alia enim est alibi pro portione sensus, & sensibilis, & qualitatis medij. Oportet item siue analogiam siue proportionem esse aliquam inter uim sentientem, & suum sensibile: ut hoc intra limites illius concludatur, nec sit tamen adeò tenue, ut fallat: quemadmodum minuta grana, molare saxum effugiunt in moletra.

DE VISV.

DE uidendi sensu primùm est differendum: is enim simplicissimus est, ac notissimus, adeò ut eius appellatio ad reliquos sensus, adque animi cognitionem extendatur. Vidēsne, inquiūt omnes, quàm suaue pomum, quàm graue æs, quàm dulcis concentus, quàm teter odor atque auersandus, ut acutè confectum est argumentum: ita reliquæ omnes notitiæ ex hac una intelligūtur, & oculi sunt in animo non minus quàm in corpore: & quæ de uisu dicuntur, ut acutus sit uel hebes, ad cæterorum quoque sensuum functiones accommodantur. Autor rerum omnium

Lux. lucem suam per uniuersum mundum diffudit, spiritalem in spiritalia, corporalem uerò in ea quæ essent corporata, ut eius beneficio & spiritus intelligerent, & oculi corporei cernerent, sic in angelo spiritalis est lux Dei, in sole autem corporalis. Lux hæc, quæ corporis in modum per moles est recepta, quum in raro hæsit corpore, efficit illud pellucidum, ut cunctum possit cōspici: uelut uitrum, aquā, aerem, quod διαφανὲς Græci nuncuparunt. quum uerò densiorem naçta est materiam, exclusa ab intimis hæsit circa summa: eaque tenuis lux, quod in extima facie conspicitur, uocatur color. non quin colorata sint etiā corporum intima, sed coloris effectus in superficie est. Color

Color. autem pro lucis portione uariè temperatur. nam uel plurimum lucis retinet, quod uocatur album: uel minimum, quod atrum: in quo sunt etiam distinctiones, & ceu gradus quidam. nam est album & candidum, est atrum, nigrum & fuscum ex quorum commixtione & temperamento, alij atque alij colores apparent, quidam albo, quidam nigro uicini: alij tanquam in meditulo amborum. quæ omnia esset recensere penè infinitum. Nam sub ipsis

formis

formis sunt aliæ uelut minores formæ, quas non sit persequi numero. Declaratur hoc, quod in solo uiridi nulla est herba, nulla arbor, quæ non proprium quendam habeat uirorem, & suum ab alijs omnibus distinctum. Sensorium uisus exterius quidem sunt oculi, interius uerò duo nerui à cerebro pertingentes ad oculos. Itaque exterior lux cum illa oculorum coniungitur, ad notitiam uidendi: sicut lux spiritalis cum luce mentis, ad intelligentiam. Nec uideri quicquam & discerni potest, ni adsit certius quidam uel lucis uel luminis modus, pro ui & potentia oculorum: neque enim quantuluscunque sufficit, ut de nocte. sicut rursum immodica lux obruit oculorum uires: ut si quis nostrorum solem serenum occidentem conspiciat, quod incommodum aquila non sentit. Lux uerò, seu lumen, quod hic non distinguo, haud adeò est necessaria propter interuallum oculi & uisilis, quàm propter ipsum uisile, ut tenuis lux à maiore adiuuetur. nam si circa uisile non sit lux, tametsi in reliquo sit interstitio, sint tenebræ: circa uisile autem lux, cernetur. itaque qui de nocte faces aut lanternas gestant, ipsi uisi ab alijs, non uident eos. Quapropter res quæ plus participant lucis, facilius in tenebris cernuntur: ut prunæ, adamantes, pyropi, nix, specula, aurum, argentum, cuprum, orichalcum, læuigata & polita, & animalcula quæ cicindellæ nominantur: quorum omnium lux diei splendore obruitur, de nocte existit, ut aliorum minorum luminum in maioribus. Nec solum sibi ipsa suppeditant hæc lumen in tenebris ad sui conspectum, sed impartiuntur uicinis rebus. Spacium autem oportet esse aliquod, & quasi interuallum, inter colorem & oculum. Spacium. oculus enim nihil cernit primum & per se, nisi lucem: ideo hunc absque interuallo intuetur. Quod si color oculo

superponatur, non cernet eum: quia excluditur lumen, cuius ope fit notitia uisus. Sin uerò longius color recedat, non intuebitur: siue quòd uisus potentia imbecilior est, quàm ut eò pertingat: siue quòd radij qui à uisibili ad oculum tendunt, tanta loci intercapedine còtabescunt. Princeps uisibile, uti modò dicebam, est lux: & quæ uidentur reliqua, modo quodam rationeque lucis cernuntur, nempe radiatione in formam pyramidis, cuius basis est quod spectatur. conus autem attingit pupulam, sæpe non totus: neque enim rei magnæ uniuersus conus sub magnitudinem pupulæ potest cadere. ideo pupula diligenter se circumuoluit, mira celeritate, ut omnes lineas coni, quoad eius facere possit, perlustret. Quæ de causa uisibile quod agitur, minus certo conspicitur, quòd lineæ coni non tam fixè feriunt centrum pupulæ, quàm ad uisionem conuenit. Turbatur quoque uisus in commotione interualli, ut in aere: sed manifestius in ijs quæ densiora sunt, uelut aqua & uitro. Qui oculi hebeti sunt uisu, ijs maiore opus est cono ad uidendum: idcirco procul non uident. adhibentur pro remedio conspiciilla, ut res appareat maior, quo ne debilem aciem subterfugiat. Alij quum quid intentius uolunt intueri, contrahunt genas, ut simul uis oculorum in sese recepta sit efficacior, simul imago rei arctius coacta, ne se effundat, sed amplior sensorio imprimatur, atque stabilior: quod in speculis atque oculis animaduertimus usu euenire. specula enim, & oculi concavi imaginem concipiunt maiorem: tumentia uerò specula, & oculi extantes, minorem. Oculi nullum ex se habent colorem. nam si quem haberent, omnia putarentur esse eiusdem coloris: ut qui per uitrum ceruleum intuentur, aut rubeum, omnia iudicant eius esse coloris. & in uehementi atra bili multa esse censent

consentur nigra, & in iracundia sanguinea uel lutea, quæ non sunt. Ergo primum uisibile est lux, secundum color, tertium adiacentis gratia, quod luce aut colore est conuestitum. Tametsi ea quæ solam obtinent lucem, uelut aer rarus & liquidus, non dicuntur spectari, propterea quod quale sit, nemo facile dicat: sicut aquam uel uitrum dixeris, in quibus densior materia lucem reddidit, ad naturam coloris propius accedentem.

DE AUDITU.

Est & alter sensus, quo percipiuntur soni: neque enim Sonus.
oculis sonos dinoscimus. Sonus quid sit, difficile est explicare. Gignitur ex plaga duorum corporum, qua aer pellitur usque ad aurem. Sitne aer ita impulsus sonus, an ea corporum commissio, an aliquid adhærens essentia, difficilis ad explicandum quæstio, & minimè necessaria. Nec aliter in aere fit sonitus, quàm orbes illi in aqua, iacto in eam lapide: & in orbem sonus porrigitur, magis ac magis sese extenuans & hebescent. qui orbes si frangantur, priusquàm ad aurem pertingant, imperfectus auditur. ideoque molem esse solidam, duramque est necesse, qua pellatur aer: nam molles non habent eam uim, ut linum & lana. Leuior autem, & latior & complanatiores materies, si duricies adsit, ualide aerem ferit, & procul pellit integrum: ideo latius sonat, ut in ære. latius adhuc, & integrius, si sit caua: sicut in lebetibus & cymbalis, propter crebrum repercussum: plaga enim congeminatur. Aspera uero superficies aerem diffringit, & raucum confusumque quiddam sonat. Oportet autem aerem tum impelli, tum non dissolui. Itaque simul & ictu est & celeritate opus, ne si remisse committantur corpora, lentus aer cir-

Aer auri
congeni-
tus.

culos suos continuo dissipet. praeuertenda est ea dissipatio celeritate plagae: ut quum uirga aut scutica aer intente ceditur, uelocitas ictus non patitur orbes aeris disturbari, existitque sonus, in quo percussus aer est pro mole icta: proximus uero, interualli habet uicem. Sensorium est exterius quidem auris, & crassus quidam in ea aer, quasi quæ humor: interius uero, nerui ab auribus ad cerebrum pertinentes. Hic aer auricularis cum externo illo coniungitur, qui est uerberatu corporum pulsus: unde fit auditio, sicut ad uisum lux cum luce. Naturalis huius aeris indicium esse aiunt, quod si quis auriculam manu compresserit, sentiet intus strepitum, scilicet moto illo aere. Ceterum si quis sit illic aer, quem ego potius tenuem humorem ac spongiosum esse arbitror: sed is tamen motu omnino caret, & sonitu, qui de reliquis est sonis cogniturus. bombus uero ille ex aere est externo, qui admota manu conclusus inter auriculæ meandros sinusque, & exitum querens, sonum illum edit, quemadmodum in retorta bucina. In aqua etiam audiri, sunt qui affirmant, quod pisces audiant sonitus. quod mihi uerum non uidetur: neque enim pisces in aqua audiunt, sed motum aquæ tactu sentiunt. Non quod abnuam audire pisces aliquos, quorum annotamus ad officium audiendi perforata capita in modum aurium: & extra aquam sonitus exaudiunt, quos attentè auscultant, aliàs admirantes, aliàs territi, aliàs quoque illic facti. uerum naturæ arcana sunt, nobis incumprehensibilia. Fieri potest ut pisces aliqui sub aquas audiant, & hoc sit illorum ingenium: itaque hoc sit relictum in medio. in cæteris autem qua non est aeri aditus, nec sono: ut per densissimos parietes. Vidi tamen in cemeliarchio Menciae principis Zeneticæ globum aureum absque ulla rima operis temistitanici,

stitanici, qui intrinsecus edebat sonum ab scrupulis, uel auri bracteolis. sed auri lamina exterior erat prætenuis, quæ ab scrupulis internis icta, ipsa aerem uerberabat, unde existeret sonus. Aer ictu molium dissiliens, si occursum solidi corporis integer reflectatur, unde uenerat, fit sonus reflexus, siue reciprocus, qui à Græcis ἠχώ nominatur. Echo. quanto uerò uicinius est, quò impingit, & integrius resultat, tanto fit maior echo, & plenior: minor autem & confusior, quo uel corpus est longius, uel confractior est aer. & quia postrema impingunt potius quàm prima, idcirco echo semper quod ultimū est soni, explicatius reciprocatur. Reflecti semper aerem percussum, ideoque semper etiam echum fieri, meritò Aristoteli affirmatur: sed non percipi à nobis, propter tenuem reflexionem. aer enim, etiam si nullum corpus solidum occurrat, non impellit aerem uicinum, quin ab illo uicissim repellatur: sed uincit aer casus proximum aerem quietum, impete ac uolentia, quam ei corporum concussus dedit. quo fit, ut ualidis uentis spirantibus, minus soni audiantur, noctesque sint ad audiendum aptiores quàm dies: quippe in motu uenti aer casus, non se perinde expandi, sicuti quum quiescentia sunt omnia. quod cernere est in aqua fluctuante, in qua orbes iactæ rei continuo disturbantur. Sonus est, sensibile auditus: corpora autem, quæ sonant propter sonum. ita quæ corpora sonum non emittunt, ut lana & linum, inaudibilia nuncupantur. Sonus in actione ipsa uel tardus est, uel celer: in sensatione autem acutus aut grauis, & quæ sunt inter hæc duo interualla graduum complura.

DE TACTV.

Constitutio prima naturalis corporis, elementa naturæ complectitur: quorum qualitates ac uires prin-

Tactilia.

cipes ac simplicissima sunt, calidum, frigidum, humidum, aridum: ex quibus aliae coniugationes existunt, duri ac molles, asperi & laevis, grauis & levis. Haec qui dignoscit, unus est sensus, isque tactus nominatur, diffusus per omnes corporis nervos, uel per ea quae uice sunt nervorum. Communicatur ea tangendi uis carni quoque ex uicinitate, sed tenuius atque hebetius. Interuallum quidem tactus & tactilis per se est caro, sed ipsa quoque communitate quadam sensorium. si quid superponatur carni, sentiet quidem per illud nerui spiritus, in quo est tangendi facultas: ut calidum uel frigidum, durum aut molle per chirothecam, sed non prius quam ad carnem penetrarit ea qualitas. Verum ex illis tactilibus, quae de communi omnium sententia posuimus, si quis rem subtilius expendat, inueniet solas primas qualitates elementares ad hunc sensum proprie pertinere: reliquas autem, ad uires & robur. itaque alia alijs & molliora, & duriora censer: sicut magis aut minus, uel grauia uel leuia. Asperum autem & laeue ex arido sunt & humecto, per aequalitatem aut inaequalitatem superficiei. Unus ergo est tangendi sensus, & unum tactile: nempe elementaris qualitas, cuius ope naturale corpus compingitur. Eae uero qualitates, quoniam ex proportionem ac congruentia uel noxiae sunt, uel salutes corpori animantis, idcirco ad eas noscendas tactus est uniuersis animantibus tributus, & per uniuersum corpus, quo facilius declinetur damnosum. Sed in homine in extremis potissimum digitis manuum: non quod illic caro sit molliissima, sed partim ex contemperatione, partim ex assuefactione. atque eo naturaliter ducimur, ut digitis illis praetentemus, & faciamus periculum primarum qualitatuum: quod ut expeditissimum est, ita & leuissimi detrimenti, si quid accadat.

accidat. Adiecit hoc quoque beneficiū natura, ut moles quæ tanguntur, segnius irritarent sensum, quàm uisile uel audibile: ne quoniam ipsæ per se tangunt animal, nocumentum esset ab illis paratius & grauius, quod enim corpus uidetur, uel auditur, nō attingit ipsum per se oculū, uel aurem. Est & beneficium aliud, quod breuioribus terminis actiones tactus gustusque sunt circumscriptæ, quàm auditus & uisus. celerius enim tangendo gustandoque, quàm uel cernendo uel audiendo delassamur. Nam quod tactus & gustus ad essentiam animalis pertinent, non item auditus & uisus: moderatio est illorum actionibus adhibita à Natura, ne per effusas operationes corrumpetur sensus, & periret animal, quod periculum alijs ex sensibus non impendet.

DE GUSTU.

Non omnia quæ natura ex solo profert, esui sunt animalibus. sunt quædam illis congruentia, ut fructus & panis triticeus homini, gramen pecori. Sunt quædam aliena, ut lutum uel ligna: quorum alia sunt omnino fatua & insipida, alia prorsum aduersa atque inimica, uel insuauitate, ut fel & absynthium: uel damno, ut uenena. Quæ nocumento essent futura, ijs qualitatem indidit gustui inimicam: sicuti contra salutaribus, congruam & placentem. salutaria autem uoco, non tam affecto corpori, quàm rectè habenti. nec refert, si qui ex peculiari quodam ingenio, uel assuefactione, amaris rebus aut fatuis, aut alienis gustatui capiuntur: sicuti homines uoraces & ebriosi, & mulieres prægnante, & qui laborant atrabili. Qualitas hæc quæ gustui uel allubescit, uel displicet, sapor nominatur. Gustatus sensorium, est neruus supra linguam expan-

sus, ad quem sapor peruenit, ductus à saliuā. & quemadmodum in extremis digitis acutissimus est tangendi sensus, ita in extrema lingua gustandi, propter subtilitatem spiritus nerui: non tamen per se (nam uerus ac certissimus sensus fit in radice linguae, qua palato coniungitur:) sed quia quod linguae mucronem attigit, celerrimè ad palatum perfertur. Humor saliuæ uelut medium quoddam uidetur sensionis, isquæ à sapore immutatur, ut reliqua media à suis qualitatibus: est enim ex se saporis cuiuscunque expers, ut omnes facile recipiat. idcirco quum lingua est arefacta, nihil gustamus: tum si saliuā sapore ullo imbuta fuerit, non rectè alios recipiet, ut in febris: quemadmodum omnia uidentur cerulea, intuentibus per uitrum ceruleum. Addunt etiam nonnulli medium alterum paulo penitius, & coniunctius cum ipso sensorio, carnem linguae: quæ sit potius sanè organi pars, quàm medium. Quæ animata lingua carent, hæc ore illo suo gustant: aut ea certè parte, quæ illis est oris uice, nempe qua alimentum recipiunt. Et quandoquidem saliuā, est medium, eo sola gustantur, quæ traducere saliuam possunt ad suam qualitatem: nempe calida atque humida. ex resolutione nanque humidi à calido, fit sapor: calor enim saliuam extenuat, ut subtilius accipiat humidum rei sapidæ. Quæ de causa sapidissima sunt temperata ex calido & humido, uelut saccarum & uinum. mel uerò, etsi efficacitate abstergit atque arefacit, habet tamen multum humoris in materia. quæ uerò plurimum caloris obtinent, humoris parum, acutius gustantur, propter causam quam modò attigimus: uelut piper, gariophylli, cinnamomum, & aromata: quæ humoris multum, & parum caloris, insipida sunt, hebetemque reddunt gustum, ut aquosa. incrassatur enim saliuā,

salina, unde sensio fit obtusior: ut uisus in caligine, aut nebula. stupa & ligna arefacta non afficiunt gustum, sicuti nec aqua, si qua modò est purum elementum: illa quòd humore penitus careant, hæc quòd calore.

ODORATVS.

Multa sunt in natura, quæ uel gustata ingentem protinus adferunt perniciem, atque etiam pestem interdum capitalem, sicut uenena præsentanea. ea gratia data est animantibus odorandi facultas, ut quæ congruere, quæ secus uiderentur, prænunciaret gustui ante periculum, ne animal aut edendi auiditate in discrimen ueniret uitæ, aut suspitione ac metu à salutaribus abstineret. Ita hic sensus magnam habet cum gustu non solum confinitatem, sed & congruentiam. nam cuique quæ bene sapiunt, bene olent: & quæ malè sapiunt, malè etiam olent: & si non, uice uersa. multa enim odorifera gustus auersatur, neque est hoc in utilitate perpetuum. Sunt enim in gustu atque odoratu utilitates, sunt delectationes, & hæc aliàs utilitatibus conducunt, aliàs aduersantur: nō in morbo tantum, ut absinthium & aloe, sed in recta etiam ualitudine. In quo educatio & consuetudo multum detorsit naturā. Olim nihil habebatur suauius, quàm odor messis, odor campi uerni: sicuti nunc hominibus rusticis nihil perinde allubescit, & senibus odor panis triticei recens cocti. postmodum quæ sita sunt alia, amaracinus, muscus, nardus, & aquæ ex floribus distillatæ: tum arte mista & confecta, præ quibus sordent iam naturalia. Eundem ad modum in epulis: ut quum sit nihil naturæ inimicius quàm popinaria, multi tamen nequeant iam sine illa uiuere. Qui à dulcibus abhorrent, nec odorum præstantia dele-

stantur: adeo ut non paucis suauissimus odor graui-
ter offendat caput. quod accidit etiam in quibusdam ex im-
becillitate cerebri, aut uiolentia caloris, quo abundant
odores excellentes, ut thus, cupressus, muscus. Sensorium
est in carunculis narium, aut quod in alijs animantibus ui-
cem earum obtinet, unde nerui ad cerebrum pertingunt.

Odores. Odores alij sunt suaves & blandi, alij acres, quemadmo-
dum in coloribus sunt grati quidam, ut uiridis: alij excel-
lentes, ut candidissimus & prae-fulgens. In ratione sensibilis
prae-stant est prior, sicut lux: sed in fine sensorij suauis, quo-
niam ad gustum refertur. Quod odori congruenti ad-
uersum est, uocatur foetor: sicut amarum, quod dulci. &
ut arida & frigida non gustantur, ita nec olent: tametsi
olfactus magis ad calida & sicca uergit, quam gustus.
calida enim euaporatio acerrimum odorem gignit, ut in
aromatis: & Aethiopiae Arabiaeque stirpes omnes odora-
tissimi sunt.

DE SENSIBVS IN GENERE.

Sunt ergo perfectorum animalium sensus quinque, ui-
dendi, audiendi, tangendi, gustandi, odorandi: qui à
Deo tributi sunt animali ad salutem ipsius. Nam quod
corporeum esset omne animans, & inter corpora uitam
acturum, uoluit ei Deus notitiam quandam indere cor-
porum, ut salubria appeteret, deuideret nocitura. Quae
intra quaque rem sunt abdita, ea per externa noscuntur.
sensus ergo sunt dati, in quibus esset omnium exteriorum
inherentium cognitio. nullum enim uidetur exterum ad-
haerens restare, quod sub horum sensuum notitiam non sit
comprehensum: ut appareat, nec pauciores debuisse sen-
sus absoluto animanti tribui, nec oportuisse plures. quan-
quam

quam definitio hæc sit sanè nostra coniectura, cum ueneratione sapientiæ ac potentiæ Dei, qui solus nouit quid expediat, & quatenus. Sed pergamus infirmis nostris ac tenebrosis uti collectionibus. Ex ui & qualitatibus quatuor elementorum, uires quinque sensuum sumus sortiti, ut ex proportionem quadam ac similitudine singula sentiamus. Terreus est tactui uigor, spissus uidelicet & tenax, fortiùsque apprehēdens: aqueus, gustus. ex crasso aere est odoratus, qualis est fumus: qui quoniam ui caloris ab humido exhalat, ad partem igneā retulerunt principes scholæ Peripateticæ, Aristoteles & Theophrastus. fundamentum quidem illud est, & quasi origo: sed in euaporatione situs est odor ipse, qui est uelut aer densior. Auditus est aereus, uisus igneus. oculi quidem certè corporatio aquea est, uis autem & efficacitas ignea: & quæ sunt ijs naturis consentanea, melius sentiunt. Primus sensuum est tactus, postremus uisus: quæ prima est cōiunctio, similis mūdana illi materiali, quo ignis & terra principes coierūt, reliqua sunt deinceps interiecta. *Distinctio sensuum.* Distinctio & separatio sensuum ex sensilibus uidetur sumenda: omnis enim facultas eò referretur, in quo se exercet. ut si sunt sensiliū quædam aliquot sensibus communia, uelut motus, magnitudo, numerus, figura seu forma, & situs, aut in loco positio, & quæ sub his clauduntur, quæ ferè sunt uisui & tactui communia, quandoque etiam auditui. Quæ uerò ex horum sensuum cognitione facultas interior elicit, nihil ad sensus pertinent: sicut pulchritudo in forma, aut fœditas, similitudo & dissimilitudo. quemadmodum in pomo prius gustato saporem oculus uidetur iudicare, & in igne calorē. Sed non est is qui hoc censet, uerū animus ex memoria. nam si desit memoria, rursus ad experimentum cuiusque sensus

sensus redibitur: ut in pueris, & quibusdam animantium. Hæc quidem sunt germana & uera sensilia, quæ καὶ αἰσθητὰ nominantur, hoc est per se. nam substantia per suum inherens sentitur: ideo aliena sensatione, quæ magis est mentis quam sensus. eaque de causa qui minus ualēt mente, ægrius penetrant per inherentia ad speculationem essentia: ut beluæ, & rudes homines ac tardi. Nam illa iam in infinitum abeunt, quæ coniecturis & ratiocinatione colliguntur. intueri me hominem musicum, & regem quidem intueor: sed notitia musici ac regis non est oculi, haud magis quam concentus, etiamsi libros aspiciam cum notis musicis. sed loquendi consuetudo obtinuit, quam ut in sermone. non obseruari absurdum fuerit, ita in iudicando nihil est necesse ualere pro lege, aut regula: nec finis unquam esset, si illam adeo uitiosam ubique uellemus distinguere, aut nouitate nominum tueri, ac fulcire. Iam ad alias transeamus loci huius quæstiones. Dubitatum est, anne species aliquæ à rebus uenirent ad sensoria. quæstio non tam necessaria, quam rixosa: ideoque circulis scholarum, & loquacitate contentionum mirè plausibilis. Sensus nostri omnes ita sunt à Deo compositi instructiq; ut ceu receptacula quædam essent eorum quæ foris inciderent: hauriunt enim illi manifestò extrinsecus, non emittunt. hoc ostendit forma ipsa organorum omnium caua, excipiendis quæ foris appellerent accommodata. nec aliter in sensibus usuuenit, quam in animo: qui ipse nihil foras mittit, sed aliunde ad se attrahit, quod cognoscat, atque in se agat. Facile est hoc animaduvertere in ipsis sensorijs: qui si occupati fortè sint extrà mittendo, non funguntur sua sensatione: ut gustus si expuat, odoratus si respiret, oculus si lachrymetur. Enimuero si sensationes extrà mittendo fierent,

rent, nimis defatigaretur animans actione tam continua. at in illa receptione, delassatio est longe minor, & reparatio leuioris operæ. Quod si in cognitione omni, ut existimatur, cognoscens fit ratione ac modo quodam cognitum, ut speculum obiectæ rei imago, uel sigillum cera: hoc certè nō extrā prolatio, sed intrō receptio præstabit. idq; uideo satis cōuenire, quod ferè natura ipsa docet. siue constitutione sensorij, siue actionibus sentiendi. Restat controversia, an aliquid ex se emittāt sensilia ad sensum, quæ species dicantur. Venire aliquid ex sensilibus ad sensoria manifestissimum, & quidē cum ipsis corporibus in quatuor sensationibus, ad nares suffitum, ad palatum saporem, ad tactum qualitates illas principes, ad aures aerem motum, ad oculos uerò luces seu lumina, cuiusmodi superius ostēdimus. nec est dubitandum, quin hæ sic pertingant ad pupillam oculi, quemadmodum ad speculum: & uidemus effectum consimilem. Istæ sunt species, nec alias esse necessarias intelligo. Dictu quidē mirabile, uenire aliquid à corpore ad oculum tanta celeritate, ut momēto temporis uideatur longissima spacia penetrare. quæ cōsideratio multos perturbauit: sed motus hos pro cuiusque elemēti qualitate ac ingenio oportet existimari. Maior est in uidendo celeritas, quàm in audiendo: quia illud est igneum, hoc aereum. ignis autē rapidissima est concitatio: & quemadmodum colores nominamus luces tenues, ita lucis naturam explanabit. lux enim simul ut apparuit, puncto temporis immensa spacia percurrit: & tali sunt ingenio colores, quali est lux, fons illorum & parens. Quæ animantia & pluribus rebus ad se tuendum indigent, & pluribus sunt nocumentis obnoxia, plures acceperunt sensu: tanquam instrumenta uel quærēda salutis, uel pestis euitanda. Quæ animantes quos habent sensus.

tandæ. Tactus tributus est omnibus, item gustus, quoniam necessarij sunt ad uitam propagandam: ideoque & medium eis astructum est intestinum. gustatu enim utile atque inutile nutrimentum discernitur, tactu uerò perimēs & innoxium. qua de causa non uno aliquo in loco tactus est à natura collocatus, ut cæteri: sed sparsus per corpus uniuersum, ut partes singulæ ad sui conseruationem tanquam in statione excubarent. Gustui odoratus est utilis, idcirco & illum antecedit, ut quid cognouerit renunciet, alliciens eum, uel auertens. non erat is admodum necessarius in scientia rerum, idcirco homini hebetissimus contingit: pro quo est notitia epularum. quin & facile in nobis tum obstupescit sensus hic. defluxu humoris crassi: tū etiam corrumpitur penitus. itaque multi eo carent, haud parua sanè molestia liberi, præsertim ut nunc sunt mores priuati & publici. Quæ animalia procul erant uictum petitura, hæc auditū & uisum acceperunt: qui sensus alias quoque utilitates præbent complures. Visus monstrat faciem ipsam uniuersitatis ac naturæ, dux & magister suus cuique domesticus: ideo præstantissimus habetur. quod testatur locus in capite celsissimus, tanquam in specula: & charissimus cuique, quod ex eo ad uitam omnem ingentes commoditates capiuntur. hic autor atq; inuentor fuit omnium serè disciplinarum & artium: cuius demonstratione cognoscimus corporum & in proximo, & procul dispositorum lucem, colorem, magnitudinem, figuram, numerum, situm, motum. Auditus ad transfundendam ab alijs ad alios peritiam aptissimus, ideoque sensus discipline nominatur, quo quæ animantes carent, nec doctrinæ intelligendæ sunt idoneæ, ut uermes. Quibus sensum aliquem natura detraxit, dictu incredibile quàm sedula sit
in conz

in compensando, partim in aliorum sensuum uigore, partim in cognitione interna: ut cæcis ac surdis dedit acumen tactus, celerem ac firmam memoriam, intelligentiæ subtilitatem. accedit etiam necessitas, cuius stimulo ingenium expergiscitur. Et quoniam uisus & auditus cognitioni seruiunt interiori, non est eos in omni animali reperire, ut reliquos tres, qui corpori. Magnam habent uisus & tactus communionem, quasque amicitiam, ut alterius errores alter corrigat, in sensili utique ambobus communi. ut in pictura oculus sibi eminentias quasdam uidetur conspiceret: tactus uero accedens, qui est sensus in homine certissimus, errorem hunc eximit, si modo oculorum est ea An possint sensus falli. fraus, & non animi. Nam & illud à Philosophis disputatur, possintne sensus falli. uetus quaestio, iam inde ab Stoicis, Epicureis, & Academicis tractata. Sed mihi non uidetur sensus posse falli, & si possunt fallere: fallitur enim, qui falsum recipit pro uero, aut è contrario. uerum porro & falsum in compositione sunt ac diuisione, quæ in sensus non cadunt: qui sensus sensilia sua simpliciter cognoscunt, absque adiectione ulla, quod hoc aut illud sit tale, aut non tale: isthuc enim cogitationis est. Quam mente existimo dictum illud esse olim, abstrahentium non esse mentiri. sensuum uero notitia, receptio tantum est quedam, ac uelut imaginis impressio, sicut annuli in cera, aut formæ in speculo. Sed reliqua est iam illa dubitatio, an ex An sensus fallant. sensuum nunciatione possit animus decipi. In sensatione insunt, sensorium, sensile, & medium. fallit sensorium, prauè affectum: ut lippus, aut lusciosus oculus. fallit obiectum longinquum, uel agitaturn, uel repente oblatum. fallit medium, non satis consentaneum: ut fumus, nebula, aqua, aer commotus, uelutrum colore infectum. Quod si omnia in recto
nat

naturæ constant habitu, sensorium bene affectum, sensile commodè oblatum, tempore ac loco medium congruens: non fallit animum attendentem, quod in reliquis omnibus contingit, ut quæ integram sequuntur naturam, minimum aberrant. Additum est, animum attendere oportere. nam is si aliò sit intentus, rectè quidem fungetur sensus suo munere, animus tamen ipse præcè statuet: sicuti quum nuncius uerum refert non audienti. ita existimamus non uidisse nos, quæ uidimus, aut aliter uidisse. Hoc esse in animo facile intelligitur. nam quidam audientes quæ non animaduertunt, sine intelligentia dicti tacent: paulò post uelut à somno experrecti, repetunt illud idem à memoria, & declarant se audiuisse atque intelligere.

DE COGNITIONE INTERIORE.

PRÆter hæc rerum præsentium exteriorem notitiam, aliam intus esse rerum absentium manifestò deprehenditur. nam & dormientes multa cernimus, & uigilantes ab omni prorsum functione sensuum abducti cogitatione uoluimus, quæ uidimus, audiuius, tetigimus, gustauimus, olfecimus: quæ sunt uel in mutis ad animaduersionem exposita & perspicua. Et quemadmodum in altrice facultate uidere est inesse uim quandam, quæ cibum recipiat, aliam quæ contineat, aliã quæ conficiat, quæq; distribuat & dispenset: ita in animis & hominum & brutorum est functio, quæ imagines sensibus impressas recipit, quæ inde imaginatiua dicitur. est quæ continet, hæc memoria: quæ conficit. phantasia: quæ distribuit ad assensum aut dissensum, extimatrix. Sunt enim spiritalia imagines Dei, corporalia uerò spiritalium quædam ueluti simulachra: ut
mirandum

mirandum non sit, ex corporalibus spiritalia colligi, ceu
 ab umbris aut picturis corpora expressa. Imaginativæ Imagina-
tio.
 actio est in animo, quæ oculi in corpore, recipere imagi-
 nes intuendo: estq; uelut orificium quoddam uasis, quod
 est memoria. Phantasia uerò coniungit & disiungit ea Phanta-
sia.
 quæ singula & simplicia imaginatio acceperat. Equidē
 haud sum nescius, confundi duo hæc à plerisq; ut imagi-
 nationem phantasiam, & uice uersa hanc imaginatio-
 nem nominent, & eandem esse functionem quidam arbi-
 trentur. Sed nobis tum ad rem aptius, tum ad docendum
 accommodatius uisum est ita partiri: propterea quòd
 actiones uidemus distinctas, unde facultates censentur.
 tametsi nihil erit quandoq; periculi, si istis utamur pro-
 miscuē. Accedit his sensus, qui ab Aristotele communis Sensus
commu-
nis.
 dicitur, quo iudicantur sensilia absentia, & discernun-
 tur ea quæ uariorum sunt sensuum. hic sub imaginatio-
 nem & phantasiam uenire potest. Phantasia est miri-
 ficè expedita & libera: quicquid collibitum est, fingit,
 refingit, componit, deuincit, dissoluit, res disiunctissimas
 connectit, coniunctissimas autem longissimè separat.
 Itaque nisi regatur & cohibeatur à ratione, haud secus
 animum percellit ac perturbat, quàm procella mare.
 Administratio hæc à sensibus mouetur, tum à corpo-
 ris affectione, qua uia spirituales essentia, ut angeli boni
 & mali, insinuant sese ad uim illam concitandam, esse- Spiritus
agunt in
phantasiā.
 tibus rerum naturalium subtilissimè, quique facile &
 sensuum & iudicij nostri cognitionem frustrantur, ad-
 hibitis. Habent quoque mentes illæ actiones quasdam
 nobis incognitas, ut homines inter se, quas bruta non
 capiunt. nam quemadmodum homines alij aliorum &
 phantasiam commouent, & mentem, uerbis, nutibus, ge-

Extima-
tiua.

stibus, literis, signis, quod brutorum cognitionem excedit: sic spiritales essentiae phantasiam nostram possunt agitare, actione aliqua sibi solis propria & cognita, mota prius facultate imaginatrice. Colligata est admodum imaginatio cum corpore. nam & à sensibus mouetur, & mirabiles vires edit in corpore, ut quicquid in alterutro imprimatur, redundet in alterum: corpus enim eam recipit, & reddit formam actionemque, quam imaginatio concepit. quod in rebus Venereis, sed manifestissimum atq; expressissimum in pragnantibus foeminis animaduertitur, in quibus ea efficit imaginatio concitata, quod facere nulla intelligentia aut ratio possent. Extimatiua autem facultas est, quæ ex sensibilibus speciebus impetum iudicij parit. Iudicium hoc ad profuturum aut læsurum tendit: quippe ad salutem retulit natura, uel cognitionem sensorum, uel stimulum suum. Itaque iudicatur prius, quale quidque in se existimetur: hinc quàm congruens aut damnosum. In priore censura sequitur animus sensum, uel uisum: in posteriore occulto naturæ stimulo agitur, & rapitur impete: ut quum ovis fugit lupum nunquam antea uisum, & gallinaceus aquilam uel accipitrem, & homo draconem ac monstra rerum. quin etiam ad primum quorundam hominum aspectum congressumque cohorrescimus. De memoria mox dicitur. Sensa exteriora dubium non est, quin proportionem quandam, hoc est analogiam habeant cum interioribus. sunt enim crassa & terrea, subtilium atque spiritalium imagines: & animo nihil est perinde de sensibus simile, atque oculus. itaque imagines animi proportionem rerum tales uidentur illic esse, quales externæ. istæ in oculis imprimuntur, interiores illæ in lucido spiritu, qui eas &

eas & retinet diutius, & offert animi oculo purius ac manifestius: quæ impressio ceu passio quædam est. at quum in eas animas componendo aut diuidendo incumbit, actio fit illius. Hisce facultatibus diuersa attribuit natura instrumenta, & ceu diuersas officinas in cerebri partibus. nam in anteriore cerebro dicunt esse sensuum fontem sedemque, ibique imaginationem constitui: in medio phantasiam, & extimatiuam: in occipitio memoriæ. id quæ inde colligunt, quod ut quæque harum partium afficitur, ita & illa functio: reliquis non mutatis, haud aliter quàm in corporis membris experimur. pede enim laeso ambulare non ualemus: quoniam etsi ingrediendi principium & uis est in animo, in pede tamen est instrumentum & fabrica. Ex cognitione censuræque noxiæ & benefici, appetitus nascitur congruentis, fuga autem damni & auersio: tum motus animi de bono præsentis, ac malo, de quæ eisdem uenturis aut iam appetentibus. qui affectus dicuntur, seu perturbationes, Græcè πάθη, de quibus diffuse est à nobis separatim disserendum. Appetitus qui est in aliquid, & auersio quæ ab aliquo, ut animum commouent, ita etiam corpus motu illo suo, ut uel ad utile feratur, uel ab obfuturo discedat. id fit ingressu, uolatu, natatu, serpendo. Sunt tamen animantes imminutæ, quæ affixæ semper in uestigio, quoniam quod sibi expediat, alibi non quærunt, expertes sunt horum motuum: uelut conchæ & spongiæ. contrahuntur tantum, & extenduntur, quatenus satis est illarum saluti. Palpitatio autem in quocunque animali, non est motus ex appetitu proficiscens, sed nutritionis, dum calor agit in humidum: quod cernere est in ijs quæ igni sunt admota.

Motus.

Palpitatio.

DE VITA RATIONABILI.

Mentis &
phantasiæ
certamen.

Hæc sensum siue exteriorum siue interiorum facultates supremæ sunt in brutis, in homine uerò menti deseruiunt, quæ innixa cognitione imaginationis & phantasiæ, altius sese erigit, nempe ad intelligentiam rerum spiritualium: & assequitur, se clausam obscuro carcere, obseptamque tenebris, eoque à rerum plurimarum intellectu arceri, nec posse planius intueri ac cognoscere, quæ uellet: siue essentiam rerum materia contactarum, siue qualitatem ingeniumque immaterialium, nec posse per hanc corporis caliginem acumine ac celeritate suæ uti. hucusque uerò nulla uis animantium se attollit, quæ nec in se unquam reflectitur, nec quicquam supra sensus corporis cogitat, aut considerat. Ex hac cognitione rerum supremarum, atque in natura excellentissimarum, ita ut etiam ad autorem omnium mens pertingat, oritur amor erga illas. Vnde pugna & contentio inter mentem ac phantasiam, dum hæc deorsum trahit animum ad corporea, mens ad superna & res præstantissimas erigit: & fertur mens ad ea quæ neque sensu ullo, nec phantasia comprehenduntur, errantemque & diuagantem longissimè per deuiam phantasiam cohibet, atque in uiam reducit. Neque est uniuersus eius nutus ad præsentem utilitatem aut noxam pronus: sed præterita recordatur, & futura coniectat, & ueri falsique censuram inquirat: quod bruto non est curæ. tantum quid expediat corpori, quidque illud lædat, considerat, actus solo raptu phantasiæ. Ex hoc mentis uigore manat sermo, eorum quæ mente capiuntur index: quo munere non minus carent bruta, quàm mente ipsa, origine sermonis ac fonte, ideoque muta nominantur: quæ sigillatim in sequentibus

bus explicabimus. hoc enim ordine sunt ista declaranda, ne difficilium atque abstrusarum rerum intelligentia confundatur. Hæc est uita mente prædita, id est, consilio, iudicio, ratione, quæ λογικὴ nuncupatur, à nobis autem rationabilis: quæ cognoscendo Deo, ac proinde amando condita, finem per hos gradus habet immortalem beatitudinem.

QVID SIT ANIMA.

HActenus de uita animantium. dicamus nunc quatenus inuestigari à nobis poterit, quid illud sit per quod quidque uiuit. Repetamus quod initio est à nobis positum, hisce uitæ hac uigoris actionibus liquido patefieri, aliquid in his uiuentibus inesse, quod desit torpentibus: scilicet quod uitam illis præstet, non item his alteris. Id uerò fieri non potest, ut sit ea moles, quæ sylua seu materies dicitur: hæc enim æquæ est in uniuersis corporibus bruta, semper torpens, & sui similis, nec ullas ex ingenio & natura sua uires sortita. Quod si facultatem illam materia tribueret, ubi materia abundaret, largius quoque de eiusmodi facultate esset inuenire, quod multo secus usu comperimus. Nam non minus est & animi & mentis in mediocri corpore, quàm in uasto ac enormi. Quid quod nec minus esset homo corpus extinctum, quàm dum uiueret. sed neque uires illas tantas adhærens potest aliquod præstare: quippe quod extremum & tenuissimum est rerum omnium cunctæ naturæ, proximum nihilo, ac penè nihil ipsum, sæpenuerò etiam nihil prorsum, sola mentis nostræ cognitione consistens. Porro ex ui & facultate hac uitæ admirabilia cernimus proficisci opera, quæ etiam à substantia existere magnum sanè

Qualita-
tes primæ.

est ac mirandum, ut non immerito homine sapientissimi illud à quo hæc tanta ederentur, in supremo substantiarum ordine reposuerint. Est ergo ab omni ratione alienum, ab inhaerentibus ea nasci, quæ uel de celsissimis uenire substantijs iure miramur. Cedo uerò, quæ tandem sunt ista inhaerentia? qualitates elementorum, quæ nominantur primæ seu principes, tum membrorum intus ac foris confirmatio. At uerò non quo quis habet plus caloris, aut frigoris, eo etiam plus mentis. Nec quæ ex illa qualitatum diuersitate constat, nexus atque harmonia potest esse effectio naturæ: illa enim & augeri potest, & minui. effectiones porro eadem semper sunt, ac uniusmodi: alioqui uariari posset ratio ac naturæ speciei, quod nulli unquam Philosopho uenit in mentem affirmare. Compositio autem & figuratio corporis, nihil ad hoc faciunt: quippe quæ est in cadauere & uiuente eadem. Adde quod maior est sensus, & humano uicinior, in quibusdam quæ longissime ab hominis formatione recesserunt: uelut in elephanto, quàm in sue, quo ferunt nihil esse homini similius intrinsecus, & contemperatione carnis: quod declarat gustus. nam quidam in extremis rebus pasti cadaueribus, retulerunt eam carnem saporis esse suille. Ad hæc, mens nostra non solum non sequitur naturam corporis, sed regit illud, & flectit, & torquet quò uult, repugnatque affectionibus, quæ maxima ex illa molis uelut pinsione existunt. Quid quod sentiendi uis omnem corporis & adherentium uim ac potentiam excedit, ut illius actiones nulla corporis facultas possit exprimere, quanto magis functio illa in nobis suprema intelligendi? Scienter Empedoclem Aristoteles interrogat, quid tandem illud sit, quo adiuncta illa uniuersa ad
tantam

tantam functionum uarietatem contineantur in corpore, & quasi coerceantur, nisi substantia quæpiam, & quidem non de postremis generibus essentia. Manifestum est etiam in diuersis animantium corporibus eadem esse, siue primæ, siue secundæ notæ inherencia, siue etiam tertiæ, ac infimæ: operationes tamen longè diuersissimas annotari, uelut in puero & simio, in leone & fele, in coruo & gracculo. rursum diuersa esse adiuncta, quum actiones sint persimiles, ut in sene & iuene. Sed isti qui ad insensilium rerum scrutationem aliquam non se attollunt, facile ad inherencia referunt, quicquid altius & reconditius est sensuum iudicio. Itaque superflua istis fuerit omnis effectio, imò uel materia ipsa, ut relinquatur eis solum moles quæpiam de genere quantitatis, cuiusmodi sunt geometricæ. Neque uerò hanc sentiendi atque intelligendi uim corpus esse dixeris, ex materia & effectione conflatum. nam quod primum in uiuente mouet illud ad operationes uitæ, est uitæ fons ille atque origo, de qua iam dudum uerba facimus. Atqui in omni corpore initium & origo actionum, est ipsa effectio. fuerit igitur satius, effectionem esse id, per quod uiuimus, quàm corpus ex materia & specie. quippe corpus eiusmodi animatū citius quiuis appellārit, quā animam: nempe per suam effectionem uiuens, sicut candidum per candorem est tale. Ex his quæ diximus, facile est colligere, quid non sit anima: deinceps uerò quid sit, aperiamus. quod quidem fieri non potest recta, id est, ipsa rei essentia denudata, ac uelut ob oculos proposita: sed uestitam, & quasi depictam quàm fieri per nos poterit aptissimis maximèque proprijs coloribus, proponemus spectandam ex illius actionibus. ipsa enim sub

sensus nostros non uenit, opera autem omnibus penè sensibus & internis & externis cognoscimus. Profectò benignitas Domini naturæ erga nos magnis se undique argumentis profert, quod nobis expedit, & in promptu posuit, & in copia: nullumque est signum euidentius, nobis non conducere, quàm remotum esse, rarum, difficile paratu. Anima quid sit, nihil interest nostra scire: qualis autem, & quæ eius opera, permultum. nec qui iussit, ut ipsi nos nossemus, de essentia animæ sensit, sed de actionibus ad compositionem morum: ut uitio depulso, uirtutem sequamur: quæ nos eò perducet, ubi sapientissimi atque immortales beatissimum æuum degamus. Sed ut de eo quod propositum est, pergamus dicere: neque de ijs ipsis operationibus potest semel in totum de finiri, ut quæ paulatim se per partes ad intelligentiam totius proferat. Ergo brutæ materiæ, ac inertis, addidit effectiones Deus, siue illas species nuncupare sit collibitum, seu formas, de quibus est alibi à nobis disputatum. Eæ sunt participes diuinæ præstantiæ, unaquæque pro modo suo & captu, ut uideri possint tanquam radij quidam sempiternæ illius et infinitæ lucis. Suprema Dei excellentia, est cōditio uitæ illius æternæ, omni felicitate cumulata, quæcunq; uel excogitari potest, uel optari. Hanc ille bonitate sua impulsus cōmunicare uoluit cum mentibus, quas in id conderet tanti boni capaces. Itaq; in rebus conditis, uniuersæ perfectionis uelut extrema quædā

Beatitudo. manus est beatitudo. Secundum hanc uerò bonitas, per quam uelut instrumentum quoddam beatitudo & comunicatur nobis à Deo, & à nobis accipitur. Ea enim & illum ad communicationem inducit, & nos ad participationem extollit. Bonitas autem esse nulla potest ubi

ubi non sit cognitio eius quod faciendum est: uidelicet quod tenendum, & à quo fugiendum. Adhæc tanta & tam excelsa fastidia per effectiones ascenditur, tãquam per gradus inter se coniunctos, cōnexosque, nihil ut inane relinquatur inter extrema à Deo disiunctissimis ad coniunctissima. coniunctionem & propinquitatem uoco, similitudine magis præstantiæ ad nostra iudicia, quàm applicatione essentia. ut coniunctio hæc & separatio non simpliciter sumantur, sed ad quippiam: nempe collatione non ad Deum, uerùm inter res conditas ex participatione diuinæ excellentiæ. Quapropter sunt, quibus res uiuunt effectiones siue species uiuentium. sicut id per quod res est charta, est chartæ effectio: per quod adamas, per quod lana, lapis, effectio speciei cuiusque haud aliter per humanam effectionem ego sum homo, per equinam hoc est equus, per caninam illud est canis. Quæ effectio nomen ex singulis rerum generibus sumit, quæ genera & partes seu formas ratio ipsa effectionis facit: uelut adamantina, chartacea, lapidea, per quas sunt adamantes, chartæ, lapides. Hanc in animantibus liceret uitam nominare, nisi uerbum hoc usus communis ad actionem potius uertisset, quàm ad speciei essentiam. Nec aliter anima est suo corpori uel connexa, uel (sicuti quibusdam placet) annexa & adiuncta, quàm reliquæ formæ suis materijs, nisi quòd in nexus ratione ac modo permagnum est discrimen, quale est in naturæ ordine, quo superiora inferioribus iunguntur, terra aquæ, hæc aeri, aer igni, ignis cœlo, cœlestia super cœlestibus, ac quodammodo diuinis. Quæ in natura coniunguntur & colligantur, ea omnia medio quopiam deuinciuntur, id uerò est, uel participatione essentia extremorum, quo

nodo connectuntur corpora, terra aeri per aquā, aqua igni per aerē, caro ossi per cartilaginē: uel congruentia quadam functionis atq; operationis, ut artifex operi suo per instrumenta, uelut pictor tabulae per penicillum uel carbonem, faber ligno per asciam & dolabram: sic effectio omnis artifex est in sua materia. instrumenta sunt qualitates, & conformatio materiae: per has unitur species moli. nec aliter anima corpori inuestitur, quā lux aeri, in quo complexu sit aer lucidus, utrunque uerō & lux & aer integrum manet: non enim miscentur ut elementa: in misto naturali, uelut herbae pulueres, ac oleū in pharmaco. Sed in alijs effectionibus nexus est substantiae utriusque partis uicinior, in anima distat longissimē. Cuius naturae sit quaeque species, ex eius officijs atque actionibus intelligitur. Saxa & lapides nihil habent omnino, nisi frigidum & torpens ex terra: & aqua est illis effectio, nexus autem ex earundem ingenio & qualitatibus. plumae & stipulae, aereae naturae quiddam sunt naturae. anima uerō, quae altrix dicitur, ignea est, omniaque eius munia sunt uis ignea. brutorum animi superiores sunt, coelestes scilicet: ideo & sensus & notitiam quandā sortitae, qua uices cursusque caelorum & siderum nō sentiunt modō, sed quadantenus etiam intelligunt: ut diei ac noctis, hyemis & aestatis. nec est facultatis horū elementorum, sensum & cognitionem praeberē: coelestis est potentiae. Homo uerō supra caelos etiam ascendit ad Deum ipsum, diuina est ergo illius origo. Materies in imo omnium iacet, nulla potest ad eam affectio descendere, nisi rapiat secum media: nempe earum formarū, quae in medio sunt, conditionem atque ingenium. ita species animalis uim animae uegetabilis continet, humana uerō uim

utrius

Hominis
diuina origo.

utriusque simul cum inferiorum quoque elementorū uiribus. In sensibus hoc idem annotamus. ignei sunt oculi, aures aereae, nares itidem, gustus aqueus, tactus terreus. Cui sunt oculi concessi, huic & sensus reliqui: cui gustus & tactus, non protinus & auditus & aspectus. Nec im- Homo mi- croco- smus. merito illud ferè placuit, hominem paruum quendā mundum appellari, quòd uim naturamque rerum omnium sit complexus. non est tamen ignorandum, uitas inferiores non esse superioribus agendi principia & origines, ut ex inferioribus superiores nascantur: sed adminicula quaedam, & uelut gradus, per quos superiora & descendunt, & ascendant. ut uegetatio non est sensuum origo, sed gradus, per quem sensus uenit ad corpus, & paulatim ad functiones suas scandit: habet enim unaquaeque uita originem ex se suam, & metam in qua sistit. Instrumentorum animae alia sunt liquores, ad certam quādam rationem & legem temperati: alia uerò membra siue interna, siue externa, adhuc uel illum modum conformata & descripta: quae illi, prius quàm sese corpore induat, eatenus à natura aptantur, quatenus perficere id ipsa per se non ualeret. reliqua enim quae praesentiae suae uiribus potest, illi ceu primum relinquuntur munus, in quo se exerceat, & occupetur, anteaquam functiones illas suas praecipuas explicet: sicuti res nos docet in par- Anima quid. uulis animantibus. Liquet igitur ex his, animam esse ac gens praecipuum, habitans in corpore apto ad uitam. Declaranda sunt horum singula paulò apertius: & ratio, cur quidque sit à nobis positum, breuiter reddenda. Agēs nominatur, & quasi artifex. nam quod agit quippiam per instrumenta, in eo ipso uis inest agendi illud ipsum: ut in pictore pingendi, in me scribendi. tametsi nec pictor

pictor sine penicillo pingat, & coloribus, nec ego sine penna & atramento scribam: in quo enim non est vis & facultas aliquid agendi, nec instrumentis adhibitis illud aget. An uero aliqua sit animæ actio, quam illa hisce armis semotis exequeretur, commodius differemus in sequentibus. Præcipuum autem additur. nam si quis calorem, uel humorē, uel spiritus aliquid dicat agere in corpore, sciat illa omnia non per se agere, sed ab anima id habere, ut agant: ueluti quod atramentum hasce literas effingat, & penna exaret, à me est, non ab ipsis. Est ergo anima ipsa artifex, est agens, non aliunde in eo utique corpore uim suam mutuans. Habitare dicitur in corpore. nam Deus in illo est corpore, non tamen habitat. & demon se insinuare potest in corpus animantis: sed habitat anima, quod illis eius est māsis, tāquam in ædibus, cum tota sua supellectile & domestico instrumento. Cæterum corpus hoc aptum descriptumque esse conuenit, quemadmodum illius speciei effectiōni consentaneū est. neque enim promiscuē in quacūq; forma & figura corporis, quæuis anima posset hærere, ad uitæ operationes edendas, hoc certē naturæ ordine, & his legibus, quas Autor uniuersitatis à condito orbe sanxit. Sed contemperatio liquorum & qualitātū, quia in corpore & ipso naturæ opificio penitior est, idcirco appositius est animæ organum, & maior artificis nexus cum illo: ut siue hoc deficiat, recedit anima: siue recedat anima, cōtinuū illud deficere sit necesse. Membra autē post animæ abcessum manent. cōfirmatio enim membrorum & internorum & externorum remotior est, & separatio: commixtio uero humorum in illis, intima. Quid quod qualitates illæ membrorum administræ sunt, & ceu instrumentorum

mentorū instrumenta: per has enim anima utitur mem-
 bris. quæ si absint, nulla est membrorum utilitas: ut in a-
 ridis, aut tumefactis, seu quo alio affectis morbo. est e-
 nim membrum ad exteriorem exercitationem idoneum:
 contemperatio autem humorum, ad organum illud in ea
 aptitudine continendum. Qua de causa humores illi sem-
 per sunt in motu, non item membra: semper enim debent
 cōtinere membrum actioni, si usus poscat, paratum. Qui <sup>De ratio-
ne instru-
mentorū.</sup>
 artifices unicum & simplex exercent opus, ijs unum in-
 strumentum sufficit: uelut ad aquam de fonte hauriendā,
 urna uel urceus: ad scindendum gladius, ad ferrandum
 ferra. qui uerò multa, aut unum uarium, ijs opus est plu-
 ribus, sicut ijs qui calant & pingunt, aut qui ædificant.
 Eodem modo de anima est sentiendum, cui & membra
 sunt foris attributa ad externas molitiones, & liquores
 ad uitæ munera. Confert sanguis ad salutarem irriga-
 tionem corporis, unde exhalent spiritus, uelut aurule
 ex fluuijs & fontibus salubres. atra bilis, ad sistendos ua-
 gantes spiritus, cohibendosq; ne subtilitate sua nimium
 disrarati, contrā quā corpori expedit, euanescant: fla-
 ua bilis, ad cōcoctionem redundantium humorū, & in-
 citationem corporis, ne obtorpescat. Pituita alimentum
 est rapacitatis igneæ, & quasi frænū, ne cuncta ilico cor-
 ripiat. Nec aliter quā opifex uarijs ferramentis uaria
 exequitur opera, nō idem omnibus, nec tamen uarijs sem-
 per uaria: sic in corpore animantis sunt quædam actio-
 nes, quæ anima certis quibusdam partibus exercet, sunt
 quæ diuersis, sunt quæ indifferēter omnibus. nec in uarijs
 tamen uiuētibus eodē modo, ut sentire, & ali, & cresce-
 re. fusum est per uniuersum corpus: oculo autem cerni-
 mus, aure audimus. Iam in arboribus alij rami amputa-
 ti, si ter

ti, si terræ infigantur, reuirescunt, & radices iaciūt: alij
 emoriuntur, sicut in animalibus. sunt quorum partes ex-
 cise uiuant per se, ut in insectis, quæ *ἑρποα* dicuntur: cu-
 iusmodi sunt uermes, apes, formicæ. in alijs uerò quic-
 quid est e corpore auulsum, continuo amittit uitam. Et
 sicuti instrumentū magnum momentum est ad opus re-
 ctè perficiendū, aut secus: sic in humoribus, & membris
 corporis, nō parum positū est, ut uitæ & sensuum & co-
 gnitionis & intelligentiæ actiones probè exequamur.
 quemadmodū ad densationē, uel disrarationē aeris pu-
 rior subtiliorq; aut contrā densior maligniorq; fit lux,
 qua similitudine in hoc negotio Gregorius Nyssenus uti-
 tur. Sed & omnia organa animæ sunt parata uelut arti-
 fici, & ipsa sola eis utitur, ut planè appareat aptationis
 huius corporis animatis, in quo tam sedula & solers uer-
 satur natura, perfectionē & absolutionē esse ipsam ani-
 mam: meritōq; Aristoteles, & acutè, ut solet, animā no-
 uo nuncupauit nomine *ὑπερτέλειαν*, quasi perfectionem
 secum adferentē. Prius quā ad alias profligādas quæ-
 stiones transeamus, disputādum uidetur, quot sint in ui-
 uentium genere uitarum seu gradus, seu rationes ac for-
 mæ. Sed plurimū interest, qua uia ad effectuum inue-
 stigatiōē insistamus: nam ipse per se adiri nō possunt.
 actiones uerò nisi proprias germanasque sumpserimus,
 ægrè ad id peruenietur quod inquiremus. Hac de causa
 genera sunt à nonnullis & multa constituta, & uaria.
 nam alij motum earum spectarunt: ita fecerunt natātia,
 ingredientia, serpentia, uolantia. alij statū corporis: un-
 de sunt bipeda, quadrupeda, apoda, erecta, proiecta, re-
 cta, curua. quidam habitationem & sedem: hinc terre-
 stria, aerea, aquatilia, ambigua, quæ Græce *ἀμφίβια*.
 Sed

*ὑπερτέ-
λειαν.*

Quot sint
 uitarum
 gradus.

Sed hæc omnia exteriora sunt, quæ ingenium effectiōis leuiter & obscurè ostendunt. Intima uerò & propria, & quæ abscedere non possunt, sine detrimento non tantentis illius, quàm speciei: ea demum cuiusmodi effectiō sit, arguunt. Nos ergo congruenter, ad id quod erat opus, de uitæ actionibus suprâ differuimus. Estq; à nobis demonstratum, esse quasdam actiones uitæ uegetantis, aliàs uitæ sentientis, aliàs cognitionis, aliàs rationis ac mentis. Hæc sunt opera penitissîma animarū, quæ adeo sunt cum ipsis connexa, diuelli ab earū substantia ut non possint. impediri quidem possunt obice aliquo, tolli non possunt, quo minus obice adempto redeant: ut non uidere, non audire hominē in mania, aut apoplexi, aut ebrietate, aut iracundia, uel pauore, ratione & mente nō uti. Quapropter quot sunt actiones illæ, tot sunt animarum genera: nempe uegetatrix, sentiens, cognoscens siue cogitans, rationabilis. Quorum generum aliæ quoque sunt portiones, ac formæ. uegetatrix enim stirpiū est omniū, & quodammodo ad metalla quoque se porrigit, quæ in terræ uisceribus nutriuntur, & adolescunt. Vita hæc omnium inferiorum effectiōum uires cōtinet, ad sensum non pertingit. Sensum uerò, non item cognitionē habent ea quæ Græcis sunt ζωόφυτα, mediæ cuiusdam inter ani ζωόφύλα. malia & plantas naturæ: plantanimes, & plantanima= lia uerti posse, non absurdè dixit quidam. Hoc in genere sunt ostrea, spongia, conchæ multarum formarum, quæ gustu & tactu sunt prædita, cogitationis expertes, & cognitionis internæ. etsi propius ad animalis naturam accedit concha, quàm spongia. Interiorem cognitionem habent animalia, in qua etiam nota nō desunt discrimina: quippe quædam non omnibus sunt sensibus prædita, & inter

Inchoata.

Quot ani-
ma.

& interiorum cogitationem leuissimam sunt sortita, ut
 bulla uideatur esse, sicuti insecta. tametsi in quibusdā na-
 turalem prouidentia solertiāq; admiramur: ut in ape,
 & formica, & araneo, & bombyce. Itaq; quod difficilis
 horum esset discretio, maneāt sanē in genere animalium,
 hac distinctione, quod inchoata nominentur. Perfecta
 autem sunt animalia, in quibus sensus sunt quinque: ex qui-
 bus colligi est facile, cognitionem aliquam interius in-
 sidere, uisus enim ad contemplationē est datus: & audi-
 tus, ut antea dicebam, disciplinæ est sensus. Supremū lo-
 cum obtinet anima, quæ ratione utitur: nempe humana,
 quæ inferiores omnes ui sua continet, de qua nobis reli-
 quus est deinceps futurus sermo. Sed prius duæ sunt no-
 bis attingendæ quæstiones. Prior est, quum in homine &
 uegetationem, & sensum, & cognitionem illam bruta-
 lem inesse cernamus: in animali uero sensum, & cogni-
 tionem, & nutritionē: utrū sit una in animali anima, una
 in homine: an potius totidē, quot functiones? præsertim
 quod eas & locis animaduertimus discretas, & tēpori-
 bus: ut in oculo est uisus, in cerebro cogitatio & mens.
 tum infans, dū corporatur in utero, nihil ferē distat ab
 stirpe: natus autē, à bruto. & quemadmodū Paulus in-
 quit, uiuit prius quod est animale, hinc quod est ratione
 præditum. Sed unica est in singulis animalibus anima,
 ut in quoq; corpore naturæ una effectio corporis, per eā
 uiuentis: uiribus tamen & functionibus distinguitur. ut
 multi magistratus, aut artes in homine eodem, quas ille
 & uarijs locis & uarijs temporibus, & diuersitate in-
 strumentorum ac ministeriorum exhibet. Quin & di-
 uersitas organorum, atque actionum inter se repugnan-
 tia, arguit unū esse opificē, & ab eo promanare omnia,
 qui arte

qui arte sua regat & moderetur singula, ut conueniat uiuenti. Quod si actionis, & opera, & instrumenta diuersas esse animas demonstrarent, nihil esset quod non multas haberet species. quid enim est, quod non multiformia edat opera? nec ullus esset effectioⁿum modus, magnaq; in scrutatione naturæ sequeretur confusio. Verum quū accedit præstantius, cedit inferius: quod in omni cursu & naturæ & intelligentiæ contingit. & in perfectione nostræ beatitudinis sempiternæ cessabūt inchoata hæc atq; imperfecta, quū erit charitas Dei consummata. Ob hanc tam multiplicem artificis solertiā & peritiā, attributa sunt illi à Deo arma tam uaria, diuersæ formæ, substantiæ, naturæ: quibus singulis enarrādis, multos libros magna ingenia dicauerunt. Altera quæstio est, quænam in corpore sit sedes animæ. Anima in uniuerso est corpore, haud aliter quàm unaquæq; effectio in cuncta sua mole: in cuius parte aliqua si nō adesset anima, pars ea non uiueret, ut in mēbro prorsum arefacto. Cæterū per oculū uidet, per aurē audit: quemadmodū agricola aratro findit terram, rastris sarrit, cylindro equat, ligone aut pala repastinat. nec aliud uidetur mihi esse, quàm si quis roget, in quo potissimū illorum ferramentorū sit agricola. Itaq; aptius sic putāt se quidā interrogare, quod sit animæ præcipuū instrumentum: neq; hoc satis prudenter. ad uidendum enim oculus, ad audiendū auris: ut præcipuum agricolæ instrumentū est, ad arādum quidē aratrum, ad sarriendum autē sarculum. Intelligentiæ quidē & cognitionis omnis, cerebrū, & in eo spiritus quidā tenuissimū, ac pellucidi: uitæ autē fons est cor. Multa quidem in animante sunt membra & intus & foris, adeo necessaria, ut non possit animal uiuere uno illorum quolibet exempto:

Quæ sedes
animæ.

Cor.

Cor in me-
dio corpo-
re.

cuiusmodi sunt caput, cor, hepar, & alia nonnulla non tamen ideo fontes sunt uitæ illa omnia, sed cor, quod primum in corporacione animantis uiuit, tanquã fons primò scaturiens: ultimũ emoritur, quasi uita cũ illo & initium capiat, & terminũ. reliqua mēbra sauciari & affici possunt, sine interitu animantis: cor non potest. Itaq; uidemus illud in medio situm, tanquã in bræcipua sede corporis, tectum munitũq; tanto præsidio thoracis, intestinorum, præcordiorũ, ceu arcem & præsidium uitæ corporis. illinc etiam, uelut ex castello aquæ riui ad omnes corporis partes salutare dimanant, per quos uiuunt & uigent omnia, imò si uel minimũ incõmodum propius ad illud accedat, etiamsi non attingat, illico uniuersum animans languescit, atq; exanimatur, quantũlibet animosum: atq; adeò nihil aliud efficit illud animosum, nisi cor bene constipatũ, quasiq; armatũ sanguine & calore, ne quid incõmodi facile illuc peruadat. nã quæ cor habent ab illis destitutum, meticulosa sunt, & leuiter quocunq; aliorum membrorum dolore linquũtur animis, non propter membra, sed propter imbecillitatẽ cordis: ut apertè fateantur, & clament illic esse uitam, illinc ad se uenire.

De se lo-
quẽtes ma-
num admo-
uere pecto-
ri.

Itaque sensum illum natura indidit omnibus hominibus, ut de se loquentes, aut seipsos innuentes, manũ admoueant ad pectus. quod annotatum à Chrysippo Stoico, ne quicquam à Galeno medico exagitur: præsertim quod non pro euidẽti atq; inuincibili argumento sumendũ hoc est, sed pro coniectura, non omnino respuenda. Nullum est membrum, quo non aliqua animalia careant. sunt quæ pedes, quæ caput, quæ pulmones nõ habeant: quæ cor non habeat, nullum est, aut aliquid saltem, quod uicem obtineat cordis, uel in ipsis quoque stirpibus.

IOAN

IOANNIS LO-

DOVICI VIVIS VA-

LENTINI, DE ANI-
ma & vita

LIBER SECVNDVS.



Omni, quod ad sempiternum illud bonum sit conditus, facultas est tributa boni expectendi, ut bono se cupiat applicare atque adiungere: quæ facultas, uoluntas nominatur. Voluntas.
 Non expetet autem, nisi intelligat: unde altera existit facultas, quæ intelligentia nominatur. Intelligentia.
 Quoniam uero animus noster non semper eadem in cogitatione insistit, sed ad actus alios ex alijs transit, receptaculo fuit illi opus, in quod priora cogitata, alijs subeuntibus, conderet, ceu in thesaurum rerum absentium: quas res, quum usus poscat, repetat, ac depromat, huic muneri, memoria est nota. Memoria.
 Ita hominis anima, quæ est hominis, ex tribus constat præcipuis, siue functionibus, siue facultatibus, siue uiribus, siue muneribus ac officijs, siue (ut alij appellant) potentijs ac partibus. nõ quod partes habeat id, quod est insectile, sed partes pro officio ac munere usurpamus. Hæ autem sunt, mens, siue intelligetia, uoluntas ac memoria: in quibus relucet imago diuinæ trinitatis, sicuti à sanctis patribus demonstratum est. Quæ sint harum facultatū actiones, quot, quales, qui earū ortus, progressus, incrementa, decrementa, occasus, perscrutari longè arduissimū ac difficillimum, plenissimūque intricatæ obscuritatis: propterea quod supra mentem hanc non habemus aliam,

quæ inferiorem possit spectare ac censere: quemadmodum mens ipsa, de sensibus & parte uegetabili facile iudicat, nempe inferioribus. Deus quoque facultates has nobis magis concessit ad usum nostrum, quàm ad earum notitiam, quales sint, ipse nouit, autor illarum: nos opifices eius sumus, per illas. Sed pulcherrimum tamen est (quia de re pulcherrima ac præstantissima, ad quæ animum componendum in primis conducibile) quæ sit mentis nostræ qualitas, uis, functiones, opera, quatenus liceat, perscrutari ac eruere quicquid ea exercitatione fuerit excusum repertumq; grande profectò & studij precium fuerit, & speculationis. nihilq; proferetur, quamlibet tenue ac exiguum, quin pro magno habendum sit. Porro facultates, quod uox declarat ipsa, ad faciendum sunt paratæ. quocirca ex factione facultates distinguuntur: nempe operatione, & opere. quæ quidem ab essentia rei deriuentur, nō ab inhærentibus, aut ijs quæ extrinsecus accidunt: cuius rei est in sensibus exemplum. oculi enim facultas est uidere, non hunc colorē aut illū, hoc aut illo modo: sed simpliciter, ac nudè. Intelligentiā facimus duplicem. nam & in uniuersum est mens tota, & functio quædam illius particularis. Mentem autem nostram annotamus intelligere, quæ foris ueniant, & intellecta uelut in capsulam quādam ad tempus reponere: unde quum opus sit, repetat. repetitio hæc, & quasi scrutatio, consideratio appelletur: inde in recordationē uenitur. Videmus dehinc illa, quæ intellexerit, inter se conferre, hinc ad alia discurrere: quæ ubi perfecerit, censet, statuit, iudicat quid uerum, quid falsum, quid bonum, quid malum. hinc uoluntas, quod est bonum, asciscit: quod malum repellit. Atque huc superiores facultates actionesque referuntur,

Partes
mentis.

Confide-
ratio.

feruntur, quæ etiam ab hoc ultimo ad primum eisdem gradibus recurrunt. uoluntas enim nihil sequitur, aut fugit, quod iudicium non censuerit prius bonum esse, aut malum. Nihil porro statuit iudicium, quod non sit confectum ratione, nec conficitur nisi collatum. conferri autem non potest, nisi consideratum, & repetitum à memoria: nec hærebit memoria, nisi prius cognitum atque intellectum. Offeruntur autem absentia cognitioni, quod non in solis rebus præsentibus sit appetitus uoluntatis nostræ, aut auersio, tum discurretur, propterea quod excelsa & procul disita expetit, ad quæ est per gradus & longa inuestigatione ueniendum. Postremo quæ nouit, quæ elicit, quæ expetit, aut declinat, quieta interdum contemplatur, quæ est uelut quies quædam animi. Ergo sunt hæc in anima rationali munera, uoluntas, memoria, mens, & sub mente simplex intelligentia, consideratio, recordatio, collatio, discursus, censura seu iudicium, contemplatio, de quibus sigillatim est disputandum.

SIMPLEX INTELLIGENTIA.

Est prima & simplex apprehensio eorum quæ menti proponuntur: nec aliter se habet in mente, quam oculus in corpore, imaginatio in animo. Neque uero simplex nominatur ideo, quod simplicia tantum cognoscat, hoc est singula rerum, ut sensus: sed quod nihil aliud quam comprehendit, ac uelut intuetur, quæ offeruntur. ea uero quantumlibet uaria, composita, connexa: ut ratiocinationes, sermones longos & multiplices, uisa confusissima. Quum quid animo offertur simplex, & sine compositione, si id præsens est, imaginatio recipit eam figuram, quæ



est oblata sensibus: sin absens, ut quum de eo fit in sermone mentio, si res est quæ cadit sub sensus, & memoriæ impressa, phantasia repetit formam à memoria. quod si ea sit res, quæ cognosci à sensibus nō queat, esse quidem aut non esse, hoc aut illo modo colligit ratione mens: imaginem tamen ei affingit phantasia, ex rebus sibi notis desumptam. sic effigiat Deum, angelos, mentes nostras, & quæ sunt eiusmodi. Idem facit in rebus corporalibus, quas ignotas ex notis sibi depingit: ut leonem, elephantum, Romam, Lutetiam, & eiusmodi quæ nunquam antea uiderit. Vniuersale nullum est in imaginatione, sicuti nec in natura: tantummodo à ratione discurrente attingitur, sub imagine confusissima ac tenuissima, dum mens, quantum efficere potest, phantasiæ se notis exuit. Difficile dictu est, quas habeant in animo effigies, qui cæci sunt nati. Et ut necessarium est ad cernendum, ut sit oculus apertus: ita & intelligentiæ, ad intelligendum, necessaria est attētio: seu aduersio quædam animi, quod Græcis dicitur *ὑποστέχειν τὸν νοῦν*. hæc est uelut mentis quædam apertio, ad recipiendum quod offertur. Intelligentiæ huius impedimenta sunt, uel intrinsecus ab alia cogitatione uehementiore animo occupato & abstracto, uel à cogitationum tumultu, dum aliæ alias subinde extrudunt. transit enim mens ad diuersas, nec in ulla sistit: tum uoluntas menti imperat, ut alias res agat, eamq; à præsentī negotio abducit. quod nec fit, nisi animus, quo uoluntati morem gerat, uenientem intelligentiam alia cogitatione tanquā pro foribus obiecta excludat. Extrinsecus causa est in corpore, in frigidis & crassis humoribus, qui spiritus gignunt densos & tardos, ac proinde ad percipiendum non satis idoneos. Foris quoque, quum

sensus

Impedi-
menta in-
telligētiæ.

sensus alijs rebus sunt ualde occupati, ab aliarum rerum attentione mentem auertunt. sed hoc ad illud refertur, quod alijs cogitationibus alias uel pelli diximus, uel excludi: neque enim sensus quicquam officerent, nisi illis semens accommodaret, & tanquam præberet aurem loquentibus. tametsi interdum uehemens & laboriosa sensuum corporalium actio impedit intelligentiam, quod spiritus auertit aut deuincit, qui sunt mentis instrumentum præcipuum, ut in morbo & dolore. Qui sic cogitationibus iactantur, animo uelut peregrinantur semper, nec unquã sunt in re præsentis. aliud agentes nuncupantur, quibus magna uitæ pars inutiliter transigitur. Sunt qui priorẽ sermonis partẽ non intellexerunt: ex intelligentia autem posterioris, quid sibi prior uoluerit, recte coniectant: uel ex uestigijs exiguae intellectus superiorum, uel ex collatione coniecturarum à negantibus ad alienam. non est uerisimile hoc esse, nec illud aut illud: igitur quartum hoc, quoniam nullum restat aliud. Itaque due sunt in totum causæ non intelligendi, uel quum occupatus est artifex, uel quum instrumentum non subseruit. in quo & delassatio comprehenditur ingenij, quæ ab ipso non est, sed ab instrumentis. Mens enim nostra non habet uim infinitam, nec quantam uult in actione præsentis, uel in materiam obiectam: sed in duratione temporis, & continuatione operis. quocirca in suis istis actionibus nunquam sua ipsius imbecillitate deficit, sed organorum. Reparatur intentio fessis uel quiete, uel sola auersione animi ad aliud, ut in defessis: & eo facilius, si à re graui ad leuem, à molesta ad iucundam. tum exhilaratione sensuum, uelut amœno spectaculo, harmonia, refectioe cibi & potus, sessione si steterit, aut stando si se-

derit, uel in ambulatione, excitatione noui affectus, letitiae, mœroris, cupiditatis, ultionis, ut cuiusque est procliuitas : denique re quacunque, quæ recentem spiritum sufficiat.

DE MEMORIA ET RE-
cordatione.

Recolere.

Reminisci.

Memoria est facultas animi, qua quis ea, quæ sensu aliquo externo aut interno cognouit, in mente continet. Itaque actio huius tota est introrsum conuersa. Est enim memoria uelut picta tabula, quæ ut aspectu oculorum efficit actum notitiæ, sic illa intuitu animi intelligentis, aut cognoscentis : quæ notitia non est simplex. nam consideratio est, quum inquirat & scrutatur : recordatio uerò, quum ad id peruentum est, quod uolumus. Est & in recordatione recultus, quum animus insistit in recordatione rei alicuius, multum eam retrahens a cognitione, & reuoluens, quod recolere nominatur. Quæ recordatio simplici gignitur intuitu animi in memoria, ea communis est nobis cum beluis : quæ autem fit per gradus quosdã & discursum à rebus quæ ante animum obseruantur, ad ea quæ subterfugerant, hominis est propria, qui solus discursu utitur : reminisci à philosophis nuncupatur. Neque in hoc nobis conuenit cum usu communis loquendi. nam Vergilius de equo dixit, Dulces reminiscitur Argos. Sed teneamus ad commoditatem differendi, uocabulum usu scholarum tritum : & sit nobis reminiscencia, quod Græcis ἀνάμνησις, quæ est in recordationem reductio, quasi recordationis recordatio. Habemus igitur memoriam, recordationem, reminiscenciam. Memoriae sedes ac uelut fabrica, in occipitio est à

est à Natura collata, admirabili sapientia, quòd præte-
rita cernat. illic uelut oculum habemus quendam multo
præstantiorem, quàm si corporalis aliquis esset astru-
ctus: qualis in fronte, quod in fabulis est de Iano. Memo-
ria, sicuti & manus, duæ sunt uires, apprehendere & re-
tinere. apprehendunt facile, qui humido sunt cerebro.
Est quidem cerebrum omne humidum, sed supra modum
intelligi conuenit. ut sigillum celeriter in humore fluido
imprimitur, sed non diu hæret, nisi in arefacta materia:
ita biliosi ad retinendum sunt aptiores, ubi semel appre-
henderunt. Temperamentum autem ad utrumq; est ido-
neum: quod in quibus est pueris, bonitatē ingenij arguit,
ut Quintilianus annotauit. adiuuatur enim ingenium à
memoria, ut & percipias facile quæ uelis, & celeriter
ac fideliter reddas, quum sit opus. quæ duæ partes, illico
& bona fide repræsentare, illius sunt, quod retinere no-
minaui. Nam sunt qui continent quidem, sed in reddendo
quasi deposito uel tardi sunt, & diu laborant querendo,
uel reddunt mala fide: nempe aut non integrè, aut confu-
sè, & perturbatè. quod qui faciunt, ingenia habent in-
uersa, atq; infelicia. Iuuenes propter calorem, & humo-
res puriores, plus pollèt memoria, quàm senes. Primum
in quod ætas inuadit, inquit Seneca, est memoria: nec ul-
lum senectutis certius signum, quàm memoriā labascere:
remittitur enim ætate calor, & spiritus condensantur.
Cæterum memoriæ loco magnum substituit Deus bonum
senibus, prudentiam, usu rerum collectam, & iudicium
acrius & efficacius. Nec memoriam habent omnes pa-
riter ad omnia. sunt qui uerba, sunt qui res meminere-
faciliter: ut Themistocles rerum, Hortensius uerborum re-
cordatione dicuntur ualuisse. quod exemplum positum sit,

Memo-
riae par-
tes duæ.

Memoria
varia.

Memoriae
quae con-
ducant.

pro toto & hominum & rerum genere. Nam alij curio-
sa, alij recta & simplicia, alij publica, alij priuata, alij
uetera, alij noua, alij sua, alij aliena, alij uitia, alij uirtutes
recordantur citius & melius, ut est cuiusq; ingenij pro-
nitas, & attendit ad haec aut illa libetius. Attentio enim
memoriam confirmat, ut statim dicam. Et quemadmo-
dum in pictura, non omnia quae expressa sunt, uel cerni-
mus, uel animaduertimus, uel quum quaerimus occurrunt:
ita in memoria multa habemus nobis incognita. & quae
nos non habere credimus, quum habeamus, sicut a con-
trario. tum quae habere scimus certo, multum tamen quae-
sita, indagata, inuestigata non comparent: quae si quis
offerat, statim agnoscimus, ut in loquendo. Nam pleriq;
linguas intelligunt auditas, quas loqui nesciunt: loquen-
do enim quaerimus, audiendo autem offeruntur, & reco-
gnoscimus. Memoriae plurimum confert naturalis con-
temperatio corporis, quali fuisse praeditos illos credi-
bile est, quorum magnitudo memoriae monumentis lite-
rarum celebratur, Themistocles, Cyrus, Cineas, Horten-
sius. Adiuvatur tota ratione uictus, cibis, potionibus,
exercitamentis, quiete, somno moderatis, & ad faculta-
tis illius instrumenta accommodis. Sunt quaedam quae pe-
culiariter prosunt memoriae, alia quae obsunt, obseruata
medicorum cura, & libris consignata. Et quemadmodum
non imprimitur in aqua fluenti signum annuli, ita neq;
in memoria res cognita, cerebro uehementer agitato.
quale est in pueris infantibus, propter continua incre-
menta corpusculi: tum in ebrijs & aegrotis, quum ualida
uis ardoris spiritus omnes rapit secum, conuoluitq;. Dif-
ficile item recipiunt, qui in occipitio frigidos habent hu-
mores, ac proinde duos, quorum est natura ad impres-
sionem

sionem saxea: tales sunt senes, & tardi, & torpētes. Qui uerò sani sunt & integri, sed celeres habent spiritus, apprehendunt quidem citò, sed non adeò continent: cuius sunt generis biliosi. Lenta ingenia, inquit Aristoteles, recordationis fide ualent, acuta autē reminiscētia. Tenacior est memoria in tardo, sicut diuturnius sigillum in saxo aut ferro: redeunt tamen celeres facilius in recordationem. Altē descendunt in memoriā, quæ attentē sunt à primo accepta, & cum cura. quo fit, ut ingeniosissimi sæpe homines, & bono memoriæ prolixē instructi ornatique, non tam recordentur multa, quàm qui illis non sunt pares his dotibus: quòd neglectim multa uident, legunt, audiunt. Si se adfectus aliquis cōcitatus, primæ rei cuiusque memoriæ admiscuit, recordatio est deinceps faciliior, promptior, diuturnior: ut quæ cum maxima lætitia uel dolore sunt in animum ingressa, horum longissima est memoria. eaque de causa mos est quarundam gentium, in statuendis agrorum limitibus acriter cedere pueros qui adsunt, ut firmitus & diutius recordentur illorum finium. Exercitatione & meditatione crebra magnum memoria sumit robur. fit enim & ad accipiendum prompta, & ad plura capienda latior, & tenacior ad continēdum: nec est ulla in toto animo functio, quæ perinde cultum sui desideret. Ingenij munia non fiunt quiete ac cessatione deteriora, sæpe etiam renouantur, & præparata plus uigoris acquirunt. Memoria, si non exerceas, hebescit, ut tardior fiat indies, & segnior ocio ac quietudine. Obluisci autem triplici ratione dicimur: uel quum imago illa in memoria depicta eraditur prorsum ac deletur, uel quum interlita est atque interrupta, uel quum quærentem subterfugit: uel quum obrupta est, & quasi

Obluio-
nis ratio
quadru-
plex.

quasi uelo quodam contecta, ut in morbo uel affectu con-
citato. prima est uera, & maximè propria obliuio: se-
cunda est obscuritas, seu litura: tertia & quarta, occul-
tatio. quæ deprehendere est in tabula, cuius imaginū alia
est deleta, alia est interlita uel intercisa, alia nos fallit, a-
lia est operta uel exolescens. Obluisci etiā dicimur eo-
rum, quæ à natura ipsa accepimus, quum de primis illis
& naturalibus informationibus dubitamus, quæ euiden-
tissimæ & certissimæ ueritates nūcupantur. perinde est
enim, ac si eas aliquādo didicerimus, naturæ institutio-
ne. Prima obliuio, noua prorsum cognitione indiget:
quarta detectione, ut sanitate corporis aut animi: reli-
quæ duæ instauratione, ut uestigatione, & quasi gradi-
bus ad id ueniatur, quod quærimus, ut ab annulo in au-
rifabrum, ex hoc in monile reginæ, hinc in bellum quod
gessit uir eius, à bello in duces, à ducibus ad eorum pro-
genitores aut liberos, hinc ad disciplinas quibus stude-
bant: in quo nulla est ad sistendum meta. Gradus hi per
omnia argumentorum genera latè sese diffundunt. à cau-
sa ad effectum, ab hoc ad instrumentum, à parte ad to-
tum, ab isto ad locum, à loco ad personam, à persona ad
priora eius & posteriora, ad contraria, similia: in quo
discursu non est finis. & sunt transitus quidam longissi-
mi, imò saltus: ut ex Scipione uenio in cogitationem po-
tentie Turcicæ, propter uictorias eius de Asia, in qua
regnabat Antiochus: ex nomine Ciceronis uenit in re-
cordationem Lactantius, qui fuit eius imitator: ex hoc
de chalcographia. nam is liber dicitur formulis æneis
excusus uel primus, uel de primis. Reminiscencia hæc uel
naturalis est, cogitatione ultro ab alijs ad alia transeun-
te: uel uoluntaria, seu iussa, quum animus in recordatio-
nem

nem rei alicuius conatur peruenire. Facilia sunt ad recordationem ordine notata, & præscripta: in quo genere præcipue sunt mathematicæ traditiones. Verius quoque ad memoriæ fidelitatem conducunt, propter ordinem compositionis, & structuram non temere uagantem sparsamque, sed certis limitibus conclusam, ut animum non patiatur aberrare uia, ceu repagulis quibusdam utrinque munita & obsepta. uicissim temere effusa, uel dissolutè congesta, difficile est & capere, & continere. Quocirca & qui recordari aliqua cupiunt, diligenter attentèque ordinem eorum animaduertunt, quæ mādant memoriæ: & artis huius magistri, loca quædam discipulis suis ediscenda exhibent. Nam quæ simul sunt à phantasia comprehensa, si alterutrum occurrat, solet secum alterum repræsentare: unde sedes illæ existunt in artificio memoriæ, quippe ad aspectum loci de eo uenit in mentem, quod in loco scimus euenisse, aut situm esse, quando etiam cum uoce, aut sono aliquo quopiam contingit lætum, eodem sono audito delectamur: si triste, tristamur. quod in brutis quoque est annotare: quæ si quo sono uocata gratum aliquid accipiunt, rursum ad eundem sonum facile ac libenter accurrunt: sin cedantur, sonitum eundem deinceps reformidant, ex plagarum recordatione. qua in recordatione gemina illud usu euenit, ut ex re minore ueniat nobis de maiore in mentem sæpius, non est cōtrario. Maius uoco melius, præstabilius, rarius, preciosius, charius, denique quod nos pluris facimus. ut quoties aspicio domum, quæ Brussellæ est & conspectu regiæ, uenit mihi in mentem Idiaqueus, cuius illud erat hospitium, & in qua nos sæpius, quantumque per illius negocia licebat, diutissime sumus collocuti de rebus utrique iucundissimis: non

Error ex
similitu-
dine.

mis: non tamen quotiescunq; Idiaqueus observatur ani-
mo, de ædibus illis cogito. notabilior est scilicet animo
meo Idiaquei recordatio, quàm illarum ædium. Eundẽ
in modum de sonis, de sapore, de odore. Puer quum Va-
lentiæ febris laborarẽ, & depravato gustu cerasa edis-
sem, multis post annis quoties id pomum gustabam, to-
ties non solum de febris memineram, sed habere mihi il-
lam uidebam. Quapropter nuda esse oportet ea loca,
quæ memoriæ mouendæ assignantur, ne si quid habeant
insigne, aut illustre, hoc est nobis notabile, obruant quod
eis fuerit commendatum, non aliter recordatione insi-
gne illud rapiente, atque in eo occupata, reliquorũ ob-
lita, quàm uentriculo de multis cibis eo qui naturæ suæ
maximè est congruens, alijs neglectis. Et quoniam simi-
litudo ex multis uelut unum reddit, facilis est & usita-
tus nō memoriæ solum, sed cogitationis quoq; error, ut
à simili trāseat ad simile. pro Gregorio sumimus Geor-
gium, pro enthymema problema, Pindarus pro Panda-
rus: quæ similitudo est in uerbis ex medio, principio, fi-
ne. tum in rebus, ex eo quod in illis attentio considerat:
ut Xenocratem pro Aristotele, in Philosophia & disci-
plina Platonis: Scipionem pro Q. Fabio, in bellis Puni-
cis: Irum pro Codro, in paupertate: Demosthenem pro
Cicerone, in eloquentia: Narcissum pro Adonide, in pul-
chritudine: allium pro cepis, in odore. Eodem modo de
loco, tempore, de actionibus aut qualitatibus, quorum
exempla patent latissimè. Similitudo perturbat memo-
riam, ut oculos corporis, ne iudicium possit rectè sta-
tuere de eo quod est ad se delatum confuse. Hoc uitiũ uel
in prima attentione nascitur, quod intelligentia non sa-
tis animaduertit quæ offeruntur, ut integra ea distin-
ctaque

Et áque posset memorie commendare: quo in genere sunt aliud agentes. uel in ipsa memoria, quæ parum syncera fide custodit. uel in secunda consideratione, quæ est attentio, quum perperam ea quæ integra erant in memoria reposita, depromit: quod aliàs negligentia uel socordia quadã accidit, aliàs commotione animi, ut in ebrijs, iratis, metuentibus, amantibus, inuidētibus, exultātibus, & huiusmodi. Sicuti quum depositum nõ tale redditur, quale traditur, in uitio est aut accipiens, aut custodiens, aut representans. Perturbatur item consideratio, quum iussæ aliquid quærere, aut depromere, obijcitur extrinsecus diuersum quid, uel alienum. Salutaui me heri in foro Petrus Toletanus, nec satis animaduerti, nec satis memini. si quis ex me quærat, quis te in foro heri salutauit? si nihil addat, facilius respondero, quàm si dicat, Io. Manricúsne, an Lod. Abylensis? Si quærat, quis fuit Socratis pater? citius occurreret memorie, quàm si addatur, Num non Democritus? magis intricat adhuc considerationem, quum res est in uitio similitudinis posita. Dum enim consideratio aliquid scrutatur, unicum munus arripit, in quod solum incumbit: quum uerò aliud est obiectum, additur occupatio refellēdi eius. ita labor fit duplex: prior, reiiciendi quod non conuenit: alter, eius quod conuenit, reponendi. Distinctio temporum remi-
niscentiæ, est necessaria, alioqui confunderentur imagines: ut in tabula, si aliæ super alias absque interuallo depingantur. Quæ uacuo animo & tranquillo accepimus, facilius hærent in mente, sui que uestigium imprimunt diuturnius ac expressius, si modò attentè animum applicamus. qua de causa quæ prima ætate uidimus atq; audi-
diuimus, ea diutius recordamur, & integrius: est enim
tunc

tunc soluta curis & cogitationibus mens, tum etiam attendimus diligenter: quippe ætate illa admiramur omnia, tanquam noua. at quæ admirationem nobis mouet, ea sollicitè spectamus, alæque in animũ descendunt: itaque & expressius sunt in memoria depicta, faciliq; occurrunt recordationi, & distinctè depromuntur. Senes præterquàm quòd uitio ætatis difficilius capiunt ac retinent (spissantur enim eorum spiritus, nec facile imagines recipiunt) occupatio quoque, & in res uarias intentio tumultuatur intus, ut nec quiete quicquam admittat, nec quum quæritur, sinat inueniri. Deteruntur quoque imagines in memoria insculptæ, unde recordatio existit manca, & quæ aliquid semper uideatur requirere. exciderunt enim circumstantiæ loci, temporis, personarum, quod est primum memoriæ per ætatem labascentis uitium. Consideratio est, quæ scrutatur ea quæ sunt in memoria recondita. Imagines rerum, quas memoria conseruat, in lucido spiritu sunt impressæ: qui ut est calidus & agilis, nunquam conquiescit. quam uerò illius partem attingit acies considerationis, hoc est spiritus seruiens considerationi, eam intuetur, eoque non semper omnia recordamur, nec ea quidem ipsa quæ uoluntas imperat. nam sæpe quærimus, quæ non inuenimus, quæq; postmodum sese ultro offerunt, etiam per quietem: ut quibusdã, quam solutionem argumēti, aut nomen rei diu multumque uigilantes inquisierant, in somnijs reperiunt. Quædam recipit intelligentia prima illa simplex, quæ est de ijs quæ extrinsecus obueniunt per uidendi uel audiendi sensus, quæ nõ animaduersa tradit statim memoriæ, attentio uerò, uelut exurgens considerat in memoria, & intelligit interdum continuo post, nonnunquam longo interuallo

interuallo: haud secus quàm si quis uel à somno excitaretur, uel ex alienatione mentis ad se ipsum rediret. Hi sunt uel ingenio tardi, aut animo peregrinantes, aut intenti ualde aliò. quod etiam in uisu & auditu euenit, quum sensus communis aliud agit, sicuti est antea declaratum.

DE COMPOSITA INTELLIGENTIA.

Substantiæ puræ, hoc est adherentibus denudatæ, nulla est in animo imago, sed tantummodo adiacentium, quæ illam conuestiunt ac operiunt. Recepta autem prima illa imagine, ac simplici, quæ est per sensuum ianuas ingressa, addit ei phantasia simulachra & formas alias ex ijs qualitatibus uel actionibus, quæ hauriuntur sensibus. Ratio uerò accedens, confert illa inter se, esse talia uel non talia, agere sic aut illa, uel secus. Hinc ea quæ nullis cognoscuntur sensibus adiungit, quæ in schola syncategoremata nominantur, hoc est consignificantia. Syncategoremata. ideoque hæc plura sunt & aptiora, quo magis augetur ratio: ut in uiris quàm pueris, in ingeniosis quàm stupidis, in doctis quàm imperitis. Phantasia nihil coniungit, aut separat per copulam, uelut hoc est tale, aut non est tale, sic agens aut non agens: sed sic coaceruat hoc tale non tale, hoc uel illud agens, hoc modo aut illo, uel è contrario. quod ostendit puerorum & rudium & crassorum hominum sermo, qui multum coniunctiones omitunt in loquendo, congerunt tantum rerum nomina absque nexu. Transit ratio ab adherentibus ad substantiam, & exculpit non iam quale sit quicque solummodo, aut quid agat, sed quid sit aut non sit: quorum aliens uocatur coniunctio, negans autem separatio.

RATIO

QUæ intelleximus, considerauimus, contulimus, omnia sunt parata in usum rationis: ea uerò est collationis progressio ab uno in aliud, uel à quibusdam ad aliud uel alia. ideòque etiam discursus nominatur, & reputatio: quòd sicut in uite putantur sarmenta inutilia, ita in ratione, ut solum utile retineatur purum (quod dicitur) & putum, quoad eius quidem præstari possit. Nec perturbet nos, quod discursum diximus. nam interdum ratio non tam cursu ingreditur, quàm salticulis per diuersa delibando. est enim ratio alia per suos gradus continua serie discurrens, est alia transiliens, & medios aliquos gradus intermittens, uel ex ignorantia recti ac congruentis progressus, uel quod illos attingere minimè existimat necessarium. Phantasia nullam sibi potest figurare imaginem, nisi ex ijs quæ prius usurpauit sensibus, siue aliqua talis sit in natura rerum, siue ab ipsa conficta, ex una aliqua aut diuersis. Ratio autem tanta rapiditate uolitat per eas imagines, ut uel nullam omnino in se concipiat: uel adeò leuiter, ut ferè nulla esse uideatur: nihil enim sumit de inhaerentibus singularibus. Ideòque aspicit procul quidem, abiungit se tamen à uisis, quantum potest efficere. nam si illis sese inuolueret atque implicaret, haud aliter quàm torreste raperetur, ut in ebrietate & furore: & eum ad modum cerneret, quoum per conspicienda depicta & uariegata. Ideòque magna sanitate mentis est opus, ad bene discurrendum per ea quæ conueniunt. mens enim, quæ uisis agitata non ualet sese sistere, similis est ei qui per lubricum descendit. Opus nihilominus est ad expeditum discursum ministerio phantasiae, si non dissolutæ, at solutæ tamen ac liberæ.

Vtitur

Vtitur quidem ratio phantasmatis, non se illis admiscet. Sensus ergo inseruit imaginationi, hæc phantasia, quæ intellectui & considerationi, consideratio recordationi, collationi recordatio, rationi uerò collatio. Sensus est uelut umbræ affectio, phantasia seu imaginatio imaginis, intelligentia corporis, ratio effectiōis ac uirium. Est discursus quidam rationis, iussus à uoluntate, ut aliquid uel rerum inquirat menti, uel bonum ipsi uoluntati. Est alius ultroncus, suapte sponte procedens, ui mentis libera ac soluta, quæ quiescere non potest. Spontanea ratio nō tam ex certis & notis principijs aggreditur opus suum, quàm iussa: quoniam negligentius scrutatur, quid sit in quaque re ueri & falsi, boni & mali. Notitia humana est ab ijs, quæ sensibus sunt cognita, ad ea quæ animo & mente: nempe à singularibus ad uniuersalia, à materialibus ad spiritalia, ab effectis ad causas, à promptis & patentibus ad recondita. Deo autem omnium opifici atq; autori, causæ priores sunt ac notiores quàm effecta, uniuersalia quàm rerum singula. In nobis quoq;, ut quisque maximè uel ingenio ualeat, uel rerum usu, uel doctrina, magis uiam naturæ, hoc est Dei, sequitur in cognoscendo & colligendo: qui autem crassiores sunt, hanc sensuum uiam tenent. Discursus autem rationis, per omnes locos argumentorum uersatur. Fit etiam uel à negatione ad affirmationem, ut non est hoc, nec illud, ergo illud: qui est discursus obliquus. uel à negatione ad negationem, neq; hoc, nec illud, nec aliud, incertum ergo quid: qui est spurius, seu vëbos. est rectus alius, & legitimus, à re ad rem: ab affirmatione item ad negationem, hoc, ergo non illud. Ratio data est homini ad inquirendum bonum, ut id uoluntas amplectatur. bonum bruti

apertum est, nempe in corpore: nostrum in mente oculatum. ideoq; nobis opus fuit uestigatione ueri in tenebris, illi tenebras non habent. illorumq; extimatiua, ad bonum tantum & malum fertur: nostra autem etiam ad uerum & falsum. Vnde duplex existit decursus: ratio speculatiua, cuius finis est ueritas: & ratio practica, cuius bonum prior sistit ibi, altera transit ad uoluntatem, & speculatrix non est simplex. nam est uel in ueritatibus, quæ sensu aut phantasia, aut ex ijs collectis rationibus licet consequi, quæ uocatur inferior: uel in ijs quæ sunt seu altiora, seu magis abdita, quæ superior. In quæis duabus non æqualiter homines uel ualent, uel se exercent, nam ut sunt qui melius cernunt uesper, quàm in meridie: sic quidam bene ratiocinantur de ueris, non item de agendis. quidam uice uersa, quòd agendi ratio in experiundo uersatur, sciendi uerò in acie mentis: & alij in artibus manuarijs sunt præstantes, ut ingenij uis huc uel illuc sponte naturæ inclinauit. Ratio eorum quæ aguntur in bono, est prudentia: eorum autem quæ exercentur in utilibus uitæ huius exterioris, ut Aristoteli placet, est ars. Quoniam uerò certius operatur expertus, quàm sciens, idcirco ad prudentiam uel artem non sola scientia satis est, experimentis etiam est opus, memoria & recordatione comprehensus. eamq; ob causam inexper-
ti nec probi artifices sunt, nec prudentes satis: ueluti iu-
uenes, & qui manum operi quod didicerunt, non admo-
uere. acies enim mentis doctrina exacuitur & expoli-
tur, uis autem agendi atque operandi exercitatione. Ra-
tionis meta in contemplatione, est ueritas: in agendis au-
tem, bonum. posterior hæc ex collatione uerorum & bo-
norum profert iudicium. Collatione hac uerorum &
bonorum

bonorum carent beluæ, ut quæ ad primum oblatum bonum rapiuntur. Nostrium porro iudicium cunctatur, atque ambigit, & sistit, & reuocat sese. Nec est tamen dubitandum, quin ut muta animalia pronitates, & quasi regulas ab bonum suum quasdam à Deo acceperint, ita & homo ad bonum suum, & propter bonum, ad uerum. non enim meliore conditione existimandum est fuisse procreatum à tanto artifice, id quod deterius est, quam id quo nihil est sub cælo præstantius. Sed menti nostræ magnas & densissimas nebulas scelus offudit. itaque deprauati sunt recti illi canones. Ex ignorantia multi errores nascuntur, quum ex illis uniuersalibus ad species & rerum singula iudicium deducimus. Sed restant nihilominus in nobis reliquæ illius tanti boni, quæ satis testantur, quantum id fuerit quod amisimus, hæc à uulgo theologorum synteresis nominatur, quasi conseruatio: Hieronymo est conscientia, Basilio naturale iudicium, Damascenus lucem mentis nostræ uocat. Philosophi quiddam tale sunt procul intuiti, qui anticipationes tradunt, & naturales informationes, quas non didicimus à magistris, uel usu: sed hausimus, & accepimus à natura, tametsi alij alijs pro magnitudine ingenij plures certioresque sunt has regulas sortiti: tum excoluntur, elimanturque usu, experimentis, disciplina, meditatione. Hæc mentis nostræ siue lux, siue censura, quæ rectè, quæ obliquè, semper tamen ad bonum & uerum deuergit, & fertur prona. Vnde existit approbatio uirtutum, & improbatio uitiorum: atque hinc leges & præcepta morum, & intus in unoquoque conscientia, quæ delicta ipsa sua arguat, reprehendat, damnet, nisi penitus sensu humano careat, & degeneret in brutum.

Menonis
argumen-
tum.

Ex his quæ diximus, difficultas explanatur, quam Plato attingit in Menone. nam is ut colligeret conditas esse humanas mentes, non rudes, sed magnis scientijs artibusque instructas & ornatas, illud adducit argumentum: Alioqui, inquit, non magis primis certissimisq; assentiremur axiomatis, quàm contrarijs: nec ea quum primum proponerentur, illico agnosceremus. haud magis utiq;, quàm si quis servum fugitivum, quem nunquam antea vidisset, quærens, si is occurrat, agnoscat, aut apprehēdat: Verum nō habet mens nostra ante corpus eruditionem: sed quum conderetur, accepit propensiones ad vera potius, quàm ad falsa: & ex propensione ac congruentia canones siue formulas, quas si disciplinarum omnium semina libeat nuncupare, nihil equidem repugno. Nam, quemadmodum in ipsa terra semina sunt à Deo indita stirpium omnium, quos ipsa ultrò quidem proferat, solertia tamen diligentiaq; hominum excoluntur, reddunturque ad usum aptiora: sic in mente uniuscuiusq; semina sunt initia, origines artium, prudentiæ scientiarum omnium. quo fit, ut ad omnia nascamur idonei. nec ulla est ars, aut disciplina, cuius non specimen aliquod mens nostra possit edere, rude quidem & malignum, sed aliquod tamen. Perficitur autem id, cui doctrina & exercitatio accessit: ut in stirpibus ij sunt meliores alijs, quibus agricolæ addita est manus ac industria. Et loquor de cognitione rerum naturæ constantium. nam ea quæ sunt prorsus hominum excogitata ingenijs, sine præceptore & doctrina non possunt percipi: ut lingua aliqua, Latina puta, aut Græca, aut Hispana. Ergo quod brutæ animantes primam illam sequuntur naturam, integram adhuc atq; intemeratam, non errant in suis necessarijs: homo qui

mo qui suas coniecturas sectatur, aberrat per eas semitas, quas ipse sibi fecit, regia uia relictā. & bruta eiusdem speciei, eodem agunt modo, nempe eandem sequentes naturæ institutionem, & monita. homo, quia uariè iudicat, diuersissimè agit, atque aduersissimè. Hoc loco quæstio illa iure occurrit, utantur ne bruta ratione, an discurrant, & ignota colligant ex notioribus? quæ multos ueterum non tam conclusione sui torsit, quàm tractatione: ferè enim in eam omnes discedunt sententiam, carere illa rationis bono. Plutar. libellum scripsit, cui fecit titulum, Quòd mutis animantibus insit ratio: declamatorio magis stylo ac more, quàm philosophico. non enim ualidis ullis nititur argumentis, ac dignis scholæ philosophiæ, sed populari tantummodo elusione, magisque de probitate ac uirtuositate morum cauillatur, quàm de ratione. Laurentius Valla in Dialectica, ratione præditas esse argutatur. sed in eo opere, studio contradicendi & argutandi cæcus, rapitur in multas ineptias atque absurditates transuersus. Alij rationabiles dixerunt esse, ex ignorantia, quænam res esset ratio, & quibus ornata qualitatibus: quod iam aperiāmus. Si discursus est transitus aliquis ab aliquo in aliud, dubitandum non est, quin discurrant muta: sin per collationem à minus notis progressus ad magis nota, uel ab uno ad aliud, ex illo dependens aut sequens, manifestum est non discurrere. à notis enim non proficiscuntur ad ignota, quorum omnia iudicia sunt de singularibus: non ut à generalibus ad specialia descendant, inde ad singularia, uel ascendant rursum hinc ad illa, ad exculpendum uerum. Sed neque nōrunt absentia, ut ab ijs uel ad alia ueniant absentia, uel ad præsentia, aut è contrario: nec alia ex alijs in eorum transi-

Brutis an
insit ratio.

tu dependent, aut nascuntur. nam in ijs quæ cognoscunt præsentia & singularia, manent illico cū approbatione uel reprobatione. Discursus autē non status est, sed progressio. Itaq; nostrū iudicium, dū collationes componuntur inter se in curriculo rationis, nō acquiescit, sed pādet incertum. sed nec exordiūtur bruta ab a (ut exemplo loquar) ut inde transeāt in b, ad cognoscendum c: nec ab a, d b atinquā coniunctū, & progrediēs ab a: sed quia non placet a, quærunt aliud, inciduntque in b, ueluti quum canis herum suum, uel feram uestigat: odoratur enim hunc hominem, uel aspicit. si odorem aspectūque heri referat, acquiescit in eo, etiam si non sit herus: sin secus, eo relicto confert se ad alium, inde ad alium, nullo nexu coherentem cum priore, quoad in eum incidat, quem quærit. Accedit huc, quod brutum sequitur id quod uel sensu est simpliciter cognitum, uel à phātasia copulatum compactūque, uel ab extimatrice stimulatum, tanquam tacito calcari naturæ. homo autem componit ac diuidit, & ab alijs ad alia transit, conferens ea inter se, ex quibus aliquid pariat atq; eliciat. Et animas brutorum orbis esse rationis, ex figura ipsa formæ, totoque corpore facile est colligere. Oculorum humanorum aspectus quoquo uersum circumactus intentusque, multa nos docet, illa uerò abiecta sunt semper in terram. adde his, quod sortita sunt etiam corpora ad artes exercendas inepta. Deus autem, quibus facultatē rei alicuius agendæ attribuit, eisdem quoque organa adaptauit, ei actioni accommoda: uidelicet sapientissimi artificis hoc est munus. Sed nec egent animantes ratione, quæ in illis esset superuacanea. nam ab bonum suum impetu naturæ suæ uadunt: proque rationali intelligentia indita est illis speciatim naturalis

lis quædam solertia ad se tuendum, conseruandūque, quæ abunde sufficit. quod admirati aliqui, rationem nominarint: ut in ape fauorum & mellis cōstructio, in formica ciborum prospectio, in araneo textura, & uenatio in cane: in equo, in simio, in elephāto, multa humanæ intelligentiæ similia. quæ si quis ideo rationem uocet, quod magna sanè sunt, & admirabilia, quid obstat quominus quæcunque naturaliter fiunt admiranda, à ratione profecta esse confirmet? Proficiscuntur quidem illa à ratione non rei naturalis, sed naturæ, hoc est autoris Dei. neque enim magnum aliquid fieri sine ratione potest, si modo rationis nomen in diuinam illam sapientiā competit. Itaque & herbas stirpesq; omnes, & lapides plerosque, & aquas multas, & alia, quorum mirandos uidemus effectus, ratione esse donata arbitrabuntur. Ad hæc carere beluas quacunque religionis specie, grande profectò est argumentum irrationabiles esse, & mortalibus animis præditas. fructus enim & fons pietatis non est in uita hac mortali positus: ergo est in altera, quæ hanc consequitur. Ratio porro nostra, quæ tantum est munus, tamque excellens, non est propter res tam uiles & momentaneas concessum, quàm eæ sunt, in quibus hominum uita uersatur, & se occupat: (quanto adhuc uiliores sunt, quibus uita traducitur muterū:) sed ut Deū cognoscamus, colamus, amemus, quo nihil est maius, aut præstabilius, digniusque ratione, re omnium excellentissima. hæc uerò est religio, cuius bruta sunt penitus expertia: quemadmodum contrà nullus est hominū, qui non religione tægatur aliqua. Et quemadmodum lapidi assignata nō est uita arboris, quod ei sufficeret sua essentia torpens, & in uestigio semper immobilis: nec arbori

sensus aut phantasia, quòd ad uitam illam nihil esset istis opus: sic neque mutæ animati tributa est ratio, quoniam ad eius uitam atque essentiam tuendā, imaginationi adiuncta extimatio abunde magnum esset præsidium. Iam uerò & non loqui illas, defectum rationis ostendit. nam si ratione intus ducerentur, quid illis deesset ad loquendum? Haud quidem, quòd sermo sit discrimen inter hominem & beluam essentialiale, quod quibusdā placuit, non satis in quo sita esset essentia considerantibus: sed nascitur ex illo discrimine, ratione scilicet, tanquam riuus è fonte. At in brutis alia alijs præstant ingenio, acumine, prudentia. nam hoc dicet aliquis: Non sunt hæc quidem talia, sed similia: in nobis enim solis ingenium est & prudentia. quemadmodum si irpium quosdam annotatū est ea agere, propter quæ sensu esse præditos credi possit, & lapides nonnullos. simulachrum quoddam referūt uitæ, quum constet nec plantis ullum inesse sensum, nec lapidibus excisis, præsertim uitam. umbræ sunt ista, non uera corpora. Et quæadmodum homines omnes rationis facultatem accepimus, sunt tamen inter nos magna in eiusmodi facultate discrimina, omnes tamen sumus rationabiles: sic beluæ naturæ doctrinam hauserunt omnes, sine ratione, sed alia alijs doctrinam hanc sortita sunt uel purius, uel largius, quum sint tamen omnes irrationabiles. Hoc fecit omnipotens ille autor omnium, ut serie quadam rerum gradus inter se applicaret, quibus ad suprema ab imis ascenderetur, quemadmodū in Prima philosophia docuimus. Verum non esse illa rationis opera, hinc est intelligere sicut Gregorius Nossenus annotauit, quod eadem speciatim agunt, neque illorū operationes uariantur multitudine dissimili, sed iuxta maius aut

ius aut minus: ita ut si qua animans paulò operetur diuersius quàm cætera eiusdem figura, alteri protinus speciei adiudicetur. Accedit his, quòd per rationis discursum erigit se homo supra sensus & phantasiā, inclusumque sese illis teneri assequitur. sicut qui clausus est in cubiculo, etsi alia non usurpet sensibus, quàm quæ sunt in illo, intelligit tamen multa esse extra eum locum. brutū uerò haud se habet aliter quàm infans, qui per uitrum cæruleum aut rubeū intuens, ex ignorantia unde id fiat, omnia quæ cernit, existimat esse illius coloris. Sed iam ad alia transeamus. nam hunc locū arbitror abundè esse planum factum. Discursuum magna est uarietas, ut sunt Discursuum
uarietas. diuersissima in hominibus ingenia: partim ex constitutione ipsa naturali, partim ex doctrinæ assuefactione, & huiusmodi de quibus post loquemur. Sed ut summatim dicam, est discursus quidam acutus circa rem aliquam, penetrans illius intima: est alius sagax ex paruis coniecturis, aut procul disitis, perueniens quò intendit: alius est latus, multa complectens. est enim in quibusdam tanta mentis amplitudo, ut uno uelut intuitu cuncta circumspiciant quæ ad rem faciunt: his & phantasia expeditissima est, & apertus memoriæ thesaurus, & expedita consideratio, & recordatio integra uigensque. lenta enim phantasia, aut memoria obserata, aut cōsideratio cessans, aut recordatio imbecilla, tardum infelicemque discursum efficit: ut in infantibus, ægris, commotis, magno affectis senio. In intelligentia est ceu aspectus quidam eorū quæ uidemus, uel audimus: iste est simplicissimus. est alius, quum procul quasi intuemur, quò quidq; pertineat: istud ex discursu rationis petitur in rebus ignotis, aut assuefactione in notis: qualis est in canibus, equis, elephantis, qui

qui aliquid usu, aut disciplina nostra perceperunt. Discursus finis est inuentio, seu conclusio rei, siue collectio. Non assequimur autem quod petimus, eisdem de causis, quibus canis amittit feram, quam persequitur. uel quia discursus tardus est natura, res autem procul disita, ut non habeat satis uirium ad perueniendum: uel segnis est uoluntariò, ut quum nō libet attendere: uel sequitur, quā non conuenit, ut qui uiam non tenent, qua sit insistendū: seu infelicitate ac tenebris ingenij, seu perturbatione aliqua temporaria, ut in affectu concitato, & uarijs cogitationibus, quæ obturbant mutuo: uel quia præteruolat, ut in nimium acutis, & qui celerrimam habent phantasiā. hi enim ulterius transcurrunt, quā ubi res est posita: ita quod oportet à tergo relinquentes, in res minime necessarias incidunt, ut ineptias: absurditates, demantias, res denique ab eo quod conuenit alienissimas. oportet enim ilico post discursum, phantasiā & scrutationem memoriæ sistere, ut mens quod sectata est, commodè apprehendat, ne aliò rapiat eam concitatio illa uelocissima.

IV DIC I V M.

Iudicium est censura, hoc est approbatio & improbatio rationis, discursus uidelicet & clausulæ: quod est in mente uelut amussis quædam & norma, aut ut examen in libra. Itaque dum ratio est in actione sua, quiescit iudicium: ea ubi functa est suo munere, exurgit censura, & iudicat primū de connexionē, hinc de discursu: quem si approbet, nō potest reprobare clausulam. Hæc si absurda uideatur, & receptæ infixæq; prius sententiæ contraria, hæret iudicium, seq; falsum esse suspicatur. Sin autē
nihil

nihil metuit fallacia, transit in sententiam diuersam, ui
 argumētationis impulsus, eaq; est maxima uis, seu uni=
 ca potius, quæ potest menti adferri, si uerisimilis ratio
 ostēdatur, ad reliquas omnes uiolētias immobili. Quod
 si non rectē esse discursus, & qua oporteat, arbitretur,
 continet ac cohibet se, nec quoquam inclinat, quod fre=
 quens sapienti accidit, propter magnam uarietatem, &
 difficultates in omni probabilitate, quæ citius docti ho=
 minis & cordati cogitationi occurrunt, quàm rudis &
 stulti. nec malē qui prouerbum finxerunt, ab stulto iu=
 dice precipitari sententiam: pauca enim circumspicit.
 Et sicut ratio utitur formulis dialecticis, quæ sunt de
 probabilitate, ita iudicium ijs quæ de argumentatione,
 in quibus ob ingenij nostri tenebras sæpe fallitur. bene
 enim confici putat argumentationē, quæ est praua: unde
 in imperitis præferuidisque ingenijs, definiendi ac pro=
 nunciandi existit temeritas precipitata. Non rarò etiā
 post rectum exactūque discursum obijcitur attentioni
 concludendi ac iudicandi quædam uelut nebula, qua iu=
 diciū hallucinatur, aliūdque pro alio sumit. quod ac=
 cidit ualde biliosis, etiam exercitatis & sapientibus: at=
 que eò magis, si uel metu, uel iracundia, uel pudore per=
 cellantur. quocirca rectius hi de scripto different, quàm
 loquendo. Sunt qui ipsi aptē ratiocinantur apud semet=
 ipsos, uerū molles ac lubrici facile se ab alijs sinunt au=
 ferri, siue ex affectione, siue qui non multum sibi fidunt.
 Iudiciū rectum & sanum est, quod aptē circumspicit,
 quid ex quo nascatur, quid cuique sit consequens, quid
 alienum, quid repugnans, quid congruens & consenta=
 neum. hoc bono nullum est maius ad disciplinas atq; ar=
 tes omnes, denique ad uitam uniuersam. Non usu, nō co=
 gnitio

Iudiciū re
 ctū quod.

gnitione rerum multarum & uariarum, non acumine, non eruditione & scientia disciplinarum atque artium, sed hoc solo distant maxima & præstantissima ingenia ab infimis, aut mediæ notæ. Veritas res est menti congruens, ut bonum uoluntati: mendacium autem, aliena atque inimica, ut malum uoluntati. alijs quoque sensibus, sunt quæ conuenientiam cum eis habent, sunt quæ inconuenientiam. Itaque si iudicium censeat conclusionem esse ueram, illi se applicat, & eam complectitur tanquam sibi congruentem: quæ complexio, assensus, seu opinio, atque existimatio dicitur. si falsam, auersatur, quæ est dissensio. Est assensus quidam firmus: hæc fides nominatur, quam Cicero in Partitionibus finit, opinionem esse firmam. est alter infirmus, quæ est suspicio: ut si hoc neutrum, nec in bonum uergens, nec in malum. medium inter assensum & dissensum, est dubitatio, seu ambiguitas. Credulitas & incredulitas magis habitum mentis significat, quàm actionem. Creduli sunt, qui cupiunt, qui metuunt, simplices, mites, beneuoli. Increduli sunt, qui rationes causasque cuiusque rei non assequuntur, aut non intelligunt: qui contrarias habent rationes, quibus uariè destinentur: qui nollent, qui cupiunt immodicè, expertiores non ita esse, aut euenire. Sunt naturaliter ingenia quædam praua & maleuola, prona ad incredulitatem uniuersalem, quæ conglutinationem omnem applicationemque ad alia ingenia refugiunt, nihilque uolunt credere, nisi quod ipsa uel inuenerint, uel attulerint. Suspiciacitas, habitus est animi in deteriorem partem. tales sunt inuidi, auari, ambitiosi, maliciosi, maleuoli, experti mala multa, dâna, fraudes: uelut senes, & qui in negocijs dolosis sunt uersati, aut inter ueteratores, aut fraudulentos. Suspicio gignitur,

Assensus.

Fides.

Suspicio.

Dubitatio.

Suspiciacitas.

gnitur, quum leucs quidem remur esse coniecturas, non tamen nullas, & quæ satis sint ad mouendum: utpote quum in contrarium uel nullæ omnino sint, uel tales quas plus uirium habere existimemus, quàm diuersas. Assensus facilius in securitate elicitur, quàm in cura & sollicitudine. citius enim eū capias, qui nihil timet, ac proinde nec cauet. Quocirca promptius fabellæ consentimus simpliciter narratæ, quàm argumentis ex præparato ad pugnam certamenque instructis: eoque ad fidem uulgo faciendam utilior est rhetorica, quàm dialectica, uti est à nobis alio loco demonstratum.

DE INGENIO.

VNiuerſam mentis noſtræ uim, de qua ſumus hæc= Ingenium.
 nus loquuti, ingeniū nominari placuit, quod ſe in=
 ſtrumētorum miniſterio exerit & patefecit. mens enim
 eſt in hoc corpore, ſicut qui clauſus in cubiculo, nō aliā
 habet fenēſtrā, per quā forās proſpiciat, quàm uitreā:
 is proſectō nec alia poteſt, quàm quæ uitrū patitur, in=
 tueri. quod ſi nitidum ſit ac pellucidum, clariuſ: ſi pul=
 uere obductum ac ſitu, obſcuriſ cernit. Eſt item ſicuti
 ſapiens in domo ſtulti, nempe à ſedibus ſenſuum: ab illis
 quippe ducitur. Et quemadmodum concludus cubiculo,
 non ignorat obſtare ſibi uitrum, quo minus res clariuſ
 cernat ac apertiuſ: ita mēs noſtra in corpore: quæ, tam=
 eſi ducitur à ſenſibus, eos tamen ipſa corrigit. Hiero=
 nymus in Iouinianum, mentem noſtram in ſenſibus ſimi=
 lem facit ſedenti in equo. Nuſquam it ſeſſor, quin ueha=
 tur ab equo: ſed regit tamen equum. atque hoc eſt inter
 hominem & beluam diſcrimen, quōd homo fulcit ſen=
 ſuum imbecillitatem, & crebros lapſus, fallaciāq; il=
 lorum

lorum per rationem assequitur: brutum autem, quod rationis sit egenum, nihil horum intelligit. Hæc est mentis nostræ abductio à materia, quòd supra materiã, supràq; ea omnia quæ sunt materiæ atque imaginationis, se sustollit. non quod sine instrumento materiali aliquid hic possit, dum inter concreta & corporalia uersatur, ut iam diximis. Quo fit, ut sæpenumero ab actionibus suis retardetur, quum minus se instrumentum illius facultati obsequens præbet. Cuperet quidem mens plerunque optimis, ac præclarissimis cogitationibus se oblectare: sed impediunt eam organa, auertuntque inuitam ac repugnantem, & traducunt ab excellentibus contemplationibus ad lusus, ad ineptias, & res leuissimas, quibus facilia se & tractabilia exhibent instrumenta. Sed functionis rationalis organa sunt in cerebro, spiritus quidam tenuissimi & lucidissimi, quos illuc exhalat sanguis cordis. ij sunt organa intima cognitionum omniũ. Qui

Cor. quum frigidi sunt, à sanguine frigido circa cor euaporati, segnes existunt actiones mentis, & languidæ: unde homines fiunt hebetes ac torpentes. quod subsignificat Vergilius, quum in Georgicis dicit:

Sin has ne possim naturæ tangere partes,
Frigidus obstiterit circum præcordia sanguis.

Rursum quum calidi sunt spiritus, celeres & concitatae sunt actiones. hinc fit, ut cordis habitudo atque affectio ad cogitationem atque intelligentiam non parum conferat. Vnde homines uel cordati nominantur, uel contrà excordes & uæcordes: & Corculum Nasica ille appellatus, quòd esset sapientissimus. ut cor etiam pro mente ipsa sumatur, hæc eadem de causa uelut in sacris literis, De corde prodeunt cogitationes, & Deus spectator cordium

dium appellatione peculiari nuncupatur, ac propria. Et
 quanquam fons atque origo omnium actionum animi fi-
 xa sit in corde, officina tamen est in capite. nec enim in-
 telliget mens, aut irascetur, metuet, mœrebit, pudefiet,
 prius quàm spiritus illi à corde exilientes, ad cerebrum
 peruenerint. Documento est, quòd quantumuis sanguis
 ferueat circa cor, nisi is ipse feruor caput attigerit,
 nulla exurgit animi perturbatio: ut in uiris animosis &
 moderatis, in quibus sanguis efferuescit in præcordijs,
 nullam tamen edunt iratorum significationem, quòd ce-
 rebrum nondum sit excalfactum. Sanguis & spiritus se-
 quuntur quatuor principum qualitatum uim & natu-
 ram, prout quæque in commixtione inualuit: pituita hu-
 mores gignit crassos, functionesque intelligentiæ lentas:
 bilis flaua, subitas & celerrimas: sanguis, moderatas. In
 insanis & furiosis exardescunt liquores omnes: in stupi-
 dis refrigerantur, ac condensantur. Quo fit, ut utrique
 ualentes sint corpore ac robusti, furiosi ad agendum,
 propter feruorem qui est in actione præualidus: fatui ad
 patiendum, propter frigus quod est firmæ patientiæ. Ca-
 lor & humores contemperati, faciunt ad acumen & sa-
 nitatem ingenij. Cogitationes ex flaua bili concitatas
 & uagantes, temerè sistit atrabilis, ut in id quod agunt,
 intendant. quin etiam eadem bilis fusca, nempe densa
 materia, si accendatur, plus ignis calorisque concipit.
 idcirco non uolitat per summam rerum faciẽ, ut flam-
 ma ardens in stuppa, uel paleis: sed penetrat intima, &
 profunda. Accenditur porrò melancholia ex agitatione
 cogitationum, uel affectionum calidarum. Oportet au-
 tem eam esse alijs humoribus admixtam, præcipuè flauæ
 bili, tanquam frænum, ne illa ex ingenio & natura sua

Melancholia in inge-
 nio.

instabilis, quò minimè conuenit, sese proripiat. Nam si sola sit atra bilis relictà ex adustione humorum omnium, multa & obscura inuadit cerebrum, densat atque offuscat spiritus, unde furiosi & maniaci euadunt: tum exugitur corpus, ac debilitatur. quod in omni etiam contingit uehementi cogitatione, atque intentione mentis. Nam in illa cerebri atq; spirituum actione, aduocatur mirabili naturæ artificio à uentriculo & uitalibus calor ad caput, tanquam ad eam partem mittatur subsidio, ubi plurimum laboratur. qua ex causa cruditas existit, noxiórumque humorum redundantia, & debilitas neruorum, deniq; corporis uniuersi infirmitas atque afflictio. Quod si subtilibus & clavis spiritibus admixta sit nigra bilis, dexteritatem parit rationis, iudicij, prudentiæ, sapientiæ. hi enim descendunt altè, excuduntque atque inueniunt præclarè quàm plurima. Huc pertinet Platonis dictum illud ex Democrito Abderita sumptum: Nullum excellens ingenium sine mania, hoc est furore, qui furuæ bilis effectus est. Quocirca uini naturam refert atra bilis, ut ex ratione corporis, in quod infunditur, actiones producat: quemadmodum est fusè ab Aristotele in Problematis tractatum. Sunt ergo omnia hæc mentis instrumenta: nec aliter quàm quum artifex instrumenta disponit, aptatque, non potest operi faciendo intendere: ita & facultas rationabilis in infantia, circa liquores atq; spiritus occupata penitus, nequit illas ad functiones suas conuertere. est enim in aptatione & accommodatione illa tanta permixtio confusioque omnium, ut ratio quoque perturbetur atque obruatur ipsa, quo minus exequi munus suum ualeat, ut in officina quapiam perturbata, tum motus ille atque agitatio materiæ, non sinit rerum effigies

gies hærere in phantasia. Et quemadmodum in infantiam non utitur ratio suis organis, quia nondum sunt apta: sic neque in decrepita senectâ, quia iam desierunt esse apta, magno scilicet usu detrita & corrupta. Ex hisce humoribus atque spiritibus, nascitur ingeniorum non uarietas solum ac diuersitas, sed aduersitas quoq; tanta, Ingeniorum diuersitas. quanta est inter hominû facies. de quo sum loquutus nonnulla in opere De tradendis disciplinis. Quidam habent uires ingenij ualidas ad laborem ferendum, & insistent operi: ut melâcholici, uel phlegmatici. Loca & tempora eiusdem qualitatis ad idem faciunt, quum nō omnino caloris uigorem frigiditas debilitauit, nec restrinxit lucem obscuritas. ideôq; hi artibus manuarijs sunt apti, in quibus opus est patientia experimentorum, & frustrationi operis non indignari, neque ex offensione materiam de manibus abijcere. Alij leues atque infirmas habent uires, nec diu possunt durare in opere: ut biliosi, & calidè sanguinei, tum populi feruentium regionum, & alij per æstum. ualent enim impetu, non constantia. Alij refugiunt laborem attentionis, ex graui & crassa materia. alij ex delicijs, aut insuetudine, uel desuetudine. Alij non patiuntur se alligari, nec quicquam possunt augere ex præscripto, sed pro libito animi sui liberi ac soluti. magnosque labores ipsi ultro suscipiant facile, leuissimos autem indictos atq; impositos non ferant. Celeriter currunt quidam, sed nō longè, ita ut in progressu admirabiliter mutantur, & multo alij sint, quàm de principio. Nonnulli ut lentius, ita & longius perueniunt. Multis est crebrò conquiescendum, recipiendusq; de integro impetus: qui facile delassantur, quibûsq; caligo ob aciem mentis offunditur, hos enim semper uenire recentes conuenit: ut ue-

recundi, meticulosi, iracundi. omnis quoque animi affectio commota, uelut nebulam offundit ingenio. Sunt quidam imperturbati, & sibi constantes, quibus statim uenit in mentem, quicquid est opus siue laceffendo, siue respondendo: quibus omnia sunt ad manū, & ingenium habent in numerato, sicut de Vinicio dixit Augustus. Alii qui in uno quolibet acutissimi, in multis perturbantur, & tanquam obruuntur copia. Alii quocunq; intenderint rectā, perspiciunt acutē, acriter, subtiliter: non circumferunt tamen oculos ad ea quæ ad dextram, uel sinistram obiacent, qui acuti quidem sunt, sed imprudentes, & iudicio carent. Mutantur ingenia quædā in melius, ut cholericorum, quum deferbuerunt, mutantur in peius, ut in pituitosis, quibus humore illo frigido inualefcēte, extinguatur calor. Itaq; obbrutescūt, qui in primo ætatis curriculo uidebantur cordatissimi. Mutantur item ex cursu naturæ suæ: aliās quoque ex natura loci, uictus, ocij uel negocij. Sunt qui crebras recipiunt uarietates, ut ingenia sui dissimilia. sunt qui per longa interualla, ut in flexu ætatis, in iuuenta, in senectā, post morbum aliquem grauem. Expedit ijs qui tenuissimos habent spiritus, in crassari à loco, uel uictus ratione: qua de causa melancholiam biliosis & sanguineis utilem diximus. Dictum mirum, esse quosdā sano ad omnia ingenio, præter quàm ad aliquod unum: ut Horatianus ille haud ignobilis Argis, Qui se credebat miros audire tragædos,
Cætera qui uitæ seruaret munia: & quæ sequuntur. In materia quoq; permagna est diuersitas, quorum ingenium altē penetrat in ima rerum, ij multum ualent in rebus grauissimis ac solidissimis. qui uolitant per summa, sunt argutuli & dicatuli & cauillatores non solidi
intuentur

intuentur minutias quasdam minimè necessarias, quas alij negligunt: aciem habent scalpelli, non ensis, ut facile dissecant pilum latum: rei tamen dura si admoueantur, retunduntur. alij sunt disciplinis præstantes, alij prudentia rerum agendarum, alij artibus manuarijs. Ex disciplinis autem sunt quidam natura sua poetæ, alij ad linguas perdiscendas apppositi, in reliqua eruditione reluctantes atque infelices. Videas quosdam ad dicendum natos fictosque, quorum orationem simplicem nulla arte adhibita admireris, & artificiosissime dicunt, absque arte. horum propriæ sunt mathematicæ, illorum medicina, aliorum ius civile, aliorum mysteria scrutari. Hæc est distributio donorum Dei. nemo potest gloriari se accepisse omnia, nemo conqueri se accepisse nihil.

DE SERMONE.

Democritus sermonem aptè nominavit riuum rationis: & Græcis eadem vox λόγος, & sermonem & rationem signat. sermonem autem & uerba non solum ea uolo intelligi, quæ ore proferuntur, sed quæ scribuntur etiam. ex uniuersa autem mente, tanquam ex fonte fluit sermo: & simplicia uerba, ex simplici intelligentia, composita ex phantasia, apta uerò & connexa ex ratione coniungente & separante, sermo integer ex ratione discurrente, & iudicio aptante clausulas. Quocirca animaduertere est eos, in quibus parum uiget ratio, tanquam in pueris & fatuis, omnia simplicibus atque inconiunctis uerbis exprimere, quod uitium in linguis quoque infantibus annotatur. & quanquam ex animo profuuant uerba, non tamen eadem est illic compositio quæ in uerbis. multa enim simplicia explicantur compositis.



Eloquen-
tia.

posita: multa quæ erant simpliciter foras prolata, animus non simpliciter accipit, sed aliquid adiungit, & affingit, ex celeritate phantasiæ coaceruantis pingentisque. multis desunt uerba: opus est longo circuitu, qui hebetes sunt, phantasiamque habent impeditam, & recordationem lentam segnemque, ægrè quæ sentiunt eloquuntur. Quibus est ratio ac iudicium citum, sed inefficax, ij loquaces esse possunt, eloquentes autem nullo modo. Eloquentiam uoco, absolutam expressionem eorum quæ mente conceperis, aptis atque accommodis uerbis: quod positum est in perfecta cuiusque linguæ cognitione, tum connexionione sermonis congruenti, & rationibus appositis. quod est iudicij non solum acutissimi, sed etiam solidi, & circumspecti. Sallustius de L. Catilina bene expressit: Satis loquentiæ, sapientiæ parum. & multos uideas facundos in narrando, in argumentis planè infantes: sicut è contrario. Expensio hæc eorum quæ dicenda sunt, & circumspectio illorum quæ adiacet, loci, temporis, personarum, atque huiusmodi, tardiloquos sæpe ac pauciloquos facit uiros magni ingenij. leues autem & acutuli, quod nihil pensi habeant quid profundant, uerbosissimi sunt. Cogitatio dissoluta, quæ nullis rationis frænibus cohibetur, ut infatuus et insanus, loquacissimos facit. ita enim profundunt omnia, ut ueniunt in buccam. Penetratio quoque acutissima in rerum intima, & lata multarum magnarumque rerum cogitatione complexio, infantia nonnunquam reddit præstantissima & clarissima ingenia: non enim apta inueniunt uerba, quibus exprimant res tantas. qui uerò de rebus istis, quæ quotidie uersantur in manibus, locuturi sunt, ijs & uerba & sensa accommoda facile ac copiose suppetunt. Eget quoque sermo doctrina

doctrina atque exercitatione: nec mirum est, acutos interdum, & multis ampliusq; disciplinis homines eruditos esse infantes, qui linguam parum didicerint, uel parum exercuerint. Memoria loquendi facultatem uehementer adiuuat: & qui ea pollent, facile linguas perdiscunt, loquunturque expeditè, tanquam thesauro benignè suppeditante, quæcunq; sint opus. nec immeritò peritia linguarum inter exempla memoriæ reponitur, ut in Cleopatra Aegyptia, & Mithridate Pontico, & Themistocle Atheniensi. qua de causa melius omnes quamcunque linguam intelligimus, quàm loquimur. In loquendo enim quærimus, quæ proferamus: quæ sæpe nos latent, nec se diu quæsitæ ostendunt. in intelligendo autem, tantummodo agnoscimus oblata. exiguus porrò est hic labor, præ illo. Inuenias tamen nonnullos, qui quod loqui sciant, idem ipsum si audiant, non intelligent. scilicet quum loquuntur, quærent ipsi uoces per ocium, & fingunt: quum uerò audiunt, celeritas sermonis præcurrit attentioni. quo fit, ut intellectio perturbetur. quo de genere sunt ij potissimum, qui ex lectione didicerunt magis linguam, quàm audiendo. Vehementius autem admirere, si uideas, qui quod loqui sciant, loquentibusq; alijs facile intelligant, idem illud eos fallere, si legant. hi sunt ad attentionem segnes. quibus loquentibus, uel audientibus, calor ille orationis excitat attentionem: uersis autem ad legendum, & refrigeratis, remittitur attentio, & torpet intelligentia. Sunt qui melius loquantur, quàm scribant: quod de Galba tradidit Cicero. id quæ euenire ait hominibus ingeniosis quidem, sed parum dictis: qui ardore illo dicendi remisso, quum artem non adiuuentur, impares sunt sibiipsis scribendo: docto autem homini proferuore ani-

Sermo naturalis.

mi esse industriam. Sed ars tamen non multum proficit, quum uigor ingenij languet: sicut in erudito delassato, aut egro, aut perturbato. Alij quum usum ab eruditis acceperint, nec satis tamen norint cur quicque dicatur, translati ad scribendum, uolunt aliquid efferre politius atque elimatius, discedunt à recto illo usu ad prauum sermonem atque imperitum. At quandoquidem sermo ex ratione oritur, tam naturalis est homini sermo, quam ratio. ubicunq; enim est fons, ibi & riuus. Nullus tamen certus est ac naturalis, omnes sunt ex arte, unde distinctae sunt linguae, quarum tractatio alterius est speculationis. Sermo omnis uel scriptis uerbis constat, uel prolatis uocibus, quod etiam nomen ad scripturam quoque Vox. accommodatur. Vox est quidem sonus quicunque, sed aptius & peculiaris, quem animans edit ore ad aliquid significandum. Articulatus autem sonos & distinctus solius est hominis, ad cuius imitationem auiculas quoque & instrumenta musica, quae sonos edunt sine iudicio atque intelligentia, uoces emittere dicimus. Voces in homine signa sunt animi uniuersi, & phantasiae, & affectuum, & intelligentiae, & uoluntatis: in belluis autem tantummodo affectionum, quemadmodum in nobis uoces inconditae, quaeque à Grammaticis interiectiones nominantur. Admirabile est, tantam humani oris sonorum diuersitatem, tam paucis potuisse literis comprehendere, unde confecta est uerborum, sermonis, linguarum tanta uarietas & copia.

DE DISCENDI RATIONE.

Doctrina
Disciplina **D**octrina est traditio eorum quae quis nouit ei, qui non nouit. Disciplina est, illius traditionis acceptio

ptio: nisi quòd mens accipientis impletur, dantis uerò non exhauritur. imò communicatione augetur eruditio, sicut ignis motu atque agitatione. Excitatur enim ingenium, & discurrit per ea quæ ad præsens negocium pertinent: ita inuenit atq; excudit multa, & quæ in mentem non ueniebant cessanti, docenti aut differenti occurrunt, calore ac uigente uigorem ingenij. Idcirco nihil est ad magnam eruditionem perinde conducens, ut docere. Disciplina est duplex. altera est appositio qualitatis in animo: ut quum lingua noua traditur, quod fit in hominum inuentis. altera esteductio ingenij, de potestate in actum: sicut in scientijs artibusque, quarum est materia res naturalis. illarum enim omnium, sicuti antea diximus, semina sunt naturaliter menti nostræ indita, uelut stirpium ipsi terræ: ut nihil uideatur aliud docens agere, quàm quod sol, quum ui sua profert ex seminibus germina, proditura alioqui per se, sed non tam feliciter, nec tam citò. Docent bruta sobolem suam, ut citius faciant, quod per se nihilominus facerent: ut auis pullum suum uolare, felis uenari mures, ut quàm citissimè uideant eos sui similes, hoc est in sua specie perfectos. nos uerò docemus illa, ut quod uel nunquam facerent, uel aliter, faciāt uti nos uolumus. neque aliud est nostra in eis doctrina, quàm assuefactio ad nihil ferè aliud, quàm ad corporale exercèdum aliquid, ut loqui, currere, aut modo aliquo corpus seu corporis partem aliquam mouere. Brutū ad sua edoctum est magisterio naturæ: nos indigemus & nostra exercitatione, & admonitione aliena, ut proferamus quod est inditum. Cursus discendi est ex sensibus ad imaginationem, ab hac ad mentem: qualis est & uita, & naturæ. Itaque à simplicibus progressio fit ad cōiuncta,

Discendi
cursus.

à singulari ad uniuersale. quod est annotare in pueris, qui (ut dudum dicebam) primùm exprimunt partes separatas singularum rerum, deinceps coniungunt & copulant. Vniuersalia etiam singulari uocant nomine, ut fabros omnes nomine eius fabri, quem primùm nouerunt: & omnes carnes, capum aut bubulam, si eam primùm nominari audierint, quum incipiūt formare uerba. tum ex singularibus mens colligit uniuersalia, unde ad singularia rursum ex uniuersalibus reuertit. Itaque primi magistri sunt sensus, in quorum domo est conclusa mens, & quibus princeps est uisus: qui, ut Aristoteles inquit, plurimas nobis rerum species patefacit, autōrque ad inuestigationem fuit sapientiæ, quemadmodū præclare scripsit Plato. nam ex aspectu nata est admiratio, ex qua animaduersio, & scrutatio, studiūque sapientiæ. Post cognitionem autem rerum inuentam, artēsque constitutas,

Visus. audiendi sensus tum plura & maiora, tum celerius docet: accipimus enim breuissimo tempore, quæ tradens parauit longo. nec immerito sensum hunc Aristoteles discipline nominauit: quæque animantes eo careant, discipline non esse capaces. Quo magis miror fuisse mutum & surdum natum, qui literas didicerit. fides sit penes Rodolphum Agricolum, qui id memoriæ prodidit, & se illum uidisse affirmat. Quāquam in artibus ingenij nostri limitibus, admirabilis est latitudo facultatis ac uirium. Quā bene egit Deus cum homine, ut quod necessariū esset, tam in obuiō proposuerit. Nihil utilius quā multa discere, nihil facilius quā multa audire. Ipsum quoque ingenium in quibusdam hominū, natura sua dextrū & felix, uel tenuissima ope extrinsecus adiutum mirificè sese extendit & dilatat, sui que ipsius magister est atque institut

Auditus.

institutor. nec perinde à sensibus doceri, aut etiam interdum ab homine magistro potest, ut docetur à semetipso: unde sunt illi *ἄνθρωποι*. Ingenium felix habet primum, qui rerum imagines eorum quæ loco uel tempore comprehenduntur facile atq; aptè concipiunt, quos Græci *συνοψιαστές* uocāt, ut Quintilianus tradit. hi sunt ad describendum & narrandum aptissimi, unde & argumenta facile colliguntur efficacia. tum qui uel natura sua, uel arte celeriter discurrunt, & rectè colligunt, & solerter conieciunt. in quo numero ponuntur naturales Dialectici, & potissimum qui cuiusque rei ultimam originem dextrè inuestigant: quales fuerunt Aristoteles & Galenus. Iam quibus nullo admonente, omnia quæ opus sunt, ueniunt in mentem, quos Hesiodus in primo genere excellentiæ collocat, qualem fuisse Themistoclem tradit Thucydides. Grandia & præstantissima quocunque in genere discipline ac cognitionis ingenia sunt naturæ beneficio, quæ insito quodam uelut impetu ad res maximas præclarissimāsque impelluntur, & sortita sunt in mente imaginem rei exactissimam, ceu canonem, ad quæ & quæ ipsi, & quæ alij agant in eo genere, accommodent, uelut ad normam: quo fit, ut tum sua tum aliorum uel errata, uel rectè facta deprehendant acutè, ac diiudicent. Ideas Plato formas eiusmodi nuncupauit rerum agendarum uerissima & certissima exemplaria, quæ si extrinsecus doctrina & usu adiuuentur, dictu incredibile quanta sit eiusmodi ingeniorum magnitudo & excellentia. Iuuat mirificè ad eam rem, uersari cum ijs diu & multum, legere etiam attentè ac diligenter eorū monumenta, qui tantum hoc bonum sunt nacti: necesse enim est, ut aliquid ex assiduo illo uelut affricatu adhærescat.

Accedit

Accedit celeritati huic mētis & acumini, meditatio atque
Vsus. que usus cuiusque disciplina, quæ illam auget magnopere. neque enim tam scitur, quod tacita contemplatione est acceptum, quàm quod in exercitamentum usumque transmittitur, in artibus actionum & externorum operum, in uirtute, in musica, eloquentia, fabrili arte, pictoria, & reliquis huiusmodi: tantoque est profectus maior, si perseueretur in opere sine offensione, aut indignatione animi durandum est, & persistendum: quodque hac non successit, alia tentandum. lustari oportet cum opere, non indignari. In scientijs autem contemplationis, pro meditatione atque exercitamento est tacita cogitatio atque expansio, qua altius in rei notitiam penetramus, quàm dissertationibus uel altercationibus: quæ plus sæpenumero obruunt iudicium, quàm exacuunt. etiam ingenia mediocria, quæ non adeo sunt formulis illis à natura instructa, quantumcunque maximorum ingeniorum adiuta mentis, non tamen tantum efficient, quantum illa excelsa, & uelut grãdi quodam numine afflata. deest enim illis superioribus, quod maximum est, exemplar illud rei bene atque excellenter exequendæ. Hæc quidem interna. Externa sunt, magister. & instrumentum. Magistro non satis est, bene quæ profitetur scire, nisi expedite ea possit explicare, & artem dexteritatemque eam ad rem adiungat. quod si contingat, breuiter in magnam eruditio
Docilitas. nem docilis discipulus euadet. Docilitatem adiuuat diligens attentio, quum animus in eo est cunctus, quod uidet, quod audit, nec alijs sese cogitationibus procul abducit. Breuiter etiam proficiunt, qui recolunt singula, & reputant secum. Adde his, quos non pudet discere. qua de causa superbi disciplinæ uiam prauo illo affectu
 late

latè sibi interrumpunt. Magnum profectus omnis impedimentum, dicebat Bion esse arrogantiam. Si fueris discendi cupidus, inquit Isocrates, eris breui eruditissimus. Adde istis illos, qui non arbitrantur se multum in eruditione promouisse. Præclare Seneca: Puto multos ad sapientiam potuisse peruenire, nisi se iam peruenisse credidissent. sistat enim necesse est, qui nihil existimat restare amplius, in quod tēdat, & tanquā ad extremū pertigerit, quiescat. Sunt qui docentē præcurrunt: sunt qui sequuntur, doctrināque satis capiunt, & ea acquiescunt. hi sunt intelligentia præditi, nolunt tamen, aut nesciunt in ea perscrutari, quod discursum habent rationis lentum, aut uim mentis non in sua potestate, sed dissolutè effusēque diuagamem. Ex his autem qui præcurrūt, alij faciunt id dexterè, qui ratione ac iudicio pollent: ineptè alij, qui ad coniectandum sunt inidonei. Eorum quæ traduntur ab institutore, receptaculum ac thesaurus quidā est memoria, quæ illa omnia conseruat. *Superuacaneus Memoria.* est labor disciplinis impensus, nisi sit quo accepta contineas. si effluunt omnia, perinde est ac si in dolio pertuso aquam haurias, ut de filiabus Danaï est in fabula. Idcirco puerilis ætas accipiendis quæ traduntur est appositissima, propter liberam memoriam expeditāque, nec alijs impeditā cogitationibus & curis. grandiores enim natu adferunt secum alios cogitatus, qui non facile uenienti doctrinæ cedunt. Huc accedit, quod pueri non reputant laborem sedendi, attendendi, legendi, scribendi, ediscendi, operandi, idcirco minus de lassantur: adultos uerò non parum defatigat operæ ac laboris expansio. Græci appositè, quos bene rem aliquam edoctos uolebant significare, nominabant *παῖδες μαθηταί*, quasi à pueritia

Emenda-
tio.

Instrumen-
ta.

Manus.

ritia institutos. quanquam seniori in locum facultatis
discendi succedit iudicium certius, & prudentia expe-
rimētis collecta, hoc est industria pro uiribus. Alterum
præceptoris officium est, emendare ac corrigere: quod
non est minus utile, quàm umbratilis explicatio præce-
ptorum: & eo magis, si corrector cur quicque uel pro-
bet, uel reiiciat, tum norit ipse, tum sciat tradere, & ue-
lit diligenter explicare. Vitamus enim damnata: pergi-
mus, quàm uidemus eum præire, ac nos ducere. Quòd si so-
lidi sit & exacti iudicii præceptor, plus ab emendatione
paratur iudicii, quàm ex alijs omnibus scholæ exercita-
mentis. Collatio cuiusque & secum procedente tempo-
re, & cum alio, ponit ob oculos quantũ simus progres-
si, quid acquisitum est, quid deest. Accedunt hisce omni-
bus instrumenta, non parua utique artificis pars. Natu-
ra homini artificium omnium in hoc mundo præstan-
tissimo, instrumentum externum est largita, cui nullum
potest omnino comparari, manum scilicet: de cuius apti-
tudine, commoditate, utilitate longum esset differere, nec
huius tractationis. ipsa etiam uerborum uicem supplet:
quod uidere est in mutis hominibus, & ijs qui inter se
sunt barbari. illos enim sine gesticulatione manuum nõ
tam facile intelligeremus. Tametsi usum tam apti tam-
que congruentis instrumenti supra modum peritia so-
lertiâq; artificis adiuuat, & regit, & haud scio an ar-
tificis excellentia tale reddat instrumentum ipsum. quip-
pe hoc quotidiana experientia facile demonstrat, quò
quis polleat uel ingenio, uel arte aliqua, eo paucioribus
& leuioribus, minùsque accommodis instrumentis pul-
chriora atque exactiora opera perficere. nec credere,
nisi qui uiderũt, possint, quid homo sinistra manu agat,
præcisa

præcisa dextra: quid ipsis pedibus, quum caret manibus:
 cibum ori admouere, scindere, suere, texere, ac uete uim
 mentis necessitate, ut in cæcis & mutis. Nihil est menti
 similius, quam oculus corporis. Eruditio est menti, quod
 lux oculo: & mens eruditionis ope speculatur, ac cogi-
 tat, & oculus ope lucis intuetur. Ac quemadmodum splen-
 didissima lux præstringit oculos, ferunt tamen illam pau-
 latim ualidi, opprimuntur imbecilli atque infirmi: sic eru-
 ditionem sustinent magna ingenia & solida, parua atque
 inania non sunt ferendo, sed sub illa tanquam onere ini-
 quo franguntur, & concidunt, ut oculi ad magnum ful-
 gorem cernendi uim amittunt. quum autem perpauca sint Cur pauci
docti.
 firmis solidisque ingenijs præditi, sit ut in opificijs omni-
 bus uitæque artibus plurimi multum promoueant, & cele-
 riter: in excellenti uero eruditione rarissimi, lente, præ-
 tenuiter. Ingenium quoque ipsum inferioris notæ, assue-
 tum in fulgorem illum eruditionis intendere, adeo stupe-
 scit, ut nec scientiam ipsam cernat, nec iam ad res alias
 translatus inueniatur idoneum & congruens, quemad-
 modum oculus magno aliquo hebetatus splendore. Quin
 & ipsi quoque probe ac feliciter instituti, quum subito
 se ad res istas uitæ inferiores, quæ ueluti in obscuro sitæ
 sunt, sese transferunt, uidentur cæcutire, ut qui à lucido
 loco derepente in tenebrosum ingreditur. quod multi non
 considerantes, admirantur homines doctissimos non adeo
 esse in republica aut familiari prudentes, ut imperi-
 tos, qui in illis sunt exercitati. Et cursus eruditionis len-
 tus est, tardoque ad metam gradu peruenitur: in alijs au-
 tem uitæ exercitamentis, plerique omnes multum asse-
 quuntur breuissimo tempore, & acutiores existimantur,
 aptioresque ad omnia negocia. nimirum studia sapietie
 posita

posita sunt in arduo, affliguntque ac debilitant ingenia, quoad assueta iam respirent, ac recipiant vires, quum quidem sunt natura sua firma & robusta. Iam uero reliquæ artes cognitionesque breuissimis sunt limitibus comprehensæ, quos pertingere haud est sanè operosum, ita indocti felicissimè uidentur in suis negocijs uersari. Sapientia longissimos habet fines, aut nullos potius, & diutissimè est decurrendum, prius quàm in tanta curriculi uastitate aliquid uidearis promouisse. Sed postquàm eruditus homo confirmatus, & paratis ex studio scientiarum opibus, applicat animum ad uitæ administrationem, bona utique fide, quod rarià se possunt impetrare, neque enim tanti esse ducunt, sed quum applicat tamen, longissimè alios omnes antecellit, ostēditque manifestò, quantum inter ruditatem & peritiam intersit.

DE COGNITIONIBVS,
seu notitijs.

PRima ergo cognitio est illa sensuum simplicissima, hinc reliquæ nascuntur omnes, aliæ ex alijs, & crescunt augenturque. quod non solùm in artibus disciplinisque experimur, ut Aristoteles in Resolutorijs docuit, sed in ipso uitæ totius cursu. Rerum aliæ cadunt sub sensus, quæ foris sunt expositæ, seu obuiæ: aliæ sunt reconditæ. tum ex obuijs quædam sunt præsentēs, quædā absentes. Res expositas præsentēs cognoscunt sensus, absentes autem imaginatio. consideratio autem mētis opes scrutatur, & mentem quasi in seipsam reflectit, ut recognoscat quid contineat, quale quantumque sit. ratio autem ex obuijs concretisque reconditas & uacantes corpore eruit, ex singulis rerum generalia: quæ omnia
trahit

tradit suæ intelligentiæ, ac deinde contemplationi, si uacat. Et quemadmodum oculi corporis indigent lumine exteriori ad cernendum, ita oculus mentis lumine interiori ad intelligendum & cognoscendum. Res uel sunt nature huius mutabilis ac temporariæ, uel illius immutabilis ac perpetuæ. ad hæc intuenda opus est lumine supernaturali, cuius cognitio Sapientia nominatur. Si est nature huius fluxæ ac instabilis, uel est in ea uariabile, ut quæ de singularibus cognoscuntur: uel de universalibus quidem, sed quæ non obtinent constantiam perpetuam, opinabilia nuncupantur à M. Tullio. Eorum claritas sit sanè uerisimilitudo, siue (ut alijs placet) opinio, uertentibus è Græco *Ἀόξα*. Vniuersalia, cuiusmodi ferè sunt, filium à matre diligere, huic morbo hanc aut illam herbam mederi, sic affectos animo hæc aut illa uel cupere uel aspernari, hoc habitu cœli hæc contingere: quæ exceptiones recipiunt, & uarietatem. Tametsi in his magnum est inter singularia discrimen, & qualiacunque uniuersalia. Nam de generalibus statui possunt regulæ ac præceptiones, unde ars existat aliqua, & disciplina: de singulis, utpote infinitis, & infinite uarijs nulla, neque enim est ingenij humani ea persequi, quorum iniuri numerus non possit. quapropter Plato in infimis formarum meritò iubeat conuiuiscere descendentes, prius quàm ad infecabilia peruenirent. Sed reuertamur ad propositum. Restat tertium, quod est in natura mutabili perpetuum & constans: qualia sunt, quæ semper eadem atque uniusmodi persistere animaduertimus, uelut cœlestia: & in his sublunaribus, quæ naturalia sunt generi alicui, aut formæ. Huius lucem habemus à natura inditam, sicut prius loquebar: ex quibus alia permulta col-

Res mutabiles & immutabiles

Sapientia.

Verisimilitudo.

Scientia. ligit ratio, cuius cognitio Scientia uocatur. lumen autem secundi est, longissimus quidam ex naturali lumine splendor, auctus solertia, institutione, meditatione, exercitatione, die ipsa, quæ ultro adfert multa in primis illis naturalibus, ijsque quæ sunt primis proxima, id est, quæ ex principibus breuissimo atq; apertissimo tramite ducuntur: sed longius tamen progressis tenebræ obuoluuntur ilico, nō à rebus, sed à nostris ingenijs, quæ graui hac corporis mole onusta, & tarditate impediuntur, uel nube aliqua interiecta perturbantur, atque hallucinantur. Itaque modus cognitionis lucisque in assequenda ueritate, nostrarum est mentium, non rerum. Nam sunt qui in rebus apertissimis cæcutiunt, & tenebræ illis offunduntur etiam in claro meridie, uel ex ignorantia, uel ex torpedine. alij obscuriora clarius cernunt beneficio ingenij uel naturalis, uel exculti. Quo plus ergo est lucis, plus scientiæ: quo minus, plus dubitationis. si nihil sit prorsum, aut ita parum, ut pro nihilo ducendum sit, ignorantia se diffundit, tanquam densa innubila atque illuni nocte obscuritas, sine scientia, sine uerisimilitudine, sine ambiguitate. Quocirca nec scientia, nec uerisimilitudo est erroris causa, sed caligo luci admixta: quæ lux nulli contingit pura, obumbrante corpore. quomodo enim posset ignorantiam scientia pārere, aut errorem peritia, aut nebulam fulgor? Nec aliter quàm mutatur luminis qualitas & uis ex obiecta mole, ut alia plus aut minus admittat claritatis: ita illuminatio mentis ex multarum rerum in uita hac quasi obiectu, admirabiliter redditur uaria, ut diuersissimè homines tum colligant, tum indicent, & statuunt siue de bono, siue de uero. Sunt autem hæ res, corporis constitutio, ætas, ualetudo, robur, assuefactio,

factio, integritas, affectio præsens ex qualitatibus temporarijs, quas gignunt alimenta loci, & temporis, tum actiones, atque externa: tametsi hæc uariant, prout cuiusque est animus, & mores. In animo affectiones omnes: in mente tarditas, celeritas, acumen, hebetudo, doctrina, secta inueterata, aut certe persuasio quæ prior adhæsit, mores, consuetudo, autoritas alterius. unde tanta in sentiendo & statuendo, & tam crebra uarietas atq; aduersitas, non solum hominibus inter se, uerum etiam cuique secum: ut sequens temporis punctum, prioris sententiam decretam omnino & fixam damnet penitus, ac tollat.

DE CONTEMPLATIONE.

SEquitur post actionem quies. Ratio est ueluti scrutatio: iudicium, electio: contemplatio autem, inspectio quieta & tuta omnium, quæ à ratione sunt collecta & exculpta, à iudicio autem recepta atque approbata. non est in ea ratiocinatio ulla, in qua omnia sunt certa iam, atque exposita. & quando delectatio omnis nascitur ex proportionem quadam, congruentiâque obiecti cum facultate, nihilq; est menti congruentius quàm ueritas, fit ut in contemplatione magnæ sint delectationes mentis nostræ. In quo tamen spectantur ueritas & ingenium. Nam ueritates tam sunt gratissimæ, quàm certissimæ, maximeque defæcatæ, prolata simul cum suis originibus, primisque causis. Id uerò si non concedatur, secundum est, ut ad ueritatem quàm proximè accedant, simillimæque sint. Nemo est tam torpenti & abiecto in terram animo qui non excitetur ad hanc uocem, Ego tibi huiusce rei causam patefaciam. adeò insitum est à natura humanis pectoribus, causas uelle cognoscere: ut meritò felicem

illum poeta pronunciârit, qui potuit rerum cognoscere causas. Ingenia uerò similitudine ac proportionē delectantur, summa & præstantissima rebus excellentissimis, & alia deinceps, ut est cuiusque gradus usque ab infima & despicatissima, quæ uilissimis ac nugacissimis rebus tenentur. Voluptas hæc contemplationis tanta est generosis mentibus, quæ illam semel degustârunt, ut renunciassē gentiles multos rebus humanis uniuersis propter eam solam mirandum non sit. Hoc uel incredibile sanè, uel absurdum uideatur ijs qui spiritalēs illas dulcedines nunquam gustârunt. His de causis beatissima omnium erit illa in cœlis contemplatio, quippe de Deo, quo nihil excogitari potest amplius uel excellentius: tum dimota omni nebula, non uerisimiliter, sed uerissimè, certissima ueritate ostensa, causisque rerum omnium in ipso autore perspectis & cognitis, liberatis quoque nostris mentibus ab obscuro hoc & tenebroso carcere, quum nulla erit amplius distinctio & differentia iudiciorum, ut alia alijs placeant, idem erit omnibus iudicium. Quæ ad sciendum tantummodo faciunt, manent in contemplatione ipsa, nullum habent foris usum: quæ uerò ad bonum de agendis sunt, foras se proferunt, in quibus quæ certas fixasque habent præceptiones, uel perpetuas atque inuariabiles, uel admodum uniuersales, arte continentur. Est

Ars. enim ars, collectio generalium formularum, ad usum aliquem tendentium. quæ uerò circumstantijs seu negocijs uariantur (eæ sunt enim *τεπεισάσεις*) hoc est locis, temporibus, personis, & eiusmodi, circumspectionis sunt,

Prudentia seu prudentiæ, quam multi iudicium appellant. sed in his nominandis magno in errore uersatur communis sermo, de quo sum sæpius conquestus.

VOLUNTAS.

Cognitio omnis propter bonum expetendum est tri-
 buta, sensualis propter sensuale, mentalis propter
 mentale, ut cognitum bonum expetat, expetendo autem
 sequatur, donec se illi adiungat, quantum quidem fieri
 possit, & congruat. sic enim illi erit bonum, nec aliter:
 malum uerò, quod bono sit contrarium, auersetur & de-
 fugiat, ne se illi applicet, quo fiat ei malum. Facultas quæ
 id exequitur in brutis, appetitus est sensualis, seu uolun-
 tas. Est igitur uoluntas, facultas seu uis animi, qua bo-
 num expetimus, malum auersamur, duce ratione. nam
 mutæ animantes duce natura, quæ sensus extimulat. Sunt
 ergo in uoluntate actus duo, propensio seu amplexus bo-
 ni, & auersio mali. oratio est utriusque, quum illa ocio-
 sa neutram in partem inclinat. Voluntas quidem ipsa do-
 mina est omnium & imperatrix, sed per se nihil habet
 lucis. illuminatur à mente, hoc est à ratione, ac iudicio,
 quæ appositæ est illi uelut consultrix ductrixque: non ut
 regat, aut torqueat, sed ut dirigat, & meliorum admo-
 neat. Itaque nihil uoluntas appetit, aut deuitat, nisi à ra-
 tione præmonstratum. Quocirca actus uoluntatis à uo-
 luntate quidem producitur, à ratione autem iudicatur
 & suadetur: atque ut sic dicam, à ratione gignitur, à uo-
 luntate paritur. Magistra est igitur, & præceprix uo-
 luntatis ratio, non domina. Voluntatem enim humanam
 liberam iussit esse autor suus, & quasi sui iuris ac man-
 cipij. obtemperat quidem illa semper rationi, sed nulli
 uni est alligata: sequitur autem quamcunque libuerit ex
 propositis. Liberam quidem animo inter actum & or-
 bationem, uelle non uelle, nolle non nolle, non inter duos
 actus contrarios, quando enim uis hæc nihil potest uelle,

Voluntatis liber-
 tas.

nisi sub aliqua boni facie: nihil nolle, nisi sub mali: ostensa boni specie, non mali, potest quidem non uelle, sed non potest nolle, hoc est auersari & odisse. uicissim quoque obiecta mali specie, non boni, potest non nolle, sed non potest uelle, hoc est amplecti & amare. Declaratur autem ius libertatis huius & dominiij uoluntatis multis modis. Primum quod libera est ante consultationem: licet enim illi referre ad mentem, de quo deliberet, & non referre. Tum in ipsa deliberatione licet uel iubere rem differri, uel in uniuersum silentiū indicere, intentionemq; mentis aliorsum conuertere: non aliter quam princeps, qui consultari de negotio quopiam imperat, uel omitti prorsum, uel reijci. Quin etiā posteaquam est decretum, potest ipsa se uoluntas cohibere, nec id expetere, quod iudicatum est à consultore esse bonum. Ipsa quoq; consultatio ex libertate est, quod non rapimur fixo atq; immutabili naturæ impetu, uelut beluæ: sed ratio disquirat, quò sit eundum, aut unde declinandum: & expendit quid in quoq; uel boni insit, uel mali. Potest item uoluntas ulteriorem deliberationē indicere, & quasi amplius pronunciare, ne ibi sistatur, sed inquiretur, an quicquam inueniri queat potius & conducibilius. Multis quoq; propositis ostensisq;, etiam si efficax & ualida ratio unum aliquod probet ac suadeat, si quod aliud tamen faciem præse fert boni aliquam, quamuis tenuissima potest huc sese flectere, & ex sola suspiciūcula hoc sumere, altero repudiato, in quo insit permagna boni & species & essentia, quam in rem magnam ei ausam præbet, quod res nostræ omnes mixtæ sunt bonis ac malis, tum ex nobis ipsis, qui ex rebus diuersissimis constamus: multaq; sunt nobis circumspicienda & respicienda in animo, in corpore,

pore, in externis. In tanta autem rerum uarietate nihil uenire potest sub consultationem, in quo rationis uis non & bona & mala deprehendat, quæ suadeat, quæ dissuadeat, pro locis, temporibus, personis, qualitate, & eiusmodi. Sæpe etiam ut se ostendat uoluntas esse dominam, reijcit ac spernit omnia, haud aliter quàm princeps, qui ne uideatur à quoquā regi, salutaria omnia consiliariorum suorum monita excludit & respuit, sitq; (quod dicit ille in satyra) Sic uolo, sic iubeo, sit pro ratioe libido. Tametsi neque hoc sine boni forma. nihil enim potest uoluntas expetere, aut agere, nisi eo proposito, quod ratio aliqua bonum esse censuerit, illud porro statuit sibi esse in eo bonum, quo mouetur, ut potētiam suam & libertatem noscant omnes, quod princeps interdū pluris facit, quàm consilia omnia præsentis rerum statui utilia. Adolescentes etiam nonnulli, quo se liberos esse declarent, nec obtemperare cuiusquam iussis, quæ uel parentes, uel præceptores probè monent, fastidiosè & contumaciter aspernantur. Hæc quidem in libertate actionis internæ, in externis quoq; patefit libertas. Nam ubi rem approbauit, potest non exequi, aut postea quàm capeßiuit, cessare: nec tantum præstare, quantum ei licet, nec tam celeriter. Bruta nihil horum habent: naturalis enim facultas agit semper quantum, & quàm citò per uires ei conceditur. Nam quòd mutæ animantes agant fortius & celerius uno tempore quàm alio, non est hoc quòd uoluntariò remittant uires, aut intendant: sed extimulata partim foris à qualitate loci aut temporis, partim intrinsecus à corporis habitudine uel animi affectu excitant atque exacuunt uires, & reddunt maiores ac uegetiores: ut ignis oleo iniecto, uel sufflatus, aut arida materia subdi-

ta. uel ubi repugnatiam frigoris, aut humiditatis deui-
cit, fit acrior, semper autē, ut hic ardet pro uiribus præ-
sentibus, ita belua agit, aut patitur: quippe quæ fertur
caeco & latenti quodam siue raptu, seu uectione. Quin
& ex hominibus quàm quis in beluæ naturam atque in-
genium degenerauit, tam sine consultatione rapitur ad
actiones suas præceptis. Sunt quædam animalia ad simu-
lationem & dissimulationem à natura facta: ut uulpes,
& felis quum uenatur murem: quæ cautio nascitur ex
metu, ne quid patiatur aut amittat. nam in bruto, quum
ad suum obiectum ruenti offertur periculum, retarda-
tur prior impetus ab altero contrario. non est ea con-
sultatio, sed impedimentum prioris motus: ut quum pila
missa ex aduerso repellitur, uel inhibetur. tandem quæ
ualidior est concitatio, abripit secum obfistentem. In ho-
minibus autem quum affectus duo aduersi pugnant, ue-
hementer concitati, etiam si feruore illo animi opprimi-
tur mens, non est tamē nulla deliberatio. qui enim ex illis
uincit, non sine ulla omnino uincit ratione, tametsi per-
exigua: sed quæ iudicio ab effectu decepto efficacissima
uideatur in præsentia, dignissimæque cui obtemperetur.
eāque est peccantis ignorātia: qui quod expetit, existimat
esse bonum in præsentia, non considerans aliud esse melius
etiam nunc: & futurum bonum, quo sperāt se malum hoc
compensaturum, incertum est. Grande Dei munus est li-
bertas uoluntatis, qua ille nos filios suos constituit, non
seruos: & in nostra posuit manu, quales nos uellemus ef-
fingere, opitulante illius fauore ac gratia. alioqui nihil
quod ad excellentiam uirtutis attinet, inter nos & beluas
distaret, si tam omnia in nobis ageret potentia quædam
naturæ necessaria atque inuitabilis, quàm in brutis.

Et

Et uoluntatem nostram mouent eadem illa, quæ iudiciū
 contactu quodam. sicut qui primum annulum trahit in
 torque, & secundum & tertium trahit, ob eorum inter
 se connexionem. Instigatur quoque à mentibus superio-
 ribus, ut angelis & demonibus: à Deo autem potissimū,
 à quo solo potest cogi, uidelicet à quo uno accepit non
 libertatem modò, sed esse. quum uerò est à ui & potesta-
 te maiore concitata, assurgit supra modum naturæ ac
 facultatis suæ: atque eo magis & euidentius, quā à Deo
 ipso. editq; ea opera, quæ ipsa eadem, ubi facta sint, ad-
 miretur: & si uelit animaduertere, euectam se à ui su-
 periore facile intelligat. Sunt qui humanam uoluntatem
 cælo penitus subijciant, & astris: ab illis nos impelli &
 cogi prorsum asserant, nedum admoneri uel instigari:
 quo de genere sunt mathematici. uidelicet agunt isti, ut
 mos est ferè eorum, qui uni se arti alicui penitus tradi-
 derunt, aut qui ex ea magnum uel nomen uel quæstū ue-
 nantur, uellent quæcunque sunt in mundi uniuersitate,
 sub illius scientiæ materiam & limites uenire. Id uerò
 plerunq; non tam artis amore immodico, quā sui ipso-
 rum: ut id scire ac tenere uideantur, quod in orbe sit
 non præcipuum modò, uerū etiam penè solum. Sed pro-
 fectò cælum ut inanime, non aliter potest nos mouere
 aut impellere, quā per sui simile, hoc est per constitu-
 tionem corporis. Quod si cæli naturales sunt facultates
 ad agendum ex una facultate & causa, non poterūt effe-
 ctus existere contrarij. atqui sub uno quolibet sidere uo-
 luntatem hominis, & si ad hoc aut illud sollicitetur, ui-
 demus nihilominus ad utrumcunque fuerit collibitum se
 applicare. quod est ualde pugnans cum actione natura-
 li, quæ certum unum aliquod effectū necessariò produ-

Voluntas
 cælo non
 subditur.

cit: nec est quicquam magis à necessitate alienum & distans, quàm libertas. Itaque si in cœlis ac sideribus est necessitas, in uoluntate autem sicut ostendimus libertas, apparet profectò res esse inter se diuersas admodum & repugnantes cœlum & humanam uoluntatem. Alij autē in Dei & præuidentia & prouidentia perturbantur, quemadmodum cum illarum ueritate constare uoluntatis nostræ possit libertas: ut quod præuiderit Deus futurum, mutare uoluntas humana possit sua libertate, & Deum uel fallere, uel mendacem facere. Caterum Dei præuidentia non magis libertatem mihi meam adimit, quàm aspectus tuus, dum me aliquid agentem intueris. sed neque prouidentia: quippe est præuidentia mens diuina cuncta præcognoscens, uel (ut aptius loquar) noscēs præsentia. nihil est enim illi præteritum aut futurum. Prouidentia est uoluntas, consilio immenso uniuersa gubernans. Atqui uoluntas hæc diuina, uoluntates angelicas & nostras liberas esse iussit. Itaque quod liberè agimus, per illam agimus: id est, illius præscriptione ac beneficio. Ille autem falli posset, aut mentiri, si quid esset ei uenturum, aut transactum, ut nobis. nunc autē, quum ei sit æternitas tota præsens, nemo sit de illius sapientia ac ueritate sollicitus. In uoluntate actus sunt duo, approbatio & reprobatio, ex quibus actus exteriores proficiunt. Approbatio, quæ est de bono, parit executionem ad illud consequendum: reprobatio autem, quæ de malo, uel insurrectionem ad illud superandum, uel contractionem & fugam ad euitandum. Multi approbant iudicio & uoluntate, sed languida ac inerti, quæ foras non exit: de quibus est illud Solomonis, Vult & non uult piger. est enim uoluntatis alter actus, qui priorem illum impedit: nempe

Voluntatis actus duo.

nempe difficultas in exequendo, quam uoluntas pro malo ducit, & illi bono quod ipsi eidem placuerat, opponit. Illud est admirationi compluribus, quid causæ sit, cur magis uoluntas nostra erga uetita accendatur atque stimuletur, quam erga libera, quæq; permittuntur & licent. An in multis, quia uulgaria & communia non uentantur, sed rara & preciosa, idcirco prohibitione rei allicuius suspicio statim suboritur, rem esse expetibilem, unde cupiditas excitatur, atque irritatur. Alij curiositate cognoscendi adducuntur, quod non dubitant, quin sit cognitione dignum, à quo arcetur cognitio. An uerò in ijs, qui quod uetatur, quid & cuiusmodi sit, nō ignorant, desiderium solutum ac liberum remissius est, tanquam uetus in plano dissipatus? qui si cohibeatur in angustias, ilico inualefcit, & sumit uires ac impetum: ita uoluntas soluta lenta est, astricta uehemētior fit & concitator. Quæ in nobis naturalia sunt, nō auscultant uoluntati, ut rectè ualere, aut secus: & si sunt in nostro corpore nō pauca, quorum facultates quidem à natura accipimus, actus autem eorum ex uoluntate oriuntur. ut posse audire, loqui, comedere, naturæ sunt munera: audire autem, uel non audire, loqui aut non loqui, comedere aut non comedere, ad libertatem referuntur. Quod si uoluntas imperatrix est humanorum actuum, penes ipsam est bene aut malè facere, uirtus & uicium, laus & uituperatio, præmium & poena.

DE MENTE IN VNIVERSVM.

EXpositæ sunt nobis pro uirili parte nostra actiones humane mentis: restat, quænam illius sit essentia inuestigare. Ipsa quidem illius essentia per se ignoratur:

Animæ de-
finitio.

ratur: sed quando in hoc est à Deo condita, ut cum ipso ad immortalitatem beatitudinis iungatur, nihil possu-
mus definire aptius, quàm si eius esse dicamus substantia,
quæ & capax sit diuinitatis, & iungi cum ea possit: tam
capax utique diuinitatis, ut cognitio pariat amorē: ad-
eò autem iungatur, ut æuo infinito sit beatissima. Dica-
mus ergo humanam mentem spiritum esse, per quem cor-
pus, cui est connexus, uiuit, aptus cognitioni Dei propter
amorem, atque hinc coniunctioni cum eo ad beatitudi-
nem æternam. Nam mens nostra sicuti à summo ad imū
descendit, quod est corpus, per amorem Dei autoris er-
ga illam, qui descensu eiusmodi communicare uult suam
beatitudinem & illi, & rebus omnibus, quibus ipsa est
applicata, atque annexa: ita ipsa rursum per cognitio-
nem atque amorem suum erga Deum, ad originem sese
suam erigit, & reuertitur. uenit à summo ad imum, rur-
sum ab imo ad summum extollitur. Hic cursus in uita
ipsa declaratur. homo enim de principio uiuit uitā stir-
pis, hinc beluæ, tum hominis: & quum se magis expurga-
uit, erexitque supra res terrenas, fit angelus: postremò
unitus Deo, quasi Deus quidam. Ascensus nostri gradus
sunt à materia ad sensus, ab his ad imaginationem &
phantasiam, ab hac ad rationem, tum ad contemplatio-
nem, postremò ad amorem, descensus contrarius est om-
nino. Nec aliter peruersus est animus, quum affectibus
cedit iudicium, uel ratio phantasiæ: quàm corpus, si ca-
pite in terram posito, & erectis sursum pedibus tentet
ingredi. Anima in unoquoq; homine una est: officia au-
tem eius in ipsa illius essentia sunt sita, ut munia uel pu-
blica uel priuata in homine, & artes aut scientiæ. Ideo
quum in aliquod opus est prorsum intenta atque occu-
pata,

pata, in alia se immittere haud facile potest. ut quū do-
 let, non potest contemplari: si acriter quid cogitet, aut
 contempletur, nihil cernit: quum est acriter in intelli-
 gendo, uel inquirendo, uel admirando intenta, non iudi-
 cat, ut in rei nouitate. admiratione autē, aut inquisitio-
 ne subsidente, exurgit iudicium: quod uidemus cōtinge-
 re, sublata nouitate rei. Ideoque monumēta ingeniorum
 uetera, quæ ætatem pertulerunt, hoc est multorum iudi-
 cia & censuras, iure præponuntur recentibus, in quīs
 nouitas obstat iudicio. Tum & illi merito sunt in admi-
 ratione, qui pariter se in multa ingenij opera eodē tem-
 pore potuerunt impendere, ut Cæsar Dictator: & qui
 intentionem ab ijs quæ exterius incurrunt, ad intimas co-
 gitationes possunt reuocare. ut solitum se facere in bal-
 neo & theatro scribit Seneca, & de Plotino Porphy-
 rius circa negocia uitæ communis. Tum qui dolent aut
 laborant, si intentionem animi à præsentis molestiæ co-
 gitatione auocent, minus eam sentient. Omnis autē ani-
 mæ intenta & uehemens exercitatio, debilitat instru-
 menta: quod est ei cum cæteris opificibus commune. ita
 uidemus oculum defixè intuendo, & aurem intentè au-
 diendo defatigari: atque eo magis, quum est dura atque
 impenetrabilis materia. quemadmodū scriptio in char-
 ta scabra retundit pennam, & scissio nodi in ligno cul-
 tellum uel cuneum. Quocirca non excellens sensile cor-
 rumpit sensum, ut placet Peripateticis: sed difficile, &
 superans uim sensorij. eodem modo in intellectiōibus,
 quæ à rebus arduis fatiscunt, & hebescent: sicut oculus
 fulgore spectando. Et quoniam mens nostra est actus,
 quiescere omnino ab actione sua nequit, nisi potestate Anima an
 ualidè retinente, hoc est opposito obice in instrumentis: cesset.
uelut

uelut quum à mole obruitur in locis maternis, à crapula in ebrietate, ab inimicis uaporibus in attonitione: quæ omnia, & similia, uiolenta sunt, naturæq; illius repugnantia. unde quum emergit, cessante potestatis uiolentia, statim reducit se in actum suum: neque eam ad rem externæ ullius opis indiget, sed solum impedimento submouendo. quod si sit sublatum, non potest mens ullo pacto ociari: necesse est aliquid meditetur, & secum uoluat. eamque illius motionem, si quis conetur sistere (ut sunt qui uolunt nihil prorsum cogitare) perinde fecerit, ac si cohibere uelit ignem, ne ardeat, conceptus in apta materia: alterutrum profectò sequetur, aut ut igne extinguat, aut ut uis ignis ualidior ac uiolentior erumpat in obicem. sic uel corrumpetur uita tam uiolenta contentione: uel pro una cogitatione, quam uelis opprimere, magna cogitationum & uisorum perturbatio coarrietur: hoc est planè amentia.

DE SOMNO.

Post actionem dicamus de quiete, hoc est somno, qui est requies ac cessatio, non animi utique uniuersi, sed tantummodo sensuum: ea uerò animantium est propria. Annotamus enim, animantes omnes aliquando uti sensibus, aliquando ab eo munere cessare omnino, quasiq; feriari: hoc somnum appellamus, illud uigiliam. Somnus uidetur concessus à natura, quoniam actioni sensuum finitæ quiete aliqua est opus. egent itaque somni animantes omnes: & quia egent, habet quoque. nam benigna est in necessarijs natura. Sed in alijs quies hæc breuior est, in alijs longior. Ex euaporatione alimenti nascitur somnus. incrassantur enim qui sunt circum nervos spiritus,
ut sen

ut sensuum impediatur functio. Solutio sensuum est uigilia, somnus alligatio. Ascendit uapor hic ad cerebrū: ibi nactus humidam & frigidam materiam, humectatur magis, & densatur, unde nubes in morē defunditur per totum corpus. Ideoque animal dormiens, impos sui consternitur: quod neruis consopitis, quorum est origo in cerebro, sensus & membra omnia officio suo non funguntur. cerebro autem degrauato, crebra fit in dormitione mutatio. Anteriorem capitis partem, quæ est humectatior, plurimum inuadit somnus. unde & in oculis potissimum apparet, qui in somno omnibus clauduntur animantibus, præterquam lepori, & hominum nonnullis. in lepore timori ascribitur, quod obdormiscens non audet oculos claudere: ita deinde dormienti iam obriegescere. tum humore musculos genarum premente, fit ad eum depellendum oscitatio. Sensum etiam communem, qui in anteriore capitis portione situs est, obruit atque opprimit somnus. Non est itaque somnus attonitio, uel stupefactio animalis, ut in deliquio animi uel morbo: sed quies sensuum externorum, ex euaporatione alimentī in uentriculo bullientis cerebro deuincto atque impedito. in somno sensoria tantum quiescunt placide: in attonitione autem, uel deliquio, animus & mens ipsa uiolente opprimitur. Reficitur corpus somno, tanquam stirps salubri quadam irroratione. in uigilia nāque extenuantur agendo spiritus, reuocantur introrsus per somnum, refrigeranturque, unde est conspissatio. atque eo modo reparantur iterum labori uigiliæ. Qua de causa dormientes frigent magis exterius, & in extremis corporis partibus, quàm uigilantes. Ad hæc crassa & frigida, somnifera sunt: crassa quidem ex se, frigida uerò propter

pter crassitiem ac densitatem. Quies & solitudo, & silentium, inuitant somnum. tunc enim bilis conquiescit, & humores refrigerantur. Optimaque est in somno concoctio, quoniam recipit se introrsus calor, quemadmodum in hyeme: & uegetatrix animæ facultas, melius munus suum exercet per quietem, quam in uigilia. non enim dormiens actionibus sensuum auocatur, & delassatur. Itaque animæ facultates uniuersæ, nutriendi concedunt. Eleganter Plinius Secundus somnum esse dixit, animi in mediū sui recessum. Obrepit item somnus ex defatigatione, quoniam fessinerui statim cedunt sopienti humori: ad hæc, quia plus est frigoris attenuato per exercitamenta & consumpto calore. quod ad animi quoque defatigationem potest transferri: ut in studijs, in mœrore, post metum. idque euenit propter laborem & delassationem corporis, in illis animi concitationibus. Quod si exiccatum atque incensum sit corpus, non tam facile obdormiscit, sicut in morbis. quocirca infantes multū somno indulgent: senes uerò non item, quanquam frigidis humoribus infestantur: quia deest illic calor, qui humores illos feruesfaciat ad euaporationem atque irrorationem. Qua de causa biliosi homines, si abunde humiditas suppetat, somnolenti sunt. scilicet multa est euaporatio ex multo humore, cui ualidus est ignis subiectus. Nec aliud perinde biliosos reficit, ut somnus: quemadmodum de Alexandro Macedone perhibent. Rationem qualitatū corporis sequuntur qualitates loci ac temporis: ut pluuio tempore longior est somnus, item in humidis regionibus, & postquā sumus largius inuitati. Excitatio à somno uel est à nobis ipsis intrinsecus, uel foris incurrit. Expergiscimur nostra sponte, resoluti uapore tanquā uinculo,

Excitatio.

culo, adeò ut liberum relinquatur cerebrum ad actiones suas: tum pungimur, atque excitamur uel dolore corporis, aut inquietudine morbi cuiuspiam, uel animi agitationibus, uelut metu, aut cupiditate. Sed quæ affectiones calidæ sunt, citius adimunt somnum, ut ira, amor, cupiditas: quàm frigida, cuiusmodi sunt metus & mœritia. nam sæpenumero ex metu aut tristitia delassati obdormiscimus. quale est illud in Euangelio: Quum uenisset ad discipulos suos, reperit eos dormientes præ mœritia. Metus tamen uim adfert somno, quasi quæ manu illi inijcit, subinde illud interrumpens cura ac solitudine. Foris autem contingunt motus, strepitus, punctiones, uellicationes, plagæ. hæc enim omnia densitatem humoris disrarant. Sed nisi sit euaporatio ad certum quendam modum discussa, non cessat dormituriatio, id est, lucta somni cum actionibus sensuum. Non potest quidem tolli omnino ea effumigatio, quæ à uentriculo ascendit ad caput: sed eius densitas ad certum aliquem modum efficit somnum, subtilitas uigiliam, hoc est solutionem sensuum. Et uariatur hoc autem pro qualitate & constitutione corporum, ut alijs alio sit necessaria. uoluntas quoque retinens, aliquò usque potest somnum cohibere atque impedire. Somnus est animali propter uigiliam tributus, ut mox nauiter uigilet, promptiusque & alacrius uitæ munia capeßat. Vita enim, ut ille dixit, uigilia est: somnus autem, imago quædam mortis, uel interliminium uitæ mortisq;: ut qui dormit, nec dici possit mortuus, nec uideatur uiuere. Hac de causa Dominus noster, & Apostolus eius Paulus, quos reliqui mortuos, ipsi dormientes nominant: quod aliquando expergiscendi sint, & surrecturi ad uitam.

Dormiente corpore, non consopitur animus, cuius facultates omnes interiores continenter sua ministeria obeunt: eaque actio Somnium nominatur. est enim somnium, actus animi interior, corpore à somno occupato. Aristoteli non placet, quicquid animo per quietem obuersetur, nominari somnium, sed tantummodo phantasmata. Ea uero mihi uidetur esse quaestio de uerbo, quæ scrutantem naturas rerum non debet torquere. Multo facilius est ac promptius, ut quicquid animo mentique per quietem obuersetur, ad rationem somniorum referatur. Somniant ea omnia, in quibus est sensus interior, qui rerum simulachra possit per quietem intueri, quæ res sensibus sunt per uigiliam obseruata. Itaque somniant animantes penè omnes: quoniam phantasia non cessat. Nec in homine mens dormit, multo minus quàm animus in mutis. quiete enim compositi, multa & inquirunt, & scrutantur, & colligunt, & solutiones illis quaestionum occurrunt, quæ uigilantes fallebant. & qui uigiles sunt indiferti, ijs nox & quies facundiam largitur. Sed quia phantasia est per id temporis à censura rationis soluta, haurit ex memoria, sine modo ac ordine. inde existunt tam multa in quiete stulta, absurda, malè coherentia: sicut in morbo, qui caput inuasit. Somnia declarant manifestò, esse intus aliquid aliud à corpore, & ab anima uegetatrice, & sensorijs corporis, quod res absentes sentiat, & cognoscat, quasiq; uideat, atque audiat. In spiritibus cerebri nascuntur uisa, qui spiritus à corde ueluti à fonte suppeditantur capiti. Itaque & illorum spirituum, & uaporum unde spiritus tenuantur, qualitatem sæpenumero referunt somnia: eorum potissimum, qui in

ea uia occurrunt spiritui ascendenti, nempe in gutture,
aut pectore, aut quo alio loco. quumque halitus crassi
sensorium commune per quietem occupent, non potest id
de sensibilibus recte iudicare, nec de sensuum actionibus.
Eoque quum quid inest in gutture humidæ pituitæ, uisa
obuersantur de aqua: quum quid sanguinis, de sanguine:
si atræ bilis, de rebus tristicibus: si flauæ, de rixis & liti-
bus. ideoque de huiusmodi liquoribus medici ex agro-
rum somnijs recte iudicant. Fit etiam nonnunquam, ut
succedentibus inuicem liquoribus contrarijs, de rebus
quoque contrarijs eodem somno uisa imaginemur. Ea-
dem prauitate de officijs corporalium sensuum commu-
nis sensus iudicat. nam si exiguum audiamus sonitum,
ingentes esse fragores remur: si calescimus, inflammari
atque ardere: si quid relictum sit humoris in gula, uel ar-
teria, natare in ingenti sumine, atque etiam demergi:
sicut quæ per nebulam cernuntur, aut uitrum densum,
apparent maiora. Et quia motum cordis sequitur cor-
pus, si uapore aliquo sustollatur cor, ascendere nos som-
niamus: & quidem uel scalas, uel collem arduum atque
infestum, quum uapor ille extenuatur, & sensim cor sub-
sidit, descendere: quum subito euanescit, & celeri motu
in locum suum redit cor, cadere ac ruere per præceps,
& arripimus uel toralia, uel ceruical. sin humore multo
ac denso cor occupetur, angimur, & magnum pondus
supra pectus uidemur nobis agrè sustinere: unde multis
grauia in ualetudine incommoda, nonnunquam etiam
mors. Quod si cum difficultate humor resoluatur, aut
commoueatur, uidemur nobis conari currere, aut ascen-
dere: detineri tamen atque impediri magna aduersa ui.
Somniamus crebrò quæ eodem die uel egimus uel uidi-

mus: quod ideo contingit, uel quia recens est phantasia
 & libera, nec alijs imaginibus districta, uelut in pueris;
 uel quia eiusmodi cogitatione occupati, tradimus nos
 quieti, quæ se statim spiritui considerationis offert, in
 illoque sese imprimit, quod etiam usu uenit in ijs uisis,
 quæ ualidior uis aliqua altè impressit: uelut crebra &
 continua cogitatio, uel affectus quispiam concitatus, aut
 diuturnus: ut metus, amor, cupiditas, ira, inuidentia. ea
 enim phantasia spiritum sensus communis attentionisque
 celeriter arripit, cogitque sibi uni dare operam, cæteris
 omisissis, quod usu amantibus euenit, & ijs omnibus in
 quos dominatur perturbatio animi aliqua uehemens.
 Sunt nonnullis somnia fracta & perturbata, alijs inte-
 gra & sedata, alijs terribilia, alijs incunda. Pura & syn-
 cera existunt simulacha, quum sanguis est à sordidis hu-
 moribus defæcaciore: sicuti sub auroram, peracta conco-
 ctione in nocte, eaque de causa prisce Philosophi ea uisa
 pro uerioribus habebant. Possunt quidem illa integrio-
 ra esse, & magis composita, descriptaque: ueriora ta-
 men non ideo erunt. haud aliter quàm ex fabellis fictis
 alia est alia elegantior & ordinatior, quum nulla sit ue-
 ra. Si sit uapor tenuior & temperatior, fit somni cursus
 magis integer & cõtinuatus: placide enim fertur phan-
 tasia, ueluti lenis fluuiolus. sin effumigatio sit præferui-
 da, rabitur phantasia, discurretque immodica celerita-
 te per phantasmata, in modum rotæ concitatissimæ. ma-
 gna tum consequitur permixtio & confusio temporum,
 locorum, personarum: Romam cum Lutetia miscemus,
 Cæsarem & Pompeium producimus in hæc tempora,
 idem homo rex est & seruus, componimus & disiungi-
 mus absurdissima, incredibilia, impossibilia. quæ insom-
 nia

nia perturbata sunt, & (quoniam à tanta confusione non solum cogitatio atque intelligentia, sed phantasia quoque ipsa abhorret) molestissima: & auersamur somnum, ne in eiusmodi uisa recidamus, qualia solent in morbo aut dolore corporis, aut motu animi concitato & graui contingere, denique quoties cerebrum est malè affectum. Reflectitur in se nonnunquam somnium, & nos uel somniare, uel non somniare reputamus. quod euenit ferè uel in latis admodum, quum timemus ne sit inane spectrum: uel in ualde tristibus, quum uellemus falsum id esse. Et quemadmodum phantasias uigilantium sequuntur imagines somni, ita è contrario: uelut in pueris, & agrotantibus, & malè affectis. qui territi simulachris somniorum, eadem se expergefacti credunt aspicere: itaque clamant, & fugiunt, & se occultant. Est dormitatio medium quidam inter somnium & uigiliam, in qua uidemur nobis somniare, quæ reuera aspicimus uel audimus, licet tenuiter ac malignè: eodemque modo in alijs sensibus, ut uocem loquentis, uel candelam ardentem, uel motum deambulantis in cubiculo, uel tangere rem aliquam asperam, aut læuam. id fit, quum nondum sensus communis est omnino consopitus. Et ex eadem causa quum dormientes stertimus, si paululum se communis sensus explicarit, percipit quidem sensibile: sed quia non omnino liber, prauè de eo statuit. censet enim sonum illum, esse tubas, aut buccinas, aut clamores, denique immanes aliquos strepitus. Sæpe etiam uidetur sibi loquentem aliquem audire, nec satis uoces discernere, aut intelligere. Literas quoque imaginamur nos legere, quas non bene distinguimus: in quo laboramus, & malè afficimur. conantibus enim nihil succedit. Id uerò inde fit, quod phantasia non sumit ex me-

Dormitatio.

moria notiones satis impressas ac consignatas, uel me-
 moria non suppeditante, uel phantasia lentè nimis acci-
 piente, ac malignè. Vicissim etiam existimamus, nos ex-
 terioribus usurpare sensibus, quæ obuersantur conside-
 rationi iam dormientibus. Ex uisis nocturnis alia se ita
 imprimunt memoria, facile ut recordemur ex perrecti:
 alia leuiter, sed quorum possimus reminisci: alia tenuiter
 adeo, ut memoria aboleatur prorsum, uelut in agris &
 ebrijs. Accidere etiam potest tanta uaporum atque spi-
 rituum incrassatio & perturbatio, ut nihil somnietur.
 uinciuntur enim instrumenta officinae animalis, sicut in
 magna alluione ebrietatis, & in infante, uel recentissi-
 mè edito, uel (si hoc quibusdam non probatur) certè in
 utero. Gentes quasdam tradunt orbis descriptores, no-
 cturna uisa non habere. Homines noui, qui se affirmarent
 nunquam somniasse, nec crederet somniare alios, sed ani-
 mi gratia id confingere ac referre, ut fabellam ab oble-
 ctationem narrantis & audientis: quod euenit, quia quæ
 per quietem offeruntur animo, non adeo infiguntur me-
 moria, recordari ut possint expergefieri. eius uerò duæ
 sunt causæ: uel duricies spirituum, quæ non recipit, uel
 fluor qui non retinet: ut signum nec in saxo imprimitur,
 nec in aqua. De prænotione somniorum magna est &
 uetus quæstio, quæ etiamnum meticulosos animos, & de
 futuris anxios multum torquet, an sit in somnijs ad res
 euenturas ueritas aliqua, an ex coniectatione illorū quæ
 quiete compositi uidimus, quæ euentura sint possimus
 prænoscere. Multa sunt iam olim utranq; in partem di-
 sputata, de re nec difficili admodum, nec obscura. id de
 quo dubitatur, non simplicem habet sensum. nam intelligi
 potest, uel ut somnia sint signa, uel ut sint causæ præsen-
 tium

Somnio-
 rum præ-
 notio.

tium rerum, præteritarum, uenturarum, quemadmodum de astris quæritur. Somnia causas non esse, indubitatum est: signa uerò sunt uaporum humorumque, ut dixi, tanquam effecta suarum causarum, nec ullius rei alterius utique naturaliter. Omnia enim in natura metas suas habent defixas, ad quas tendunt, siue rectà insistant, siue oblique. Non sunt autem animantibus tributa à natura somnia, ut per illa retegantur nobis, quæ occulta sunt & abstrusa: sed somniamus, quia uis animi aptum organum nata, etiam corpore quiescente nescit quiescere. At exeunt tamen insomnia nonnunquam uera. fortuito id quidem certè, & per adiacens, non per naturalē eorum qualitatem: quæadmodum affectu territi uel illicefacti somniamus de periculis, quæ urgēt: aut de bonis, quæ adueniant. tum ubi uehemens est animi intentio, in quæ aliquod unum, quod facere destinauimus, incumbens, id uersatur in cogitatione dormientis. Postremo, sicut Aristoteles rectè dicit, quum quotidie tam multa, tam uariè somniamus, mirandum non est, incidere nos aliquādo in id quod futurum est, aut fuit, sed nobis incognitum. ut qui crebrò iaculatur, collimet aliquando necesse est, etiam si artis illius inscientissimus. Immittuntur quandoque à mente superiore somnia, eadem arte & ui, qua mouetur ab eis phantasia. Quæ somnia coelitus ueniunt, hoc est à sanctis mentibus, pertinent ad nos de magno aliquo bono commonefaciēdos, seu publico, seu priuato: cuiusmodi leguntur in Sacris literis somnia Pharaonis, Nabuchodonosoris, Iosephi. Nec malè apud Homerū Nestor iubet animaduerti diligenter, & expendi somnium Agamemnonis, qui Imperator esset exercitus Græcorum: aliorum uerò non esse tam curanda somnia. A demone ingerun-

tur uisa, fallendi gratia, de rebus aut flagitiosis, aut uanis & superfluis: ut nullum sit signum euidentius, esse à noxia mente, quæ nobis per eiusmodi illecebras ludificatur. Ex fine censerì potest somnium, unde sit: tametsi naturale est plerunque, quod nos affectui aut temerariæ persuasioni indulgentes, uel cœlesti, uel hostile esse suspicamur.

HABITVS.

EX facultatibus nascuntur actiones. quo fit, ut ad omnia quæ agit anima, facultates acceperit naturæ dono. Sed sunt tamen actus quidem, qui statim sequuntur naturam potentiæ, quum ea iam opportunitate sua quasi maturuit, factaque est sui compos. suntque actus illi, non minus quam facultates ipsæ, naturales: ut audire ac uidere, quum ij sensus absoluti sunt à natura, ut in puero postquam est natus, & in catulo canis post nonnum diem ab ortu. His actionibus nihil est opus meditatione aut exercitatione aliqua, ut recte exeant: sed uigore maturo iam, & bene affecto. ipsa enim natura magistra est magna, & efficax. Sunt autem actus alij, qui usu indigent, & exercitamentis, quo prompte & recte edantur: ex quo usu nascitur assuefactio, in qua insunt & facilitas ad agendum, & pronitas. uocaturque Græco uerbo ἐγίς: à nostris ad uerbum transferentibus, habitus seu habitio: quæ est pronitas ad similes edendos actus ijs, ex quibus est genita. Nec ad actiones solas pertinet hæc assuefactio, sed ad passionem quoque, quæ etiam quodammodo actiones sunt in facultatibus animalis, ut quæ patiendo uim suam exercent: quocirca actionem pro utroque usurpabimus. Fit porro interdum,
ut

ut genus actionis naturale sit: species uero uel adiectū,
aut circumstantia sit exercitationis. uelut sensus quidē
naturæ sponte accepimus, uidere, audire, gustare, olfa-
cere, tangere: at posse facile perferre species absurdas,
fœdas, formidolosas, sonitus absonos, horribiles, sapores
acidos, amaros, & alia huiusmodi, in cōsuetudinis par-
tes cedit. Ex hac cōsuefactione, pronitas & facilitas est
in opifice, aptatio autem in instrumento quemadmodū
exercitatione sit faber aut pictor promptior ac peri-
tior, organum autē habilius, uelut manus: interdū quoq;
externum instrumentum, nisi quum ex resistentia mate-
ria deteritur, ut penicillus, ascia, serra, dolabra. sic habi-
tus in animo, & illum doctiorem reddit, & spiritus a-
ptiores ad exercitamenta eadem: qui tamen immodico
quandoque usu deteruntur, ac proinde deprauantur. Tra-
hit ad se cōsuetudo hæc animū, in quo inhæsit, quæ pro-
nitas nuncupatur: ita ut quum est habitio longo usu cō-
firmata, uires propemodū obtineat naturæ. eò enim se-
rimur non ultro solū, sed libenter, & familiaria fiunt
nobis iucunda. nec solū in his quæ agimus, sed in illis
etiam quæ patimur, quæq; sunt ingenio nostro inimica,
consuetudo minuit molestiæ ac laboris sensum: ut mor-
bus & dolor leuiores sunt à familiaritate. Idcirco sa-
pienter, qui præcepit deligendam esse optimam uitæ ra-
tionem, eam consuefactione futuram suauem. & Plato
non parum ait referre, quemadmodum quisque iam in-
de à puero sit formatus atque assuefactus. Radicatio

Habitus
causa.

expeditius posset, aptius sciret, libentius uellet eundem in modum operari, frustra esset labor omnis susceptus, & animus noster ad præclaras suas actiones semper ueniret rudis, nec quicquam excellenter ageret, quod nihil esset illi tempore profectum. hæc quidem in his quæ nos agimus uoluntario: at in ijs quæ inuiti patimur, quàm misera esset uitæ conditio, si inter tot aspera & acerba positis, nihil adferret leuamenti assuefactio. Habitus ut creuit, confirmatusque est tempore, ita tempore quoque minuitur, desuetudine, uel aliqua ingenti uiolentia per=rumpente: uel intrinsecus, ut ueneno, aut morbo, uel extrinsecus, ut plaga, aut uulnere. quemadmodum ferunt quosdam literarum cognitionem ex agrotatione amis=sisse, alios ex ictu saxi uel baculi: quæ uidentur mihi instrumenti habitum afficere magis, quàm artificis. Nam hi quibus talia accidunt, conualescunt postea, & ad pristinam peritiam reuertuntur. quod non fieret, si impressa sibi ab assuetudine uestigia artifex ipse amisisset.

DE SENECTUTE.

A Nimæ corpus subitura aptat materiam Natura, in formam membrorum. iam uerò ingressæ paulatim accommodat interna instrumenta, quousque ad perfectionem eam perducatur utique, quam materię qualitas & constitutio possit recipere, ac sustinere. Hæc autem instrumenta ad summum sui iam perducta deteruntur usu ipso, & relabuntur paulatim in torpedinem prioris molis: postremo corrumpuntur penitus, ac intereunt. Aptatio membrorum fit in utero, accommodatio uerò spirituum ac humorum in infantia. Iuuëtus est uelut uigor quidam, & usus perfectionis organorum: senectus est detri

est detrimentum: corruptio uerò atq; inhabilitas instru-
 mentorum, mors. hæc quidem, sed naturali cursu, sine
 uiolentia. Nec malè, qui hominis ætatem & diei & an-
 no assimilant: ut pueritia sit tempus matutinum & Pueritia.
 uer, iuuentus meridies & æstas, senectus serum & au-
 tumnus, mors autem hyems & nox. Calor præcipuū est
 uitæ siue adminiculum, siue instrumentum. is in infan-
 tia sensim accipit uires ac robur, consumenda humoris
 redundantia, quam infans ab utero eduxit: cuius indicium
 est somnus ferè perpetuus. Redacto autem humore ad
 eum statum, qui alendo fouendoque sit calori satis, non
 obruendo, ardet ac uiget calor: quæ est animæ iuuen-
 ta. ideoque calidiores animantes, si alimentum calori Iuuenta.
 congruens suppetat, longius iuuentam extendunt. Lan-
 guescit autem calor, quum exiccatur succus, non quiuis,
 sed ipsi conueniens. nā in senibus, tametsi in extimis par-
 tibus redundant humoris excrementa, unde sunt excrea-
 tiones, lema, lippitudo, mucci, distillationes: intima ta-
 men aridiora sunt, nerui ac medullæ. & quæ pituita ex-
 trorsum promanat in senibus, ex debilitato calore ac-
 cidit. is enim fatiscens & defessus, humores illos nō ua-
 let concoquere. Quocirca in contemperatione calidi &
 humidi sita est iuuentus: senectus autem, ubi alterutrum Seneæ.
 deficit, citò enim senescunt exucci, tum & uuidi, ac fri-
 gidi. Senectutis comites sunt, caluitium, canicies, rugæ.
 Caluitium ex siccitate prouenit, quum humore consum-
 pto eradicatur capilli, haud aliter quàm stirpes ex are-
 na. eaque de causa crispi celerrimè caluescunt. & in par-
 te anteriore capitis fit caluities, quoniam ea minus est
 solida atque spissa, quàm posterior: sicut Aphrodisæus
 inquit in Problematis, seu si quis est alius eius operis
 autor.

Caluities.

autor. Caniciei autem pituita est causa, ideoque in tem-
 poribus primū capilli incipiūt albescere: hinc in bre-
 chmate ac ceruice, quod eæ partes humectiores sint,
 quàm occipitium, pueri autem tametsi uuidiores quàm
 iuuenes, non canescunt tamen, quod ex frigido liquore
 gignantur cani: non ex eo, qui sit caloris ardore ferue-
 factus. Rugæ autem certius sunt senectæ argumentum,
 Rugæ. quàm uel cani, uel caluities, contrahitur enim cutis, hu-
 more illo salutari arescente: quod potissimum in ijs con-
 tingit, quorum constitutio multum bilis collegit, seu ui-
 tellina, seu nigra: sed potius nigra. nam & uitellina in
 hanc tandem, procedente tempore, concedit, quippe de-
 uergens ætas ad eam qualitatem solet inclinare: quem-
 admodum autumnus anni, & serum diei. Nec solum qui
 ita sunt naturaliter compositi, celeriter senescunt (est
 enim contemperatio maximè iuuentuti contraria) sed
 qui uel morbo, uel animi motu, uel loco, aut exercitamen-
 tis, in atræ bilis tyrannidem incidunt, breuiter consene-
 scunt, & corrugantur: ceu qui laborāt febri quartana,
 qui anguntur metu, odio, inuidia, & potissimum ægritu-
 dine: qui habitant loca obscura, dediti continuis acri-
 búsque studijs, & uehementi speculationi.

DE VITAE LONGITVDINE.

Vita est conseruatio eorum instrumentorum, quibus
 anima utitur in corpore. Præcipuum autem illorū
 est calor, & propter calorem humidū calori congruēs,
 pastus & conseruatio illius, quæ igitur uiuētia duas has
 qualitates diutissimè possunt conseruare, uiuacissima
 sunt. Prima diuturnitatis ratio & causa posita est in
 cuiusque constitutione, ut ea calida sit atque humida in
 neruis,

neruis, medullis, liquoribus, spiritibus. Secūda est, ut eius modi contemperatio diutissime perseveret, multum ad eam rem faciunt alimenta, locus, exercitationum actio-
numque modus, & ratio. Nam qui calidis admodum re-
bus uescuntur, succum illum salutarem corpori exare-
faciunt, & euaporat calor, ut extenuatum cor uires o-
mnes amittat, atque adeo breui quoque uitam ipsam: nisi
forte tam sint pituitæ abundantes, ut ea illis uictus in-
stitutio conducat. Qui item feruidas regiones incolunt,
haud facile librationem illam calidi ac humidi retinet,
exhalant uidelicet plurimi spiritus, & exugitur corpus,
unde senectus acceleratur & mors. Qui item in uuidis
locis & palustribus habitant, multis uarijsq; infestantur morbis, ex redundantia pituitæ. Morbi autem uia
sunt ad mortem expedita, utiq; quum infestant uitalia. Morbi.
nam alij sunt, qui uitam non contrahunt. Ergo in locis
subfrigidis & arentibus puriora sunt, ac proinde uege-
tiora corpora, atque æuum productius, quippe calor fri-
gidiusculo conseruatur cœlo per antiperistasin, sicut in
hyeme magis quàm æstate: & siccitas cœli ac soli pu-
tres humores discutit. huiusmodi est habitatio in collibus,
locis editis & patentibus, qui auris subfrigidis assi-
duò perflantur, aer item apertus ac liber purgat cor-
pora, nec sinit contabescere, & sub dio alacriores fiunt
animantium spiritus. Exercitatio quoq; temperata ac-
cerfit & auget uires, quoniam calorem excitat, & ner-
uos corroborat, ideoque quæ exercent se, longius ducunt
ætatem, quàm ociosa. Sed labor tamen immodicus uires
debilitat, & frangit corpus. Mares in omni genere, quia
plus caloris sortiti, uiuaciores sunt natura, quàm suæ fœ-
minæ: sed Veneris usus nimius æuum illorum decurtat,
ut fœ

ut fœminæ sint illis superstites. Rectè Hippocrates: Cibibus, potus, somnus, Venus, exercitatio, omnia mediocria. Minuta animalia, quæq; minus habet caloris, ætate sunt breviora quàm magna, uelut apes quàm canes, aut oues, & ex ijs ut quæque sunt plus solidi caloris nactæ, ætatem longius proferunt: ut apes quàm uespæ, hæ quàm muscæ, muscæ quàm culices. Accedit his, quòd exigua animalcula iniuriam temporum non sustinent, feruoris, rigoris, humorum, ariditatum, quemadmodum nec herbe, propter exiguum calorem, & raritatem materiæ. Arbores autem, quæ densiore sunt mole, multas hyemes perferunt: & ex arboribus maximè omnium palma, quia calidissima est inter arbores. Quod autem constipatior est arborum materies quàm animalium, minorq; inter qualitates earum pugna, diuturniores sunt illæ quàm animætes. Non ergo quæ corpora salubriora sunt, ea longius æuum propagant: nec quæ morbis affecta, citius intereunt: sed ex caloris humorisq; huic congruentis examine & conseruatione usu id euenit, tum generatim, tum sigillatim.

DE MORTE.

CORRUPTIS instrumentis, aut deficientibus, cessat uita, sequitur mors: quemadmodum detritis aut amissis malleo, incude, forcipe, & alijs armamētis, cessat fabrica, & indicitur ocium fabro. Itaque mors est defectus instrumentorum animæ, per quæ uita prorogatur, & discedit anima, non ex inconuenientia quapiam corporis cum ea: sicut nec animam & corpus proportio aliqua & conuenientia copularat. neque enim est proportio inter me & pennam, quæ hæc exaro, nisi quis forte con

tē congruentiam uelit esse inter opificem, qua est opifex,
& instrumentum habile: de quo equidem nihil pugna=
uero. Vita omnis sita est in calido, quemadmodum sepe
dixi: & propter calidum in humido quoque. Mors est ^{Mors natu-}
naturalis, quum humore, hoc est caloris pastu arefcente ^{ralis.}
flaccescit calor, & ad postremum extinguitur, ut lucer=
na oleo absumpto. Est autem mors uiolenta, quam gen=^{Mors uio-}
tiles præter fatum dicebant esse, quum casu aliquo uel ^{lenta.}
humor detrahitur, uel calor extinguitur oppressione
quapiam, siue interna, ut in ueneno, ingluuie, & alluui-
onē immodica potus, quemadmodum quum nimium olei
in lucernam infunditur: siue externa, ut spiritus cor re=
frigerantis in arteria uel ore cōpressio, quale est quum
ignis lapidibus, aut multo cinere de repente obruitur, ac
opprimitur. Omnium qualitatum commixtio, quasiq;
contemperatio necessaria est uitæ animantis, aliarū per
se, aliarum autem propter alias. unaquelibet earū qua=
litatum si desit, non potest uita produci, sed omnium po=
tissima est calida & humida, quæ sita est in sanguine,
cuius exhaustionē animans quàm citissimè extinguitur.
De membris autem sunt quedam principalia, sine qui=
bus animal non possit conseruari, omnium præcipuū est
cor: hoc primum uiuit, ultimum omnium emoritur. sicut
uicissim oculi incipiunt postremi uiuere, & primi mo=
riuntur. tum quæ sunt cordi proxima, iecur, pulmones,
præcordia: ea denique omnia, quæ hac de causa uitalia
nominantur: cerebrum quoque, & caput. Sunt alia mem=
bra uiliora, quasiq; infimi ordinis, quibus amputatis re=
manet nihilominus uita: ut manus, brachia, pedes, cru=
ra, oculi, nasus, auriculæ, nates. Animalia uerò insecta,
discissa uiuunt nihilominus, ut uermes, uespæ, apes: quod
illis

illis est commune cum stirpibus. Verum inter bruti & hominis mortem hoc interest, quod bruti anima, quemadmodum & sensuum nostrorum uigor, perit omnino in morte: nostra autem anima superstes est suo cadaueri. Itaque mortem hominis ita licebit definire: est animæ à corpore disiunctio, seu discessus, de quo aggrediamur iam dicere.

Mors hominis quid

DE ANIMAE HUMANAЕ immortalitate.

Animæ nostræ an extinctæ suis corporibus sint superstitæ, nec ulla ui fati perimantur, quaesitum est à ueteribus sapientiæ sectatoribus. Quæ disputatio molestior est facta atque intricatior, ex hominum partim ignorantiâ, partim malicia & prauitate: qui omnia corporis sensibus metientes, induxerunt animum nihil credere, nisi quod sub illos caderet. alij delicijs immersi ac uoluptatibus, omnia cuperent cum illis pariter cõcidere, hoc est cum corpore: nec esse ullum iudicem, qui uitæ huius rationem à nobis reposceret. Sed nos quando locus hic in uniuersa & uita & pietate, imò in hominum beatitudine, aut extrema miseria, tanti est momenti, fusius paulo eum prosequemur: neque est attingendũ leuiter, quod periculosum est non perfici. Si solis sensibus habetur fides, & intra illorum limites concluduntur omnia, ut quibusdam uidetur, nimis crasse de rebus statuētibus, nec animas tribuimus mutis animantibus, quippe quas nec cernimus, nec sensu ullo percipimus: neque effectiones, siue formas esse in rebus naturæ cõsebimus: nihil denique præter molem hanc, quam aspicimus, & attrectamus: quod est disciplinæ omni contrarium, tum
adom

ab omni iudicio humane mentis uehementer alienum
ac abhorrens. Parui pueri si uideant armatum patrem,
postea ea ipsa arma constituta recta in stipite, existi-
mant esse eundem ipsum patrem, adeunt, colloquuntur,
& non moueri ac respondere admirantur, terrentur, in-
dignantur, denique etiam in fletum prorumpunt. pueri
ijdem, & homines fatui, pictas imagines in tabula uel
tapete uiuos esse homines iudicant, & ad loquendum
prouocant, & ad epulas inuitant, & de cibis offerunt ut
edant. idem iudicium est bestiis, ut ficta & simulata pro-
ueris accipiant: nec ij qui sensibus tantum ducuntur, ab
infantibus & morionibus distant, ne dicam à beluis, qui
corpus hoc torpens ac brutum hominem esse aiunt: &
quum cadauer proiectum aspiciunt, nihil fuisse aliud
hominem suspicantur, tametsi oculi & sensus isti ipsi
corporei, quomodo aliquid in clauso loco deprehendunt
latere, nisi exijs quæ foras prodire conspiciunt: ut ignem
ex fumo, animans ex uoce, mortificinum ex fœtore?
Quis uerò non annotat, quantum sit inter hominem &
brutum interualli? ut inferiora alia præteream. homo
tot artes manu exercet, tam uaria profert, tot opera
admiranda magno ingenio inuenta & exculpta: uaga-
tur mente per naturam uniuersam, habet rationem &
sermonem, in queis omnibus diuini ingenij uis quædam
atque imago elucet. Quòd si hominem propter simili-
tudinem corporis parem in nascendo & moriendo faci-
mus beluis, necesse est ut propter mentis tantam tamque
euidenter differentiam faciamus præstantiorem. Et si
renunciatur tanto bono immortalitatis, renunciandum
est quoque ingenio, rationi, menti, per quam sumus im-
mortales. & si ea uidemus signa in homine, quæ testan-

tur illum coelestis ac diuinæ esse originis: consequens profectò est, ut aliquid in eo insit maius ac præstabilius, quàm quod spectari possit oculis, aut manibus tractari. Nullus, inquiunt, redit ad nos ex altera illa uita, qui nos certiores reddat, qui sit illic status rerum, quid agatur. Hoc quidem dicit uulgus, aliquid se acutum inuenisse ac protulisse existimans: sed hoc est, qualia eius ferè omnia. Transeo quòd multæ animæ fato iam defunctæ, in sua sunt reuersæ corpora: aliæ uiuentibus sunt loquutæ, & aliquid eis significârunt, quæ sunt nostræ pietatis, hoc est supra naturam. Caterùm si nullus in Indiam commearet, nullus ab Indis ad nos, nec India esset protinus, neque Indi? tot annorum millibus usq; ad hanc ætatem nemo ad nouum istum orbem nauigauit, nec ullus ad nos eorum, neque ultro & citro alteri de alteris audiuius, aut cognouimus: quid mirum, si nec inter animos corpore solutos & nos corporeos nullum sit consuetudinis commercium? Magna quidem & uaria & difficilis inter nos & nouos istos homines uia: sed confici tamen potest, & est confecta. inter nos uerò, & cælos aut inferos, naturæ legibus impossibilis. inter corporea & incorporea nulla esse potest conuersatio: neque nos illorum conditioni apti sumus, quàm diu corpore hoc claudimur corruptibili. Adde, quod mortuorum animi maioribus uel bonis perfruuntur, uel premuntur malis, quàm ut de rebus terrenis, hoc est de nugis uacet cogitare, uel libeat. Quid, quod nos alij nolunt reuifere, alij non possunt. Si quis in sua ciuitate factus esset magistratus, nollet utique ad exilij sui insulam reuerti. itaque hic non expetit: qui uerò in carcere aut ergastulo detinetur uinctus, non potest. Sed sanè quocunque nos conuertamus,

mus, sursum deorsum, circumcirca, omnia docent, testantur, clamant, immortalem esse animam humanam: natura, & necessitas causarum, proportio & similitudo, uita & congruentia, dignitas hominis, Dei bonitas, utilitas nostra ex illius beneficentia. Principio rerum omnium ueræ germanæque essentiae ipsæ per se non cognoscuntur à nobis, abditæ latent in penitissimis cuiusque rei, quò mens nostra in huius corporis mole & tenebris uitæ non penetrat. Ex inhaerentibus, & actione potissimum, quid & quale quicque sit, ratio nostra colligit. Nam sicuti est ab Aristotele animaduersum acutè, res omnis sic habet se ad esse, quemadmodum ad operari: eius uidelicet opera & actus, qualitatem quantitatemque & ingenium essentiae declarant. Primum omnium actiones ipsas animæ perpēdamus, de quibus actionibus prima est, cognoscere. id uerò est quodammodo capere, comprehendere, concipere, hisque nominibus consignatur. nulla est porrò cognoscendi facultas & uis, quæ id cognoscat, quod proportionem non habeat cum natura sua aliquam. Cognitio enim uelut imago est quædam rerum, in animo expressa, tanquam in speculo. Non potest autem reddi ab speculo corporali, quod sit spiritale, aut quæ aliorum sunt sensuum quàm uisus: neque id exprimetur, quod proportionem est in so speculo maius: ut mons totus proximè admotus, nisi procul recedat, ut ex interuallo nascatur proportio: neque id quod non est ei obiectum è regione. Sensus nostri externi, nempe extensi & præditi quantitate, non capiunt quæ sunt quantitatis immunia: nec quæ molem habēt ampliorem, quàm pro eorum ambitu, neque absentia. Sensus interni non capiunt spiritalia, nempe angelos & Deum. Mens ergo

Cogno-
scere.

quæ hæc capit, cognoscit, comprehendit sola ex rebus
sublunaribus, spiritus est, ut illa ipsa: & quæ intelligit il-
lorum immortalitatem, immortalis quoque. alioqui nul-
lo caperet modo id, à quo infinita amplitudine excede-
retur. Apertius hoc ostendit, quòd ex uniuersa æterni-
tate illâ, quæ immensa duratione nos præcessit, non pos-
sumus cogitatione comprehendere, & obruitur magni-
tudine mens nostra: hanc uerò quæ interminatis post se-
culis sequetur, facile capimus, & intelligimus. ut liquidò
appareat, illam uastiores esse nostra anima, uel ullam
habere cum ea siue proportionem, siue analogiam, hanc
uerò alteram habere: illi non esse aptam, huic esse. Ex
eodem cogitationis fonte facile colligitur, plantarū &
brutorum animas ex ui & potentia materiæ aptas in-
structasque produci, mentem nostram peculiariter à
Deo gigni in corpusculo, supra uires materiæ ac naturæ
huius. Nihil enim assurgit aut transgreditur id, à quo
accipit essentiam & uires. alioqui non iam ab illo acci-
peret, sed à priore aut ulteriore aliquo in quod tende-
ret. Sensus nostri interni atque externi, tum beluæ, quæ
illis sunt solis præditæ, nihil cognoscunt aliud, quàm quæ
sunt naturæ huius, quam cernimus: non ascendunt supe-
rius. Mens nostra non contenta cœlis, sideribus, angelis,
usque ad Deum ipsum peruenit, nec ulterius potest pro-
gredi. quid hoc arguit aliud, quàm animas mutorum à
natura hac progigni, supra quam sese non attollunt: no-
stram uerò à Deo supra naturæ huius potestatem? Itaq;
animæ nostræ contingit, quod de aqua fontana dicitur,
ut tam altè assurgat, quàm descenderat, nec possit altius.
nec aliter quàm mens nostra non modò intra Dei cogni-
tionem sistit, uerum etiam multo inferius: sic sensus, mul-
tum

tum infra naturæ huius opera subsistunt, neque intima illius penetrant, sed in extima semper facie uersantur. Moses in mundi originibus, non obscuris uerbis uidetur hoc significasse. nam quum alia omnia solo Dei dicto narret esse condita: ubi ad hominem uenit, non naturæ eam tribuit potentiam, ut hominem procrearet, sed Deo soli. dicit enim: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. & paulò post: Inspirauit Deus in faciem Adæ spiraculum uitæ. per utranque sententiam & originem à Deo propriam, & animorum immortalitatem denotauit. Ceterum ne quis in hoc fallatur, tametsi supra uires naturæ huius siue elementaris, siue cœlestis, siue angelicæ sit, animam hominis à Deo creari: naturaliter tamen creatur à Deo, hoc est, lege ab illo ordinata, atque statuta, non secus quàm alia omnia. non enim quoties homo conditur, nouum edit Deus miraculum, hoc est, præscriptæ legi uel contrarium, uel diuersum. nisi quis forte naturæ huius miraculum uocet, in quo non dissentio: ut non immerito Mercurius Trismegistus, siue quis est alius, magnum miraculum esse hominem dixerit. Deus in materiam præparatam iam atque aptam immittit animam, supra materiæ ipsius & opificis naturæ uires, sed lege ab ipsa statuta. Quocirca & genitis in adulterio ac fœdo incestu animas tribuit: quoniam hi quanquam contra bonum & pium, non tamen contra legem illam à Deo positam gignuntur: quod fieret, si cinadis id quoque concederetur, aut eiusmodi. Et animam nostram non à Naturæ facultate, sed Dei unius procreari beneficio, non solum est uerum, sed interest humani generis uerum esse: & quia interest, uerum est indubie. Inducta enim anima in corpus non Naturæ ope,

sed propriè ac peculiariter à Deo, debet homo præcipuam & potissimam partem sui non Naturæ, sed Deo: illūque, tanquam unicum mentis suæ parentem, agnoscit, quam soli ipsi deuoveat & consecret: neque in eam iuris quippiā alteri ulli impartiat, quā Deo, summo & præpotenti patri spirituum unico. Multum in corpus hoc & sensus omnes uendicant sibi potestatis & iuris, parentes corporum, tum liberi, natura ipsa, patria, necessarij: mens uerò solius est Dei, eamque sibi uni reseruari iubet ad felicitatem nostram: quoniam illius ipse unus est autor & progenitor. Quod si anima non à Natura hac Dei administra & opifice profertur, sed à solo Deo, consequens profectò est, ut nihil in natura sit, quod eam possit extinguere: solus id potest Deus. non est autem credibile, Deum ipsum per se condere, quod mox sit perempturus. quid enim attinebat id fieri? quin potius humanæ animæ, & progignendæ & corrumpendæ, sicut aliarum animantium potentiam Naturæ concedebat? cur sibi uni reseruabat, quod communi legi ac conditioni erat subditurus? Hæc de cognitione: iam de appetitu. Cognitio omnis, ut aliàs est sæpe & à nobis, & ab alijs ferè demonstratum, propter appetendum aut fugiendum est animanti indita. Esse nunc sensus nostri capiunt quemadmodum & muta. nam quale sit beluarum ingenium, & quemadmodum sint affecta, ex nostris tum externis sensibus, tum internis, certissimam coniectionem licet sumere: uidelicet quos habemus cum illis communes, ac prorsum similes. Itaque feruntur pecudes solum ad nunc: appetitus enim conseruationis est in illis non ex cognitione rerum, sed ex artificio naturæ. Ideo facultas progignendi non est principalis officij,
nempe

nempe cognoscentis, sed uegetantis, hoc est infimi. Homo autem esse interminabile cognoscit: quod quia uidet conducibile sibi esse ac bonum, expetit quoque. Itaque naturalis est hic appetitus: si naturalis, ergo de re nobis congruente atque apta, nec frustra ingenitus. expleri igitur potest, & ut expleatur aliquando necesse est: alioqui non solum inanis est tanti boni ostensio, sed crudelis. Expetitionis huius essentia perpetua, quae nunquam intermoriatur, indicium est auuiditas prorogandi nominis in omnia secula post uentura. quod adeo est à natura institutum humanis pectoribus, ut etiam qui extinguere omnia arbitrantur cum uita, famam nihilominus affectent, & bene audire uelint iam sepulti: uelut signifer impietatis Epicurus, natalem suum diem celebrari testamento cauit, & epulum sectatoribus suis dari luna uicesima. Naturalis enim illa uera immortalitatis cupido infecta & corrupta tenebris mentis, prauis animorum cupidinibus, in hanc alteram degenerauit cupidinem famae, haud aliter quam quum bonum semen in solum uitiosum incidit. Affectus item ipsi, qualis sit & mentis nostrae & sensuum natura, declarant: quodque sit inter illos discrimen, & sensus dico tam internos quam externos. Si enim incipiat animus de morte sua cogitare, sensus interni & phantasia modo longam uitam hanc fore imaginentur, de altero illo interitu non admodum permouentur, imò facile eiusmodi cogitationem sine sensu aliquo deglutiunt. mens uero ipsa ijs tenebris inuoluitur, tantopere confunditur, ut nihil magis expauescat, & refugiat. uel ipsi illi qui in maximis uersantur malis, & impetu quodam animi caeco mortem appetunt, cuperentque sese aboleri penitus, si paulisper à desperatione

in se uacaret redire, ac conquiescere, deque animi extinctione cogitarent, damnarent prorsum sententiam priorem, interitumque illum horrerent, maiusque id esse malum ducerent, quam illa omnia, quibus uexantur atque affliguntur. Contra uero quum de morte hac corporis uenit in mentem, sensus omnes ilico percelluntur: mens uero, si sana sit & quieta, stat immobilis, & errorem trepidationemque illam sensuum ridet & castigat. Idcirco apud Platonem in Apologia acutissimus philosophorum Socrates ad iudices & populum Atheniensem uerba faciens de morte sua, quod multitudo sensibus ducitur, in incerto reliquit animæ immortalitatem, dilemmate tantum usus: Si non moritur animus, maiora me expectant bona: si moritur, nihil sentiat mali. In carcere uero inter discipulos rerum cognitione excultos, & sapientiæ studiosos, nihil posuit in dubio: sed constanter, multisque argumentis conatus est euincere ac persuadere, animos nostros corporibus suis superstites perseuerare. Quid ex his efficitur? an non manifestò, mortem mentis contra ipsius naturam esse? idcirco illam eius mentionem reformidare ac exhorrere: sensus uero de hac tantum uita esse sollicitos, mortem hanc corporum ad mentem nihil pertinere: corporis esse, & eorum quæ sunt corpori annexa, sensuum uidelicet internorum ac externorum. Quid quod mens in prauo habitu corporis, uelut si affectu sit perturbata, phantasmatis confusa, imperita, flagitiosa, scelestæ, impia, magis ad recordationem corporeæ mortis concutitur, quam quum sobria est, sana, serena, quieta, docta, innocens, pia? Quæramus iam utrius iudicium certius sit, ac uerius, perturbatæ an quietæ, agræ an sanæ, indoctæ an eruditæ: in recto corporis

corporis statu, an prauè affecto: scelerata ac impiæ, an
piæ & sanctæ. Ex delectationibus quoque essentia de-
prehenditur humanæ mentis, delectationes enim eo sunt
maiores, suauiores, diuturniores, magisque stabiles, quo
res eæ quæ uoluptatem adferunt, similiore sunt facul-
tati animi, quæ oblectatur, maioremque cum illa & ui-
cinitatem & proportionem habent. Quum de genere
est aliquo uel forma iudicandum, ab ijs sumitur specimē
ad pronunciandum, quæ sunt in illo genere optimè af-
fecta & constituta, id est maximè secundū generis eius
ueram atque incorruptam naturam. Non ignoro multos
esse homines brutali ingenio, qui uoluptatibus sensuum
capiantur unice: sed nos præstantissimas ac generosissi-
mas mentes contemlemur. Illæ uerò plus delectantur in-
ternis sensibus quàm externis, plus mente quàm phanta-
sia: & ex mente, potissimum contemplando: & ex rebus,
quas contemplantur, illæ eas iucundissimè capiunt, &
diutissimè tenent, quæ sunt supremae, quæ corporeæ mo-
lis expertes, quæ æternæ. has enim animus auidius expe-
tit, ac retinet, minùsque illis perscrutandis atque intuen-
dis defatigatur. Hæ igitur res spirituales & sempiternæ,
conformiores sunt menti, quàm corporales: illarum na-
turæ ac ingenij magis est consors & particeps, quàm
istarum. in illis enim mirificè acquiescit, tanquam suis
similitudine ac proportionem: quemadmodum interiores
& exteriores sensus rebus corporatis capiuntur, nec a-
lias uel coniectando assequi possunt. Quod si mens tam
esset quàm sensus mortalis, non minus mentes excellen-
tissimæ & diuinis proximæ, caducis rebus tenerentur
ad ueram & solidam uoluptatem, quàm sensus ipsi. Iam
ipsa corporum nostrorum constitutio, & facies in cœ-

lum erecta, cœlestes nos esse testificatur, intentos semper illic tanquam in patriâ, ad quam proficiscimur. Et corpus ipsum, quæ admodum se habeat animus, ostendit, erectus est enim hic, & sublimis magis multo quàm corpus, ascendens per gradus rerum inferiorum, nec conquiescens, donec ad cœlestia & diuina peruenerit: ibi demum sistit, & acquiescit, ut ex motu & ex quiete manifestum fiat, quemadmodum in rebus omnibus naturæ, quis sit ei locus naturalis. Cæteræ animantes, ut terrestres, terram semper intuentur, in qua est bonum ipsarum. nostrum uerò bonum, si non est in illa cœlesti æternitate, quorsum pertinet excelsum caput in homine, & oculi in cœlum suspectantes, an ut in tâta uitæ huius calamitate, & asperissimis rebus locum illum speciosissimum, atque à miseria omni remotum intuentes, magis nos uita discruciet, & exacuatur uanum illius fœlicitatis desiderium: atque eo uehementius & acrius, quo quisque ingenio uel eruditione plurimum est præditus atque excultus, uel uitæ huius incommodis ac miserijs pressus, & diu uexatus. nam fortassis hominum aliqui pecorū more sine sensu hæc prætereunt, siue ex mentis torpedine, siue ex ebrietate fauentis fortunæ. Et de nascendi modo in hac mortalitate intelligi potest, qualis sit modus ille renascendi in æternitate. Nam sicut in locis maternis huic luci fingitur ac formatur homo, ita in hac luce paratur illi alteri, præ qua lux hæc nostra tenebræ sunt, & nox obscurissima. Nec aliter quàm quum tempus nascendi appetit flaccescit uita uteri, quasiq; infans emoritur, illo utique uiuendi genere: ad eundem modum, quum homo è uita orbis huius excessurus est, & tâquam parientis ad uitam alteram, moritur hac uitæ ratione, ut uiuat

nat altera tanto præstantiore, quanto hæc est lucis hu-
ius melior, quàm illa uteri. Itaque paramur in utero ui-
tæ corporis, in corpore autem uitæ mentis. Horret ani-
mus discessum ex hac uita, propter ingentem mutatio-
nem: & sic est affectus, quemadmodũ infans nasciturus,
si ei sensus aliquis daretur noscendi & cogitandi. Exit
enim & infans nascens, & homo moriens, uterque in lu-
cem nouam, faciẽmq; rerum admirandam: qua nouitate
uterque perterrefactus, nollet ex suo gurgustio pro-
dire, nisi urgeretur artificio naturæ. Non est profectò
dubitandum, quin hominis mors magnam habeat cum
ortu cognitionẽ & similitudinẽ, propter eam imper-
fectionem quæ est infanti in utero, & homini in hac ui-
ta. Nam si perfectus esset suis omnibus partibus, atque
absolutus infans in locis maternis, nihil ei esset opus or-
tu: sed quum ei sensus sit tributus, & facultas cognoscẽ-
di, quæ exercere non potest in utero, egreditur in hanc
spaciosam lucem, ubi sentire possit, & cognoscere. Hæ-
tenus quidem communia nobis omnia cum beluis. at ue-
rò quia beluæ hic funguntur muneribus suis omnibus, &
facultatibus à natura inditis, hic uiuunt ac intereunt:
homo, cui donata est mens, qua nihil aut parum admo-
dum utitur in hac uita, profectò ortum alium habet, in
qua mentis obeat munia, quod in libris de Veritate fidei
Christianæ docuimus, sicuti & de illo quoque disputa-
uimus, si anima sit mortalis, omnia ad uitam hanc per-
tinere, frustraque hominem esse conditum: quandoqui-
dem nullo penitus fine proposito, uel nõ eo certè qui ex-
cellentia eius sit dignus, atque adeò res omnes incassum
essent à Deo productæ. Quorsum enim creare attine-
bat? scilicet ut posteaquàm paulisper sese ostendissent,
subdu

subducerentur? ut bibat homo, edat, dormiat, uoluptetur, nihilque absit à bestiis, longè etiam quàm ille miserior? qui quod potissimum ipsi est, atque optabilissimũ, nunquam assequitur: quod Aristoteles & Theophrastus fatetur. Quòd si homo, cui corporea sunt parata omnia, qui solus uti potest, & uult, & nouit, frustra est inductus in uitam: quanto magis ea omnia quæ illius sunt gratia procreata? uana ergo omnis creatio, & Dei maiestate immensaque sapientia indigna: quod absit. imò nec ulla est rectoris mundi prouidentia. Hæc enim tria ita sunt connexa & coniuncta existimatione ac persuasione, diuelli ac dissociari ut nullo modo nec possint, nec fas sit: Dei religio, Dei prouidentia, animæ nostræ immortalitas. quisquis unum istorum tentarit labefactare, aliorũ quoque fidem concutiet. Nam si animæ non sunt immortales, bene aut secus factorũ nullæ sunt pœnæ, nulla præmia. Hæc enim omnia in decursu præsentis æui permixta & confusa cernimus: ut nihil aliud sit hominum uita, quàm merum latrocinium. Nulla est ergo Deo cura de nobis. Quòd si nos non curat, quorsum à nobis coletur? uana & stulta persuasio, fuerit, religio Dei ac pietas. At nos tamen, homines omnes, & nationes quantumcũq; barbaras, & ab humanitatis institutione alienas atque abhorrètes, animaduertimus adduci naturaliter ad religionem aliquam, laudare ac probare modestiam, moderationem, gratitudinem, pietatem, mansuetudinẽ, patientiam, æquitatem. Fieri ergo nõ potest, quin hæc sint bona, & contrarijs potiora: cuius rei nulla est ratio, si Deus non sit spectator ac iudex. testantur igitur, nos illi curæ esse, & pietatis præmium alibi expectandũ. Quòd si illic est uirtutis premium, & hominis finis, anima profectò

fectò illic uiuet: & retrò idem ualet, si anima illic uiuet, finis hominis illic est. finis enim ad ultimum & perfectissimum pertinet, qui ea de causa finis nominatur. Quòd si plurimorum & sapientissimorum hominum auctoritatibus aliquid tribuimus, præter tacitum illum humani generis consensum, habemus expressum alterum & manifestum, quandoquidem non solum doctis & ab humanitate instructis nationibus, sed feris ac barbarissimis, ut Getis, Scythis, Indis, & in hunc Nouum orbem tam diu sepositis, & latentibus, persuasissimum est, animas hominū hinc in alia emigrare loca, digna ijs rebus quæ in uita gesserint. Ex professoribus autem sapiētiæ ignobilissimi, & qui in delicijs extremum bonorum suorum posuerant, animam fecerunt mortalem: scilicet iidem illi qui religionem omnem, qui cultum & amicitiam diuorum, qui prouidentiam, qui diuos ipsos funditus extirpauerunt. Post hæc autem per prauam persuasionem euersa, non erat animorū immortalitas incolumis mansura, quæ coniuncta & complicata est cum causa prouidentiae ac pietatis. Sapientissimi uerò & sanctissimi philosophorum nunquam sustinuerunt animam mortalem affirmare, & quasi damnare capitis: ut Pherocydes Syrus, antiquissimus in Græcia mentis cultor, Pythagoras, eius discipulus Socrates, Plato, Zenon Stoicus, & innumerales qui ab his ueluti fontibus dimanarunt. Socratis unum ex argumentis est in Phædone Platonis, naturale esse hominibus desiderium sciendi & sapiētiæ: quæ quum in uita hac contingat exigua, uel nulla potius, futurum esse absque dubio, ut desiderium hoc alibi expleatur, quippe quod naturale est, de nihilo esse, ac superuacuum non potest. Nam quemadmodum frustra essent oculi

oculi astructi animalibus, si nunquam daretur cernere, semper in nocte ac tenebris uitam acturis: ita & cupiditas ueritatis, si nunquam essemus illam affecuturi, superuacanea res esset ac deridicula. Qua in reputatione ac persuasione certissima cessat Theophrasti querela, quod natura longissimam mutis animantibus uitam concessisset, quarum nihil interesset diu uiuere: homini uero perbreuem, cui tantum expediret longam uitam degere, ad assequendam sapientiam maximum hominis bonum. nunc uero quum incipimus sapere, morimur, non haeret in diuinam sapientiam & bonitatem iusta ulla querimonia. Satis longam aetatem accepimus, ut hic quantum conueniat, discamus. in altera erit copia sapientiae, & satietas, in hoc enim aeuo quantulum esset, quod in sapientiae curriculo promoueramus, etiam si quadruplicaretur nobis uita, & ad quingentos aut mille annos perueniret? Non perfert sapientiae fulgorem mens nostra, angustijs huiusce corporis & obscuritate oppressa: haud aliter quam noctuae oculi lumen solis, quae est Aristotelis magistri similitudo. Quocirca tantus philosophus non in accusatione naturae, hoc est Dei sapientissimi & optimi, debebat sistere, sed ex ea admoneri sapientiae huius, cuius tantum & tam acre desiderium humanis pettoribus natura indidisset, alibi profecto esse locum, & explendae auiditatis opportunitatem. De Aristotele, quid senserit, nihil habeo dicere, obscurus est, lubricus, uaser, in hoc etiam, ne à more suo discedat. Vno in loco dicit, si intelligere potest mens absq; phantasia, separari potest ab ea: sin secus, non potest, quod ab eo non satis est pro acumine ingenij illius animaduersum. Anima enim in hoc corpore non potest nisi corporaliter omnia intelligere,

telligere, hoc est, per corporea instrumenta, quæ exteriora sunt, sensus: interior autem imaginatio, non aliter quàm qui per uitrum aliquid intuentur, non possunt aliter cernere, quàm ut illud finit uitrũ. Alio tamen in loco idem ait Philosophus, separari mentem à sensibus ac corpore, ut immortale à caduco. In hanc præstantissimorum philosophorum, imò philosophiæ totius sententiam, optimus quisque mente ac sensu uadit. Nam mortalem esse animam, malis & desperatis hominibus optatur, & expedit: boni auersantur, & tanquam noxium refugiunt. Si enim quod paulò antea dicebam, cogitatione reuoluat quis, absumi prorsus omnia in morte, quasique in perpetuas tenebras absorberi, quis bonus & generosi cordis non exhorreat mortem? quæ huic consolatio suffecerit, aut animatio, quo minus mortem reformidet & refugiat modis omnibus, eamque cum summa impatientia expectet & perferat, quum necessitas coget? uel in ipsis medijs cruciatibus, quum in uotis est mors, & inuocatur tanquam portus è tantis tempestatibus, est tamen quies in illis aliqua, & intercessatio, & concitatus animus mortem inclamat: qui ubi paululum resedit, consolatur semetipsum spe, uel quòd cessabit dolor, uel quòd tempus & assuesfactio leuiorem reddet: denique grata est quomodocūque lux hæc, etiam miseris, quid illis qui nullis corporis aut uitæ incommodis uexantur? Age uerò, quæ desperatio homini probo, si ueniat illi in mentem suorum rectè cogitatorum aut factorum, qui nullum in uita præmiũ ceperit: imò contrà, quod sæpius euenit, malam pro beneficio gratiam, uelut paupertatem, infamiam, dolores, morbos, cruciatus, supplicium, nullam uirtutis compensationem reli-

quans



quam esse post uitam, nec plus eum accepturum quam improbum & sceleratum? Nam memoria nominis nec semper contingit, & iniqua est, quæ & prauis facinoribus laudem & gloriam tribuit, & uirtuti ac probitati uel neglectum, uel (quod indignissimum est) dedecus, nec ampla est, propter diuersitatem ingeniorum, morum, sententiarum in nationibus, alijs enim alia uidentur pulchra & laudabilia. Nec diuturna esse potest, omnia consumente uetustate. Nec quicquam ad uita functos pertinet, nec Achilli prodest sua gloria, uel Socrati: nec Catilinae, aut Therfitæ nocet sua ignominia. Quid porro, postea quam uir sapiens per cælos, per sidera, per elementa omnia sit animi intentione ac uigore peruagatus, per stirpes, animantes, homines, angelos, usque ad Regem mundi, per res ueteris memoriæ quæ gesta sint, quæ contigerint: quid illi acerbius potest nunciari, aut quod minus consolationem admittat, quam si in hac tanta pulchritudine, tam amœno atque admirabili spectaculo extinguenda sit mens tantarum diuitiarum spectatrix, receptaculum, thesaurus? ut nullo amplius futura sit sensu, nullo in loco, non magis quam bruti animus abiectus, uilis, torpens, nulliusque capax excellentiæ. Quis est qui post hanc considerationem mortē nō pertimescat, etiam in grauissimis uitæ malis positus? contra uerò quanta bono & sapienti consolatio ad casus omnes uitæ atque infortunia, scire paratum esse locum quietis, non priuationis atque orbationis omnium, ut somniarūt stulti: (quomodo enim quod non est, quiescit) sed felicitatis constitutæ à Deo æquissimo, potentissimo, optimo? quam ijs largietur, qui ad bene & sanctè uiuendum bonam uoluntatem attulerint uerè, atq; ex animo. Hæc quæ
de ho

de hominum sententijs atque autoritate attulimus, eò
pertinent, ut fiat liquidum, ab ea parte naturam & ue-
rum stare, à qua stant boni & sapientes, nempe à nostra:
rectius uidelicet atque integrius est horum iudicium,
quàm malorum, aut dementium. Accedit iudicio & ma-
ximorum hominum, & maximæ partis humani generis
iustitia, probitas, religio, & uirtutes omnes, quæ omnia
immortalitate animæ nituntur: ac hæc quam in partem
inclinant, & ueritatem eodem inclinare necesse est. pro
his enim citius faciet ueritas, quàm pro sceleribus, fla-
gitijs, improbitate, atque impietate, quæ mortalitatis
animæ comites sunt certissimæ. Sed nec mirandum est
magnoperè, in definienda atq; statuenda animæ natura
falsos Philosophorum quosdam minutos, ut inquit Cice-
ro, ac ignobiles: quum alij amplioris nominis in ijs quæ
sensibus usurpamus, tam fœdè sint prolapsi, aut quòd nix
esset nigra, quam uiderent candidissimam: quòd ignis
frigidus, quo nihil tangerent ardentius. Illud porro est
in uitæ negocijs sententijsquæ miserrimum, & non fictis
lachrymis deplorandum, quòd ad uerum & bonum nulli
sunt autores satis locupletes, & firmæ fidei: ad falsum &
malum quiuis sufficit, ut non iniuria sit illud à Mimo-
grapho dictum, Ad tristem partem strenua est suspicio:
nimirum, ut Ouidius inquit, quòd nos in uitium credula
turba sumus, mali uidelicet & obscuro, idcirco ad fal-
sum & malum, tanquam nostri simile, procliues. Quàm
multi sunt, qui Epicurum derident, Plinium refellunt,
imperitos uocant, & ea quæ in rebus uel uitæ uel naturæ
adferrent, non satis habere explorata? at eosdem ipsos
quum prouidentiam & religionem tollunt, iidem illi am-
plectuntur & collaudant: adeò inualuit in eorum mentes

caligo uitiorum & scelerum. Sunt qui aiunt esse e re uita
tae credi animam esse immortalem: quemadmodum etiam
deos esse, quod aliter homines nec conseruaturi essent
sanctam societatem, nec quicquam recte facturi, nisi co-
hiberentur metu illo, restare alteram post hanc uitam,
& deos uindices: quos ideo a metu beati esse nominatos,
quasi deos. Quid dicitis? Magno igitur mendacio opus
est, ut homines uelint bene agere. O miserandam condi-
tionem uirtutis, si non potest hominibus nisi per ingens
mendacium persuaderi, quum nulla duae res tam sint in-
ter se amicae & concordēs, quam uirtus & ueritas: nem-
pe germanae, a Deo genitae, & humanis mentibus sicut
utilissimae, ita etiam integris iucundissimae. Ergo Deus
potentissimus, sapientissimus, optimus, ea lege & condi-
tione creauisset hominum genus, ut induci ad bene agen-
dum per ueritatem non posset, sed per mendacium: &
tantus artifex ad perfectionem operis sui instrumentum
non e domo atque opulentia sua ipsius desumpsisset, sed
ab inimico suo diabolo mendacium, quo nihil est a Deo
alienius, qui est mera ueritas. Quid restat igitur, nisi ut
qui ingenij aut doctrine bono deprehendisset menda-
cium: ueluti qui hoc dixerunt, & ab eis edocti ac moni-
ti, soluti essent eo metu, quo prius alligabantur: & ut
quisque esset doctissimus uel acutissimus, ita & pessimus
quoque, quando superstitione iam esset liber, nec deos
ullos metueret, nec aliud quicquam nisi poenas legum: ita
quod propius accederet ad hominis perfectionem cultu
ingenij atque institutione, hoc & ad maliciam & scelera
esset armatior ac procliuior: quippe cui arcanum esset
detectum, ficta & simulata esse omnia, quae praeciperen-
tur de uirtute ac probitate. Atqui existimatio haec ma-
xima

xima est humani animi corruptela, & à perfectiōe auer-
tit. ideòq; sentētia hāc semetipsam refringit, ut quo quis
sit perfectior, eo imperfectior: quo melior, tanto peior:
quo magis homo, ac uerius, hoc naturae ferarum simi-
lior, & ab homine remotior. En quanta rationum acies
pugnat pro nobis, id est, pro ueritate. nam nos quid su-
mus? ueritas est fortissima, maximis uiribus fulta & com-
munita. Quid expectamus? an ut animas ipsas exilientes
cernamus ē moribundis corporibus, tanquam fumum ē
flamma? Neque tum deessent, qui praestigias se dicerent
metuere, & imposturam oculis suis fieri: ut quum niuem
albam cernerent, & ignem ardentem. quid enim satis
fuerit ei, qui animo obstinauit non assentiri? ut iam non
agatur res apud tribunal rationis, sed affectiōis praue,
ac pertinacis. An tot unquam adducta sunt à philoso-
phis argumenta ad id corroborandum, quod tam explo-
ratum certumq; nos habere credimus, quā ea quae rea-
nibus contrectamus, aut cernimus oculis? Si decima ar-
gumentorum pars ab aduersa staret parte, quis posset
istorum sustinere importunitatem atq; insolentiam: qui
nunc inopes ac destituti ab omni ratione, iudicio, men-
te, magno tamen adhuc fastidio nos aspernantur & con-
temnunt: nostramque ueritatem quasi stultitiam deri-
dent, quod rationibus habemus fidem: quum illi nihil
aliud pro se habeant, nisi forsā, Non ita est, suspicor, aut
credo non ita esse. quibus de causis & rationibus addu-
cor, ut existimem sententiam hanc de animae immortali-
tate, quum sit tanti ponderis, totius probitatis ac reli-
gionis fundamentum non esse inter fidei articulos rela-
tum, quod scientia possit comprehendi. Nam quibus tan-
dem, aut quot argumentis assequemur scientiam, si hāc

non suffecerint? Quidam affectantes uideri philosophi, aiunt in fide pietatis animam esse immortalem, in lumine autem naturæ mortalem: quo quid dici potest imperitius, aut dementius? quasi nos quid uideatur disputemus, non quid sit. Nos uerò nec fidei lumen, nec naturæ inquirimus, sed ueritatem ipsam, quæ non gemina est, sed unica. Age uerò, quid est naturæ lumen? num non humana ratio? Cedo, an plures aut euidentiores inuenta rationes sunt pro ijs, quæ scire nos arbitramur ex causis naturæ, ut sententia nostra fert, certissimis ac perspectissimis? & adferri aliæ possent permultæ, & allatas esse ab alijs non dubitandum: latissima enim res est ueritas. Sed ego eas tantum posui, quæ mihi in mentem uenerunt. Velim autem mihi ad postremum dici, cur alia omnia quæ de anima traduntur, paucissimis & leuissimis coniecturis fulta recipiuntur pro indubitatis: hoc unum tanto rationum agmine stipatum ac munitum pro infirmo habetur. & illa quidem stabilia atque indubitata nobis esse, nostra nihil interest: hoc unum tam ualde interest, quantum est iam declaratum. Profectò liquidò apparet, uim esse aliquam homini infestam atque inimicam, quæ ueritatem nobis tam necessariam procuret uertere in controuersiam: à cuius perniciosissimis tenebris tueatur nos Deus, lux uera & immensa.



LIBRI SECVNDI

FINIS.

IOAN

IOANNIS LO-

DOVICI VIVIS DE

ANIMA ET VITA

LIBER TERTIVS.



Equitur pars animæ de affectionibus, ad cognoscendum & difficillima propter uarietatem, & necessaria, ut tantis malis adferamus remedium, morbisque tam sauis-
 mis medicinam. estque tractatio hæc non satis diligenter à ueteribus sapientiæ studiosis uel animaduersa, uel tradita. Stoici, quos Cicero secutum se profitetur, omnia hæc argutijs suis peruerterunt. Aristoteles in Rhetoricis tantum de materia hac exposuit, quantum uiro politico arbitratus est sufficere. Nos pro uirili parte nostra singula argumenti huius subtilius exactiusque persequemur. Condedit omnia Rex natura, ut illis de suo impartiretur esse, quo essent: de sua uerò beatitudine, ut bene essent, quantum quidem cuiusque uis caperet, ac natura. ad quæ sua assequenda & conseruanda munia, attribuit facultates: ad esse quidem, pronitatem, ut se quicque ab iniuria tueatur corrumpentis, quoad eius possit efficere: ad bene autem esse, appetitum boni, auersionem à malo, ut in bonum feratur appetitus, à malo declinet & fugiat. Quocirca cognitio tum sensuum, tum interior omnis, propter iudicandum est animanti addita: iudicium uerò, ad nos uel impellendos, uel retrahendos. Retractatio autem ipsa, boni alicuius fit gratia: quippe quæ est discessus à malo in bonum. Quapropter omnia boni causa facimus, similes Autoris nostri, qui est optimus.

nam & malo fugimus propter bonum, & bonum propter seipsum expetimus. Sed in boni electione, magni nos in uita errores uersant. Bonum est simpliciter, quod prodest simpliciter: bonum cuique, quod ei prodest. huius est regione situm est malum, quod nocet. Bonum ut natura est unum, ita etiam nobis: nempe illud quod uerè est tale, cuiusque participatu nos & boni finis, & ea de causa beati. Cæterum cæca ignorantia, multa in nos inuexit bonorum genera, in animo, in corpore, in externis: quæ non est hic percensendi locus, à multis sunt susce enumerata atque explicata, & sæpe à nobis alibi. Ergo istarum facultatum, quibus animi nostri præditi à Natura sunt ad sequendum bonum, uel uitandum malum, actus, dicuntur affectus siue affectiones, quibus ad bonum ferimur, uel contra malum, uel à malo recedimus. Bonum & malum in præsentia id uoco, non tam quod reuera tale est, quàm quod quisque sibi esse iudicat. nam quid bonum esse existimemus, quid malum, iudicij est: eoque tanta circa hæc opinionum fraus, quoniam multe sunt, & prædensæ in iudicio nostro tenebræ. Tametsi in hac quoque parte semina quædam habemus à natura ueritatis ingenita, ut antea posuimus, sed ea tamen admodum uniuersalia: uelut ex duobus illis Dei muneribus bonum esse, conseruationem sui ipsius, & beatè uiuere. quum uerò ab hoc capite ad partes descenditur, multi statim existunt lapsus, grandia præcipitia. Sunt quidam animorum motus, seu impetus uerius naturales, qui ex affecto corpore consurgunt: ut edendi cupiditas in fame, bibendi in siti, mœror in morbo, uel premente atrabili, exhilaratio in liquido & puro sanguine circa cor, offensio ad plagam. ij iudicio anteuertunt: reliqui omnes
quant

quantumcunque celeres & prærapidi, iudicii sententiam sequuntur. non enim mouetur animus, ni præiudicatum sit bonum esse, aut malum, id quod est obiectum: idemque in brutis usu euenit, in quibus non sola imaginatio parit affectum, nisi & existimatio accesserit, quæ illis iudicii cuiusdam locum obtinet. Sed & mentis nostræ agitationes incitatissimæ sunt, nec requirunt ea tempora, quæ utique nos facile deprehendamus atque annotemus. idcirco prauertere nonnunquam animi motus iudicio putantur. Mente ergo aliter atque aliter edocta atque instituta, mutantur affectus augmento & decremento, uel tolluntur prorsus, atque in aliorum uim & quasi ius concedunt. Quæ iudicium moueant, in quæ uarias sententias traducant, dictum est à nobis superiore uolumine. Consequens etiam est, ut eadem illa ad concitandos sedandosque animi motus ualeant. Sed non semper ad affectum excitandum opus est iudicio illo, quod ex rationum collatione de rebus statuit: illud sufficit, & est frequentius, quod imaginationis mouetur uisis. Itaque sola phantasia trahente ad se tumultu suo speciem quandam opinionis & iudicii, quod bonum sit, aut malum quod est ei obiectum, in omnes animi perturbationes uersamur, timemus, letamur, flemus, tristamur: quo fit, ut manifestò ad partem corporis uergant, in quo tantopere dominatur phantasia. Quamobrem affectus omnes in præsentia in easdem illas qualitates tribuimus, ex quibus corporis natura constat: ut alij sint calidi, alij frigidi, alij humidi, alij aridi, alij ex horum aliquibus commixti: nam humani corporis contemperatio, ex his ipsis qualitatibus efficitur. & cuius quisque affectus est naturæ ac ingenij, in simili corporis natura fa-

cile tum nascitur, tum augetur: in contraria non perinde. Hæ autem corporis temperationes aliàs incitantur atque exacuuntur, aliàs comprimuntur & coercentur internis atq; externis rebus. Internæ sunt, affectus ipsi. nam tristitia facit frigidos & aridos, letitia calidos & humidos. Affectus enim rationem corporis non recipiunt modò, sed præstant. corporis autem sunt cibus & potus, ætates, morbi: non utiq; perpetuò, nec omnia, sed plerunque. Hæc multum mutāt in corpore: unde etiam affectus uariantur, in ijs præcipuè qui se animo suo auferendos permittunt, nec rationis exactique iudicii clauo seipsos moderantur. His accedunt cogitationes crebræ, studia magna, difficilia, ardua: reddunt enim melancholicos. Sententiæ quoque de rebus: ut Democritus semper ridebat, tanquam in perpetuis hominum stultitijs atque ineptijs: Heraclitus semper flebat, tanquam in continua hominum miseria. Hinc sunt externa: tempus naturale, ut quatuor anni partes, & diei horæ: tum nostrū, quo continetur status rerū, seu publicè, seu priuatim. locus item naturalis, noster: quæ omnia sunt alibi fuse explicata. In loco est habitatio, & uestitus, & comites. iam negocia & actiones intentæ, uehemētes, laboriosæ, deliciosæ, molestæ, difficiles, placidæ, leues. Cæterum affectionum non est simplex appellatio. nam facultatem naturalem in animo dilatandi sui ad bonum, & contrahendi à malo, affectus sunt: & earū actiones in animo eodem censentur nomine. consuetudines quoque, quæ ex actionibus inualuerunt, quæ ἐξῆς Græco uerbo nominantur, hoc est habitus: quæ omnia tenenda erunt deinceps, ne fallamur. quod autem horum usurpabimus, facile de sensu intelligetur. Et quando quidem animus erat habitaturus in corpore,
indita

indita est animanti ab admirabili artifice Deo facultas
 hæc affectionum, ut quibusdam ueluti stimulis excitare=^{Affectuum}
 tur animus, ne iacens penitus obrutusque mole corporis, ^{causa.}
 ueluti segnis asinus, torperet perpetuo, bonisque suis in=
 dormisceret, & in eo, quod illi ualde expediret, cessaret.
 itaque uarijs tanquam calcaribus hinc inde subinde ex=
 citatur: alias autem cohibetur freno, ne ruat in noxia.
 Homini etiam iidem isti non desunt stimuli ac fræni, qua
 parte est animas, cui sunt eisdem de causis necessarij. Sed
 nos nimium & exacuimus hosce stimulos, & graui fe=
 cimus hæc lupata, dum leui atq; expeditæ necessitati im=
 mane pondus adiecimus superfluitatum. At uerò, quent=^{Affectuum}
 admodum in maris motibus est alius auræ tenuis, alius ^{in genere}
 concitator, alius uehemens, quique horrida tempestate ^{uarietas.}
 mare omne à fundo uerrat cum arena ipsa & piscibus:
 sic in his animorum agitationibus quedam sunt leues,
 quas uelut initia quedam dixeris surgentis motus: alie
 sunt ualidiores, alie animum uniuersum concutiunt, deq;
 rationis sede, ac statu iudicij depellunt, quæ uerè sunt
 perturbationes, & impotentie: quod quasi iam animus
 sui non sit compos, sed in alienam potestatem reciderit:
 & cecitates, quod nihil despiciat, nam primas illas, affe=
 ctiones rectius dixeris: alteras, commotiones, seu conci=
 tationes, quæ Græci πάθη nominant, quasi passionες. pa=
 titur enim animus uniuersus illo uelut ictu & agitato:
 qui quum est uiolentior, fit confusio. Qui autem affectus
 usu inualuerunt, uicia & morbi animi rectè nuncupan=
 tur: quod aptius competit in affectus prauos, de quibus
 alia est tractatio. Et sunt affectus nonnulli in trāsitu, tan=
 quā pudor ex uerecundia, metus ex inani sonitu: alij ma=
 nent, ut metus aut reuerentia diutine confirmata: omnis

denique affectus, uel usu radicans, quique consuetudinē frequentia actuum duxit, uel diuturna & ualida quapiā actione infixus. Sunt quidam à natura inditi, ex constitutione corporis: etsi longa quoque assuesfactio in uires naturæ migrat. Affectus ut sunt in parte animali, carni adiuncti atque adherentes. Quo iudicium est contagio corporis infectius, magisque immersum carne, hoc surgunt & grauiiores & plures: nec solum internos animi sensus perturbant ac peruertunt, sed externos quoque. Ita amantes, irati, metuentes, cernere sibi & audire uidentur, quæ nusquam sunt, certè omnes qui amant, ipsi sibi somnia fingunt, inquit Poeta, quò est autem purius iudicium, & celsius, eo pauciores & magis leues affectus admittit: tanto scilicet accuratius despicit, quid quaque in re sit bonum & uerum. ita fit, ut commoueatur tum rarius, tum lentius. Nam ingentes illæ agitationes & præ turbidæ ab ignorantia sunt & incōsideratione, aut à falso, quòd bonum malumue maius cēsemus esse quàm reuera sit: nimirum per nebulam intuētes imperitiæ, nec in unum aliquod bonum, quale oportet, intenti ac defixi agimus: sed bonorum & fines & media plurima & uaria nobis præstituimus, quæ subinde locis occasionibúsque mira inconstantia permutamus. Adde quòd nō considerantes surgentem motum, nec nos habentes in nostra potestate, obijcimus nos ipsi tempestatì auferendos, non quò ipsi uolumus, sed quo ei libuerit, quumque non statuto mētis iudicio res aggrediamur & obeamus, sed arbitrati Naturæ: tantum commouemur, quantum Natura potest, sunt enim actiones naturales non ex limitibus uolūtatis nostræ, sed ex facultatis cuiusq; summa ui ac potentia. Multò sunt omnia in sapiēte diuersa, is enim
nec in

nec in eligendo bono fallitur, & unum aliquod sibi proponit, paucasque ad illud vias, easque exploratas ac certas: nec permittit se regendum negocijs, sed regit ipse negocia: habetque se in suo iure ac potestate, ut surgentem in naturæ affectum, statim rationis freno compe-
scat, cogatque recto iudicio cedere.

ENUMERATIO AFFECTIVVM.

MOTUS omnis animi de bono est, aut de malo, quatenus contrarium est bono, estque vel ad bonum, vel à malo, vel contra malum. Bonum autem & malum, vel præsens est, vel futurum, vel transactum, vel possibile. absentia boni pro malo est, mali autem pro bono. Bonum simulatque est menti cognitum, allubescit continuo: primaque est ea velut surgentis motus aurula, quæ Allubescencia nuncupatur, ea uerò confirmata, fit amor. Motus autem de bono præsentis, quod sumus assequuti, letitia: de bono futuro, cupiditas nuncupatur, quæ intra amoris limites includitur. Primus motus de malo est Offensio, allubescencie contraria: quæ confirmata, fit odium: de malo præsentis mæror, de futuro metus. Motus in malum præsens, ira, inuidia, indignatio: in malum futurum, fiducia & audacia. Sub amore sunt, fauor, reuerentia, misericordia: sub letitia, delectatio: sub cupiditate, spes: sub mærore, desiderium. Superbia monstrum est ex multis mixtum, ex letitia, & cupiditate, & fiducia. Extendunt se hi omnes affectus ad præteritum: itaque & odimus, & amamus, & miseramur iam olim uita functos. ad possibilia etiam, & ad tanquam præterita: sicut in fabulis, quas esse falsas scimus. & ad futura, tanquam præsentia: iam nunc odimus Antichristum, & tanquam futura: ut

Origo &
pugna affe-
ctuum in-
ter se.

ra: ut si narretur fabula, fore aliquem uirum uirtute & magnitudine rerum gestarum præstantissimū, amamus. & ad præterita, tāquam futura: ut quum historiam legimus, tenent suspensum animum spes ac metus, quē tandem exitum res capient. Illud annotandum, quoniā affectus sunt animorum motus, uel actu, uel potestate ac ui, non haberi pro affectibus æquanimitatem, & tranquillitatem cordis, ut māsuetudinem, securitatem: quippe. quæ non sint motus. nec opera effectus nuncupari, nec nasci ex iudicio, contrā quam Stoicis placuit: sed esse naturalia, prout quisque est animo habitus: ut fletū in mœrore, exanimationem in metu, exultationem & gesticulationem in letitia immodica. Affectuum alij sunt natura sua ualidi, ut amor atque odium: alij de causis extrinsecus illis additis, idest foris aduenientibus. Sed omnes tamē ex constitutione corporis præcipuas nanciscuntur uires, sicuti dudum dicebam. In affectibus, quemadmodum affectuum inter se alij ex alijs facile suppullulant, ita & alij ab alijs coercentur, & restringuntur. Ex amore inuidia oritur, & odiū atque ira: si quis rem charam oderit, aut læserit, sicut ex iracundia cupiditas ultionis, & letitia uindictæ, & si quis quid amat, euenturum cupit, & sperat, ut eo potiatur: non euenturū timet. si eueniat, letatur: si non eueniat, quum cogitabat atque expectabat, in mœrorem se abiicit. Vicissim magna letitia mœrore diluitur, inuidia à misericordia, uel metu: & alio mœrore premēte, alius maior aufertur, uel metu dolor, aut ægritudo, ut in pugna, & præsentī discrimine, currit enim claudus, hoste urgente. Itaque sunt hæ tempestates instar undarum & fluctuum, quorum sequēs modò priorem auget, aliàs minuit, & opprimit. Nec secus quā

quàm in ciuili dissensione, nemo meliori auscultat, sed potentiori: ita in dissensione affectuū, nullus iustiori pareret, sed ualentiori, illi scilicet qui sui iuris uniuersum animum fecerit, cuiusmodi esse incitatus amor consuevit. nam quòd quis ob metum cedit uictori aut latroni fortunas, uxorem, liberos: id facit, quia plus amat se quàm illos. nanque qui contrà mauult mori in uestigio, quàm aliquid tale perpeti, & qui hostem ex odio, uel inimicū ex iracundia, uel inuidiosum ex inuidia acriter persequitur, & acerbè accipit, etiam cum suo magno discrimine hoc facit: quia semetipsum amat uehementissimè, & in eo sibi obsequitur, atque adeò indulget, imò uerius seruit. nam qui seipsi non tam tenerè diligunt, minus sunt in asperitate actionum pertinaces, nec tanto rapiuntur impetu ad explendas animorum cupiditates.

DE AMORE.

Quod bonum esse iudicatur, simulac uoluntati est oblatum, mouet eam continuo, & allicit ad sese congruentia quadam naturali: qualis est ueri cum mente, formosi cum oculo. Motus hic uoluntatis, est exhilaratio illius quædam, & tanquã frontis exporrectio atq; arrisus, quo uoluntati placet illud quasi bonum, & sibi congruens: Allubescētia sit nobis appellata, quam exterioribus signis testantur muta, saltibus, uocibus inconditis, adulatione: homo uerò placiditate uultus, exporrectione supercilij, exhilaratione, risu. denique tam homo quàm bellua ad primum boni cōspectum deponit feritatem, si quam habet, & incipit illi admansuescere. Allubescētia confirmata est amor, hunc licet intelligere uoluntatis siue inclinationem, siue progressum ad bonum,

num, exit enim uoluntas obuiā bono uenienti, ut id complectatur: unde nascitur coniunctionis expetitio, quæ si propter nos est, ut per bonum illud bene sit nobis (imò uerò nō alia de causa iudicatum est bonum, quā quod nobis conducibile, benēque esse nobis per illud potest) amor hic Cupiditas, seu concupiscentia nūcupatur, quæ duas habet partes. nam si bonum expetimus, quod nondum possidemus, de futuro est, uocaturque desiderium, si de eo quod consecuti iam sumus, in præsentī nominatur appetitus conseruationis, seu retentionis. Hunc in modū diligimus omnia quæ utilia esse existimamus, aut iucunda animo, corpori, fortunis: quin & Deum hac ratione non pauci, quod autor largitorque sit ingentium bonorum. Est quum res propter seipsam amatur, quia in se bona, detractō respectu omni nostrarum utilitatū. Verus est hic & germanus amor, qualis amicorū inter se, cuius specimen omnium manifestissimè conspiciamus in parente erga filium. Ex amore amicitia nascitur, quum id quod amatur, redamat, & reciprocatio est in beneuolentia. Bonum hoc, in quod amor fertur, non extantis est modò temporis, sed in transactum recurrit: ut erga uiros ea uirtute insignes, quam nos plurimi æstimamus, & quæ in uēturum se porrigit: adde etiam ad res fictas & fabulosas, propter imaginationem ueritatis, de quo suprà differebam. Bonitas ex operibus colligitur. Bonos censemus eos qui probè sunt officio suo perfuncti erga Deum, patriam, parentes, principem, herum, amicos, liberos, necessarios, propinquos, familiares, socios, ciues, peregrinos: quæ officiorum ratio in humano genere patet latissimè, quando (ut rectè est à M. Tullio scriptum) nulla uitæ pars seu publica seu priuata, carere potest officio.

ficio. Habentur pro uiris bonis, qui quàm plurimis profuerunt, profunt, proderunt. Et quia unusquisq; sibi est charissimus, amat eũ qui ipsi benefecit, aut ijs quos ipse amat: ut filijs, aut amicissimis, amor enim omnia reddit unum. Nam qui nobis, aut ijs quos habemus beneuolentia coniunctos, profuit, eum ritè fungi suo officio ducimus, & bonum esse uirum, qui amet, quod amari est dignum. Quisq; enim uidetur sibi & bonus, & dignus qui ametur, nec conseruare se ac tueri cuperet, ni hunc in modũ esset affectus. etiam qui ipse sibi manũ uiolentã adfert, charitate sui hoc facit, ut se uel urgentibus uel impendentibus malis subtrahat. Ex hoc amore nostri oritur amor erga filios nostros, tanquã partẽ nostri: erga con- similes, erga opera nostra. Similitudo enim amoris est causa, tanquam in alterũ ipsum: quoniã similitudo id em quodammodo efficit, eoque animates omnes ad similes sibi formas facile aggregantur. & pueri cõplectuntur ac deosculantur specula, in quibus imaginem sui aspiciunt, quoniam inesse intus arbitrantur puerulũ aliquem, sibi similem. Quantam existimari cõuenit fuisse illam amoris flammam, quæ in animo Adæ ad primum Eux cõspectum excitata est? in qua ille uelut semetipsum est intuitus, aspectu nouo penitus. Sed ad amorem conciliandum fortior est animorum similitudo, quàm corporum. ea uerò ex eadẽ constitutione corporum existit, & pari proportionem contemperationis, ex eisdem studijs doctrinæ, persuasiõibus, uitæ institutis ac moribus. Vsus quoq; & assuefactio animũ animo adaptat: unde amicitia inter consanguineos, necessarios, ciues, condiscipulos, consectaneos, familiares, domesticos. Est in quibusdã hominum admirabilis animorũ congruentia, quæ illos occulto quo

to quodam naturæ concentu statim coniungit nexu uoluntatum, ut quos antea nunquam uideramus, ad primū conspectū diligamus: sicut contrā inconuenientia & aduersitate quadam animorū, auersamur & odimus quosdam prorsum ignotos: alios etiam de nobis bene meritos, adduci nullo pacto possumus, ut bona fide diligamus. Non tam est hæc interdum similitudo temperamēti corporei, quā competentia quadam animorū inter se, ad constituendam harmoniam, qualis est sonorū in concentu musico, & proportionis humorū in sano corpore, ut alter alterū non propter similitudinē appetat, sed ob proportionem: quo quasi absoluta fiat ea coniunctio harmonia, & gratus quidam existat sonus, idem scilicet uelle, & idem nolle, quo fit, ut non rarò homines diuersissimis ingenijs, maximèq; contraria corporū constitutione, firmissimas tamen inter se colāt amicitias. De hoc amore meritò Plutarchus inquit, nescias unde uenerit, aut quomodo irrepserit. At quemadmodum ex operibus interiorē bonitatē iudicamus, sic imaginem animi existimamus esse faciē: hac de causa formosos naturaliter diligimus. Formosa facies, inquit Minus, muta commendatio, nisi fortē experti sumus improbū animum, & tanquam deformem hospitem habitare in formoso hospitio: commendabilior est facies nō adeò speciosa, ut uenusta & grata, atq; in modestiā ac moderationē composita: hoc uidelicet certius est animi rectē cōstituti argumentum. Sed sunt tamen causæ aliæ, cur amorē ad se pulchritudo attrahit, ut paleas succinum: quas ex Platone & Platonice desumemus. Nā ut mūdus per amorem ex informi factus est non formatus modo, sed formosus quoque: ita & amor infusus per mundum, ad pulchritu

Forma amore conciliat.

chritudinem rapitur, ut sit fonti illi unde deriuatus est, conformis. Adde quòd pulchritudo omnis, uelut radius quidam est, & uestigium immense illius ac diuinæ pulchritudinis, eoque pro magno bono accipitur, illamque admiramur. & quemadmodum diuina species ueros amores elicit, ita imago illius imaginem quoque amorum. Quid quòd pulchritudo corporum, pulchritudinem nostrorum animorum refert, atque exprimit, & quasi proponit ob oculos concinnitate, elegantia, proportionem, concentu seu harmonia? Perfectio enim interior, perfectionem exteriorem gignit. illa uocatur bonitas, hæc pulchritudo: quæ ueluti flos quidam uidetur esse bonitatis, quasi seminis sui. unde est illa Græcorum καλοκαγαθία. Itaque animus noster in formositatem tanquam in similem propendit, in qua non sine admiratione ac beneuolentia corporaliter expressum cernit, quod ipse spiritaliter à Deo tributum possidet. Consimilem ergo naturam amplexatur animus: aspernatur deformitatem, tanquam dissimilem, & à se alienam. Est enim in animo cuiusque species quædam uel à natura, uel ab arte, uel à consuetudine depicta, bonitatis ac pulchritudinis, uel contra maliciæ ac deformitatis. Pictura rei exterior picturam illam interiorem cōtingens, si congruit cum nostro bono & pulchro, amatur: sin cum malo & turpi, reijcitur. Vnde existit tanta in iudicijs boni & mali, pulchri & deformis uarietas, & dissensio. Hanc animorum congruentiam cum corporibus, licebit intelligere ex opere, & operis imagine in opificis animo. His accedit, quòd bonitas auctoris omnium, adduxit illum ad creationem huius tanti operis. pulchritudo autem radius est bonitatis, per uniuersa diffusus: ut quicque plurimum eius accepit,

ita est amabilissimum. Nam amoris parens est bonitas: ut pulchritudo & amor, ex eadem uideantur parente progenita. Ex quo fit, ut non una sit decoris ratio. Primus enim in rebus condendis radius in mentem incidit, ornans eam intelligentia & contemplatione, quæ est suprema speciositas. secundus fertur in animã, illustrans eam cognitione. tertius in effectiones graduum inferiorum, fecundans illas seminibus, ad propagandum genus. infimus etiam ualde turbidus, ad molem materiæ pertingit, delinians depingensque illam uarietate formarum. Hæ sunt pulchritudinum omnium notæ ac rationes, diuina illius ac immensæ lucis splendores. Intelligentia ad duos primos illos amorum gradus scandit: imaginatio autem sistit in posterioribus. inde sunt amores corporũ, & cupido gignendi in pulchro, uel de pulchro: ut formam educat pulchro similem, erga quod est affectus. Amoris efficacitas ultima & suprema est, ex multis unũ facere, ex diuersis idem. Quocirca qui amato bene uel cupit, uel facit, & amanti uidetur idem præstare: atq; eo magis, si illius causa. ut in cõmendatione, eadẽ ratione & illos diligimus, quos charos esse scimus ijs quos amamus. Amor enim ut natura sua est coniunctor & copulator, quocunq; sese cõuertat, adnectit semper & adiungit: sicuti odium e contrario disiungit, dissoluit, separat. Cauendum tamen, nec quod amatur, ex eo sit genere, quo uelis solus potiri: tunc enim riualitas existit, & inde maleuolentia. Vertitur crebrò amor concupiscentiæ in uerum. Amos sanitatis causa medicum: eam postquam is reddidit, amo illum uerè atque ex animo, tanquam uirum bonum: quò autem bonum, quod accepi, est mihi præstabilius, & frequentius, hoc magis gliscit amor. Ideoque maximus

ximus & ardentissimus est in Deum, si quis naturam illam beneficentissimam rite contempletur. Amor omnis, qui originē ex debita gratia sumit, eo est flagrantior, quo uel nos minus sumus remunerati, uel qui profuit, minus expetiuit, aut expectauit: quo in numero præcipui sunt parentes humani, sed omnes excedit Christus. Pro beneficio est malum auertisse, ac depulisse. sicut pro maleficio, impedimentum atque obex boni. Sed non est purus amor, & uerus, quousque utilitatis respectus omnis sit abolitus. & quemadmodum amatur beneficus, ita & benefaciens amat eum cui profuit, non secus quam opus suum: ut filium pater, & magister discipulum. Quin etiam plerunque euenit, ut iuuantis & beneficientis charitas sit ardentior, quam eius qui usus est beneficio. amor enim illius est ex bonitate, huius ex necessitate. in illo est decus & gloria, tanquam in maiore & poliore: in hoc autem uelut inferiore, quidam (ut sic dixerim) pudor. Ergo fortius habet & præstabilius amoris principium, benefaciens: nempe uoluntatem suam, & bonitatem. amor autem ut est de bono, facilius & fortius proficiscitur ex bono in bonum, quam ex necessitate in bonum. benefaciens agit, quia uult: qui recipit autem, quia eget. rectēque illud dicunt uulgo, Amorem etsi naturæ igneæ, descendere, non ascendere. Magis amat parens filium, magister discipulum, tutor pupillum, quam contrā: maximusque & ardentissimus amorum omnium est Dei erga nos, quem sapientissimē diuus Ioannes non amantem, sed amorem ipsum nominauit. & Dionysius in Sacris nominibus: Confidenter id quoque uerissima ratione dicemus, quod ipse Autor omnium pro bonitatis magnitudine omnia amat, omnia operatur, omnia per-

Purus amor, sine mercede.

ficat, omnia continet, conuertitque ad se omnia. Verum inter omnia quibus amor elicitur, nihil est amore fortius, ac ualidius: nihil amorem æque conciliat, ut amor: nulla certiora sunt aut potentiora philtora. Hoc non fit uerbis, inquit ille in Epigramate: Marce, ut ameris, ama: modo uere tamen, ac bona fide. nam ficta & simulata nihil obtinent uirium ac neruorum. Ignis in tabella pictus non calfacit, nec rugit aut sæuit leo marmoreus. Hæc amoris reciproca generatio, siue occulto quodam naturæ tactu accipit semina, & deuinctiõe illa rerum omnium inter se, quod nonnullis philosophis placuit, ita ut si unum aliquod attigeris, paria & similia moueantur, ut in chordis testudinis: siue quod, à quo nos amari cognoscimus, hunc bonum esse uirum arbitramur, debitumque officium congruenter exequi, qui quod amandum sit amet: eaque de causa, ut bonus redamatur. qua de causa sæpenumero amans non redamatur, quod amatus amari se non sentit. Platonici rei huius altius radices inquirunt. aiunt enim, magnam amoris parentem esse similitudinem, propterea quod quum quisque sit sibi ipse à natura conciliatissimus, similitudo autem est ceu natura quædam in pluribus eadem, alterum ipsum similitudo efficit. quod si tu sis mei similis, ego necessario sum tui: hinc sequi, ut quæ similitudo te ut me ames inducit, eadem ipsa me ad te amandum adducat. Accedit huc, quod amans amati faciem atque imaginem in animo suo insculpit ac imprimit, qua de causa amantis animus speculum quoddam redditur, in quo amati relucet forma. Quum ergo amatus in amantis sese animo intuetur, & recognoscit, amare illum compellitur, in quo quasi se habitare intelligit, quemadmodum infantes imagines suas in speculis deosculantur. Ad hæc

hæc amans semetipsum sibi aufert, & dedit ac mancipat amato. hunc ergo iam amatus, ut rem suam, charam habet, curâtque. Si conspici à nobis uoluntas ipsa posset, ex ea de amore iudicaremus: quod solus facit Deus, scrutator cordium. Sed quoniam uoluntas nostra magnis & multiplicibus est inuolucris contecta, ut ad eum nec oculorum nec mentis nostræ acies penetrare ualeat, ex operibus de illa statuimus, prout sunt hæc magna, crebra, gratuita, prompta. Quod si quis non potuit opera præstare, at dedit sanum & præsens consilium, declarauit se conari uel tentando, uel manifesta indicatione affectus alicuius, qui uoluntatē patefecerit, ut si quos ipsi odimus, oderunt: amant, quos amamus: irascuntur, quibus irascimur: letantur in nostra letitia, tristantur in nostro mœrore, & lachrymas dant, quæ ad manifestationem interioris habitus uoluntatis præualidæ sunt. Ergo qui nobis obsequuntur, qui laudant nostra omnia, quibus boni uiri uidemur, eos dignos amore atq; amicitia nostra ducimus (obsequium amicos, ait Comicus, ueritas odium parit) qui curant nostra oblectamenta, qui auertunt tristitia. Contra autem, reprehensores, & in contrarium tendentes, qui que nos pendefaciunt, auersamur & deuittamus. nam in illis idem uidetur affectus inesse, in his contrarius ac repugnans, ijs quidem qui speciosa utilibus præferunt, aut uanas delicias solidis & mansuris emolumentis: quales sunt adolescentes, & uiri uoluptatibus assueti, quibus gratior est leno, aut scurra, aut aleator, aut corruptor bonorum ingeniorum, quàm uir sapientissimus & prudentissimus. nimirum mauult suslutum, quàm amaracinum. Ab omnibus amorem impetrant simplices illæ & mansuetae uirtutes, æquitatis, mo-

destiæ, moderationis, frugalitatis: siue ob innoxiam excellentiam, seu quod inferiorem omnes amplectimur, superiore grauamur, specie quadam libertatis, quæ in deprauata Natura tanquam solo uiciato in arrogantiam degenerauit. Accedit huc, quod modicis, & moderatis, & blandis, & mitibus, atque obsequentibus existimamus nos bonos uiros uideri, honore & beneuolentia dignos: grauib; autem, censoribus, castigatibus, multo secus. Inter mansuetas uirtutes est sobrietas, taciturnitas: tales diligimus, minimè autem loquaces, aut futiles, aut in malis amicorum scrutatores, quæ improbi homines non ad ferendam opem inquirunt, sed ad curiosam quandam cognoscendi auiditatem, plerunque etiam ut habeant quod cum notis possint garrire, ac arrodere. de quibus est illud Horatii:

Percunctatorem fugito, nam garrulus idem est.

Hi sunt inquirendis familiarium damnis uehementer solliciti, in prosperis uerò remissi ac securi. Aptos quoque ad amicitiam remur, qui iniurias facile uel obliuiscuntur, uel remittunt. ut rursus odiosi sunt, qui recordari præ se ferunt. His accedunt, qui beneficia non exprobrant. Illius quoque amicitia ualde expetitur, cuius sit erga amicum fides ac beneuolentia spectata: quemadmodum Dionysius Siciliae tyrannus tertium se addi optauit amicitiae Damonis & Pythiae, philosophorum de schola Pythagorica, quorum monumentis literarum celebrata est fides in capitis periculo. Et ut iucundi sunt anteacti labores: sic etiam illi iucundissimi, qui in ipsis laboribus nos non deseruerunt, sed adfuerunt pro uiribus. unde illud, Amicus certus in re incerta. Ex quo affectu Dominus noster dicit suis discipulis:

scipulis: Vos estis, qui permansistis mecum in afflictio-
nibus meis. Quos metuimus, amare non possumus: ut
uiros potentes, non item bonos. & prudentia sine iusti-
tia, suspecta est: astutia enim, & fraudulentia censetur.
Fiducia de aliquo ex eadem pullulat radice, qua &
amor, nempe iudicio boni. Itaque amor auget fiduciam,
& fiducia nascenti amori multum adminiculatur. Est
amor affectus calidus, & in calidis constitutionibus at-
que ingenijs facile concipitur: tum circumstantijs cali-
dis, loco, tempore, actionibus. Sed plerique calidorum
leuibus de causis amorem deponunt: partim quia facile
offenduntur, partim quod subeunt affectus alij, uelut spi-
nae, quae amorem praefocēt: inuidia, ira, superbia. Trans-
eunt quoque ex lubricitate ac leuitate ad alios amores,
qui priores excutiunt. Quod si sanguis sit tenuis, &
spiritus rari, extinguatur leui motu flamma, in leui ma-
teria concepta. Sin uero densa sit materia, & firma,
nec facile mutationibus cedens, in calida contempera-
tione ualidissime amor dominatur: nisi quod periculum
est ab alijs praeferendis affectionibus, ira & arrogantia
& inuidia. Minus offenduntur temperati, & sangui-
nei, eamque ob causam amorem diutius & fidelius con-
seruant. est enim in his amor non tam ardens quidem,
sed plus tamen habens fomenti. Priores illos ceu stupas
quasdam dixeris, haec ligna. impetus quidem in illis maior
est, in his perseuerantia. Videre est iuuenes amicos, quorum
alter pro altero uitam euidenti discrimine obiecerit,
quod pater uix auderet pro unico suo, & quidem ex uul-
gari amicorum nota: sed stupas est haec subita flamma cor-
repta. patris autem amor maior est, solidior, diutur-
nior. Frigidi ergo lentius amant, & segnius: sed si in eis

semel amor eualuerit, amant flagrantius & constantius. accenditur uidelicet densa & sicca materies, magnus diutinusque igni fomes, ut ferrum.

CVPIDITATES.

Cupiditas est appetitus boni, quod conducibile uideatur, uel assequendi, si absit: uel conseruandi, quum adest. Conducunt bona partim ad esse, partim ad bene esse. Ad esse pertinent, necessitates uitæ tuendæ ac propagandæ, quæ naturales nuncupantur, cibus potio, medicina, ignis, tectum, indumentum: qui appetitus potius dicuntur, quàm cupiditates, in quibus impetu rapitur animus tacito naturæ stimulo punctus, atque incitatus transilit iudicium, neq; illi auscultat. ut in siti, & fame, quæ ideo malesuada dicitur: & in prægnantium appetentijs, quæ picæ nominantur. Vt bene autem sit nobis, accersimus tum commoditates, ut cibum aptè paratum, uinum uel ceruisiam in potionem, lanam & linum textum, adiumenta extrinsecus à beluis & hominibus: tum uoluptates & delicias per sensus omnes, quæ longius petuntur. Nos alia confinximus, ut nobilitatem, decus, famam, dignitatē, opes, gloriā: & hæc omnia non solum numero, sed ingenti mole ac magnitudine adauximus. unde examen erupit cupiditatum, sine termino ullo, ac modo: ut merito Plinius Secundus dicat, nulli animalium libidinem esse rerum omnium maiorem, quàm homini, quum alioqui paucissimis indigeat. Homini cupiditas est astructa, ut quod bonum sibi esse credat, expetat, sequaturque: adeptus uerò retineat, & conseruet. Bonum autem hominis uerum & solidum, est Deus. itaque usque ad Deum concupiscendum se extendit, qui quoniam

quoniam est immensus, fit ut & cupiditatis quoque nostra laxitas immensa sit, nec re alia expleri queat, præterquam Deo ipso, ibi demum sistit, & conquiescit. Quò res nobis uidetur conducibilior, hoc acrius expetitur, & diligentius asseruatur. Sed in conducibili uariāt hominum sententiæ. Iuuenili animo conducibilissimum uidetur uoluptas, uiro decus, ægro sanitas, seni uictus, principi gloria, cuiq; ut est uel corpore, uel animo affectus: de quo suprà diximus. Calidi acutas habent cupiditates, & uehementes, & quas celerrimè uellēt expleri: sed mirabiles & uarias, sicut de amore diximus, frigidi autem, pauciores & segnes, sed pertinaces, intenti in illam unam, quamcunque sibi delegerunt, uel quæ animum inflammauit. fiducia cupiditates minuit, timor auget. Qui securi sunt, non de futura quæ sint opus, ij nec in parādo, nec in conseruando sunt anxij, uelut adolescentes, & uiri animosi & ebrij, quibus multus & præferuidus est sanguis circa cor. adde etiam necessitatum inexpertos: & qui quemadmodum uel acquirantur utilitates, uel amittantur, ignorant. Qui uerò metuunt ne desit, auidè tum quærunt, tum custodiunt: ut inualidi, ægri, mulieres, senes: denique quibus sanguis est ad cor exiguus, rarus, tepidus. naturaliter enim hi anxij sunt & solliciti, ne desit, haud quidem argumento aliquo, uel coniectura uenturæ necessitatis, sed metu & sollicitudine premēte cor, quo fit, ut ex lautissima & profusissima iuuenta nascatur sæpenumero senectus præparca nimis & sordida: & qui sani ac ualentes erant liberales, in morbo attendant ad rem nimis abiectè, ut cibos quoque salutares auersentur, si carius sint empti quàm uellent, sobrij quoq; auari liberales fiunt, ubi incaluerunt mero. Præter hos

omnes, qui quod concupierant non absque difficultatibus sunt adepti, arctius id retinent: seu timore suscipiendi rursum laboris, seu quod ægrè parta chariora sunt, quasi magno empta, ut gnauo & laborioso negociatori sua pecunia, matri filius: & nos Christo, qui redemit nos uniuerso suo sanguine. Sicut uicissim, quæ facile obuenerunt, negliguntur: ut ferè hæreditates. Ad assequenda quæ concupiscimus, addita est homini cura, & sollicitudo, & audacia: ad retinendum autem, & custodiendum, metus & cautio, & contra nocumentum inuadens audacia. Cupiditates acceperunt ex rebus nomina particularia: uelut ex ære auaritia, ex honore ambitio, ex gustu gula, ex Venereis libido, & alia quæ sunt infinita, & sua cuiq; genti ac linguæ, in quo Græci copiosi sunt. Sed potissimum annotantur ea in usum uitæ, in quibus uel uitium uersatur, uel uirtus: sicut de pecunia, & honore ac dignitate, quæ sunt iustitiæ, de gustu & tactu, quæ continentia: de cognoscendo & sciendo, quæ curiositas. Nam indifferentia, ut cupiditas equorum, uenationis, spectaculorum, & alia, infinita sunt: ideoque sub artis præcepta non ueniunt, neq; ullum fuerit ea persequi operæ precium.

DE VTROQUE AMORE mixtim.

DIcamus nunc de amore in genere. nam falsus fictusque cupiditatis amor, uerum amorem actionibus suis crebro emulatur, atque exprimit. Gignitur amor omnis ex bono, & in bonum tendit, boni autem natura fert, ut cum eo cupiamus coniungi, propter illius congruentiam nobiscum: unde existit delectatio, & beatitas. Id

tas. Idcirco amoris meta extrema est, coniungi usq; ad unitatem, quoad eius effici possit, quò uerò uincitur arctius, & in eandem essentia, hoc amor uerius perfectiusque finem suum nanciscitur, & in absolutionem consistit ingenij ac naturæ suæ. Scitè admodum & aptè à Platone ficta est fabula, quòd quum Vulcanus duobus inter se amicissimis occurrisset, quique amoris mutui magna edderent signa, delectatus illorum inter se beneuolentia, iussit ab se petere donum Dei munificentia dignum. Cui responderunt illi: O Vulcane faber deorum, oramus te, ut tuis istis instrumentis & camino refingas nos ambo, & ex duobus unum facias. Ergo coniunguntur homines propter communia commoda, quibus eadem sunt profutura & noxia, ad illa consequenda, hæc autem depellenda, modo ne impediunt inuicem: alioqui offenderentur citius, & reslirent, huiusmodi sunt, qui communes habent inimicos: de quibus est uetus uerbum, Coniungunt homines mala, tum qui eadem uehuntur naui, quique eandem urbem incolunt, qui eidem nauigio commiserunt suas merces. Est amor precij, quo maxima bona plurimi facimus, & maximas utilitates: & ex utilitatibus, ut quamque plurimi æstimamus, ita habemus charissimam, ac proinde qui eam nobis procurat, hunc magnopere diligimus. Iuueni uoluptates atque oblectamenta corporis sunt bona præcipua, senibus opulentia, alijs sanitas, alijs honor, fama, decus, gloria, ut Romano existimatiores gratioresque, qui fines dilatarunt imperij, quam qui ad uirtutem iuuenes ipsorum formauerunt, & uulgus eas uirtutes magis diligit, quæ in commune prosunt: ut humanitatē, iustitiam, affabilitatem, liberalitatem, commoditatē, simplicitatem: quam reconditas illas, quamlibet uenerabiles & admi

& admirabiles, animi magnitudinem, constantiam, firmitatem, integritatem, ac sanctitatem uitæ. Itaq; fauorabiliores erāt populo Rom. Pompeius & Cæsar, quàm Marcellus & Cato, etiamsi hic uenerabilior. hac de causa uirtutes quæ alijs profuerunt, propter earum similitudinem quæ nobis prosunt, beneuolentia prosequimur: ut pietatis officio esse functum erga patriā, parentes, propinquos, necessarios: seruasse fidem, etiam hosti datam, quod fecit Attilius Regulus. Auersamur autem officij negligentes, aut immemores, uelut ingratos, impios, inhumanos. Rex Alfonsus Aragonius quum esset multis Neapolitanorum procerum inuisus, & potissimū Andegauensi factioni, diligi est coeptus, postea quàm deprehenderunt eum uenantem in sylua, adiuuissse sua manu carbonarium, asinum suum in fossam delapsum subleuantem. Sed in amoris æstimatione non est simplex ratio, est enim precium aliud perpetuum & fixum, aliud quod præsens animi motus suadet ex eo, quod nobis in præsentia bonum uidetur, siue in utilitate, siue in specie à nobis ficta. Longè pluris sanitatem facio, quàm cibū, uel condimentum mensæ appositum: impetus tamen me rapit, ut cibum non perinde salubrem ac sapidum comedam cum iactura ualetudinis. in quo facto aut non uenio in comparationem reputationemque saporis & sanitatis, uel spero non tantopere fore damnosum corpori, aut me facile adhibiturum remedium. Eodem modo multi uiri haudquaquam mali, detrimentum faciunt diuini fauoris, propter aliquod in rebus uitæ compendiū: nunquam id admissuri, si quid agerent, considerarent. sed uel subit animos eorum obliuio ingentis boni, uel se id recuperaturos confidunt. Amoris uires atque actiones hæ

nes hæ propemodum sunt. Primum uoluntas est, animi
uniuersi dominatrix & rector, uoluntatis amor. rapit
enim illam amor ad suum bonum, qui motus est omnium
incitatisissimus: quoniam celerrimus per se, & in præci-
piti uoluntatis. nascitur enim & gliscit uolente ipsa ac
libente, ut tanquam impelli uideatur per pronum, quo-
circa affectionum omnium amor fortissima est, & po-
tentissima, ut meritò sit illud consensu tot seculorum ap-
probatum, Amori cedere omnia, tãquã uictori. Et alio-
qui si quis subtilius perscrutetur, ex amore inueniet,
quemadmodum antea dicebam, affectus omnes proflue-
re. sequimur, & concupiscimus uidelicet, quæ amamus:
fugimus & odimus contraria ijs quæ amamus, ut mor-
bum, quia diligimus sanitatem: dedecus, quia diligimus
decus: ideoque qui non norunt bona, nec ea diligunt, ne-
que ijs aduersa mala uel oderunt uel reformidant, ut pue-
ri gladios, aut præcipitia: & ille Satyrus, qui cum igne
uolebat ludere, nunquam antea sibi uiso, ignarus nocu-
menti illius. Nec reformidant rudes homines ignoran-
tiam, nec uiri mali sua flagitia: grauiora mala, quàm
quibus corpus affligitur, quoniam quantum sit & scien-
tia & uirtus bonum, nec nouerunt, neq; considerant. Et
sicut amor ex iudicio pulchri aut boni surgit, ita ubi ui-
res est nactus, idem ipsum iudiciũ confirmat: ut iam am-
plius statuere nõ possit de bono aut pulchro, quod amat,
nisi uehementer sit immutatũ, & adeò subito, deprehen-
di ut mutatio in deterius nequeat. nam si lentè ac paula-
tim cõmutetur, opprimitur mutationis sensus sub amo-
ris potentia uiolenta. Postea uerò quàm amor latè per
animum extendit regnum suum, transit quoque eadem
censura ad alia, ut bona iam & pulchra amati in ama-
to ui

to uideantur, quæ non uidebantur prius, unde amor cæcus dicitur. Eoque amans semper animum suum & amati bona auget, & uicia uel deformitates extenuat. Strabonem, inquit Horatius, appellat pater filium pætum: & pullum, male paruum: hunc uarum, distortis cruribus. Patres noui, qui insignes filiorum deformitates, & quidem in oculis & facie, iurarint se nunquam animaduertisse, alios, qui rectissima esse omnia, maximèque decentia affirmarent, in notabili prauitate. Hinc fides erga ea quæ amatus dicit. habet hic enim in amantis animo iudicem, secundum ipsius causam semper pronunciantem. Est interdum amor præualidus cum iudicio aliarum rerum, ut qui filium amat, uel uxorem, quam esse deformem, aut rudem, aut tardam satis uidet, quia tamen charitas eo non pertinet, sed ad uxoris aut filij personam, non refrigerat ardor. Sed illud tamen præstat beneuolentia, quod tolerabilia iudicat hæc uitia in charo capite. Amor quandoquidem ex iudicio boni oritur, in manu nostra est eum non admittere, nihil est enim tam excellenti & pura bonitate aut decore præditum, quin admistum habeat aliquid, quod nobis possit displicere, aut non expedire, unde minus censeatur nobis bonum, ac proinde appetendum. qua in ratione Deum solum excipio, quem si, non ut ipse est (nam id factu non esset possibile) sed ut humana mens corpore hoc clausa potest, contemplaretur, concitatus in amorem raperetur illius, quam mens ad complexum certissimarum ueritatum. cerneret enim bonum absque nocuementi ullius admistione. Cætera omnia aliquid semper aut præ se ferunt, aut inclusum continent, propter quod possint uel ab examine iudicij reprobari, uel à libertate uoluntatis reijci. Quid quod, quantumcunque

cunque aliquid bonum iudicetur, possumus nihilominus ab eius intuitu atque intelligentia auertere animi attentionem? Potest uoluntas iudicij oblationem segniter accipere, aut in ea prorsum cessare. Quocirca elici amor potest, ut ille dixit, exprimi non potest, & Claudianus: Non extorquebis amari. At uerò ubi semel amor est dominatum nactus, & se quasi in uoluntatis possessione constituit, excutere eum non est in manu nostra, quum libet. Amor animi arbitrio sumitur, non ponitur, inquit idem Publius mimographus. Egregie Plutarchus: Amor sensim illabitur, sed ingressus non facile discedit, etiam si alatus. Cogit uidelicet de re chara subinde cogitare, cogitatio crebra efficit omnia illius familiaria, ita arridet, probantur, allubescunt omnia: & quo magis allubescunt, hoc altius radices agit amor in pectore. Nec crebra tantum cogitationem facit amor, sed intentam quoque, ut uelit omnia amati perscrutari ac nosse. Caritas, inquit sanctus Apostolus, omnia scrutatur, etiam profunda Dei. Amor corporis corporaliter uult iungi, amor animorum animis, ut sit in duobus corporibus animus unus: quæ est maior, & uerior, & diuturnior copula, unde existit idem uelle & idem nolle, & amicus est alter ipse. Aptè Horatius, dimidium animi sui Vergilium appellauit, cui erat amicissimus. Ergo quæcunque ad amicum pertinent, amicus uocat sua. Vnde Pythagoricorum lex, amicorum esse communia omnia. & sæpenu-mero quæ amicorum sunt, diligentius amici curant, quam sua ipsorum: recordanturq; illorum obliti sui. Amor est appetitus fruendi bono, id est, se illi adiungendi: ut & ipsum amans amati, hoc est boni contactu fiat bonum. Amor concupiscentiæ applicari & adiungi uult ea con-

iunctio

iunctione, qua satisfiat uel desiderio, uel retentioni, uinum bibo, cibum edo: quod olfacturus sum, non tam propè admoueo: longius etiam sonos, & quæ aspiciamus: uestem applico corpori, aut seruo in uestiario: pecuniã in arca, aut eo loci unde me capturum confidam, quum libebit. Est qui se diuitem iudicet ex nominibus codicis: est qui ex mercibus in nauigijs, aut in manibus sociorũ, aut procuratorum. Non est eadẽ in rebus omnibus charis applicatio apud homines omnes: ea modo quæruntur, quæ uel ad usum sufficiant, uel pariant uoluptatem. Amici, qua datur, coniunguntur præsentia corporum, conspectu, alloquijs, conuersatione, mentione, memoria: quumque nõ possunt, quantum cupiunt, unã esse, ac conuersari, sequitur molestia & mœstitia: atque eo maior, si parũ sit, quod coniunctioni obstet. ita quo absunt propius, & distinentur, hoc ægrius atque impatientius ferunt separationẽ. Quin etiam qui functos uita diligunt, quatenus datur, cum illis uersantur, crebra illorum commemoratione ac recordatione, uisendo loca ubi soliti erant conuiuere, & congregi, aspectu denique earũ rerum quæ memoriam illorum renouent. quæ omnia erga absentes amicos facimus. Hæc in amore cõiunctionis expetitio data est homini, ut cum uero suo bono uelit uniri, qui est Deus: quo uelut Deus quidam effectus, ut sic loquar, cõsors sit sempiternæ beatitudinis illius. hæc demum uera est, solida & fructuosa coniunctio, amorisq; precium ampliissimum: coniunctiones autem reliquæ inanes sunt, & absque fructu, ut si quis ad examen reuocet, quid amici in mutuo illo amore expetant, nihil inueniet esse magis uacuum: nempe esse unã, conspiciere sese, colloqui. Amor cum fruendi desiderio torquet, non ex amore,

amore, quo nihil fieri potest suauius: sed ex desiderio, quod quum differtur, affligit animum. Sed si spes affulgeat fruendi aliqua, non solatium modò, sed delectationem quoque adfert. nam sicut amor in fruitione magnam habet oblectationem, ita in spe non paruum, imaginatione uelut in rem præsentem adducendo. Quo fit, ut cupidorum plerique uanas sibi spes comminiscantur: & alijs pollicentibus rei expetite successum, facile adhibent fidem. hac uia auari homines crebrò capiuntur à fraudulentis. Amor cupiditatis, intrò respicit ad se: amicitie autem, foras ad eum quem amat. & amans paulatim moritur in se, uiuit autem in ipso amatum. Viuo ego, iam non ego (ait Apostolus) uiuit autem in me Christus. Desinit enim de se cogitare, se curare, sibi prospicere: de amato cogitat, amatum curat, amato prospicit. Hæc est quæ uocatur Ecstasis, quum amans oblitus prorsum sui: totus extra se est, totus in amato, & amatus in eo. Quòd si flamma illa intrò se conuertat ac recipiat, minus ardebit foris. Ita euenit, ut qui seipsos amant acriter, frigide alios diligant, omniâque ad semetipsos referant, & ad ea quæ sibi putant bona: ueluti uoluptates, delicias, honorem, dignitatem, potentiam. Videas quosdam nec uxori, nec liberis, nec alijs charissimis nominibus parcere, dum cupiditatibus suis seruiunt: uidelicet seipsos flagranter amant, ad reliqua tepidi, seu gelidi potius. Amor concupiscentiæ bona optat amato, propter semetipsum: ut dulcedinem & generositatem uino, robur & agilitatem equo, formam atque elegantiam amicæ, opes benefico: itaque optat ea, quæ bona esse sibi censet. Longè aliter amor bona omnia amato cupit, & procurat, propter ipsum, non propter se: neque ger-

manus amor est unquam mercenarius, non petit præmium sui, non expectat, quod esset contra amoris ingenium. nam si expeteret, iam non amaret illud quia in se bonum, sed quia sibi expediens. Considerationem boni habet amor, unde nascatur: non utilitatis, quo tendat. exemplum est manifestum in filiis, quos parentes absque ullo prorsum respectu suarum utilitatum, mercedis, fructus, amant propter ipsos tantum. Talis est amor erga nos, talis esse debet noster erga illum. Nam coadunationem non desiderat amor, tanquam operæ mercedem: sed est meta, quo ille naturæ suæ sponte fertur. Quemadmodum enim non amas te, ut tibi prosis: sed prodes, qui amas. sic non amas, ut velis coniungi, sed vis coniungi, quia amas: nec desideras coniungi, ut delecteris, sed ad id tamen sequitur delectatio, ex tactu boni nostri, & tanquam possessione ac complexu. is est amoris fructus, & finis eius desiderij, qui amorem ante unionem comitatur. Amor autem ut connexor est, ita etiam æquator. æqualitatem enim adfert, quantum naturæ rerum ferunt, quas coniungit: ut superiora demittant se ad curam inferiorum, sicuti Dionysius docet ex Hierotheo: æqualia inter se consociantur, inferiora autem ad sublimiora & præstantiora erigantur. Amor pro iis quos charos habet, meticulosissimus est, & anxius: ut ebriosus, ne pruina noceat vitibus: amator, ne amicam æstus aut rigor ledat: negociator pauet tempestates, amicus amico timet, pater filiis, maritus uxori, uxor marito. & casta illa matrona:

Quando ego non timui grauiora pericula ueris?

Res est solliciti plena timoris amor.

Idcirco molestus est amor omnis erga homines, ac res
humanas

humanas. nihil est enim cui non multa timeantur, quamlibet contra fortunæ casus circumsepto & munito. Iucundissimus est erga Deum, de quo nulla ad nos potest redire cura uel molestia. omnia sunt illic tuta, omnia gaudiorum & felicitatis sempiternæ plena. in alijs amoribus plurimum est molestiæ, in amicitia sollicitamur metu continuo, in cupiditate curis & anxietatibus, in conseruatione sollicitudine: in libidinoso autem quæ sunt incommoda, non est enarrare. Amor in periculo, si sperat se facile posse euadere, cautus est, & formidolosus: ut Thyestes dicit filijs apud Senecam, Vos me facitis meticulosum: si proposita sit difficultas, fiat audacissimus. Amor nunquam esse ociosus potest. stimulus est enim uoluntatis, quo illa ad actiones & opera instigatur. semper molitur aliquid, & excogitat, quod gratum fore amato putet: quod profit non amato solum, sed ijs quibus amatus uelit prospectum. quod si opera non possit præstare, at uotis, desiderijs, bene precando, faustis omINATIONIBUS amati commoda prosequitur. optimè & cupit, & euenisse gaudet: & non euenisse omnino, aut contra animi sententiam euenisse, dolet. Ex amore concupiscentiæ nascitur riuallitas & inuidia, expetunt enim multi, quod unus possidere solus cupit: ut in amica, & locuplete amico, & quæstu. Ex amore animorū nascitur candor, & communicatio. Qui bonum uirum amat, riualem non timet, imò multos uult habere socios affectus sui. ut qui Deum amat, omnes uellet adducere in consortium talis amicitie: miserrimosque esse ducit illos, qui sunt ab ea alieni. Amicus autem, qui solus uellet charus amico esse, non uerè ac perfectè amat, sed expetit aliquid sibi utile nempe ut solus fruatur amici colloquijs, eruditione, diuiz

tijs, opibus, fama, gloria, & eiusmodi. Cupit amans offerri grāde aliquid & arduum, quod in amati gratiam obeat, gaudetq; si id cōtingat. Ibāt discipuli gaudentes à conspectu concilij, quòd digni essent habiti contumeliam pati propter nomen IESV. Nihil recusat amor subire, non graue, non difficile, non humile & abiectum, siue sit supra vires, siue præter dignitatem & auctoritatem personæ. omnia ducit sibi leuia, omnia decere, quibuscunque gratificaturum se amato credat. Nec solùm dulcis iucundusque est amatus amanti, sed omnia quæ sunt illi grata: ut filij, propinqui, amici, etiam famuli, & canes. unde est illud: Diligit canem, qui & herum eius. quicquid denique memoriam refricat illius, gratum est: ut uestes, sudario=la, imagines, loca, & huiusmodi. Nisi fortè amor admixtus sit mœror, tum tristia sunt amati monimenta, ut filij, quum obiit immaturè, uxoris, mariti. Et quatenus amans in perpetua est cogitatione de amato, & cura, auocatur calor à ventriculo ad cerebrum: unde sequitur cruditas, & sanguinis exhaustio, & in ore pallor, ac toto corpore, anhelitus item compressio, tum ex intentione uehementi animi suspensio, potissimùm uerò ad aspectum, aut mentionem rei charæ, tanquam uideatur spiritus ceu graui onere leuari. Accedunt quoque non rarò lachrymæ, quoniam ex calore illo capitis colliquescit humor à cerebro, distillans per oculos. Cantillant sæpe ad resocillandum animum, contentione imaginationis defessum: intentissimè atque inconuenienter spectant rem charam, nec aliò deflectunt oculos, utique nec cogitationem. Variant in facie rubor & pallor, ex accessu aut discessu sanguinis. eadem de causa modò feruent, modò rigent: ne sciunt loco consistere, iactatio membrorum crebra atque

atque immodica, perpetua querimonia, laudationes importunae atque ineptae. In amore autem Cupidinis subita indignatio, procacitas, petulantia, crebrae suspiciones, ac uanae. In amore, inquit Terentius, haec omnia insunt: iniuria, suspiciones, inimicitia, inducia, bellum, pax rursum. Et quae ab alio Comico in Cistellaria describuntur, amoris actiones et opera: Credo, inquit, ego primum amorem apud homines carnificinam commentum: iactor, crucior, agitor, stimulator, uertor in amoris rota miser: et quae sequuntur. Ac ut diutius amantes sint una, detinet alter alterum inani loquacitate, narratiunculis et fabellis undecunque petitis: ut mireris, unde tanta uis uerborum possit profluere. Sunt quibus uel perturbata, uel nimium intenta mens, non finit longos sermones facere: unum aut alterum uerbum dicunt, longis intervallis: ut, O amores, uita, spes, suauitas, o formam coelestem ac diuinam. Amores omnes concupiscentiae ab blandiuntur: laudant, atque in assentationem transeunt, etiam homines grauisimi, si quid ualde cupiunt: seruiunt indignis, et fortissimi timent, et impudentissimi reuerentur, et auari mittunt munera, et demittunt se superbi. cupiunt enim quacunque ratione animum explere, et desiderio satisfacere: inque hoc unum intenti, nec personae, nec ingenij sui habent rationem. per molestias et asperitates ad uoluptates contendunt, ut ambitiosi per abiectiōem et seruitutem ad potentiam. Dominari ut possint, inquit Ausonius, seruire uolunt. quales sunt, qui in Principum comitatibus miserrimam perpetiuntur seruitutem, ut aliquando tandem in regis gratiam, partemque potentiae aliquam euadant. Reges quoque ipsi exercitibus suis, hominibus insolentissimis atque

impuriſſimis ſeruiunt: ut per illos tum latius poſſint regnare, tum magis ex libidine animi ſui. Amor ex calore illo ingenti, impellit ad grandia opera edenda, atque admiranda, quæ vires, ingenium, ac facultatem excedunt. Aggrediuntur res magni animi, ſeu ultro capeſſendis periculis, ſeu fortiter ſuſtinendis. profundunt patrimonia, nec pluris faciunt quàm ſtipulas. Et ſi dederit homo uniuerſam ſubſtantiam ſuam pro charitate, ſicut eſt in Canticis Solomonis regis, hoc uerò pro nihilo æſtimabit. Auget idem calor ingenium, excogitant rationes acutas, inueniunt conſilia præſentanea, fundunt uerſus, exiſtunt derepentè facundi: quorum omnium nihil ſunt prorſum, ſi amor reſtinguatur. Augetur amor & crebra cogitatione de re chara. affigitur enim & inhaeret animo altius: nihilq; eſt perinde amori inimicum, atque obliuio. Quòd ſi quo magis cogitatur, hoc plura occurrant bona, accenditur tanto acrius beneuolentia, quemadmodum euenit in Dei charitate: idem contingit, ſi qua inſperata atque inopinata exiſtant bona, quamuis prætenuia. ea enim pro ingentibus habentur, quia præter expectationem: atque eo magis, ſi contra id quod exſpectabamus. ut ſi cõputare ſciat, quem ſolũ arare poſſe autumabamus: & ingenioſè reſpondeat, quẽ nos tardum eſſe ſuſpicabamur. Scilicet tantum amatur bonum, quantum de illo poſſumus intelligere. Cognoscitur autem res primum, ut ametur: ſed cognitionẽ eſſe oportet tantam, ut quæ ad eliciendum amorem ſufficiat. Vbi uerò cum re chara ſumus connexi, melius eam nouimus, nempe propius, & tunc fruimur. Ex priore cognitione credimus eſſe bonum, in poſteriore experimur: quod ualet in omni amore. quocirca amoris fructus fruitio eſt, qui eſt delectationis

Stationis actus, non solum uoluntatis, sed etiam intelligentiæ, ut in Deo. itaque amor medius est inter cognitionem inchoatam, & plenam, quæ est in unione: in qua desiderium semper aboletur, non semper amor: imò inflammatur acrius, quò plura & grandiora bona in unione inueniuntur, quam obtulerant se primæ cognitioni, quæ amoris dederat originem. Consuetudo etiam quæ mala reddit leuiora, uel molestias ipsas interdum iucundas, causas amoris contrarias extenuat. itaque ex ea amor & purior fit, & flagrantior. Assuetos minus offendunt incommoda, non mentis modo, sed etiam corporis, quorum præsentem præcipimus doloris ac tædij sensationem. Nec tantum frequenter recolendo gliscit amor, uerum amans quæcunque uidet, auditque, ad amatum refert, siue comparatione, siue similitudine, siue recordatione aliqua obliqua: semper est uidelicet in consideratione, & quasi aspectu amati. Crescit item amor, quum quod amari iudicamus dignum, non amatur ab alijs. cogit se amor in amantis pectore, & ualidiores uires colligit: ut calor in puteis, et animantium corporibus hyberno tempore. Sic mater exosum alijs filium, impotentius amat. nam si ab alijs etiam diligatur, uidetur uel diuidi & secari in plures, uel motus ille animi accessus indignitate rei conquiescere. ita fit amor minus acer ac uehemens. Nisi forte id amemus, quo uelimus potiri soli: ut in amore Cupidinis. Augetur item amor ex commiseratione, ut parvum erga liberos paruos, inualidos, egros, pauperes, miseros, peregrinantes, periclitantes: ut in bello, aut nauigatione, aut itinere graui ac difficili. Quò plures sunt causæ, quò maiores, hoc amorem, qui inde nascitur, par est magis intendi: ut si cuiusquam bonitati accedat paternum horum

spitium, propinquitas, familiaritas, & alia eiusmodi. Cupiditates rerum naturalium terminum habent aliquem. eorum uerò quæ nos excogitauimus, nulla est meta, nullus modus: uelut diuitiarum, opum, honorum, potentia, gloria. quod non ex illorum contingit ingenio, sed ex falsa nostra de illis existimatione. Nos enim illa inuenimus, ad tranquillè, placidè, beatè uitam degendam, illa uerò tum, quod animum ipsum non attingunt, idcirco nec iuuare possunt: tum quod ut maximè applicentur, leuia sunt, inania, nec tantam animi profunditatem explere ualent, tantum abest ut nos beatos efficiant, ut animus in illis tum excogitandis, tum parandis, tum etiam tuendis incredibiles misérias subeat. Ergo incitata semel uanis iudicijs auaritia atque ambitio, exeunt in immensum. Ita enim reputat apud se animus, si uel pecuniam uel honorem quem expetit, nanciscatur, iucundissimè se ac beatissimè uicturum. nactus autem, eodem loci uidet se consistere, ac non rarò etiam peiore: neque illuc mittit cogitationem, res ipsas non posse id natura sua præstare, quod ipse ab eis postulat: sed uitium in magnitudinem rei transfert, quod nondum sit tantum consecutus, quantum satis sit, ut uoti fiat compositus. quare ad alia acquirenda se accingit: quæ adeptus, eodem errore inuoluitur. ita cupiditas nullum inuenit exitum, nusquam consistit: ut iure conquestus sit Psaltes Israelis, Vniuersa uanitas omnis homo uiuens. Quæ de causa non uitæ necessitates ueræ pariunt & augent cupidines, sed falsa nostra de illis persuasio. quemadmodum in senibus, quos Cato Ciceronianus meritò obiurgat, quod parent eo plus uiatici, quo minus restet uiæ: sed metus id facit, & opinio necessitatum. Conseruatio au-

tem

tem harum rerum, quæ extra nos sunt posita, ex eodem manat fonte: & iudicium extendit se non solum ad necessitates incumbentes, aut quas existimamus euerturas, sed quæ possent accidere: tum ad uoluptates, ad quas multi & opes & potentiam referunt, quod per illa parare oblectamenta possint, quæcunque concupiscant. Delectatio quoque iam degustata detinet nos in diuitijs, in imperijs, potentia, gloria: nempe honor, obsequium aliorum, omnes dicto nostro esse audientes, nos nemini. Cupiditas conseruandi refrigescit, quum id quod possidemus, adeo est exiguum, ut non sit ullis necessitatibus futurum remedio. quod faciunt, qui ad inopiã reciderunt: aspernantur, & effundunt id pusillũ, quod restat, de quo est uetus uerbum, Seram esse in fundo parsimoniam. Minuitur amor inter initia haud magno negotio: ideo Amorum magister principijs monet obstare. & in Tragedia, quisquis primò obstitit, pepulitque amorem, tutus ac uictor fuit. Et sicut ualida & crebra cogitatione augetur, ita auersione animi aliorum deteritur, ut in occupationibus & negocijs uarijs. Ocia si tollas, inquit, periere Cupidinis arcus. Quod si in scrutatione rei charæ, aut quũ ex uicino inspicitur, malicia insignis occurrat intuẽti, aut deformitas, refrigescit ardor, & retardatur impetus. Exoritur quidem nonnunquam amor temerè, nullo uel exiguo saltem iudicio: sed si deinceps iudiciũ accedat exactius, dissoluitur, nisi in amato causæ amoris inueniatur. atq; hoc penitus amor reuellitur, quo fœdius in eo uitium deprehendimus: uelut quum ex ijs uitijs, quæ nos maxime abominamur, uel quum est cupiditatibus nostris contrarium, & noxium: ut quum ad ambitiosum honorem denigrat, ad aularũ nocet res fa-

miliari, segni & pigro adfert laborē ac molestiā. Itaq; filij occiderunt patres, & patres filios, regni causa: & auarus pater sumptuosum filium domo exigit. Lacena filium interemit, quod e praelio domum redisset fugiēs: & ebrii si homines uxori ac liberis detrahunt necessarium uictum, si non est aliunde quod potent. Ad hæc si uitium eò sit si um loci, quem nos pulcherrimum esse credebamus, & unde amor fuerat progenitus, uehementer nos offendit: ueluti si deformitatem in eo deprehendimus, quem de specie amabamus: aut si infantiam in eo, quem de facundia: imperitiam in eo, quem de eruditione: infidelitatem in eo, quem de fide: uersutiam in eo, quē de simplicitate: adque hunc modum in cæteris. nam sicut bona inexpectata amorem pariunt, atq; augent: ita expectatorum frustratio diminuit, & abolet. Quapropter in amicis, quò meliores sunt, hoc magis roboratur amicitia, quæ diuturna est maximè inter bonos: inter malos autem, nō est amicitia, sed familiaritas & consociatio, aut conspiratio, atque ea infirma & breuis. Nec solum mala amorem restringunt, sed bona etiam, quum minora sunt expectatione, aut alterius generis: ut quum habet quis multa quidem amanda, sed nobis inutilia, quæ nos utilissima fore sperabamus. Diluitur item amor crebris offensionibus, & eo citius ac leuius in iracundo, & superbo, qui non tam se redamari cupit, quàm honorari. Amici felicitas amicum inuidum abs se arcet ac fugat. nam sunt qui amicos miseros ualde diligunt, felices oderūt: præsertim ubi quis est dignitate euectus, pleriq; enim inferiorum amicorum, suspicantur ab altiore se despici, ac pro nihilo haberi. Amantium ira (inquit ille in fabula) amoris est redintegratio: quod de amore uenero

nereo dictum, non raro in amicitias conuenit, quoniam
in recōciliatione renouati animi ualidius inflammatur,
tanquam resumptis uiribus ex interuallo offensionis: ut
terra fecundior est à quiete, & caminus ardet fortius
guttulis aquæ aliquot aspersis. Accedit, quod sensus dul
cedinis iucundior est post acerbicatem aut asperitatem.
tum dolemus nos offendisse eum, quem habere oportue
rat placatum. ita maiore animo redimus ad amicitiam,
& diligētius in posterum cauemus, ne quid existat mo
lestum in amore: qua ratione confirmatur, discordiam
tamen esse oportet breuem, & de re non graui: alioqui
dirimitur concordia, ut si diutina fuit offensio: uel di
xit alter eorum, aut fecit, quod alterum, quoties recor
datur, malè pungat. Eiusmodi iræ non solum amorē ex
tingunt, ut copia aquæ ignem: sed quando inualuerunt,
solent in graue odium & rabiem exire. sicut arētius a
qua congelat, quæ frigori exposita est calens. Amato
ri, cuius est præimpotentia affectus mens emota, opus est
ut paulatim animus, tanquam ex peregrinatione, domum
reuocetur per musicen, per conuiuia & epulas exquisi
tè & lautè apparatus, per uinum clarum & liquidum,
etiam si sit opus usque ad ebrietatem (ut nō immeritò di
xerint ueteres, sacra Liberi pertinere ad purgationem
animi) per omne genus lusionum & exhilarationis, fo
lijs, taxillis, fritillo, contemplatione tapetum, tabularū,
spectaculorum, amœnitatum, ædificiorū, agrorū, flumi
num, piscatione, uenatione, nauigatione, fabulis, narra
tionibus festiuis, admirādis, occupatione, labore magno
usque ad sudorem, ut corporis meatus ad expurgationē
pateant: ita ut etiam aperiri uenam cōducat, quo prior
sanguis effluat, succedat nouus, unde & noui spiritus,
alio

alio quoque affectu uehementi summisso, ut cupiditate opum, honoris, metu, indignatione, ira. & hæc oportet esse diutina, donec animus in alteram partem inclinans confirmetur, ne in priorem amorem statim relabatur. Hæc de amore, quæ potuimus: cuius uires, ut sunt magnæ, ingentes, incredibiles, ita & nobis inexplebiles. Amore sumus cõditi, amore perficimur, amore beamur. Maxima sunt amoris, profundissima, reconditissima & incomprehensibilia mysteria. Sint tamen hæc à nobis in præsentia satis dicta.

DE FAVORE.

Proximus amor est fauor, nasciturq; ex iudicio boni alicuius, & est quedam beneuolentia: ita ut nullus sit amor absque fauore: fauor autem esse aliquis sine amore possit, quum alicui, quem non amamus, cupimus tamen benefactum. Fauor ergo cum amore fortior est & diuturnior, leuior autem & breuior extra illum. Est enim fauor, amor inchoatus. nam incipimus amare illũ, de quo bene sentimus, & quem dignum re aliqua bona censemus. & uicissim erga quem est in animis nostris umbra amoris aliqua, uel gradus, huic fauemus: ut propinquis, consanguineis, ciuibus, socijs, familiaribus: notis item, magis quàm ignotis. nam notitia ad amorẽ est aditus. Ac quemadmodum fauere linguis, est uocibus bene precari: sic fauere animo, est bene optare ac cupere. Iudicium hoc de alicuius dignitate uel sim. lex est, & uniuersale ad omnia, unde fauor uniuersalis oritur: qualis est erga simplicitatem atque innocentiam, ueluti aduersum pueros. Illi enim ætati fauetur ab omnibus, sine inuidia. & aduersum animantes omnes nouas, in qua ætate etiam

te etiam lupis & leonibus & uulpeculis parcimus atq;
blādimur. Est idem iudicium de formosa facie, quæ est,
ut habet Mimus, muta commendatio. Denique causæ o=
mnes, quæ ad amorem, ad fauorem quoq; ualent. Est al=
terum iudicium de dignitate ad unam rem aliquam, ex
quo fauor nascitur circa illud unum: uelut in competē=
tia, de magistratu: in ludo, ut quis quid adipiscatur, quo
eum censemus uel dignum simpliciter, uel competitore
digniores. Eaque de causa fauor non rarò ex odio
suboritur, ut in aduersarium eius quæ odimus inclinet,
uel in eum cui non fauet inimicus noster, aut contra illū
cui fauet. Existit idem fauor ex misericordia: ut quum
quis est ab aliquo iniuria affectus, qua nō est dignus, alia
in re cuimus illi id detrimentū resarciri. Olim Athenis
dux quidā capitis reus præturam petijt, ut post repul=
sam magistratus facile iudicio absolueretur, tãquā ani=
mi ex satietate ultionis in misericordiā uersi ob repul=
sam, inciperēt iam fauere. Eodem è fonte est: Iniquū pe=
tendum, ut æquum auferas. Sed in alijs quoque miserādis
exempla sunt innumera. Fauor quum non est amore ful=
tus, res est quæ leuissimis de causis tollitur: & eo citius,
si contra rem nostram aut nostrorū tēdat, sicuti, si quid
in eo fauore insit uel damni, uel periculi, uel molestiæ.
Quod iudiciū de dignitate temerè est, exiguāq; de cau=
sa susceptum, leuissimè quoq; ponitur. Cui enim precio
inducti fauimus, huic uel persoluto precio tanquā cau=
sa sublata, destiuimus fauere: uel non persoluto, ex in=
dignatione malè uolumus. Si cui ex odio aut inuidia al=
terius fauimus, residente illo animi motu, flaccescit fa=
uor: quæ quotidie in certaminibus & ambitione ciuili
contingunt.

Veneratio ex iudicio magni boni oritur, quod bonum nobis non nocet, nam si nocere existimemus, aut nociturum, metus est. Habet nihilominus ueneratio omnis metus aliquid, pudorisq; admistum, est enim compressio seu contractio animi, ex cogitatione magnitudinis bonæ, aut certè nobis innoxia. Posita est autè ueneratio in collatione magnitudinis cum paruitate uel suametipsius, uel alienæ, quam nos tamen non habemus pro exigua: quippe uenerationi omni est admiratio adiuncta. quæ non admiramur, eam neque reueremur. Et sicut ex reputatiõe suæ ipsius magnitudinis dilatatur animus, ita ex reputatione alienæ comprimitur: Vnde nascitur suimet detractio æstimationis & despectus: qualis est nostri ipsorum, quum ad diuinæ maiestatis reputationem mens se sustollit. Scitè Ouidius:

Protinus intrauit mentes respectus honoris:

Fit precium dignis, nec sibi quisque placet.

Porro honor non est, sicut Aristoteles existimauit, & eum plerique gentiles sequuti, precium uirtutis: sed testificatio, qua testamur nos sentire atq; existimare uirtutem in illo inesse, quem honoramus. Ea uerò exterior est significatio, qua declarat animus, summittere se celsitudini, uaria apud uarias gentes. nostris quidem, poplitum flectere, genu ponere, quæ sunt deiicientis se: caput aperire, quod est Græco & Romano more seruitutis indicium, sicut pileus libertatis: loco & uia cedere, assedari, deducere, reducere, quibus fatemur illum esse potiore: silentium, quo uel audientiam damus, uel metui-
mus reprehensionem: uerba nostra, quæ præstantiam il-
lius

lius declarent. Sed nulla est tamen amplior, quam quum admiratione excellentiae animus ita obstupescit, nullam ut significationem exteriorē possit edere, attonitus, & extra seipsum raptus, stupefacit enim animū ingens uenerationis, & cogit sui ac debitorum officiorū obliuisci. Ita coram senatu uel multitudine praestantium uirorū, aut apud magnum aliquem principem dicturi, saepenumero sibi exciderunt, ut ne uerbum quidem possent proferre eorum quae cogitarant. Tum insignem aliquē aut praecellentē uirū salutantes, obliuiscimur crebrō & alijs qui adsunt debitum honorem impartiri, intento prorsum animo in unicam uenerationē illius. Sed haec bonorum amplitudo pro cuiusq; animo censetur. alij aliter existimant, ut in omni uita. In Deo, praeter ceteras excellentias duae sunt maximae potentiae ac bonitatis. sub potentiam uenit sapientia: quae in terris imaginē referunt potentiae, pariunt uenerationem: quae bonitatis, charitatem. Est potentia ad agendum bona, est ad resistendum malis: in externis bonis, quo in genere sunt principes & homines opulenti: in corporeis, cuiusmodi sunt ualentes & formosi, propter coniecturam naturalem, similem intus habitare animum. unde est illud: Species digna imperio. In animo sunt animosi: in mente sunt prudentes, facundi, eruditi, sapientes: in uoluntate sunt iusti, moderati, fortes, constantes, & inuicti à casibus, insultuq; eius quā uocant fortunam. Bonos autem, hoc est iustos, moderatos, temperantes, diligimus magis quam reueremur: etsi quidam, qui reliqua bona omnia non magnificiunt, plurimum istis reuerentiae deferunt. Maiestas est supremus honor erga summa bona, à maiori dicta: quasi honor in mediocribus uersetur, maiestas in maximis. etsi
honor

honor maiestate est latius quiddam, nēpe genus, sed sermone communi distinguuntur. Poetæ festiuiter finxerūt Honoris & Reuerentiæ filiam esse Maiestatem. quam fabulam Ouidius in quinto Fastorū, facetissimis uersibus persequitur. Ex reuerentia amor prodit, si magnitudinem censeamus bonitate temperatam: qualis est in Deo, qui ut est maximus, ita & optimus. timor autē, & hinc odium, si noxiam nobis uel esse suspicemur, uel fore: qui affectus tenet eos qui solam Dei potentiam reputant, iudicijq; seueritatem extra clementiam. Acute ille: Qui apud te audent Caesar dicere, magnitudinem tuam uidetur ignorare: qui nō audent, bonitatem. Admiratio tuetur reuerentiam: itaque admiratione consumenda deturritur ueneratio, ideoq; usus & familiaritas uenerationem adimit, quemadmodum ferunt in Apologis de uulpe, quæ ad primum leonis conspectum exanimata, tertio iam congressu cœpit cum illo familiarius lustrare. adeo ut apud homines rudes & crassos non solum pereat familiaritate reuerentia, sed transeat sæpenumero in contemptum, sicut ille ait in Comœdia. Cōseruatur nihilominus in usu & consuetudine ueneratio, si ij cum quibus uersere, intelligentes sint ueræ magnitudinis: quā eo colunt ardentius, quo propius admotam, certius ac subtilius cōtemplantur: uel si quotidie aliquid se nouum proferat in magnitudine: uel si tāta ipsa sit, ut facile semetipsa à contemptu uel neglectione uēdicet. Verba & facta graua, uirilia, constantia, sublimia, sine uanitate & manifesta arrogantia, qua nihil est inuisius, magnitudinem decentia, tuentur uenerationem: contrā eleuāt eam uerba & facta puerilia, muliebria, ludibunda, scurrilia, iasciua, leuia, uana, inconstātia, demissa, abiecta, ab excellen

cellentia illa aliena atque abhorrentia: tum etiam arrogancia, fastidiosa, iactabunda, iracunda, minacia. Non bene conueniunt, nec in una sede morantur, Maiestas & amor, ait poeta quidam. Videlicet amor officij sui & dignitatis oblitus abblanditur, precatur, deijcit se, ineptit, nugatur: inter quæ ueneratio prorsum eliditur, quæ alioqui tenues admodum & debiles iacit radices, quæq; leui motu extirpentur. Tollitur enim ueneratio, sublata opinione eius excellentiæ, unde fuerat orta. Ea porro opinio facillime diminuitur, propterea quod omnis hominū præstantia utilitate est commixta, quæ ex imbecillitate nostra citius sese foras profert, quàm lenta excellentia. Nostra etiam iudicia ex deprauatione naturæ, quæ uiciosa sunt, aut mala, celerius apprehendunt, tanquam sibi cognata & similia. Ad hæc amor cuiusq; erga semetipsum inconsultus, unde superbia capit originem, efficit: ut & cupiat, & libenter credat se ab altero non excelli. Affectus penè omnes concitati uenerationem impediunt, & cogunt conquiescere: ut ira, inuidia, odium, amor, non solum erga uenerabilem, sed etiam aduersus alios. Scilicet perturbatur iudicium, ne possit, aut nolit rectè de præstantia statuere: adeo ut præfente uel inimico, uel de spectro, signa reuerentiæ in alium consultò omittamus, ne uideamur eum, quem odimus, aut cōtemnimus, uenerari. quod fecisse Aeneam sacrificantem ferunt, qui prætercunte Diomede, adorationis cultusque diuini exteriores notas intermisit, ne honorem eum hosti habuisse uideretur: quod contingit crebrò in uita communi. Nisi fortè alius affectus maior urgeat, qui nos signa illa cogat edere: uelut cupiditas, aut metus. ut quum timemus, ne illa nobis officij prætermisio noceat: aut speramus aliquid



uel cupimus ab illo, quem ueneramur. Vitium & uilitas in rebus alijs, quàm unde coepit ueneratio, quàm est cum excellentia illa iudicio nostro coniuncta, tam deterit uenerationem. Si enim ex iudicio est nata prudentia, infirmitas corporis, aut ignobilitas, nihil eam laedit: deterit autem sermo rusticanus, educatio parum urbana, iracundia. Etsi sunt quidam, qui in uno aliquo statuentes fontem bonorum omnium, ei qui sit fontis huius expers, nullum credant inesse bonum posse praestans, & ueneratione dignum: ut quidem in claritate natalium, quidam in eloquentia, alij in grammatica, aut scribendis uersibus, alij in decoro formae, plerique in diuitijs. Multi stultè ac iniquè diuersissima coniungunt, uelut uestitum, ingressum, sessionem cum eruditione: ut qui illa non habeat satis ad ipsorum arbitrium composita, hunc nec eruditum esse iudicent. sicuti nec magnatem, qui non loquatur superbe, & prauè scribat: nec bonum militem, qui non ad uerba singula deieret.

DE MISERICORDIA & sympathia.

Misericordiam Aristoteles finiuit, dolorem de malo, quod nobis uidetur accidere indigno. id uerò malum dicit esse *φθαρτικόν*, ceu quis dicat corruptiuum, aut corrumpens: quales sunt morbi, mors, fames, sitis, tormenta, plagae, spoliatio. & quae sunt eiusmodi. quod fortasse ab eo positum est, quia non de rebus Naturae differebat, sed de praeceptis ciuilibus. reliquarum enim rerum commiseratio in curiam & forum non uenit, sed omnia malorum genera in hanc affectionem incidunt. miseramur deformes & mancos, & tardos & rudes, & stultos

et stultos et improbos. Indigni sunt malis nostra opinione boni uiri, et qui recte functi sunt officio, tum innocentes ad eam poenam quam perferunt: et homines uniuersaliter innoxij et simplices, ut infantes et pueri et mente capti: tum qui malis illis sunt impares, ut mulieres, senes, ægri, delicati, laboribus magnis et ærumnis: adde ijs, qui magna sunt fortuna deturbati. illi etiam, quibus non licuit bonis suis frui: ut quum uir magni ingenij in medio studiorum suorum cursu tollitur, sicut Ioh. Picus: uel destinatus magnis opibus, ante obitum hereditatem obit mortem, uel designatus magistratus non potuit honorem capeffere. Eo est autem miseratio intensior, si pro bonis speratis incidit in mala inopinata: ut regni hæres in captiuitatem et ergastulum. quale est quod impiorum animis quotidie accidit, nec nos miseret. Qui fortiter et uiriliter perferunt suas calamitates, magis uidentur illis indigni: eosque sæpius miseramur, qui misericordiam non implorant. Pericula, quoniam malis sunt proxima, misericordiam mouent: ut in bello, et nauigatione, et uia latrocinij infami. Si qui sibi ac suis malum accidisse putant, in moerore sunt potius, quam in miseratione. quod si quis indigno sibi, aut charissimis suis accidisse existimet, adiuncta est mœstitiæ misratio: quod licet deprehendere ex uerbis, quibus conqueruntur im merito se malis illis premi: quæ est suimetipsorum commiseratio. Similitudo et sympathiam efficit, et misericordiam mouet: ut erga similes ætate, moribus, constitutione, studijs, dignitate, genere. Sympathia est uelut tactus unius facultatis, cui aliæ facultates similes concinnunt: quemadmodum ferunt in duas chordas diuersarum lyrarum ad eundem tonum extentas, alteram alterius

tactui accinere & respondere. Plurimum animus afficitur ijs alienis malis, quæ tanquam ex uicino contemplatur sibi etiam imminere. Inter similia autem transitus est facilis: uidelicet quæ lōgius spectat animus, negligit, tanquam ad se non pertineant: ut mediterraneus homo graue naufragium, uel monachus ærumnas militares. Festiue philosophus quidam & acutè, rogatus à quodam quasi per contumeliam, cur homines diuites citius cæcis & surdis & claudis elargirentur, quàm philosophis egentibus, illōsque multò facilius miserarentur, quàm phisosophos: Quoniam, inquit ille, diuites homines citius surdos se & cæcos fore existimant, quàm philosophos. Ideo & qui per ebrietatem magnæ felicitatis exemptos se humane sorti arbitrantur, immisericordes fiunt: uidelicet non putant casus humanos ad se peruenturos, qui se in loco tutissimo arbitrantur consistere. Qui in extremis quoque malorum uersantur, aut in eorum malorum magno discrimine, nullorum eos miseret. Non enim timent se peius habituros, & asperitas malorum sensum illis humanitatis adimit: tenerumque illud animi ac molle amiserunt, in quo est compassio. Nihil æquè est secūdum hominis naturam: ut afflictos miserari. quæ affectum miror Stoicos in bono uiro conatos reuellere, quod fieri nec potest, & cōtra rem est humani generis. quippe nascitur ex similitudine quadam, congruentiāq; humanorum animorum inter se: nec aliter potest animus facere, quàm ut dum aliena mala intuetur, uel de seipso cogitet, se quoque illis ipsis malis obiectum atq; obnoxium uiuere: uel certè compatiatur, & similem sui naturam illis afflictari incommodis doleat. Quod si amor omnia reddit nō solum communia, sed unum, quomodo potest amicus non dolore, do

re, dolente amico? quomodo potest idem animus dolere, in uno amicorum, non dolens in altero? Si ergo sapientiæ ac bonitatis præceptum est, ut amore inter se homines deuinciantur, tanquam nodo sacratissimo, eamq; ad rem ficti & appositi à natura sumus: profectò & natura, & sapientia, & bonitas, misericordiam nobis induunt, atque indicunt. Iam uerò sublata misericordia, quid in eius locum ac uicem reponis? duritiam, immanitatem crudelitatem, inhumanitatem. Hoc scilicet expedit humano generi, ut humanitate exuta crudelitatem induat? At dicit Seneca: Possum adiuuare afflictum, & misero opem ferre, sine dolore illo, & miseria animi, quã uos misericordiam nuncupatis. Potes tu fortasse aliquando, non poteris semper: non poterunt alij, quibus opus est interno ad progrediendum calcari. Quid quum nō habes, quo optuleris: an non saltem animus tuus alienis malis flectetur, & ad te quoq; mala illius pertinere declarabis? Non est opus longiore disputatione. hæc est clausula, Non potes adiuuare, nec opem ferre afflicto potiore, quàm si dolenti condoleas: nihil est quod animi ægritudines & mala grauissima perinde alleuet ac consoletur, ut communicatio doloris: nullum est auxilium uel gratius, uel efficacius. Quid potest miserabilius cuiquã, aut desperatius in uita contingere, quàm existimare se nulli esse miserabilem? quid gratius potest uidere miser, quàm alienas lachrymas cum suis consociatas? Sed Stoicos dimittamus, qui se, quos natura homines condiderat, scholasticis cauillatiunculis saxa uoluerunt reddere: nec sunt tamen assequuti. Exequamur, quæ restant propositi. Affectus est misericordia mansuetissimus, & hominum generi magno suo bono à Deo tributus, ad opem mutuam & consolationem uariorum casuum, qui incurrunt in uitam, in quib-

bus amoris defectum supplet misericordia. Quod de malis, quibus nos vicini sumus atq; obnoxij, est dictum: idem ad propinquos, & necessarios, & charos nobis transferratur. Compatiuntur enim facile, ac misereantur, qui uxores, aut liberos, aut nepotes, aut sibi amicissimos habent eisdem malis obuios, & quasi obiectos. ideo senes misericordes sunt, quia omnia timet suis. Mollicies cordis sympathicos & misericordes efficit, adeo ut quidam eos quoq; misereantur, qui in malis uersantur quæ sunt communiti: ut pueri & mulierculæ, quos latronum & parricidarum miseret, uel quum caduntur uirgis. Contrà duricies cordis miserationem restringit: ut in ira, in militia, in latrocinij, in ijs qui minus considerant quid sit malum, uel ex hebetudine naturæ suæ, quales sunt rustici: de quibus non immerito dixit autor eorum Vergilius, Nec doluit miserans inopem, aut inuidit habenti. uel ex cupiditate eorum quæ sibi censent bona. Imprudentes & inexperientes facile ac multum exiguum malorum misereantur. Generosi quoque animi & simplices, ualde misericordia tanguntur: ut adolescentes, & principes. Experti uerò, & prudentes magnorum, parua pro nihilo ducunt: ut sancti uiri, iacturam animarum in populis grauissimam censent, de corporibus utcunq; commouentur, sed propter animas: fortunas autem negligunt, ac rident. Opera misericordiae amoris operibus sunt similia, & misericordia ex amore profluit: uicissim amor misericordia inualescit, ut matris erga filium egrum, aut afflictum aut peregrinantem. Nullus affectus adeo habet promptas lachrymas, ac misratio: adeo ut qui suis malis non illachryment, ad aliena quasi uicti lachrymentur. quorum utrumq; est mirifice decens, honestum, liberale. Fit etiam per sepe, ut quidam qui alienis malis dant lachrymas, suis

suis non possint, tanquam oppressi magnitudine egritudinis ac doloris. quemadmodum tradunt Amasin Aegypti regem uetustissimum amici mortem defleuisse, non filij. Dicunt misericordiam oculis maxime commoueri, quemadmodum Horatius inquit:

Segnius irritant animos demissa per aurem,
Quàm quæ sunt oculis subiecta fidelibus.

Idcirco olim Romæ ad captandam misericordiam paruuli liberi producebantur in forum, aut concionem, & prodibat reus sordidatus, & atrati amici: & ostensæ sunt plagæ, aut cicatrices in pectore denudato, & uestis cruentata, & imago rei gestæ in tabella depicta. Non dubium quin hæc ad uulgus plurimum ualeant, quippe quod sensibus ducitur. qui uerò magis cogitatione ac mente, hi citius commouentur apta & congruenter expressa narratione rerum. Nec pauci sunt, qui fabula uel historia mouentur: in re ipsa, si coram contingeret, penè immoti. Scenicis actoribus, inquit M. Fabius, eadem uox, eadem pronuntiatio, plus ad mouendos affectus sub persona ualet: scilicet adiuuatur affectus audiendo, phantasia, & cogitatione. Proficit res ipsa miserabilis ad eliciendum affectum, adhibita dicentis arte, uelut explicata malorum grauitate, indignitate illius qui sit perpeffus: quanto dignior bonis, quàm malis: multo minus dignus hisce malis, ab his, hoc tempore, hoc loco: quæ sunt ex fontibus probabilitatis. tum admonentur auditores filiorum, uxorū, rerum charissimarum, denique suimetipsorum & communis sortis. Præcipiunt artis magistri, ut quæ miseratio dicentis arte, non naturæ suæ uiribus lachrymas elicit, sit breuis: nihil citius arcescere eiusmodi lachrymula.

LAETITIA ET GAUDIVM.

Lætitia est motus animi ex iudicio præsentis iam boni, uel pro certo appetentis. Aversio mali, pro bono est. nisi quod in bono semper est lætitia, in discessu autem mali non semper: ut quum solum ægritudo incumbens tollitur, non subit autem contraria lætitia: aut si subit, levis est, quæ hilaritas nuncupatur. est enim hæc lætitia remissa. Ex iudicio uerò uel alieni boni, quod nobis placet, modò ne is ita charus sit, ut unum sit nobiscum: tum ex bonis aliquando euenturis, aut præteritis, aut etiam ex malis transactis, motus quidam existit iucundus in animo, lætitia quidem similis, non tamen propriè lætitia, sed gaudium: qualis est etiam in nostris bonis, quum ea moderatè sumimus. Lætitia enim concitationem habet uehementem. est quæ ferè de eo quod ualde desiderauimus, aut pro quo cõtendimus ac laborauimus: aut quod derepentè cõtigit præter opinionem nostram, uel expectationem. quo exagitatione dilatatur admodum cor, adeò ut etiam mors interdum consequatur: uelut in illis mulieribus bello secundo Punico, quæ quum filios suos, quorũ esset mors nunciata, de repente sospites aspexissent, exanimatæ sunt. Celeriusq; ex ingenti lætitia expirarit quis, quàm ex immodica ægritudine. Ab eadem cordis dilatatione existit risus atq; exultatio, quum iam pectus coercere non potest suum cor: tum gesticulatio, & quandoq; dementia. Lætitia moderata, seu hilaritas, & gaudium, calore suo purgat sanguinẽ, ualetudinẽ confirmat, calorem inducit florentem, nitidum, gratum. sicut est apud Sapientem: Cor lætum pro medicina est, spiritus tristis exiccat ossa. Qui molli sunt corde, facile mœrorem & lætitiã recipiunt, ut sigillum in cera: qui duro

ro & calido, letitiam citò capiunt, & diu retinent. sicut cōtrā, qui duro & frigido, mœrorem, ut in atra bili. est enim mœror affectus terrestris, frigidus, & aridus: lætitia autē, calidus & humectus. idcirco ea facile in pueris, & iuuenibus, & beneualentibus nascitur: tum ociosis hominibus, & securis. nam metus letitiam impedit, præsertim si sit rei maioris, quàm de qua est letitia. item in uere, locis item temperatis, amœnis, in festis, celebritatibus, cōuiujs. In lætitiæ aduentu, ne ea impediatur, multi eos obices, qui occurrunt, amoliuntur, & molestè ferunt se interturbari, quasique interpellari de cursu rei iucundæ. itaque de re tristi nolunt audire: ut initio festi, ludorum, conuiuiorum, de morte, de parsimonia, de egestate, de negocijs publicis aut priuatis, de seueritate uirtutis & frugalitatis. odiosa sunt hæc omnia per id temporis. consumpta autem letitia, audiunt facile, & magis ad eā commouentur, quàm unquam antea, nempe ex recordatione fugacitatis rei lætæ. celeriter enim uidentur auolare, quæ placent: seu quia refrigerato iam corde, facile seueriores cogitationes admittūt. Lætitia tanto est maior, quanto nos maius bonum nactos esse iudicamus: uidelicet amplum, nouum, rarum, inusitatū, quodq; paucissimis cōtigerit, ijsq; præcipuis & honoratissimis, minor est, in contrarijs horum.

DELECTATIO.

Lætitia est primus uel aduentantis boni motus, uel iam impliciti atque adiuncti. post illum autem quū resedit animus, & bono sibi congruenti fruitur, & acquiescit, uoluptas est, seu delectatio: quam definire licet, acquiescentiam uoluntatis in bono sibi cōgruenti. Sæpe

admonui, non referre affectus, rem ita esse, necne, modò
esse existimetur. Quidam enim sola phantasie actione
id consequuntur, ut in maximis sibi bonis uideantur uer=
sari: sicut ille apud Horatiũ, haud ignobilis Argis, Qui
se credebatur miros audire tragædos, In uacuo solus ses=
sor plausorque theatro: nota est fabula, quod est affecti
bus omnibus commune. Delectatio sita est in congruen=
tia, quam inuenire nõ est sine proportionis ratione ali=
qua inter facultatem & obiectum, ut quædam sit quasi
similitudo inter illa. tum ne notabiliter sit maius, quod
adfert delectationem: nec notabiliter minus, quàm ea uis
quæ recipit uoluptatem, ea utique parte qua recipitur.
Ideo mediocris lux gratior est oculis, quàm ingens: &
suboscura gratiora sunt hebeti uisui. eundem in modum
de sonis: quo fit, ut notis carminibus magis capiamur in
cantu, quàm ignotis. Additur autem, qua parte recipi=
tur. nam potentia in eo facultatis expenditur, & obiecti
applicatio. alijs auribus idem soni uasti sunt, alijs mode=
rati: & qui sonus in proximo erat immodicus, paululũ,
si recedat, moderatus censebitur. & Deus, qui est undiq;
immensus, capitur ad delectationem ab ea parte animi,
quæ habet quoque suam immensitatem: & capitur ea ra=
tione, qua potest illi accommodari. At quemadmodum
differentia est inter sanitatem & uoluptatẽ (neq; enim
ualere est delectari, quod falso Epicurus credidit) ita est
inter recreationẽ & delectationem. Nam etsi multæ re=
creationes uoluptatis naturam obtinent, & uim, non o=
mnes tamen quippe remissio uel mutatio laboris etiam
à minore ad maiorem, lusus, confabulatiũcula, haud ra=
rò non perinde animum delectant, ac refocillant & re=
ficiunt. ita capacius quiddam est recreatio, quàm uolu=
ptas.

ptas. Recreat utique omnis uoluptas, non omnis recreatio uoluptate afficit. In unaquaq; facultate, qua animantis cognoscit, inest delectationis uis: uelut in sensibus externis, internis, in mente, & ut quisque plurimum est alicui facultatum earum deditus, ita delectationibus illius uehementissimè capitur. Populus sensibus, sapientes mētibus sunt addicti, ut est cuiusq; uel facultatis uel rei iucundæ natura & qualitas, ita delectatio excellens est ac generosa, tum etiam pura, & diuturna uel contra uilis & sordida, breuis, molestiaq; admixta, ac perturbata. Infima omnium est, quæ ad sensum tactus pertinet, uidelicet terrestris, paulò honestior, quæ ad gustū, sed nihilominus pecuina. leuis est in odoratu, qui sensus in homine hebetissimus est: nec tam est odor suauis gratus, quam teter & foetidus molestus. Aures, quæ ad aerem pertinent, aliquid habent pulchrius. oculi, qui ad igneam naturam, & ætheream proximam, cæteris præstāt sensibus. Celsiores istis sunt inferiores animi uoluptates: purissimæ autem ac celsissimæ omnium, quæ ad mentem spectant: & in mentis muneribus, quæ ad contemplationē. Voluptates tactus & gustus nō sunt durabiles. citò enim hi sensus defatigantur, multumque secum trahunt grauitatis ac molestiæ: diuturniores sunt aliorum sensuum, & inter eos aspiciendi uis longissimè uoluptatem suam haurit. Delectationes phantasiæ stabiliiores sunt, quam sensuum. quo fit, ut cibi, potus, rei Venereæ, musices, spectaculorum citò satietas irrepāt: non item possessionis, uel acquisitionis pecuniæ, potentiæ, honorū, gloriæ, quæ sunt in phantasia, & decepta opinione. In mēte sunt de foecatissimæ ac diuturnissimæ, quibus illa non defatigatur, sed reficitur. tales illic sunt, quales nemo nisi expertus ad

tus adduci possit ut credat. Sed documento esse possunt
ij, qui rerum omnium iacturam facile ac libenter pertu-
lerunt, ut liberè illis atque ex animi sui sententia liceret
perfrui. Quæ in contemplatione sunt voluptates, ex na-
tura illarum sunt, quibus nos in æternitate beatissimi red-
demur. Idcirco Pythagoras eam vitam dicebat esse o-
mnium præcellentissimam, & Aristoteles finem bonorum
in contemplatione collocavit. Hæc quidam in uero & re-
cto hominis habitu, qui per delictum corruptus, & tan-
quam graui depressus onere uergit deorsum, resque infe-
riores ad sese reficiendum atque oblectandum quærit. ita
discedit à contemplatione rerum altissimarum ac præ-
stantissimarum, ad ea quæ sunt affectionum uitæ, & uer-
satur in politica, rei quæ uel publicæ administratione, uel
domestica. Sunt qui ne hunc quidem assensum ferunt, fa-
bellis recreantur, & rerum gestarum cognitione sola,
ac memoria. Alij operibus tenentur, quæ exercemus ma-
nibus: ut ædificatione, textura, sutura, plasticæ, pictura,
& eiusmodi. Alij ne tantum quidem possunt animum in-
tendere, laxissimis utuntur animorum remissionibus: ut
lusionibus, uel inertis ac torpido prorsum ocio. Delabun-
tur quidam ad voluptates, & sensuum illecebras, usque
ad deiectionem illam brutalis ingenij, quæ fit à uoragi-
ne uoluptatis immodicæ mente absorpta. Hinc iam non
potest magis homo descendere, transit ad obliquitatem,
ut omnino à ratione & iudicio deflectat. excogitauit
nobilitatem, decus, famam, gratiam popularem, & quic-
quid in fortuna ad uanitatem pertinet. denique uellet, si
posset, mentem exuere, ut deposita illius seueritate, disso-
lutius se in oblectamenta immergeret: id quia per se non
audet facere, retrahente existimationis cura, interponit
perfo

personam per quam faciat: infantem aliquem dicaculū,
uel morionem, aut scurram, cum quo citra dedecus stul-
tescat. adeo uel tener factus est animus, ut nullum ferat
pondus: uel depressus, ut nutu suo deorsum feratur. Mens
nō eget interuallis fruendi suis uoluptatibus: sensus egēt,
& quidem crebrō. Mens delectationes delectationibus
mutat diuersorum generum, maiores minorib. & uice-
uersa. lusus enim & cogitationes remissiores de leuibus
aut iucundis rebus, actiones sunt, & oblectamēta inge-
nij. sensus autem ocio & quiete & receptu quodam in se
indigent, ut nihil agant, quum mens cessare atque inter-
quiescere non possit. Ab ocio & intercapedine maiores
sunt uoluptates in sensibus: quas (ut inquit ille in Satyra)
commendat rarior usus. & incitatiores ex irritatione
contrarij, ut cibus à fame, potus ex siti. Voluptates cor-
poris & animi extrudunt sese mutuō. dediti corporeis,
illas quæ sunt in mente nō percipiunt: & è conuerso. pu-
gnant uerō inter se maximè, ut quæq; sunt præstantissi-
mæ ac uilissimæ, nullūmq; patiuntur cōmercium mutuū.
Omnem delectationis uigorē diutius & purius afficiūt
naturalia, quàm artificialia. aurea enim, & argētea, &
picturas, siue elegātes, seu artificiosas, & domos instru-
ctissimas, & uestes uel artis exquisitæ, uel precij uel ue-
nustatis, si quis ter aut quater aspexerit, ita exatiabi-
tur, ut amplius molestiæ ducat intueri: prata autē, mon-
tes, hortos, ualles, fluuios, cœlū, mare, nunquā exatiatur
uidendo & contemplando: nimirū quod unumquicq; eo
delectatur, quod sibi est aptum & cōueniens. Nobis, qui
naturales sumus, magis opera naturæ congruunt, quàm
nostræ artis. Accedit huc rei perfectio, quæ maior est
in quocūq; naturæ, quàm artis opere. quin & arti ipsi
naturæ

naturæ opera magis & probantur & placent, quàm sua ipsius: semperque illa cupit & affectat ars imitari, ac effingere. Quòd si artificibus concederetur, mallēt utiq; edere sua opera naturalia, quàm artificialia. & qui proximè accesserunt, præclare secum esse actum existimarunt, eoque magis probantur ad spectatores. Raritas & industria precium addunt ijs quæ prodeunt ab arte. miramur enim eatenus posse ingenium progredi, & id potuisse exprimere. deniq; mutatio omnis, modò sensibus noua, iucunda est: ut in pantomimis, in psitacis, in pueris, quum fari incipiunt. Et admiratio uoluptasque ingentium & stupendorum naturæ operum, uel assuefactione deteritur, uel occultatur sub nostra inconsiderantia. Intenti enim agimus semper in res uiles. magna hæc & mirabilia non uacat suspicere, & speculari. Leuis molestia magnam sæpenumero & acrem delectationem diluit: propterea quòd & cōstitutio nostri corporis, & cursus ætatis in peius semper uergunt. ita paruus dolor maiores uires nanciscitur ex nobis ipsis, ad nos contrahendos ac prosternendos, quàm delectatio ad erigendos ac dilatandos: magnisq; uiribus est opus, ut hoc nutans corpus fulciatur. Iam uerò uoluptatibus facilius caremus, quàm afficimur dolore. Illud priuationis est, hoc existentie. in priore nihil amittimus, in posteriore affligitur sensus, & rectus illius habitus tantisper aufertur.

DE RISU.

EX letitia & delectatione risus nascitur: qui affectus nō est, sed actio exterior ab interiore manans. Nam ex letitia uel delectatione dilatatur cor, ad cuius motū
 & fa

Et facies extenditur, eaq; potissimum pars, quæ est circa os qui rictus nominatur, unde risus. Itaque risus exteriorem sedem habet in rictu primum, hinc in oculis, et cuncto uultu. Interiorem autem, Plinius Secundus affirmat esse in præcordijs, quas Græci *ᾠγέρας* appellant: In his, inquit, præcipua hilaritatis sedes, quod titillatu maximè deprehenditur alarum, quas subit: et gladiatores, qui eo loci essent sauciati, ridentes oppetiisse. qui risus corporalis est prorsus, non ex affectu: sicut in titillatione sub axillis, aut alijs in locis. Et ego ad primam et alteram buccam, quam sumo à longa inedia, non possum risum continere: uidelicet contracta præcordia dilatantur ex cibo. Nec risus ille est uerus in mœrore, aut indignatione: qualem fuisse Hannibalis in curia Carthaginiensi ferunt, uicti à Scipione. ringere enim est illud, non ridere. In quibus flaua abundat bilis, ij ad risum sunt proni, quòd ex calore immodico facile exporrigitur cor: sicut rursus pituitosi, et qui atra bili infestantur, propter tarditatem frigoris lenti sunt ad ridendum. Risus qui ex affectu nascitur, de lætitia est, aut delectatione noua. surgit enim primo illo cōtactu, quo lætitia uel delectatio recens mouet animum. Insuperata uerò et subita plus afficiunt, citius commouent risum, et maiore. Scilicet de ueteribus, uel assuetis nō ridemus: nisi qui illa accipiunt sæpe tanquam noua, et tum primum cognita. quod fit uel ex ipsis, qui ad risum sunt natura proni, cuius generis sunt pueri, mulierculæ, fatui: uel ex re quæ adeo est animo nostro congruens, ut quoties occurrit, amplectamur eam uelut nouam. Quidam non rident, ad quæ non attenderunt. eadem multo post tempore, quasi recordati, incipiunt ridere. Vehemens enim cogitatio ut
affectum

affectum impedit, ita etiam risum. quibus de causis prudentum & sapientum hominū rarior est risus, & presfior, isque subrisus uerius, quā risus, cū ob magnas intentāsque cogitationes, tum quōd illis ob prouidentia reputationēque rerum omnium pauca sunt noua, aut insueta. Accedit his constitutio corporis, in præstantibus ingenio uiris, ad atram bilem inclinans. Imperant etiam hi sibi, ne effusè rideant, quod est præter decorū. Naturalis quidem est omnis risus, nullus uolūtarius: sed cohibetur tamē uel usu, uel ratione, ne immoderatè prorumpat, concutiens corpus uniuersum: quales sunt imperitorum & rusticorum cachinnationes, tum puerorū & muliercularū, ut sui sint impotes, risu eiusmodi correpti ac concitati. Et ut uarij uarijs ad delectationē capiuntur, ita multis de causis risus prodit. Alij rident ob ea quæ cernunt, alij ob ea quæ audiunt: alij de rebus mentis, si placent, uel propter lætitiā boni, uel propter delectationem, quæ ferè ad risum faciendum sita est in deformitate quadam dicti aut facti: ut in gesticulationibus, in grandibus irati uerbis, cui uires desunt. nā si adsint uires, timemus. in casu innoxio quidem, sed fædo: in dictis fatuis, aut scurrilibus: in interpretationibus, uel rogationibus absurdis, responsis acutè detortis aliorum, quā quō pertinebant rogata: in assimilatione per uerba, quæ est genus quoddam inimicæ representationis: sicut in gesticulatione, atque alijs eiusmodi compluribus. In quīs omnibus placet insperatū illud. recta enim & consueta uia progredientia sine sensu transmittimus, tāmquam uetera, quia quodammodo præuisa: deflexa autem & praua mouent, quia non expectata. Democriti risus perpetuus, affectatus erat magis quā naturalis.

& irri

et irrisus, non risus, ad incessendas hominum stultitias, quas illi sapientiam esse ducerent. Inter animantes omnes solus homo ridet, quoniam is solus habet uultum, quo risum testetur, ceteris autem facies immoto habitu torpet: non quin aliae ad sensum boni et uoluptatis suae concitentur, impensius etiam quam homo: et edunt signa quaedam, quae risus uim et uicem obtinent, ut exultationes, et uoces etiam in suo illo genere inconditas: sed quia uultum, uti nos, non mutant, non dicuntur ridere. Qui autem Graeca uoce agelaï nominantur, quasi non ridentes, haud ideo quod ridere non possint dicuntur, sed quia raro: uel ex natura melancholica, et duro corde, uel occupati cogitatione maiorum malorum, qua diluitur letitia et uoluptas: aut mente ad diuersarum rerum speculationem abducta, aut quod ex acuta et diligenti reputatione rerum omnium, nihil iam eis occurrit nouum. Contra autem ebulliunt crebri et magni risus, seu mollesfacto corde delicijs, ut uino, lusibus, amoribus, fabellis festiuis, concentu, lasciuiis: seu remissis, et quasi reuocatis cogitationibus: uel reducta securitate, et tanquam animo à metu aut molestia liberato, uel delectamentis exquisitis, maximèque nouis atque inusitatis.

DE OFFENSIONE.

HAstenus, ut de homine: iam ut de belua atrocissima, atque immanissima. affectus enim, qui ex opinione ueniunt mali, mirum in modum exasperant atque efferant humanum animum. Primus mali morsus Offensio dicitur, tanquam quum quis impingit. est enim dolor ex incongruentis mali contactu. Vnde alij affectus suppullulant, odij, inuidentiæ, iræ. Et est animi ille dolor, dolori

corporis haud absimilis, qui existit à prima uellicatione aut pūctione. Est porrò malum, quod nos effendit, quicquid est aduersum nobis, ac inconueniens, & congruentiae nostrae inimicum: quemadmodum quum deforme aliquid intuemur, uel absurdos sonos audimus, prauèque concinentes. Congruentia autem hæc uel est in corpore, uel in animo. In corpore est harmonia illa, qua rectè ualemus. quæ quum aduerso motu attingitur, offendimur. ut in concussu omni ac impulsu, in plaga, uulnere, pressione, æstu, algore, siti, fame, & eiusmodi. In animo uerò congruentia est primùm in sensibus. habent enim singuli sensuum cum certis rebus conuenientiam, à quarum contrarijs auertuntur, & declinant: ut oculi, colores, & delineamenta speciosa: aures, sonorum cōcentum: gustus, sapor sibi cōuenientes: nares, odores certos: tactus, proportionem principum qualitatum. Est altera congruentia in interioribus sensis, uelut imaginatione atq; extimatrice: unde in somnijs & delectationes uersantur, & errores. quæ duo experimur in belluis, ut res à natura sua alienas aut contrarias refugiant, uel impetum in eas faciant. Est item congruentia in ratione, & hæc duplex. altera circa ueritatem, & id quod solum scitur: altera circa id quod agitur. Actio uerò est uel eorum quæ manu excercentur, quæ opera nuncupamus: uel quæ posita sunt in uitæ usu ac ordine, in administratione prudētiae. Mendacio omnes offendimur, si quidem narretur, tanquam uerum. alioqui autem delectat compositio & assimulatio ueritatis: ut pictura, uel imitatio mimica. Quæ cognitiones artēsq; aut disciplinæ proportionē non habent cum ingenio nostro, offendunt nos quidem ad auersionem tantum, non item ad insectationem maleuolam: nisi

nisi fortè accedat malignitas animi, & proteruitas, aut superbia, ut nihil patiamur pro pulchro haberi, nisi quod nobis placet, aut quo ipsi sumus præditi. In uita est congruens illud & decorum, quod situm est in rectitudine, officijs, uirtute huius. ut nullæ sunt ferè præscriptæ formulæ, sed ex iudicijs, & cuiusque æstimatione pendet, incredibile dictu, quàm uariæ existant ex eo offensiones: ut uix duos reperiās, quibus idem placeat. Sequitur enim quisque affectum, aut ingenium suum, nō rectum examen rationis. Idcirco in iudicando tanta diuersitas: quippe ratio uel unica est, uel non admodum multifaria: ingenia autem infinita, diuersissima, difformia. Accedit his, nihil esse omnino, quòd plurimum rationum argumentorūque sit in contrarium capax, quàm officia & decorum uitæ. habent enim hæc, quamcunque te in partem conuerteris, probabilem & pro se rationem, & in oppositum. unde error & fraus eorum, qui singula non rimantur altius. Quarta proportio est uoluntatis, de eo quod iudicatum est cuique bonum in præsentia. Hinc offensio, prout est & uoluntas uehemens, & quod bonum esse ducimus magnum, multūque expetendum: contrarium autem malum, damnosum, & accuratè depellendum. Offensiones omnes eo grauiores sunt, quò interius penetrant. scilicet præcipua pars cuiusque rei uerissimè res ipsa est, quod est in ea intimum. Itaque quod illud attingit, rem ipsam attingit, & lædit: unde offensio acerrima. Quocirca grauissimæ omnium offensiones sunt in uoluntate, minus graues in ratione, tum in sensis, postremo in sensu corporeo. Nec offendimur ijs, quæ lædunt corpus, si uoluntas non auersetur: ut quum ab amicissimis cædimur, quod in alijs censeremus esse intolerabile: &

mendacium, quod pro alio dictum uehementer nos per-
moueret, pro nobis ipsis gratum est, quia placitum uo-
luntati. In sensione est offensio. quod enim non sentitur,
nec offendit: ut homo muscis infestatur, non item elephan-
tus, qui illas non sentit. Idcirco qui delicato sunt sensu,
uel natura sua, uel assuefactione, uel debilitate, celeriter
offenduntur. nec de solo exteriori loquor sensu, sed de
omni etiam rationis & uoluntatis. Teneri natura sunt
pueri, & muliercula, assuefactione autem, quibus multum
indulgetur: ut pueri molliter educati, sicuti qui à matri-
bus uiduis, principes, diuites, & ij quibus assentantur &
abblandiuntur omnes, repugnat nemo: quibus etiā omnia
cedunt ex sententia, debilitate autem, sunt agri, senes, laesi,
famelici, sitientes, quiq; magnis animi perturbationibus
conflictantur: uelut amoribus, ardentibus desiderijs, quæ
explere non possunt. Accedunt his uigiliæ, anxietates,
metus, terrores, omnis deniq; exiccatio corporis, & fer-
uescatio, nam affectus hic ad calidos & siccos refertur: id-
circo in similibus constitutionibus corporum, & qualita-
tibus locorum ac temporum facile inualefcit. Et insuetu-
dine quoq; sensus offensionis est multus & frequens. Noui
enim & inexperti passim offenduntur etiā minutissimis
omnibus, scilicet perstringuntur, quibus non assueuerunt: ut
qui nunquam prius domo egressi, peregre proficiscuntur,
quæcunq; uidet fieri à patrijs moribus aliena, damnant,
atq; abominantur, tanquam absurda, stulta, barbarica, quum
sint tamen plerumq; potiora, quam quibus domi insueue-
rant. Non sunt adeo delicati homines in usu rerum & ex-
perimentis uersati, nec consuefacti probra & contumelias
ferre, ut Socrates: qui in priuato patientiā discebat, quā
in publico præstaret: nec qui assultus sunt fortunæ crebro
per

perpeſſi. Sunt alia offenſiones cuique peculiareſ, quas eſſet immenſum perſequi: ut alij ſerræ ſtridorem ferre non poſſunt, alij grunniunt ſuis, alij morderi lintheum, alij frangi prunâ ardentem forcipe. Sunt quos offendit geſtus ad certum modum compoſitus, ſeſſio, inceſſus, motio manus, locutio: ſunt quos uel ruga aliena ueſtis. quis ualeat explicare moroſitates difficiliſ huius animantis? nec ipſe tolerabilis eſt cuiquam, nec poteſt alia tolerare. Et hoc in ſingulis hominû. quid mirum, ſi nihil ſit tam probe, tam recte, tam ſanctè factum, quod omnibus in multitudine placeat? Quidam ex praua cõſuetudine aſpernâdi omnia, eum traxerunt more, ut quibuslibet citra iudicium, citra diſcrimen omne offendantur: quibus etiam hoc ſapientiæ loco eſt, nihil ne rectiſſimè quidem factum approbare, in omnibus mira iniquitate iudiciorum exquirere quod damnent. quo nomine plurimû ſibi placent, & apud ſtultos ſpectatores ingenij gloriam conſequuntur: quaſi uerò non ſit multo pròptius, & cuilibet factum facilius, promiſcue damnare omnia, quàm inter bona & mala diſcrimen ponere, quod ingenioſi demum eſt hominis, & cordati. Contrarijs ex cauſis minuitur & detrahitur offenſio. Extremum offenſionis eſt excandefcentia, infimum autem auerſatio, quum offenſio auerſione ſola & ſeparatione placatur: ut quum hilaris recedit à trifti, iocoſus à ſeuero, fullo à carbonario, quæ moleſtia nuncupatur. Excandefcentia cõcutit uniuerſum corpus, & accendit cor. quum autem eſt compreſſa, nec poteſt erumpere, cõuertitur in rabiem, & infert ſibi manus uiolentas. tum extendit ſe late, etiam in eos qui nihil offenderunt. ipſa ſe enim irritat, & exacerbat, & dilatât. Data eſt homini offenſio, ut ad primum uelut mali guſtum ſtatim reſiliat.

neu progrediatur ulterius, ne forte ex assuefactione malum eiusmodi incipiat ei allubescere. Offensioni contraria est allubescencia: priuatio autem, animi æquabilitas & profunditas quædam: ut facile deuoret, quæ alij non possunt perferre.

DE CONTEMPTU.

Contemptus ex offensione nascitur, quum malum eiusmodi est, quod non nocet quidem, sed uile atque abiectum iudicatur, ut in homines nequam & perditos. Non cupimus ei, quem contemnimus, benefactum: sed nec uolumus eum ledere, tantum illudere, & ostendere quàm despicendus sit, ac pro nihilo habendus. Cōtemptus odij atque inuidiæ acerbicatem sæpe diluit, ut non tantum cupiamus illi malefactum, quum id quod uires nullas habet, conatur tamen nocere, & ferocit in imbecillitate. Nasce-
tur apud quosdā odium, apud alios non odium, sed auge-
tur contemptus & irrisio: quale est illud in prouerbio, Mulier gladium. Contemptum sequuntur irrisio, subsan-
natio, gesticulatio, delusio, auersio oculorum & aurium ab ijs quæ dicit aut facit, despectus, tanquam indigna sint uideri, uel audiri. Pusillanimi suspicaces sunt, & contēni se ab omnibus existimant: quicquid alij agant, aut dicant, ad sui contemtionem rapiūt. unde crebræ querimoniæ, & maledictio. Contemnitur facile, qui minimum nactus sit ex ijs bonis, quibus nos plurimum tribuimus: ut alij nobilitati, alij facundiæ, diuitijs, animositati, & eiusmodi. In precio est autem, si alia sit nactus bona non minoris æstimanda, ut potentiam, dignitatem, gratiam, eruditionem: uel si potest multum ledere. non enim contemnimus, quos metuimus. Nihil ab eo speres, inquit Cicero, quia nolet: nihil ab eo timeas, quia non poterit.

DE IRA ET OFFENSIONE.

IRa est concitatio animi acerba, quod bona sua uidet
contemni, quæ ipse putat non esse cõtemnenda in quo
& semetipsum censet contemni. cuiq; enim precium atq;
æstimatio ex suis bonis. Ira est motus, iracũdia habitus,
uel ingenium naturale. Ira omnis ex offensione nascitur:
non est autẽ omnis offensio ira. differũt enim duo hæc, ut
generale & speciale. Sed cõmuni tamen sermone confun=
dũtur, adeo ut altera pro altera sumatur. & habet alio=
qui motus atq; effectus consimiles, tantum distant adie=
ctione contemptus, tanquam distinctione formæ à gene=
re: quippe ira sine contemptu non est, offensio esse potest.
Itaque irasci dicimur rebus mutis & infantibus, & ina=
nimis, quum non ad arbitrium nostrum nobis parent. no=
bismetipsis quoq; quum facti alicuius pœnitet: aut quum
aliquid agere conamur, nec procedit. Offensio autem est
hæc, non ira. neque enim inest in his species contemptio=
nis: sed ita sunt tamen, sicuti dicebam modò, ira & of=
fensio sensu sermonẽque communi, non uulgi modo, sed
doctorum quoque, permixta & inuoluta, ut sæpenumero
de utraque intelligendum sit, quod de altera dicitur, pa=
ritẽrque sit præcipiendum de ambabus. Quemadmodum
etiam est genus quoddam inflammationis in pectore, quum
concitat se animus, magnosque ardores ad grande ali=
quid arduũque efficiendum concipit: quod sine ira at=
que offensione contingit. nulla enim mali est species ob=
iecta. Irasci tamen uocant omnes, etiam Aristoteles ipse,
& grandia opera ad partem irascibilem referunt, abu=
tentes nomine, quod omnem incensionem sanguinis sub
ira comprehendunt. est hoc autem inflammata cupidita=
tis. Sed redeamus ad propositum. Neglectio pro con=

temptu ducitur, apud eos praesertim qui maximam habent de se ipsis existimationem, aut si sua bona putant omnibus praefenda, & uenerabilia: de quo numero sunt nobiles, milites, facundi, formosi, superiores quocunque genere bonorum, censent exhiberi sibi reuerentiam oportere: adeo quum non fit, contemptos se interpretantur. Signa, ex quibus contemptionem colligimus, nimis multa fecit humanae superbiae suspicacitas, dicta, facta, risus, nutus, gestus, motus corporis: & quum uires nata est suspicio, nihil non eodem rapitur. Est motus quidam offensionis naturalis, aduersus eum qui laesit corpus: qualis est inferis. est alter, qui subito quidem existit, & quasi sine tempore ad primum tactum contemptus, ita ut nonnulli naturalem esse ducant, & iudicio anteuertere. is nonnunquam fit ex bile immodice inflammata, alias uero non ex iudicio a contemptu orto subito: sed ex illo quod in animo habemus praeceptum, & confirmatum, bonos esse nos, doctos, generosos, industrios, praestantes: oportere nobis honorem exhiberi, & reuerentiam, non oportere nos contemni, ex hoc iudicio informato intus atque infixio, subito ira incalescit, ubi primum contemptus uel procul sese protulit, ac ostendit. Ira & uehemens offensio peruertit mentem, ne recordetur iusti ac pii, non beneuolentiae, non necessitudinum. nam occiderunt quidem uxores & charissimos liberos, irati: & prodegerunt opes auari, ambitiosi honores spreuerunt: & haec omnia ex alio impotentiore amore. Atque indulgentia sui tenerrima obtenebrat iudicium, negligit se, modo irruat in ultionem: est plane caecitas mentis: extenditur adeo, ut se uellet ulcisci uel cum iactura coeli, terrae, generis humani: & indignatur, quod

quòd in ultionem suam non etiam astra ipsa conspirent,
& concitentur. Irascimur non solum uni alicui, qui nocuit, sed toti nationi propter eum: ut Dido Troianis, & posteris eorum, propter Aeneam. Sed fortassis hoc magis odium fuerit, quam ira, ut Aristoteli placet: Seneca iram esse dicit. Quidam libenter immorantur, non in ira, sed in reputatione ultionis, quæ est res homini grata. quibus incommodis afficeret eum qui laesit. Inducit furorem mentis, quum est uehemens, & insaniam, sicut in Aiaçe: alios item morbos, & mortem. L. Sylla in Puteolanum quendam exardescens interijt. In corpore uero horrendos edit effectus, & uiro indignos. Efferuescit enim sanguis circa cor initio offensionis, corque ipsum turgescit: unde est frequens illa palpitatio in pectore. sed nondum est ira tamen, nec offensio, quousque ardentes illi à corde spiritus cerebrum inuaserunt. quantumcunque enim petus incalascit, sedatus erit homo, & quietus, si calor ad cerebrum non penetret: quemadmodum nec ebrius est, qui multum hausit uini, sed cui uinum caput percelluit. Celerissime igitur exardescunt, quibus humores in cerebro sunt praeferuidi. inde est etiam mutatio uultus, trepidatio oris, impedimentum sermonis, & alia uisu teterrima, beluæ planè, non hominis. Et sunt adeo stolidi nonnulli, qui præter eam deformitatem, quam ira foras promit, & depingit in facie, gaudent efferare uultum, & gestum uniuersi corporis. Irati alij pallent facie, refugiente sanguine ad cor: hi sunt animosi. alij rubent, ascendente ad caput: isti ignauiores. Et ut est ira dolor, quòd bona sua, quæ putat non aspernenda, contemnuntur: ideo uult ostendere, sua bona non esse parui aestimanda. idque se affecuturum credit ostensione potetiae, & præcipue no-

cendo, unde appetitus ultionis, qui est ei communis cum
offensione, odio & invidia. Aristoteles aliquot ponit di-
scrimina inter odiū & iram. Odium, inquit, crescit tem-
pore, ira minuitur. ultio iræ, est dolorem reponere: ultio
odij, est malefacere, & ualde nocere. ira uult sentiri suā
ultionem: odium id non curat, modò malefaciat. itaque
mortem inimico adfert, uel quòd mortis sit instar, trun-
cationem membri, morbum, egestatem, carcerem, exiliū,
uitium quoque aut demētiam, ut olim Cretenses, qui ini-
micis suis nihil imprecabātur aliud, quàm ut rebus ma-
lis delectarentur, & assuefacerent. Iratus dolet, odiens
non dolet. Ira & offensio facit potentes formidolosos,
impotentes autem ridiculos: ut pueros, & mulierculas,
atq; eo magis, si iactent uerba grandia, & tragica, &
ad potentum imitationem minentur dira atq; horrēda.
Seneca totam iram subito dicit existere: cui meritò Plu-
tarchus refragatur. crescit enim ex suis causis: ut ignis
fomento subiecto. Gliscit porrò ex eisdē, quibus de cau-
sis erat orta: nempe ex contēptus opinione, per loca ar-
gumētōrū omnia, ex eo in quo est tenero, delicato, lasso,
ægro, famelico, amante: iuxta uetera prouerbia, Animo
cupienti nihil satis festinare, à lasso rixam quæri, fame
ac mora bilem cieri: adeò ut in aliquibus horum feruor
hic naturalis sit, ut dixi, & iudicio prior. Qui insueti
sunt accipere iniuriam, ijs offensio est intolerabilior. In
imbecillibus acuta est ira, & prompta. putant enim se
despici, quia inualidi, & ex morositate sunt suspicaces.
Omnis etiam infirmitas, magnam habet suspicionem de
contemptione sui à superiore. ideò facile stomachatur,
& illum superbiæ insimulat. denique quisquis ita dese-
sentit, ut facile contemni se putet posse: senes, ægri, ino-
pes, ign

pes, ignobiles, ignominiosi. Aquæ potiores uehementes
& iracundi sunt, quia tenues habent spiritus, qui citò cor-
ripiuntur ab incendio iræ. Qui uinum potant, uel cerui-
siam, crassiores habent, & ad incendendum minus faci-
les. Studiosi homines, quòd ob laborem cogitandi, calor
ad cerebrum rapitur, ubi sedes est iracundiæ, huic affe-
ctioni sunt obnoxij, teneri quoque & delicati, quibûsq;
multum indulgetur. Ideo grauissimæ sunt iræ principû,
& diuturnæ, quibus omnes non solum indulgēt, sed adu-
lantur. Ex loco, magistrum contemni in schola: tum in
locis calidis, stomachosi. Exijs qui in loco, apud hos aut
illos. permagni enim refert, apud quem fiat contēptus.
Molestius patimur, si apud eos cōtemnamur, apud quos
cupimus esse quàm honoratissimi. Ex tempore, quū iret
ad petendam dignitatem, quum coronatus: ut Demosthe-
nes contra Midiam, in messe detineri agricolam. Est &
status rerum: grauior ducitur contumelia, si propter
præsentem fortunam simus despectui, quum aliàs fue-
rit prosperior. Ex agente cōtradicenti irascimur, quia
uidetur paruifacere nostrum iudicium, & maxime quū
de nobismetipsis censetur. Si minor est ea in re, de qua
nos aspernatur, ut de nobilitate, de opibus, de eruditio-
ne: si amicus, si affectus beneficio à nobis, aut nostris, aut
ipse, aut aliquis eius necessarius: si uolumus, aut uoluimus
prodesse. in quo est sæpe offensio magis, quàm ira, sicuti
in hoc, si non referant debitam gratiam: & tanto ma-
gis, si damnum reponant pro beneficio. item si is qui de-
bet subuenire potius, quàm aspernari: ut filius, pater,
princeps. est enim officij uel prætermissio, uel uiolatio.
Sed ira est, si à familiaribus, à quibus contēptus est, mul-
to acrior: quoniam quum ij nos negligunt, qui existimā-
tur nos

tur nos optimè nouisse, iure habemur pro despectis. Si ab his, à quibus soliti sumus honorari, si non honorent, uel neglectim prætereant, uel etiam afficiant probro aut contumelia, contemptio censetur intolerabilis. Ex instrumento: ut si quis percussit pugno, uel palma, uel arundine. Ex modo actionis: irascitur uehementer, qui quid ualde cupit: irascitur, si quis contra ueniat, siue contra uenire uideatur, etiam ijs qui secum non consentiunt, & non unà incandescunt. mouent nobis stomachum non solum ijs qui affecerunt contemptu, sed qui nunciarunt, qui retulerunt. ut ille qui uulnerauit recitantē carmen contra ipsum compositum: qui refert, inquit, carmen de me maledicum, is facit. Patet hoc latissimè ad omnem eum, qui quoquomodo fuit causa, etiam remota, & segnis: non quæ quid egerit, sed cuius quid occasione est actum, aut præbuit occasionē, aut potuisset impedire, si uoluisset, quippe in his omnibus residet uel despectus, uel neglectus quidā. Incandescimus, si parui pendatur id quod nos plurimi facimus, siue in nobis, siue in alijs, & de quo uolumus æstimari magni uel nos, uel chari nostri: ut philosophus, si philosophia uituperetur: homo militaris, si militia: atque eo magis, si ab hominibus inexpertibus illius rei id fiat, nempe à rudi, ab imbelli. Qui adferre se bonum aliquod putat alteri, uelut lætū nunciū, uel munus, succenset ei qui negat esse tale. uidetur enim parui facere, id quod ille dicebat esse amplū, & quod attulisse gloriabatur. Si quis gaudeat in felicitate nostra, grauissimè offendit. Irascimur nunciātibus aduersa, ut Agamennon Calchanti, quem uocat $\mu\acute{\alpha}\nu\eta\lambda\iota\pi\ \kappa\alpha\lambda\chi\omega\pi$: & ijs qui tristitia nostra spectauerunt, uel audiuerunt, quoniam nō uidentur curare dolorem nostrum: gerunt enim se tanquam

quam uel contemnentes, uel inimicos, uel pro nihilo habentes. nam amici, aut qui reuerentur, condolent, indignantur, uindiciant. atque eo impatientius irritamur, si arriserunt, si ostenderunt placere sibi nostram deformitatem. Succensemus ijs quoque qui nostra seria uertunt in ioca, & scommata admiscent: nam uidentur contemptum eludere. Exardescimus & in eos qui omnibus benefaciunt, si non etiam nobis: nam id speciem præ se fert incuriæ, tum qui nobis multum rogantibus denegarunt: in quo interdum subit inuidia, uel odium. Obliuio quoque iram parit: nam est neglectio. ut etiã iniquo animo accipiant quidam, si alieno nomine compellentur: scilicet uidemur illos non curare, & præterire tanquam uiles. Ex fine, spoliavit, ut derideret aut illuderet. Ex contingentibus, quum contemptus præter aut contra opinionem accidit, eo est enim acerbior. Ex ijs quæ ante rem, si pares amici: ex ijs quæ post rem, si ad eam contemtionem uidetur sequi diuturna ignominia, nobis, familiæ, nationi incendimur nonnunquam autoritate sola, quum nos nihil causæ cernimus ad animum concitandum. urgent tamen & stimulant nos propinqui, affines, necessarij, superiores, quibus nos animum nostrum non permittere pro flagitio habetur. Ita non satis est, affectus tam uariè in nobis pullulare, nisi etiam iussi accipiamus. O quam dolendum est, tot ex causis nasci augerique monstrum hoc adeo perniciosum humano generi. Sunt qui iram etiam postquam præterijt, simulent ex superbia, ne sine causa uideantur excanduisse, & opera agunt iratorum. Sapienter Seneca: Multos absoluemus, si coeperimus ante iudicare, quam irasci. nunc autem primum impetum sequimur: deinde quamuis uana nos concitauerint, persevera

seueramus, ne uideamur cœpisse sine causa. & quod iniquissimum est, pertinaciores nos facit iniquitas iræ. retinemus enim illam, & augemus: quasi argumentum sit iuste irascendi, grauius irasci. Sic ille. Feruor ille à pulmonibus extinguitur, quum illos conus attingit cordis. Quosdam uidemus breuissimo tempore facere finem ultionis cupiendæ, propter pulmones paratos, & raritatem sanguinis circa cor, qui statim restinguitur, ut stupa incensa. Lentiores sunt ad iram frigida temperaturæ, sed in ea pertinaciores. Itaque iuuat ratione uictus uti moderata: ut cibi ac potiones sint frigida, & in biliosis crassa, somnus largior, quies, actiones remissa. Deferuescit ira, minuta uel opinione contemptus, uel ultionis cupidine, uel quia nos simus obliti, uel quia auertimus cogitationem: quapropter utile est se ad letiora transferre. Ira deferuescit facile festis diebus, celebritatibus, ludis, conuiujs, hilaritate, rebus prosperis, & successu. Risus & festiuium aliquod responsum dissoluit offensas: quomodo Tarentini iuuenes placarunt infensum Pyrrhum. Obtunditur etiam, quia illi quorum iudicium magni aestimabamus, & à quibus dolebamus nos despici, sunt iam obliti: uel quia mortui, uel quia discesserunt, ubi uel non aspernabuntur amplius nos, uel iam illorum aspernationem illic non curamus, uel non cernimus. uel illi sunt diminuti: ut ridiculi sint potius, si fastidium præ se ostendant, quam curandi. Cessat ira, quum declaratum est non fuisse contemptum, quem credebamus: ut quum quid fecit homo stultus, aut imprudens, aut imperitus, aut morbo aliquo dementia laborans, ut non possit recte iudicare: adhuc assuetus, aut inuitus, & qui coactus facit. eiusmodi enim non contemnunt: ut quum iniuria ad necessitatem inuitabilem

labilem refertur, uelut ad diuinam uoluntatem, cui nemo potest resistere: aut imperium regis, uel tyranni, uel eius omnino qui potest extrema ui cogere. Item qui alteri nocet, ut sibi prosit: non enim is dicitur contemnere. Et malunt homines à perturbatis agitatione animi aliquapiam iniuriam accipere, quam à quietis, et ociose statuentibus. Nec est contemptus, quum prætenditur factum quid esse à confisis beneuolentia aut humanitate, et placabilitate, alterius potius est opinio quædam excellentiæ. Accedit his, quum nouo honore opinio utilitatis adimitur. Porro quum animaduertimus, uel amicissimos nostros, et quorum affectus ducimus pro nostris, non irasci, et iudicare non esse contumeliam, mitescimus ex autoritate: quemadmodum contra ex autoritate concitamur, ut modò diximus. item quum uidemus iniurioso illi multos irasci, atque indignitate permoueri, placamur: scilicet manifestò tunc apparet, malè illū de nobis iudicasse, et tot iudicijs in contrarium acquiescimus. Quid, quod est uelut genus quoddam ultionis, tam multos uni esse insensos? Iam uerò est quū poenitet eum, qui nos offendit: nam hic poenam passus est ex poenitentia. qui fatentur se errasse, minuunt nostram iram: qui negant se fecisse quod accusantur, quia non admiserunt contemptum, quem suspicabamur, uel quia metuunt nos, et superiores fatentur esse. Quū autem est offensio, nō item ira, magis accendimur, si existinemus eos mentiri: ut erga filios, uel famulos, uel discipulos. irritamur enim impudentia eorum, uel contumacia. Quum quis se nobis subiicit, lenit animū: quod animaduvertere est in feris. Si quis afficiat nos magno aliquo beneficio, in eum mitescit ira. Subiicitur etiā qui eget, qui rogat, qui in calamitatē incidit.

Defer

Deferuescit bilis, si inuisi reuerentur nos, & metuant. hæc enim subiectio est contraria despectui. Adde, quum ipsi nos damnamus, iudicantes iuste pati, ac merito: quod fecit David erga Semei. quippe non tū nostra bona magnificienda arbitramur, maliciam nostram reputantes. Et ut bilis accensa parit facile offensionē atq; iram: ita quum se remisit, extinguatur illa, quasi perturbationis flamma. Quocirca bilim refrigerare, quod paulò antea monebam, ualde conducit, uel cibo, uel potione, uel ablu-tione, uel somno, uel cælo aperto, & aspectu amœnitatis. Ideo qui conuiujs & genio crebrò indulgent, tum offenduntur rarius, tum offensionē remittere promptiores sunt: ut gentes ad Septentrionem. Multum ad iram excludendam facit, præcognitum habere & persuasum, homines ferè omnes iniquissimè de rebus statuere, uel ex imperitia, uel ex praua aliqua libidine animi: ut magis ipsi qui contemnunt, contemnendi sint, uel miserandi uerius: tum de seipso non magnificam habere existimationē, sed nosse se, quàm ex multis uicijs, erroribus, imbecillitate, uilitate compactus sit, & concinnatus. Tributa est homini ira ad appetitum rerū excellentium, ut quum uideat se, ac doleat, ob uiles abiectasque actiones reijci ac contemni, det operā, ut se ab illis uindictet, trāsfératque ad præclaras, quæ contemni iure non possint.

DE ODI O.

Odium est offensio radicata, qua quis cupit graui-ter illum ledere, in quem tendit offensæ existima-tio. non enim ad coniunctum modò tempus, aut præteri-tum offensio hæc se porrigit, sed ad uenturum quoq; & possibile. Itaq; odimus eū qui læsit, qui lædit, qui lædet, quem

quem ledere arbitremur posse. Suspicio magnum hic regnum obtinet, in qua uel meticulosum nostrum ingenium sequimur, uel coniecturam ex ratione aut experimentis, quod alios laesit, quod eius parentes aut propinqui laeserunt, quod qui tales sunt, solent ledere: ut qui robusti & animosi absq; mente, & fera famelica uel irritata. eoq; multorum iniurias experti, minus quidem & rarius offenduntur, sed magis timent, & suspicaciores sunt, unde procliuiiores ad odium: nisi si bonitate naturae mitigentur, aut sapientibus cōsiderationibus, ut Socrates Atheniensis. Et brutae animantes eam oderunt imaginem, sub qua fuerunt aliquando laesae. Ignauī homines in odium sunt prouisi, quippe qui undique imminere sibi damnum metuunt. itaque oderunt omne genus uirium ac potentiae, à quo ledi possint siue in animo, siue in corpore, siue infortunis. Vnde existit magna in potentibus formidolositas seuitia: qualem de Caligula, & Nerone, alijsq; ignauis principibus accipimus. Et qui in homines potentes peccarunt, grauius illos oderunt metu poenae, uel lentq; eos sublato, ut ipsi agerent secure. hinc sententia illa, Offendentem non ignoscere. Causae uehementes odij sunt cuique, ut quisque res aestimat. Ambitioso grauissima est, aliquid contra suam existimationem dixisse, fecisse, cogitasse: auaro contra commoda, religioso contra pietatem, bono ciui contra patriam, remque publicam. Quod si animum prius amor occuparat, hoc abolito facilius subit odium, ut quum quid deprehendimus non esse quale arbitramur. Acrius autem exasperatur odium, cum deprehendimus contrarium: ut esse auarum, quem de benignitate diligebamus: esse segnem, quem de strenuitate. Idem contingit, quum amorī opponitur odij

causa, quæ prægrauerut spoliatos esse nos ab hoc, quem
 liberalem erga alios esse deprehendimus. Odium ex fri-
 gidis est & siccis, idcirco eiusmodi personis, locis, tempo-
 ribus inualefcit: ut melancholicis, hyeme, morbo, egesta-
 te, famæ infamia. Agit quidē in his altius radices odiū,
 sed iners & segne: acuitur autem ad acerbitem calore.
 Sunt ad odium proclives, superbi & inuidi, & naturali
 quadam maleuolentia præditi, quique illam assuesca-
 ctione contraxerunt, soliti malis hominum gaudere.
 Qui tenerrimè sese amant, leuibus de causis oderunt
 alios. semper enim lædi sese autumant, iniuriāmque sibi
 fieri interpretantur. Confirmatur atque augetur odium
 à frequenti irarunde & odium dixerunt quidam, iram
 esse inueteratam. Item ab inuidia, quod est omnium in-
 citatissimum atque atrocissimum: citiùsque odium pla-
 catur, ortum à grandi quapiam iniuria uel contumelia,
 quàm ab inuidia. Odium ex metu auertit cogitationem:
 non enim libenter de eo cogitamus, quo terremur. ex ira
 autem, uel inuidia, crebram reputationem adfert, siue
 in nostris prosperis, ut inimici doleant: quemadmodum
 apud Comicum Gnato Parmenoni: Nunquid uides, quod
 nolis? In aduersis autem, ne inimici lætentur: quale est
 illud Nestoris Homerici, Gaudebit hac nostra dissen-
 sione Priamus. Idcirco quantum possumus, cauemus, ne
 illi tristes nos esse sentiant, aut demissos: nisi fortè quum
 de industria odium inuidiæ defugimus, sicut Dionysius
 Corinthi. Gaudemus uerò, quum quos odimus, malè ha-
 bent: atque eo magis, si in eo quod nos offendit: ut uires
 esse ademptas insolenti, auctoritatem arroganti, diuitias
 diuiti prauè illis utenti. Ex leta boni sensione amor na-
 scitur: ex amaro sensu, mali odium. Bona autem pro-
 pter

pter naturæ nostræ imbecillitatem nec pura sunt unquam, nec diuturna, sensumque sui exiguum relinquunt: mala uero contrā, quoniam in nobis inueniunt ubi insideant, atque infigantur, & longiora & grauiora sunt, diutinumque uestigium sui imprimunt: quo fit, ut odium citius in animis nostris proueniat, quàm amor, & maiores agat radices, & stabiliores sint illius stirpes ac fibræ: uidelicet quòd in nobis inuenit solum sibi conueniens. Recte Cicero: Cui dolet, meminit: cui placet, obliuiscitur. Ex odio suppullulant, maledicentia, & quum incanduit, acerbitas, ac sauitia. Amor stimulat ad bene agendum, odium autem auertit à bene agendo, & ad nocendum impetit, ac sollicitat. ideo serit inimicitiarum semina: & astutè dat operam, ut quem odit, incidat in periculum: uelut in iram eius, qui multum potest ledere. Quomodocunque enim, siue per se, siue per alium, clam, palam, cupit illi malè euenire. Hebetatur odium rebus calidis ac humidis, rebus lætis, ac ualde prosperis. Tum ijs oppositis, quæ amorem pariunt, aliàs potioribus quàm erant odij causæ: aliàs paribus, interdum quoque leuioribus, ut quisque est pro tempore affectus. Adimitur misericordia, tollitur spe, aut cupiditate certa aliquid ab inimico adipiscendi, quod utile aut iucundum credamus fore, dignumque ut illum de eo munere diligamus. Diluitur item maiore aliquo & grauiore odio, aut aliarum rerum magni momenti cura & sollicitudine. Sublatis quoque odij causis, contingit aboleri odium: ut quum quis est mutatus, atque hoc promptius, si qua subsit alia amandi causa: ut quòd propinquus, necessarius, eruditus, reipublicæ utilis, quòd redijt ad frugem meliorem. Contemptus rerum terrenarum, & erectio

animi ad cœlestes illas ac sempiternas, frangit odia atque inimicitias. Quid enim illi, qui in cœlestem patriam est intentus, cum offensusculis brevis huius peregrinationis? Debilitatur etiam odium, si quis assuescat, quæ alij fecerint, aut dixerint, in meliorem partem deflectere. auferetur enim ea cogitatione origo offensionis, ac proinde odij quoque.

DE INVIDIA.

Bonum quod alteri contigit, quatuor modis potest considerari. nam uel nocet nobis, ut quum nostra bona fiunt minora applicatione aliorum, quæ maiora censeantur: quemadmodum quum sublati in altum uicinis parietibus, officitur nostris luminibus, in quo est dolor quidam naturalis. nam orbatio bonorum pro malo est. Altera est ratio boni alieni, quum non nocet illud quidem nobis, sed dolemus, quod non tantundem nobis euenit: quæ est cupiditatis species quædam. Tertia est forma, quum nollemus alios consequi, quod nos sumus consequuti, aut quod nos expetimus, aut quod concupiui-
mus, nec potuimus assequi. Maior est hæc inuidia, quum de ijs bonis, quæ nobis oportere adesse censemus, nec ad-
sunt: aut quæ alijs communicantur, quum nos propria esse nobis oportere iudicamus, ut dignitatē in nobili. Hæc species uocatur Zelus. Quarta est forma, quum id solum dolet nobis absque ullo respectu nostrarum utilitatum, sed tantummodo quod iudicamus malum esse nobis, alios bene agere: quæ est germana & maxime propria inuidentiæ natura, qualis est diaboli, & filiorum eius. Sed aliæ quoque similitudine quadam inuidiæ nuncupantur. Est ergo inuidia, animi contractio de bono alieno:
in qua

in qua contractione inest morsus quidam, & dolor. itaque mœroris est pars. Bona autem, quibus potissimum inuidemus, ea sunt, ad quæ sequitur precium, existimatio, honor, decus, gloria. alijs enim non perinde inuidetur, ut acumini ingenij, amplæ eruditioni, ignobili, aut uirtuti neglectæ: quæ si magno æstimentur, inuidia protinus illa insequitur, non propter ipsa, sed propter precium. ita ut decus potius & honorem inuideamus alijs, quàm uera illa bona, quibus honor defertur. Inuidia ferè ex superbia nascitur. superbus autem sublimia hæc & speciosa magis ambit, quàm uera bona, & solida, quorum illæ sunt quasi umbræ quædam. Quocirca superbi natura sunt inuidi ex cupidine namq; præcellendi, inuidia oritur: & eo magis inuidet quis, quo inanior est à bonis, quæ concupiscit: neque is est, qui uideri affectat. Itaque pusillanimi, inuidentes ferè sunt: ut Iob inquit, Paruulum occidit inuidia. Præclare Cicero: Neminem alterius, qui suæ uirtuti confideret, inuidere bonis. Inuidia, res est abiecta & seruilis: quoniam quisquis inuidet, maiora aut potiora iudicat alterius bona, quàm sua: aut certè id ne contingat, metuit. quocirca nemo audet fateari, se cuiquam inuidere: citius dixerint irasci se, aut odisse, aut etiam timere. minus enim hæc sunt turpia, & iniqua. Itaque qui odit, & qui irascitur, & qui mœret, & qui timet, & qui amat, affectum suum audet retegere: unde maxima animi cordisque alleuiatio consequitur. qui autem inuidet, comprimit animi miseriam illam impenso studio, ne se proferat: unde magna corpori accidunt incommoda, pallor, liuiditas, macies, oculi profundi, aspectus obliquus, & degener. Leonum generositas nec limis unquam aspicit, & sic se aspici fert indignè.

In animo intemperiae ac furiae tumultuantur clausae & cohibitae, quo nullum potest esse tormentum par. Recte illi qui invidiam dixerunt esse iustissimam: quippe quae invidenti esset meritum supplicium. Delectantur invidi maledicentia, & carpunt quicquid invidiosus uel dicit, uel agit: ut notam aliquam inurant, aut maculam aspergant, & quae recta sunt, in peiorem partem detorqueant: non tam quod ipsi ea mala esse iudicent, quam ut alijs mala uideantur. Tamen si inuidia, quum nata est uires, deprauat iudicium, uehementius etiam quam affectus reliqui: & quamlibet minuta censet esse ingentia, & turpissima quae pulcherrima. quam in rem multum facit odij acerbitas. Habet enim inuidia omnis odium ingentum, & quidem atrocissimum: quippe odium ex ira mitigatur facile, ex offensione autem satisfaciendo tollitur. Inuidia uero nec cicuratur, nec patitur sibi satisfieri, imò irritatur beneficijs: ut ignis in naphtha accensus, qui in fusione aquae maius incendium excitat. unica ratione amittit uires, si felicitas, quam inuita uidet, tollatur. Itaque inuidia miserum uellet efficere, odium uero omnino perdere. inuidia quoque idem conatur, quum aliter non potest miseriam adferre. exardescit quoque in grauem odij rabiem. unde exitium concupiscit eius, cui inuidet. Quarta inuidiae species ad omnia sese bona porrigit: tres priores ad ea tantum, quae posse nos quoquomodo consequi arbitramur. itaque inter compares & similes sunt maxime: sicuti figulo inuidet figulus, & egenus egeno, & uates uati, iuxta Hesiodi dictum. uidelicet dedecus est, quum sis in eadem nota, non per omnia esse parem: & naturaliter pungit hominem. nam uelut iniuriam uidetur accipere, si melius habeat, qui non habetur melior.

melior. quum uerò alter est superior, cessat uel dedecus,
uel querimonia. Compares & consimiles uoco, in qua-
cunque boni comparatione, etsi in alijs sint ualde dispa-
res: ut rex musicus alijs musicis, quemadmodum Nero
Casar Græciæ artificibus, hominibus de plebe infima.
docti fortuna dispares: fortunati eruditione ac ingenio
inequales, utiq; quum in fortunæ comparationem ueni-
tur: sicut ille, quum de peritiâ. Nec ueritas similitudinem
hanc aut dissimilitudinem metitur, sed cuiusq; existima-
tio & iudicium. Sunt extremæ conditionis homines, qui
regibus opulentiam suam & felicitatem inuident, & ma-
gna dementiæ persuasione pares se esse regibus glorian-
tur. alij se iudicant regno digniores, & succensent, quòd
ille rex sit, non ipsi. & quidam inter furiosos constricti,
uiliissimæ profapiæ, ad se clamât regnum iure pertinere:
quales uidimus aliquot hic, & in Britannia. Eundem in
modum euenit de literatura, de omni arte, disciplina, præ-
stantia ingenij. Hominem noui, uix ultra prima progres-
sum elemēta, qui se de eruditione nec Thomæ Moro, nec
Erasmō Reterodamo iactaret concedere. Inuidia de bo-
nis animi longiores habet decursus, quàm de bonis cor-
poris, uel externis: quoniam decus & æstimatio illorum
bonorum non nouit finem, uti nec bona ipsa, quæ in im-
mensa ui animi latissimè sese porrigunt. contrà autem,
corporalia breuiiores habent metas, siue in crescendo, si-
ue in usu, siue in precio. Videre hoc est in offensione, quū
ludendo uincimur. grauius enim id ferimus, quum in lu-
do id contingit multæ industriæ, ut latrunculis, uel acie-
bus: quàm in quo solū dominatur sors, ut in taxillis.
Languescit inuidia felicitate, eò usque progressa, uel in
nobis ipsis, uel in æmulo, quæ omnem æqualitatem tollat:

sicut in fortuna Alexandri, quem odisse poterant multi, inuidere nemo. Opprimitur enim inuidia magnitudine, non aliter quàm fumus ingenti flamma. Vicissim Hadrianus Caesar nactus principatum, quum obuius ei esset factus æmulus quidam: Euasisti, inquit, periculum. Tametsi quartum illud genus inuidentiæ non nouit discretiones: omnia inuadit, & lacerat. Vertitur item inuidia in misericordiam, si in locum felicitatis succedat miseria. & ferè ita fit, ut inuidi sint ad misericordiam proni, & misericordes ad inuidentiam. Contemptus, quia miseria pars est, inuidiam retundit. quod Dionysio inferiori contigit, quum deuolutus tyrannide, abiecte despecteq; Corinthi consultò uersaretur. Aegrotis, senibus, pueris, minus inuidemus: quòd eorum infirmitatem miseramur. senibus & agris uidetur in stare finis curriculi huius: pueros ad eam magnitudinem nescimus peruenturos, quam nos nollemus. Et alioqui pueri, ut animæ omnes teneræ, amabiles sunt propter innocentiam ac simplicitatem. Extruditur minor inuidia à maiore, hoc est, de rebus quas nos multo pluris facimus. Opprimitur etiā metu grandis alicuius mali. intento enim in periculum impendens, nō uacat inuidere. Flaccescit inuidia erga procul disritos, uel loco, uel tempore: ut erga eos qui longissime recesserunt, & in mortuos: nisi si res aliqua coniungit eos, & ceu præsentis reddit, ut quū ad comparationem æstimationemq; reuocantur uel ingenij, uel eruditionis, uel monumentorum, uel rerum gestarum, uel nobilitatis, uel diuitiarum atque opum, aut rerum eiusmodi. Inuidia communicata fit minor. deteritur enim nostra inuidentia ex aliena aduersus eundem, tanquam ille iam fiat miserabilis, cui tam multi malè cupiunt: adeo
ut

ut etiam quidam bene de ijs, & loquantur, & sentiant, quibus inuident, quum alios uident malè de eisdem loqui, suprà quàm existiment par esse: uel cum uituperari audiunt in eo illa, quæ ipsi potius laudanda censeant. Per mouetur enim animus rei indignitate, quòd mala existimet bono accidere: & hanc putat esse ultionem, si contrà dicat: & approbet, quæ illi reprobât, ut eos malè urat. Quarta inuidiæ ratio iniquissima est prorsum, nec à Deo indita, sed à Dei inimico diabolo per peccatum inuecta. Reliquæ tres, stimuli sunt, ut magna bona uelimus parare, & conseruare.

DE ZELOTYPIA.

IN tertia parte inuidentia est zelotypia, quæ (ut uerbum sonat ipsum) zelus est de forma. Ea est metus, ne quis, quem nos nollemus, fruatur forma aliqua. id uerò dupliciter: uel ut nos fruamur soli, uel ut is fruatur solus quem ipsi uolumus. nam & de liberis, & sororibus, & de matribus, & de pupillis, & curæ nostræ concreditis, tangimur zelotypia: non ut nos illarum fruamur forma, sed ne alij contra ius & fas. id uerò malum esse censemus, uel nobis. ut ignominiam aut pœnam: uel illis ipsis quæ nobis sunt charæ, ut decus uel flagitium. zelotypia autē fruitionis nostræ ex cupiditate nostra nascitur, quæ est uel uoluptatis, uel possessionis, uel proprietatis, uel decoris. ex quarum cupiditatum incrementis & decrementis, augetur & minuitur zelotypia. Nam uel uoluptatem existimamus esse tantam, ut soli uelimus perfrui: & extenuari credamus, si communicetur: uel cupimus possidere, & amissionem metuimus in communicatione: uel quaecumq; id est quod possidemus, nollemus in eo habere

socium. ut ille, qui negat se uel Iouem passurum riuale.
Ita euenit saepe, ut quod habemus proprium, si reddatur
commune, abijciamus prorsum, atque aspernemur: & nō
modo zelotypiam, uerumetiam cupiditatem illius omnē
exuamus. Postremò spectatur in hoc zeli genere decus
aut dedecus, pro cuiusvis æstimatione ac censura zelo-
typiam induimus, deponimus, augemus, diminuimus: quo
fit, ut uarie homines, apud uarias nationes sint in hoc
affecti. Occidentales & meridionales grande cēsent esse
maritis dedecus, uxorū impudicitiam, ideo ualde ze-
lotypii sunt: septentrionales non item. Animātes quādā
zelotypia tanguntur, ut olores, & columbi, & gallinæ,
& tauri, metu communionis, neminus sit quod commu-
nicentur, nēue amittatur penitus. Crescit & decrescit
zelotypia ex personis, locis, temporibus, negocijs. Per-
sonæ sunt, zelotypus, & ea de qua est zelotypia, & pro-
pter quam. Zelotypus, si sit suspicax, sinistrēque omnia
interpretans, magnas præbet morbo suo accessiones: sin-
ita de se sentit, ut non arbitretur habere se quo placeat,
celerius & grauius in zelotypiam incidit. Cuius sumus
zelotypi, potest occasionem dare affectionis & incre-
mentis & decrementis. nam & antequam experimento
fiat notior, considerātur in ea priora, mater, auia, edu-
catrix, & educatio, & tota antē acta uita: tum in expe-
rimentis sermo, mores, pietas, constantia, ingeniū, pru-
dentia, amor erga nos, cura boni nominis, & metus in-
famie. Nos etiam quemadmodum in eam personā sumus
animati, multum refert. nam si infensi sumus, omnes oc-
casiones arripimus calumnie ac rixæ: sin diligimus, mi-
nus facile ad zelotypiam impellimur. uerus enim amor
minimè est suspiciosus: imò contra, à zelotypia amor di-
luitur.

diluitur. nisi forte est is amor, quē coniunctum diximus concupiscentiæ, quum amicus amici sui beneuolētia alijs inuidet, quo fruatur solus. Is de quo sumus zelotypi, si soleat ad impudicitiam sollicitare, si possit, si artes eius negocij calleat, si capiatur tali forma, qualis est erga quam tenemur zelo: si iam re ipsa det operam, & sollicitet: si habeat, unde possit ei placere: si non ē regione plura, uel maiora alia, unde displicere. multum hæc zelotypiam & pariunt, & enutriunt. Ex loco, si non est aditus, si omnia obserata & clausa: si locus sacer, aut frequēs, uel obseruatus, aut expositus multorum oculis, & eorum amicorum, uel fidelium nobis, uel inimicorum illi, uel curiosorum, aut loquaciū, uel prudentis unius ac uigilantis custodis, minus habet uirium zelotypia. quæ si contraria sunt, plurimum. In tempore sunt, opportunitas, religio, si non uacat uel petenti, uel petito. Ex negocijs, si magnis negocijs distinentur, aut occupatissimi sunt: si putant esse damnosum suis utilitatibus, uel existimationi: denique ei rei, quam ipsi pluris quam uoluptatē faciant. His omnibus adde causas contrarias. nam alteræ per censentur pro utrisq; . ex causis uerò contrarijs contraria existūt effecta. Atque in ijs quæ sunt commemorata, plures maioresque causæ plus habent pōderis. sunt autem maiores minoresque, non ex ueritate, ut sæpe dixi, sed ex animo atque opinione uniuscuiusque. Gignit zelotypia in animo inquietudinem noctes ac dies, turbulentissimas omnes uoculas, omnes auras captat zelotypus, & arripit, & amplificat apud se, cum iniquissima de singulis calumnia. Zelotypia simul & nascitur ex suspicacibus, & facit ipsa suspicaces, atque ad peiora omnia credulitate procliuissimos. Transit in odiū & rabi-

biem

biem nō solum contra rem zelatam, sed in omnes quotquot apud iniquissimum animum suum confingit, occasionem aliquam præbuisse facinori, de quo est anxius. postremò aduersus semetipsum: unde crudelissimæ sæpenumero sequutæ sunt ultiones, ut etiam zelotypus ex morbi impotentia manus sibi uiolentas attulerit. de sexu altero loquor ex more: sed uterque est intelligendus. nam inter fœminas non minor est hæc perturbatio, nec leuior impatiētia, quàm in uiris. Aboletur affectus hic, sublati ex quibus nascebatur causis, & potissimū suspicionibus ac crudelitate, tum ratione aduocata, quū considerant se torqueri frustra, nec aliud quàm molestiam lucrifacere: ut uxores aliquot & olim & nostro æuo prudentissimæ, quum flectere se maritorum animos zelotypia non posse reputarent, eam tanquam inutilem & ærumnosam deposuerunt prorsum. aliæ, quòd animaduernerent maritorum lasciuiam ignominia sibi non fore, imò plerunque maiori gloria, æquis animis secubationem alienationemque maritorum pertulerunt.

DE INDIGNATIONE.

Indignatio est offensio, seu dolor, de indigna felicitate. indignitas uerò hæc aut in persona est, aut in re: in persona, quū indignus uel expetit bona, uel (quod grauius est) adipiscitur: in re autem, quum accidit res bona malo, uel à malo. in quo animi motu est duplex indignatio aduersus agētem in malum, & misericordia in eum, qui patitur immeritò. Nascitur facile indignatio ab inuidia. ea enim ut est iniqua, efficit ut quicquid alteri euenit boni, indigno credamus euenisse. Quòd si pungitur quis, ne quid fortè redundet in se incōmodi ex bono alterius.

terius, ea perturbatio nō tam indignatio erit, quā me-
tus. & ex metu coalescit odium: quōd si est iam in prae-
senti damno, contrahit se animus in aegritudinē. Est in-
terdum qui de sua ipsius felicitate, ei à quo sibi est uel
tributa uel procurata, indignetur, quum indignū se atq;
imparem negotio iudicat: uelut regi, quōd ab eo sit crea-
tus consul: uel amicis, qui creandum curarunt. sibi quoq;
ipsi, qui expetierit, qui ambierit, qui acceperit: ut Vespā-
sianus in triumpho Iudaico apud Tranquillū. quod fe-
rē fit, quum aliquid interuenit molestiae. quocirca in de-
finitione, quum felicitatem posui, non adieci alienā. Huc
referri potest ille ex Comœdia semetipsum crucians,
quōd melius ipse agat domi, quā filius militiae, idcirco
decreuit sibi malefacere. Et indignitas hæc circa omnia
uersatur boni genera. nam indignamur malo contigisse
opes, & formam, & robur, & ualetudinem integrā, &
facundiam, & ingeniū, & literas. Malum uoco eum, qui
nostro utiq; iudicio non bene illis est usurus. Sola si ad-
sit iustitia & probitas, non indignamur. nullam enim
mentem censemus ea esse indignam: nec arbitramur fu-
turum eum uel nobis, uel quibus bene cupimus, inimicū,
aut noxium. Cretenses quidem ijs quibus malē uellent, di-
cebantur imprecari, ut rebus malis assuescerent: sed ubi
bonis iam uiderentur esse moribus præditi, id non essent
imprecati. neque enim illis ipsis fuissent inimici, quos si-
bi non esse inimicos existimarent. Nihil est enim iustitia
& probitate amabilius. Acrius uerō indignamur ijs,
quibus casus aliquid tribuit, quā quibus natura: & re-
cens adeptis, quā olim. uetustas enim multum parauit
sibi iuris: ut iam naturale uideatur, quod diu est posses-
sum. Stomachamur item, si quis quæ supra uires aut me-
ritum

ritum ipsius sint, aggrediatur: uelut magistratū, honores, decus, certamen cum potiore, siue potior sit ea in re de qua contenditur, siue in diuersis. Prioris exēpla sunt, imperitus cum perito, ignauus cum forti, pauper cū diuite. posterioris autem, musicus cum uiro iusto, rhetor cum imperatore, pictor cum magistratu: quum quidem in ea concertatione pictoria ars cum magistratus dignitate committitur. alijs autem nominibus nec censentur, nec ueniunt in comparisonem. Per mouemur itē, si quis laude quidem dignus, laudetur tamen supra meritum. tum enim conamur illi etiam meritā laudem detrabere. Indignatio plarimū inualescit in superbo, qui ut se maximis bonis censet dignissimum, ita alios omnes uel medioeribus bonis impares, ac indignos. itaque omnibus qui bonum aliquod affectant, tanquam immerentibus, ac proinde iniustis, succensent. Quod si sint competitores, aut eandem ingrediantur uiam, quam ipsi peregerunt, suboritur zelus, ne & eodem quo ipsi perueniant: puta ad opes, famam, eruditionem, fauorem, gloriam. Itaque homines modesti, tum animis uel humilibus uel seruilibus, haud ualde sunt perturbationi huic obnoxij. Indignatio ex eadem radice oritur, qua misericordia: nempe ex iudicio boni, & amore illius. Sed in obiecto sunt affectus cōtrarij, quippe indignatio est de bono indigni, misericordia autem de malo indigni. Ex harum duarū commixtione nascitur effectus ille, qui in Sacris literis nonnunquam zelus nominatur, ut in libris Regnorū de Helia, & in Psalmis: Quia zelauī super iniquos, pacem peccatorū uidens. & zelote illi bello Iudaico, de quibus Iosephus. Est enim zelus hic, indignatio de ijs, quæ indigne fiunt contra eum qui est nobis charus: uelut contra Deum,

Deum, & res sacras, contra rempublicam, contra principem, quo prætextu multi sæpenumero prauis libidini-
bus seruiunt, & explent odij sui acerbitatē, zeli nomine.
Alij rapiuntur zelo imperito atq; imprudenti: qualē in
Iudæis fuisse Paulus significat, scribens ad Romanos.
Addita est homini indignatio ad uitæ communionem, ut
æqua & recta constet bonorum omnium distributio, ne
ad indignos deueniant: hoc est, prauē usuros.

DE VLTIONE, ET CRV-
delitate.

Quicquid affectus accipit, cupit in idipsum resun-
dere, unde accepit, siue bonum sit, seu malum. hinc
nascitur erga beneuolum beneuolētia, & beneficientem
beneficentia: uel contrā, maleuolentia & maleficentia.
Qua de causa animus ab aliquo affectus dolore, cupit in
illum ipsum, qui dolorem dedit, retorquere similē mor-
sum: isque appetitus ulciscendi dicitur, & quum in opus
exit, ultio: ea uerò est meritæ sentētia nostra pœnæ in-
flictiō. pœna autem damnum est, siue lesio, in quocūque
genere bonorum animi, corporis, fortunarum, ut est cu-
iusque de his existimatio. Nam sunt qui se ulcisci putant
de iniuria, ostenso medio ungue, aut gesticulatione tur-
pi, aut conuicio. sunt rursus, qui fuste uel gladio malint
impeti, quàm uerbo probroso. alij, qui uel parum sibi ui-
rium ad ultionem esse rentur, uel auidissimē eam expe-
tunt, diris detestationibúsq; uindictam superiorē implo-
rant, ut principem, uel numen. Omnis ergo offensio, quæ
late per odium, per iram, per inuidiam, per indignatio-
nem se porrigit, cupidinem habet ultionis, hoc est dolo-
ris reponendi: nisi quod alij affectus aliter. Inuidia enim
callidē

callidè & astutè surrepit, ut nolit intelligi à se esse ultionem profectam. Ira apertè, & indignatio: ut hoc uelit & sciri ab alijs, & ab illo de quo se ulciscitur, sentiri ac intelligi. zelus gloriosam sibi censet & prædicandā uindictam de eo, cui succenset, sumptam. Odium uarium est. nam quum excandescit, in naturam iræ trāsīt. frigidum uerò quasi uirus furtiue surrepit, ac lædit. Acerbitas offensionis, quæ cohiberi amplius nō potest, sed effusè in ultionem omnem prorumpit, ut noceat, quacunque potest, rabies uocatur. tractum nomen à morbo, quo canes & lupi infestantur: quæ quoniam non datur erumpere, angit & comprimit cor, grauitèrque corpus, uersum afficit, & percellit, quod rumpi ac disrumpi dicitur. Actus & mulctationis & uindicationis, quum inualuit, transit in sæuitiam, seu crudelitatem, quæ est sympathie priuatio. qui enim cōpatiuntur, miserentur quoque. Carent autem sympathia alij perpetuò, alij temporariè. perpetuò, ex constitutione naturali corporis, uel ex consuetudine, quæ uersa est in naturam: ad tempus autem, ut qui affectu aliquo uehementi commoti indurescunt. id autem non diuturnius est, quàm ipsa perturbatio: ut cupiditas rei alicuius uehemens exacerbat sæuitiam in obfistentem, ut diuitiarū, uel principatus, uel uoluptatis. tum metus de re chara: ut de uita, de imperio: quod Neroni & Caligulæ & Commodo accidebat, qui ex metu sæuebant. Ecōtrario Titus Vespasianus filius ex fiducia & securitate animi erat mansuetissimus, etiam aduersus insidiantes suo principatui. Ira quoque & offensio dum ardent, auferunt rectas cogitationes, suadentque asperrima, & maximè dira. Et est crudelitas triplex, in procurando, in exequendo, & in prætermitten

mittendo. Procurant, qui iubent, qui arte efficiunt, uel astu. Exequuntur, carnifices & milites. Multi enim crudeles sunt in iubendo, ad quod non sustinerent manus ad-mouere. Tertia est crudelitas in cessatione officij, quum non miseramur, quos oportet, uel ex maleuolentia, uel ex socordia: ut quum deserimus uel præterimus parentes, propinquos, necessarios, calamitosos, in morbo, egestate, periculo, nec eorum aduersis mouemur. caremus enim illa, de qua dixi, sympathia. Inhumanitas, atque immanitas est, quum iudicio atque ingenio humano abiecto, ferinum sumitur. Subsedit ultionis cupiditas intrinsecus, quum refrigeratus est sanguis à pulmonibus, aut à semetipso deferbuit: ut in ijs quorum bilis citò quidem inflammatur, uerum in leui materia, tanquam in stupa, breuissimè restinguitur. pertinaciores sunt melancholici, aut phlegmatici incensi, ut tardiores ad ardendum. Conquiescimus quoque acceptis poenis à nobis, uel ab alio, uel ab amico, uel à natura & fortuna, quum fit miser, æger, pauper, ignominiosus: & quum maiora pependit supplicia, quam passurus erat ab irato. In mortuos non feruet ira, tanquam passos extrema, nec amplius capaces nostræ ultionis. Desinimus sæpe uindictam expetere, quando iam illam paratam uidemus: quod multis euenit, qui inimicum quando habent in sua potestate, parcunt, satis esse rati nocere potuisse. Languescit etiam acerbitas illa uicta & delassata, quum paulo antè in alios desæuijt: quemadmodum in publicis supplicijs placatur princeps in ciuitate, & Imperator in exercitu, poena paucorum. Frangitur interdum ab alio affectu, ut maioribus malis, uel ira maiore aliqua: ut lapis lapide, uel malleo. Ira quidem quum feruet, non admittit curationem ullam.

magis enim remedio exacerbatur, propterea quod ratio est prorsum perturbata, & ignis compressus ualidius ardet: nisi ea sit forte uis oppressionis, quæ ignem obruat & extinguat, ut ruina, incendium. Mitigatur quoque amore eius qui deprecatur pro inimico, aut quum est honorificum parcere, aut quando aliquid utilitatis speramus: aut timemus damnum: ut clauus clauo extruditur. Dies denique ipsa morbis omnibus animi medicinam adfert citius, aut tardius, pro qualitate corporis, pro persuatione & iudicio animi. & ut bilis accensa parit facile offensionem atque iram, ita quum se remisit, extinguatur illa perturbationis flamma. Idcirco bilim refrigerare admodum conducit, quibus modis superius est dictum. Comprimitur, & reseruatur uindicta aliud in tempus, quamdiu exequendæ illius non est occasio. quod Reges dicit Homerus facere, ut ad tempus ultionem dussimulent, quoad inueniant suam opportunitatem. interea autam coaceruatur, & computrescit in stomacho: & quo longius dilata, hoc maiore cum purulentia euomitur.

DE MOERORE.

Moeror, est animi de malo præsentis contractio, uel de eo quod iam habetur pro præsentis. Perturbatio, est hæc omnino lætitiæ contraria: eadem à Cicerone ægritudo nuncupatur. Quas autem ille ægritudinis partes constituat ex placitis Stoicorum, facile esset huc adducere: & fecissem, si uel ab illis iudicarem esse satis rectè tradita, uel à Cicerone animaduersa, atq; expensa. sed neutrum uidetur mihi. Si cui tamē placent, equidem non impedio: in promptu sunt apud eum, quarto Tusculanarum

rum questionum. Nascitur interdum mœror ex sola boni absentia: ut matri, quum unicus discessit. Multi quoque delicias, & conuiuia, & dies festos ac letos tristantur: unde est rei amissæ desiderium, & animus inquietus aliquid semper requirēs: ut in equa pullo adempto. Ex mœrore atra bilis gignitur, & ex hac uicissim mœror ingrauescit, siue alia mali opinione. Videas melancholicos homines mœstos, quibus alioqui nihil accidit mali, nec ipsi mœstitiæ suæ causam possent reddere. Nigri huius humoris opus est obtenebrare spiritus, unde hæc existūt incommoda. adimitur animo sua alacritas, eadēque ex causa uultui quoq; obfuscatur ingenium. Molestiæ, inquit M. Tullius, me hebetarunt. & Niebe in saxum dicitur esse ex luctu conuersa. Inducitur refrigerato cerebro somnus, quemadmodum est apud Psalmistā: Dormitauit præ tadio anima mea. Suboritur odium tum hominum, tum lucis ipsius, rerūque omnium humanarum, iuuātque altius in mœrorem demergi: nec hilariora, uel consolationes admittuntur. quod Octauiæ contigit, de Marcello filio in adolescentia extincto. adeoque ægritudo auet gliscere, ut nūquam se satis iudicet mœrere. Cornelia Pompeij apud Lucanum in ipsa doloris face:

Turpe (inquit) mori post te solo non posse dolore.

Augetur præcipuè mœstitia in meticulosis, qui longissimè suspiciones mittunt, & diffusam texunt malorum telam: ex hoc damno illud, ex illo aliud, & deinde aliud nascetur. Transit postremo in odium sui ipsius, & desperationem ac rabiem: sicut de Hecuba legimus, quæ hac de causa fingitur uersa in canem. Corpus autem ægritudine exiccatur, & contrahitur cor, adeo ut in quibusdā ægritudine extinctis repertum sit, non latius membrana. cor

autem contrahit secum uultum, hoc est suam imaginem. denique atteritur ipsa ualetudo. Comites mœroris sunt fletus, plâctus, gemitus. Affectio hæc frigida est, & sicca, idcirco inualefcit in frigidis temporibus, & locis, omninoque in ijs quæ ingenium obtinent melancholicum: ut in autumno, & hyeme, & tempore nubilo, & de nocte, tum ad Septentrionem. in quibus regionibus plures absomit mœstitia, quàm in Hispania uel Italia. A contrario autem lux & serenitas exhilarat animos, & sol (quemadmodum Plinius inquit) tenebras tristitiæque non cœli modo, uerùm humani quoque animi discutit. Et ut letitia charis communicata augetur, sic etiam mœstitia. in letitia enim præter nostrum bonum letamur letitia eorum, quibus bene uolumus: item in ægritudine præter malum nostrum animaduertimus eos, quibus chari sumus, in eisdem uersari, amore scilicet omnia unum reddente. Inter eos autem, qui non ita amant mutuò, contrarium euenit, ut letitia communicata augeatur: uelut in societate quæstus, uictoriæ, belli, lusus, litis. Mœstitia autem in alios deriuata, leuatur animus. Solatium enim est, se in malis non esse singularem: tum alios miserari sortem nostram, tanquam patiamur immeritò. Et quando est qui ex dolore nostro dolet, nec is tamen dolor in nos reciprocatur, uelut oneris partem à nostris humeris in alienos transferimus. quo fit, ut aliena letitia ægritudinem nostram exacerbet: sicut festi dies, & celebritates publicæ. cohibetur enim introrsum, & augetur mœstitia, per appositum contrarij: quemadmodum calor uiuentium corporum in hyeme. Et quum alios reputamus dolore nostro non moueri, surgit indignatio, & miseratione nostri ipsorum, & tanquam in nouo malo renouatur mœror.

mœror. Duluitur tristitia uel malo sublato, uel reddito amisso bono, aut rebus letis maioribus affluentibus, quas non pluris æstimemus, quàm illas quarum absentia doleamus. diluitur ijs etiam, quæ tepefaciunt atram bilim, ut cibus calidis, & humentibus, uino potissimum. De quo est in Sacris literis: Da uinum mœsto. oblectamētis quoque uisus, uel auditus: ut cœlo aperto, campis & pratis patentibus, musica. tametsi est musicæ genus quoddam, quod mœsto maiorem mœrorem infert. Assueti malis affligi, uelut callum animo ducunt, minúsque ab ægritudine premuntur, & maius malum minoris mali sensum obruit. Discutitur quoque auersione cogitationis, ut negocijs, & narratiunculis lepidis, recto iudicio: nempe reputatione non esset tantum malum, non tanti esse ut sic nos affligamus: plus nos in eo quod agimus perdere, quàm sit in eo quod dolemus deperditum: nempe negocia, & occasionem quæstus, dignitatem, auctoritatem, famam, gloriam, quæ sunt ex medijs consolationibus: non esse malum, non tantum, non illi cui euenit, non nobis, non charissimis nostris: maius bonum instare, aut esse consecutum, hanc esse communem sortem, ab illo fieri cuius uoluntati & iudicio non obtemperare nefas est, mœrore remedium non parari. Postremo, ut in alijs animi morbis clauus clauo retunditur, quum ostenditur uel periculum maioris mali, quod instet, ut illud quod iam adest, pro nihilo sit habendum: sicut qui dolet amissam pecuniam, in discrimine captiuitatis, aut mortis, aut amissionis liberorum uersari. uel commonstratur maximorum bonorum spes, ut famæ, & immortalitatis nominis: uel dignitatis, gratiæ principis, aut illius (quod omnia superat bona) beatitudinis sempiternæ.

DE LACHRYMIS.

Lachrymatio non est affectus, sicuti nec risus. est enim lachryma humor, ex calfactione humidi ac teneri cerebri distillans per oculos. In magna calfactione, quando cerebrum exiccatur, non manant lachrymæ: ut in ira uirorum. nec quum iam antea est exiccatum: ut in longo mœrore ac luctu, in senectâ: uel quum siccum est ex se, ut in melancholicis. Sunt quos ingens ægritudo ita obstupefacit, ut compresso calore omni, lachrymam dare non possint, quas uel in mediocri dolore profunderent largiter. Profluunt autem lachrymæ, quum cerebrum est humectatum, ut in ebrijs: quum molle ac tenerum, ut in pueris, mulierculis, ægris. Existunt sæpe ex uento ualido, ex fumo, ex aduersa aliqua uoletudine, ex risu itidem, quoniam in eo incalescit cerebrum. Ab affectionibus etiam nascuntur, uelut ab amore, ex desiderio fruendi re chara: ab ira, in teneris, & qui se ulcisci non possunt: ab inuidia, in mulierculis & pueris: à pudore, à letitia. Potissimum uerò ex miseratione defluunt lachrymæ. ea uerò est duplex, uel sui ipsius, uel alterius. Miseratur quisque semetipsum in mœrore, quòd indigno iudicet ea mala accidere. adeoque naturales tum sunt lachrymæ, ut multi eas profundant abundè, uel sola ex reputatione, quòd possent sibi mala immerenti contingere: uelut carcer, exilium, paupertas, orbitas, mors. Et ut quisq; sese amat tenerrimè, maximisque censet esse bonis dignum, ita est ad sui miserationem promptissimus: atque inde lachrymatur, ad imaginationem mali. Aliena quoque mala ex sympathia mouent nos, & eliciunt nostras lachrymas: sed hæ tamen tum ad prodeundum tardiores sunt, tam ad exarescendum faciles: quòd aliena incommoda tanquam

quam procul spectamus, & quorum leuis ad nos sensus perueniat. Existunt quoque lachrymæ, quum quid uidimus, uel legimus, uel uidemus, uel recordamur pie, sancte, officiose dictum à quopiam, factumue: & eo magis, si is qui egit, aut dixit, periculum aut damnum suum magno atque excelsso animo, præ operis pulchritudine pro nihilo duxit. Tributæ sunt homini lachrymæ ad testandum nostrum dolorem, ut alios in nostri miserationem, atque ad ferendam opem adducamus, ut auxilio mutuo iuuemus inuicem: tum etiam ad testificationem, alienis malis nos affici, in quo est permagna animorum conciliatio.

DE METU.

Metus est, inquit Aristoteles, mali appropinquantis phantasia. Idcirco pericula metuimus, quæ sunt mali aduentantis prænuncia. cuiusmodi sunt tempestates, prauæ qualitates temporum: ad quas sequuntur eluiones, fames, pestilentie. Iræ item, atque offensiones eorum qui possunt ledere. quoniam enim possunt, & uolunt, manifestum est rem malam instare. Timentur item astuti, uasri, callidi, magis quàm simplices & aperti. Timent qui sunt alijs formidolosi, iuxta mimum Laberij: Necesse est multos timeat, quem multi timent. qui enim formidini est alijs, nisi omnino insanit, uidet periculum sibi esse ab illis omnibus, ut se à metu liberent: & Quem metuunt, oderunt, ut est in uetere uerbo. nisi forte ij sint metuentes, à quibus nullum possit damnum existere, aut quia nolent, aut quia carebunt uiribus: etsi hoc rarum est. quoniam nihil est tam inbecillum, quin aliquid ad nocendū ualeat homini, præsertim in occasione.

Mala etiam longinqua minus nos perturbant: ut mors incerta, quam etiam senes homines procul adhuc abesse sperant. Aliter sic ab Aristotele finitur metus, ut sit perturbatio ex opinione futuri mali, utique molesti, uel corrumpentis. non enim, inquit, omnia expauescimus: quale est, si quis sit iniquus futurus, aut ignarus: sed quæ magnas molestias important animo, aut corruptionem corporibus. Id quidem ferè in uita civili, de qua ille in Rhetoricis præceptis loquitur. plerique enim hominum inscientiam & uitium non habent in malis, sed quod nocet corpori, aut affectioni. Qui uerò ex præstabilioribus sunt nota ingeniorum, non minus ignorantiam rerum bonarum & uitium exhorrent, quam alij morbos & mortem. itaque sic commodius finietur. Est contractio animi, de eo quod cuique malum uidetur, quum cogitatur aduentare. Ergo quod metus nascitur ex periculi consideratione, qui plus considerant, plus timent: ut prudentes, sobrij, experti. Pericula proxima, etsi aliena, incutiunt nobis timorem, tanquam non procul à nobis absit malum. Proximum uerò est uel loco: ut illud, Paries quum proximus ardet. uel similitudine conditionis: tremunt enim latro, quum latronem alium uidet suspendi: & prægnans, quum alia uitam in puerperio amittit. atque eo perturbantur confusius, quanto est conformior conditio, in eo præsertim unde contractum est malum: ut si grassator plectitur, quia uulnerauit, non contentus spoliasset. alter qui idem admisit, expauescit. Sin quid sit dissimile, minor est metus: ut si spoliauit tantum, non uulnerauit: si ille captus est, quia solus, hic uerò habet comites: si ille quia pernoctabat in publico diuersorio, hic in spelunca: si quis ex febre quartana interijt, quod sibi
nimium

nimum potando indulgeret, minus terretur homo temperans in quartana. Metus primum omnium contrahit & debilitat cor, ad cuius opitulationem superiorem calorem natura illi summittit: isque quoniam non sufficit, etiam inferiorem eodem rapit: unde pallor, & frigus. Tremente corde, tremit uniuersum corpus: motum enim cordis sequitur. unde linguae titubatio, atque hesitantia. Quod in alijs quoque affectionibus est annotare, in quibus cor celerrime agitur: ceu in ira, & letitia, tum etiam in exercitatione. Sed in metu uox est exilis, quia calor à corde & à superioribus descendit: in ira grauior, quoniam ascendit. inhorrent etiam pili, quod ex frigore comprimuntur meatus: unde rigor pilorum. Qui parum habent sanguinis calidi circa cor, ignaui sunt. Ideo qui proportione sanguinis magno sunt corde, meticulosi sunt natura, ut lepus. Columbi autem, & cerui, timidi: quod felle careant, unde accendi posset sanguis. nam in quibus flaua bilis intumescit, sanguis quoque ebullit circa praecordia, & fiunt gnaui atque strenui. Qui crasso sunt sanguine, & multo & calido circa cor, securo sunt animo, & audaci: abundant uidelicet calore, quod est ad fiduciam potissimum, & in qua diutissime conseruetur, materia nempe densa & firma. Quum autem exiguus calor reuocatur introrsum ad pectus, fit cor debilius, & magis tremit. Vnde faciem in metu rubescere, argumentum est animi degeneris. animosior est, cui expallescit: corroborat enim natura cor, summissis illi undique subsidijs caloris ac sanguinis. Is porro calor, si descendat, crescit metus, deserto corde: unde & aluus soluitur. Et ex naturali ratione Homerus de ignaui dixit, Cor illi ad calcaneum decidisse. Illud est annotandum, compressionem omnem

cordis, quæ in ægritudine est, & formidine, tum etiã in
offensione & cupiditate cohibita & compressa, angus-
tiam nominari: quæ fit etiam sæpe sine affectu, humore
aliquo spisso incumbente in cor. Hæc quidem sunt metus
opera in corpore. in animo uerò hæc exercet, perturbat
& confundit cogitationes. Rectè, qui dixit: Quomodo
poterit cælos & elementa scrutari, cui perpetuò incum-
bit paupertatis, seruitutis, mortis metus? tū illud: Pauor
mihi sapientiam omnem ex animo expectorat. In peri-
culis adesse animo, & consilium ex re nata, quasiq; sub
manum posse excogitare, ut de Annibale Liuius, & de
Iugurtha Salustius memoriæ tradunt: non solùm fortis-
simorum est, & eorum qui nō uehementer eiusmodi pe-
riculis mouentur, sed etiam acutorum, magniq; ingenij.
tales sunt autem, uel facti usu atque exercitamentis mul-
tis & magnis: uel à natura formati & instructi, quibus
est sanguis circa cor multus, calidus, liquidus: qui & co-
piosos, & subtiles ac temperatos ad cerebrum spiritus
mittat. Plinius ait, nulli animantium pauorem esse con-
fusiores, quàm homini. fides sit penes illum, qui ingenij
sui nutu ad metū deuergit, uix rationes ullæ ac cohor-
tationes huic sufficiunt, ut animum resumat, & sese eri-
gat ad fiduciam. Magna & ualida est naturæ uis, quum
incumbit intrinsecus, id est, in prima constitutione: nisi
acris atque assidua sit meditatio in periculis contemnē-
dis, in animo aduersus mala confirmando, ut persuasum
obfirmatūque sit, mala quæ timentur, non esse admodū
damnosa: aut alia parata esse maiora bona, si illis defun-
gamur malis: aut maiora mala, si illa quæ urgent, nō de-
uitemus, ac superemus. Rectè Catilina Salustianus: Com-
pertum habeo milites, uerba uirtutem non addere, neq;
ex ign

ex ignauo strenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione Imperatoris fieri. Quanta cuiusq; animo audacia natura aut moribus inest, tanta in bello patere solet: quem neq; gloria, neq; pericula excitant, ne quicquã hortere. timor animi auribus officit. Sic ille. Et timido, si persuadere tentes, timorem ipsum magis officere, & incommoda grauiora reddere, magis timeat: ut in contagiosis morbis, in quibus multum nocet mali phantasia. pullulat enim metus geminus, alter ex periculo, alter ex metu ipso. Quæ ex metu proueniunt, hæc ferè sunt: demissio, abiectio sui ipsius, assentatio, adulatio, suspensiones, cautio, quæ extimulat ad quærenda malis remedia in animis firmis. In infirmis autem existit cõsternatio, & conturbatio, & exanimatio, tum etiam pigritia, desperatio, & prostratio: ut supra iacentem ingruat, quicquid impendet & minatur. Quapropter nulla est animi miseria maior quàm metus, nulla seruitus scædior. eaque de causa odium aduersus formidolosum, ad metum tanquam ad cotem exacuitur, ut aduersus tyrannum: & cupit se animus asserere in libertatẽ. unde resumptis uiribus friges factus sanguis recalescit, & actione contrapositionis ardentissimè ad sese uindicandum acceditur, quæ res etiam animosissimos sæpe, qui timuerant, facit: & crudelissimos se in dominos gerunt, qui seruebant: magnòq; impetu excutiunt à se illos, à quibus premebantur. Metus, ut alij ferè affectus, suspiciosus est, & meticulosi omnes suspicaces, omniãq; auget in maius: nec unquam tãtum est periculum, quantum sibi fingit. quocirca solatij loco est timenti pro re chara, interesse illius periculis, aut certè liquido illa cognoscere. Bene expressit hunc affectum Ouidius uerbis Penelopes: Vtilius starent

rent etiam nunc mœnia Troiæ. & quæ sequuntur: notum est carmen. Metus augetur auctis causis, ex quibus nascitur: tum ad formidinem aliorum, qui experti sunt ea pericula, sciuntque quantum ex ijs immineat mali: ut quum nauta timet in tempestate, terreretur uectores. & qui intrepido solent esse animo, quum pauent, augent nostram formidinem: ut quum tyro conspicit ueteranum trepidantem. Perterrefaciunt nos quoque grauius pericula, ubi praesidium nostrum debilitatur: ut populus ualde conturbatur, quando magistratus timet, uel ij qui soliti sunt in periculis ciuitati prospicere: quemadmodum pulli tremunt, matrice commota. Quas etiam res experti sumus ualde asperas, magis deinceps metuimus: uelut digladiationem, ij qui ex prima grauius discessere saucij. Securitas est, quum nullum esse remur periculum: idque uel ex consideratione, uel ignorantia. ex consideratione, quum defuncti periculo, nullum censemus restare: aut in uniuersum despicientes omnia, quæ instant, nihil ad nos mali peruenturum iudicamus. Qui curam etiam abiecerunt illius boni, quod periculo impetitur, securi agunt: ut diuitiarum, famæ, uitæ. nihil enim habent amplius de quo sint solliciti, ac proinde timeant. Ignorantia est in ijs, qui non cogitant aut perpendunt, ut dormientibus, pueris, ebrijs, inexpertis: tum in ijs quorum cogitatio aliorsum est auersa ab alijs cogitationibus & curis, uel à perturbationis uiolentia, ut ira, inuidia, cupiditate. Et securitas quidem est, ut dixi, quando nullum esse periculum arbitramur. Fiducia autem, quum in periculo confirmamur aduersus mala appetentia. ea uero exoritur, uel aucto intrinsecus calore, ut uino iniecto: aut ijs quæ corroborant cor: uel affectu aliquo feruenti, ut ira, amore, cupiditate,

ditate, metu maioris mali: quæ sunt animo animositatis loco etiam in ignauissimis. certis etiam concentus generibus: ut scribunt de Timotheo musico, qui lyraë cantibus Alexandrum Macedonem & incitarit ad arma, & mox paulo mutatis numeris sedarit. Audacia est, quum ad depellenda mala, uel bona ardua consequenda, animus exurgit, & rapitur. Quod fit maiore quodam feruore sanguinis, eaque de causa ad irascibile officium refertur: de quo sum, quum de Ira differerem, loquutus. Aestimatur autem periculum ex loco, ex tempore, ex personis, uel nobis ipsis, uel inimicorum, ex uiribus quorum omnium consideratio uel grauat periculi opinionem, uel eleuat, quum uidemus parum nobis posse noceri hoc tempore, hoc loco, ab his qui nolent, uel ob amorem nostri, uel ob ipsorum bonitatem. qualis est de Deo fiducia. Qui non potuerunt, quia carent uiribus: non audebunt, quia non noscunt se habere uires, uel quod omnino non habent, uel eas non intelligunt: ut equi, & tauri, & multi hominum. Et nobis in his possessionibus, familia, amicis, necessarijs, denique perpensis uiribus, munimentisque; (quibus septa est ea pars nostri quæ impetitur, & id quod impetit) atque inter se collatis. In ingenio sunt acumen, eruditio, facundia: in ualetudine, constitutio, uires, alimenta, medicina: in fortunis, opes: in dignitate, autoritas, gratia: quæ omnia patent latissime. Non est loci huius explicare, qui adierunt sæpe idem periculum, & euaserunt incolumes, aut certe cum leui incommodo fidentiores in posterum redduntur, ut milites ueterani in bello. Noua, subita, inopinata pericula, animos quantumuis fortes percellunt, ac consternant. quæ uero præuidimus, quæ multum uersando cogitatione fecimus, iam quasi familiaria minus urgent.

urgēt. Meditatio enim illa pro assuefactione fuit patiē-
di, ut quasi callum animo induceremus. Confirmant nos
quoque exempla aliena. Ille & ille fecit, quid est in me
minus? & eo sumus erectiore animo, quo nos præstare
illis arbitramur, qui fortiter eadem pericula & subie-
runt, & euaserunt. præstare quidem ijs uiribus, quibus
periculum eiusmodi uel toleratur, uel repellitur: ut fa-
cundia, prudentia, gratia, robore, præsijs amicorum,
loci, tēporis, principis, Dei. Quum uerò imminens malū
non ducimus pro magno & pernicioso, cōstabilitur ani-
mus: aut quum paratum scimus esse aliquid potius, quo
prius illud ampliter compensetur: uelut opes, eruditio,
gloria, uita immortalis. Horror, & exanimatio, quæ
sunt metus in animo effectus & opera, in præteritū quo-
que recurrunt. quale est Vergilij,

Nanque animus meminisse horret, luctūque refugit.

Ferunt Iudæum quendam in Gallia, quū ex agro do-
mum de nocte reuertisset dormiens in asino, transissetq;
ruptum pontem per angustam tabulam, postridie reuo-
cato ad acrem cōsiderationem periculi, quod euaserat,
exanimatū esse. uidelicet imaginatio facit rem præsen-
tem, ut aliàs dixi. Porrigunt se itidem formidines ad
possibile: coniuges quidem miserabiliter cœperunt la-
mentari, quòd essent ad focum colloquuti. quid ipsis fie-
ret si unicū suum amitterent, qui illis erat sanus, & ua-
lens? Sed hoc phantasiæ regnum latè per affectiones om-
nes patet. Datus est homini metus, ut caueat nocitura,
prius quàm se illi applicent.

S P E S.

Spes cupiditatis est forma, nempe fiducia, euenturum
quod cupimus. Spes non habet euidentiā scientiæ,
sed con

sed coniecturam opinionis, uel probabilem, uel possibile, quod sepe factum est simile, quod aliquando, quod in pari idem euenit, quod aliqua ratione & causa debet fieri, quod par est ut fiat, quod credibile est futurum in hoc, ab hoc, hoc tempore, hoc loco, negotio. Nihil denique est tam leue, tam minutum, tam procul dissitum, tam alienum, ad quod animus non adhaerescat facile, dum spei adminicula conquirat. quantulum enim aut quale sit cunque, satis habet uirium ad spem sustinendam: adeo uel ipsa leuis est, uel hamata & uiscata. Iucundissima est spei persuasio, & uitae in primis necessaria, inter tot aerumnas & res duras, penaeque intolerabiles. Omnia enim fierent sine spei condimento non solum fatua, sed etiam insuauissima. Prudenterque fictum est in fabula, quod in Pandora pyxide, effusis rebus omnibus, ac perditis, spes sola resederit in fundo: quae est imago humanae uitae. ideoque ab artifice mundi effectum est, ut spes leuissimis de causis & nascatur, & sustentetur.

DE PVDORE.

Pudor est metus dedecoris, ex quo non sequitur damnum. ab Aristotele definitur, dolor, seu perturbatio animi, de iis quae dedecus uidentur inferre. Et omnia respicit tempora, praesens, praeteritum, futurum, possibile. nec solum pudor est de ipso dedecore, sed de periculo etiam, ne admittas tale quid, unde adisset turpitudinis periculum uideare. Pudor quandoquidem dedecoris est metus, multum in iis ualet, qui honoris sunt cupidi. hi enim tanto magis metuunt contrarium, tanquam graue malum. Turpe & decorum multiplex est. aliud enim natura ipsa constat: ut quae sunt hominis naturae amica, uel rep

uel repugnantia. iustitia, humanitas, modestia, pulchra sunt & decentia: his autem contraria, deformia. Est & turpe ex primo deriuatum scelere, quum corrupta est natura, diminuta est bonitas, inualuit uitium. hoc situm est in omni mentione obscenæ libidinis, quemadmodum in Genesi scriptum legimus, post inobedientiam uelasse primos illos coniuges pudenda. cuius causa est, quod humani animi generositas, quum uidet mēbra illa sibi non obtemperare, sed duci proprijs quibusdam motibus, & incendijs, summouet à conspectu, & occultat seruum repugnantem, & subditum rebellem. Ideoque quibus ea membra non sunt rationi ac uoluntati humanæ inobedientia, minus illa & re & uerbis tegunt: quia non adeo tanguntur pudore, ut in prima innocentia, & in nostris senibus & puerulis: in quibus cum pubescētia uenit etiā pudor rerum illarum. Est & aliud turpe ex offensione naturali sensuum, ut ad odorem, uel aspectum tetrum, atque auersandū: qualis est in omnibus excrementis corporis, ijs præcipue quæ per amplas corporis cloacas defluunt. Res istæ omnes per se turpes sunt, horumque duorum generū uerba & cōmemoratio non carent obscenitate, & offensio est deuitanda. causa est, quod uerba mouent necessario intelligentiam, & phantasiam audientis. In ueneris phātasia excitat motus libidinis flagitiosos: in tetris autem fastidium, & nauseam, totiusq; corporis, si paulo sit tenerius ac delicatius, perturbationem. Hinc Cynicorum dissoluitur cauillosa reprehensio humanitatis, quod homines puderet loqui de ijs quæ necessaria essent, & carerēt flagitio: cuiusmodi sunt, liberis dare operam, excernere, nares emungere, meiere: non puderet autem de uitijs & sceleribus aperte loqui, uelut

uelut de latrocinijis, de furtis, fraudibus, proditione patriæ, uiolatione legum, tyrannide. uidelicet horum scelerum commemoratio, tametsi ea sunt nefaria, tamen non mouent phantasiam ad aliquid turpe, aut graue corpori. mouent autem illa altera, quamlibet naturæ necessaria, & conducentia. Quin & sapientes ea flagitia reticent apud eos, quos suspicantur imitatuos, si sciant, non turpitudinis suæ gratia, sed periculi alieni. quum uerò de illis aliquid referunt, addunt insectationem ad doctrinam cautionemque audientium. Ex hisce sceditatis & decoris generibus nascuntur illa, quæ hominum moribus atque opinionibus nituntur. plurimum interest, quemadmodum uel nos ipsi de rebus sentiamus, uel alij quorum iudicio mouemur. Censura pulchritudinis, aut sceditatis, ex receptis uel moribus uel opinionibus sumitur. Idcirco alia alijs uidentur turpiora: ut sunt cupiditates eorum, inter quos uiuimus, & uersamur. militibus nihil est probrosius ignauia, negotiatoribus paupertate, aut carere fide: studiosis literarum, inscientia. quicquid ergo aliquod istorum inter illos arguit, pudorem importat. In uniuersum autem, quoniam nihil est uirtute formosius, uitia omnia incutiunt pudorem. quin & eorum similitudines, imagines, signa, uitia sunt, quæ fiunt contra pium & fas, contra æquum, contra ius & leges, contra maiorum instituta, contra mores patrios, contra præcepta sapientum, & prudentum consilia. carere etiam ijs rebus pulchris, quæ alijs tui similibus non desint, siue priuatim cuique, ut adolescentem nobilem generosa educatione: uel publicè, ut ciuitatem legibus, libertate, in uitio solent poni: tanquam tua culpa uel amiseris: uel non paraueris, quæ à communi ratione disce-

dunt. Verecundiam incutiunt siue in uitijs, siue in rebus
neutris: ut statura uel enormis uel pusilla, oris aut cor=
poris deformitas, linguæ uitium. Nec solum res nostræ
turpes pudefaciunt nos, sed eorum qui nobis sunt con=
iunctissimi: ita ut illorum turpitudine in nos ipsos, uel no=
stra in illos redundet: uti patrum, auorum, filiorum, ne=
potum, consanguineorum, principum, subditorum, tuto=
rum, pupillorum. Inter omnes patrum est maxima, quod
uersiculo est Græco testatum: Nemo tam est uir excel=
lens, suisque fidens uirtutibus, quem non frangat paren=
tum ignominia: propterea quod uitia patrum in nos ui=
dentur naturæ similitudine deriuari, tanquam hæredi=
taria. Sed apud recte statuentes nihil ex hisce omnibus
iustum & legitimum pudorem importat, præter illa, in
quibus est aliqua nostra culpa: uelut in eorum peccatis,
qui curæ ac prouidentiae nostræ commissi sunt, ac credi=
ti: ut filiorum, discipulorum, uxoris, pupillorum, subdi=
torum, clientum, familiæ, necessariorum. de quo est il=
lud, Amici uitia ferendo facis tua: utique in ijs probris,
quæ ad curam nostram pertinent excludere, aut emen=
dare. Quo fit ut etiam leges, & pietas, & bona maio=
rum instituta in gente aliqua, malè ab alijs audiant gen=
tibus, quum illis omnibus ea non sit melior. quale est apud
Paulum, Propter uos malè audit nomen Dei in nationi=
bus. Ex alieno pudore atque ignominia pudeamus &
nos, quum eiusdem turpitudinis sumus nobis consocij: uel
quum illius fuimus auctores, magistri, adiutores, socij: uel
quum is pudefit immerito, & quem indignum sit pude=
fieri. Erubescimus item ad alienam impudentiam, quan=
do eum quem conueniebat uerecundari, uidemus nihil
commoueri prorsum, aut leuissimè. Qui quod non exhi=
beri

beri sibi reuerentiam uident, à quibus, quo loco, tempore, negotijs, aut rebus existimant oportere, uerecundantur ipsi: neque id modò, sed sæpenumero indignantur & irascuntur: eoque uehementius, quo plus sibi arrogant, & honoris sunt auidiores. Modesti homines in medijs suis laudibus erubescunt: ut M. Cicero de Caio Aquilio dicit, pro Pub. Quintio. timent scilicet suspicionem arrogantiae, si immoti suas laudes auscultent, tanquam uideantur eas agnoscere, atque approbare. Qui discrimina hæc nòrunt fœdi & decori, metuunt tamen dedecus, passim uerecundantur sine causa: ut pueri, & rusticorum plerique: unde est ille pudor rusticanus. Qui uerò nihil hæc curant, nec eos pudet: quòd non simplici de causa contingit. Hi enim ex educatione non nòrunt: ut rustici, & filij egenorum. illi seipsos in flagitia ita proiecerunt, ut omnem respectum hominum exuerint: ut latrones, lenones, meretrices. Sunt quos in desperationem egerunt sua mala, & in odium decoris: sicut inopes, mendicos, ignominiosos. Alij superiores sese esse rentur, & uersari semper inter eos quos nihil reuereri debeant: ut principes, magistri, patres, senes, homines arrogantes, qui reliquos omnes despiciunt, tanquam inferiores se. Vicissim, qui de se ipsi moderatè sentiunt, sæpius incurrunt pudorem, non à rebus, sed à suis ipsorum ingenijs. Qui uideri affectat nullis esse uel inferiores, uel subditi, impudentiam dedita opera exhibent: & quærunt occasiones pudoris, ut confidentiam in illis suam ostentent. Ex optima & præstantissima sunt nota affectatores sapientiæ, qui hæc uulgaria rerum discrimina derident. alia uidelicet habent ipsi excellentiora, magisque ad libram ueritatis expensa atque exami-

nata. Considerantur in censendis pulchris & deformibus, circumstantiæ locorum: ut in Aethiopia deformis non est color ater, nec statura pusilla apud Pygmæos, nec furari Lacedæmone. Temporis: ut Saturnalibus ludere, atque ineptire. Personarum: uel nostra, ut aliquid turpe facere Magistratum, deformius est, quàm priuatum: uel aliena, magis pudefinus apud eos, ex quorum improbatione plus dedecoris nos reportaturos formidamus. uel ob nostrum de illis iudicium, ut apud parentes, tutores, præceptores: uel omnium, aut plurimorum, ut principum, & eorum qui magni habentur de sapientia, & rerum iudicio, uel de uirtute: & potissimum, qui ei turpitudini, quam nos reformidamus, obnoxij non sunt. Minus enim pudet nos turpiter aliquid agere, apud similia agentes. Deniq; quoscunq; reueremur, apud hos plurimum erubescimus. Rursum, quorum iudicio nihil tribuitur, nec de eis uerecundamur: ut puerorum, & morionum. Quod sit apud plures, magis pudendum est, quàm quod apud paucos, modò cætera sint pares. Idcirco multum pudet nos, si quod fœditatis signum dedimus apud eos, quos suspicamur prodituros: & eo grauius, si sint latè sparsuri. cuius generis sunt, qui solent, ut dicaces: qui cupidè facient, ut inimici: qui possunt, ut celebres scriptores, uel qui inter multos & magnos uersantur. Amor si sit admixtus cum opinione magnitudinis, pudorem ducit secum comitem: sin aliter, tollit, ut inter pares. Magnitudo est omnis excellentia, quæ consideratur, ut talis siue conditionis & fortunæ, siue corporis, siue animi, & mentis. Spes quoque ad pudorem facit. à quo enim speramus boni nos aliquid accepturos, quocunq; boni genere, quod nos utique ducamus esse tale: apud hunc ex leuissima dedecoris

decoris specie perfundimur rubore, metu, ne spe nostra frustremur. huic uidelicet probari uehementer expetimus, ut uoti fiamus compotes. Signa quibus fœditas notatur, sunt: reprehensio, increpatio, conuicium, derisio, illusio, dictum, nutus, gesticulatio, uoces inconditæ. Pudor suffundit genas rubore, quæ est erubescencia: quia periculum in metu eius est generis, ad quod propulsandum opus sit cordi subsidio, nempe calore illuc occurrente. in pudore autem conturbatio quædam existit animi, ex opinione dedecoris. ad caput ergo rapitur calor, unde per faciem diffunditur. Eamq; ob causam M. Cato, nec puerum pallentem probabat in pudore, nec militem rubentem in discrimine: quod hic argumētum præbebat ignauia, puer autem confidentia atq; impudentia. Quæ uidentur fœda nostra, magis nos afficiunt pudore, quam quæ audiuntur: & aspectus eorum quos reueremur, plurimum nos pudore afficit. idcirco pleriq; in uerecundia demittunt oculos, alij auertunt, alij claudunt. pueruli, quum erubescunt, naturaliter manibus operiunt oculos, & faciem. Socrates de amore dicturus in Phædro Platonis, faciem pallio operuit, tanquam in argumēto uersaretur parum se digno. nec sine causa dicitur prouerbio, Pudor in oculis. In tenebris nullus ferè est pudor. & quum capite sumus inuoluto, nec noscimus, minus pudet. Alij generosiores, qui uel in solitudine apud semetipsos pudeſcunt, siue quid in præſentia agunt turpe, siue ex recordatione, quod egerint. Pudor, sicuti & metus, animum conturbat: tametsi non tanto quatit tormento, sed confundit certè, excutitq; rectè cogitata. quod deprehensum est in doctis & cordatis uiris, quum uel ad multitudinem dicturi prodissent, uel ad principem aliquem, quem eximie

reuererentur. Valida rei alicuius cupiditas uerecundiam excutit, ut in amatoribus, in periculo rei alicuius charæ amittendæ: ut uitæ, aut filij. Auari eadem de causa non multum uerecundantur, quum species est lucri aliqua. Nec senes multum pudet, partim quod apud iuniores agunt, id est, se inferiores, quasi quæ filios: nisi fortè hos habeant pro fortioribus, ut principes, aut locupletes, aut patronos suos: aliàs quod non tam decore aut dedecore mouentur, quàm utili uel inutili. Pudor uelut pædagogus quidam additus est homini. puer enim uel adolescens consilio est inualidus, propter ignorantiam eorum quæ uersantur in uita. Is si sibi fidat, in plurima incidet incommoda. ut ergo iudicio prudētiorum acquiescat, habet pudorem tanquam stimulum, qui impellat eum potiores reuereri. Potiores sunt autem uel numero, ut multi: uel ætate, usu rerum, prudentia, eruditione, leges ac mores, patria iudicia uniuersorum, uel plurium, & eorum qui in magna sunt existimatione. quocirca nihil est ei qui uitæ officia non nouit, utilius. Cohibet item affectus temerè sese effundentes atque euagantes, ideoque pro educatione est pueris & mulieribus. Nihil potuit dici in sacris oraculis de muliere foedius, quàm quod pudorem abiiecisset. Et philosophus ille, quum puerum animaduertisset erubescensem: Bono es animo, inquit, fili, hic est color uirtutis. Viris etiam frænum est, ne se in ea effundant quæ minimè deceant, minimèque uel illis ipsis conueniant, uel alijs: ne quid committant turpiter, flagitiosè, prauè, indecenter, pro ratione personæ, ætatis temporis, loci, societatis, humanitatis. maximèque necessarius est omnibus quicumque in communione & societate sunt uitam acturi.

DE SUPERBIA.

Superbia, tumor est animi, ex opinione boni præcel-
lentis, unde honor & precium existit: siue id bonum
adsit, siue adfuerit, adfuturumue sit. Infixæ sunt huius
mali radices nostris pectoribus: quoniam ex eo amore
nascitur, qui inditus est naturaliter cuique suis ipsius. is
enim, ut est admixtus, ignorantia excæcatur, efficitque
ut quisque sibi uideatur optimus, ac proinde bonis qui-
buscunq; dignissimus. quæ censura transit à nobis in eos,
quos amamus tenerrimè: quoniã ij alteri nos sunt, ut di-
ximus. Est ergo fons superbiæ primus, incōsideratus cui-
que amor sui ipsius. quod autem manat ex inconsidera-
tione, copiosè necessum est influere in rudes, tardos, stu-
pidos, præcipientes, incōsideratos. nam docti, acuti, mo-
derati, & qui in sese oculos reflectunt, probè assequun-
tur, nihil esse de quo mortalis ullus possit sumere spiri-
tus: & ut biliosi quālibet acuti & eruditi, nisi se magno
inhibeant iudicio, & (ut ita dicam) sufflaminent, rapiun-
tur præcipientes in animi perturbationes, obnoxij sunt
huic malo: tum quòd ignis amat superferri, & diffusa
per cerebrum cholera, subito uelut tormento uim om-
nem rationis quatit. Tanta autem sæpenumero inconsi-
derationis caligo mentem obruit, ut superbissimus sit,
qui minimas & paucissimas habet causas sui efferendi.
Nascitur ex superbia, arrogantia: ut quoniam se maxi-
mis bonis dignum superbus existimat, quæ ex se habet
bona, unde originem sumit superbia, ingentia esse cen-
seat, unica, omniumque præstantissima. ut nobilis genus
suum, formosus formam, acutus ingenium. quæ uerò
aliunde propter illa accedunt, modica, & infra suam di-
gnitatem: quæ tamen si alijs contingant, supra dignita-

tem & meritum esse iudicet, ex liuore ac maleuolentia, quæ superbiæ sunt comites. Quicquid conciliare decus & auctoritatem & dignitatem potest, quærit, ut uerè possideat, uel possidere certè se simulat: uitat autè, quicquid quouis modo existimationi possit officere. Hinc est ostentandi bonorum suorum auiditas ardentissima, ut alijs ea fiant nota: & dedecorum suorum celatio diligens ac studiosa. quod facit non rebus ipsis modò, uerùm & iactatione uerborum, & gestibus corporis totius. Et quoniam quæ rara aut noua, aut inusitata & singularia sunt, propter admirationem pluris facimus: ille eiusmodi sibi adesse bona uult alijs persuadere, in rebus animi, in rebus corporis, in ijs quæ sunt uitæ, etiam in sumendo cibo, uestiendo, ludendo, in incessu, in rebus leuissimis, & quas nihil omnino intersit hoc aut illo modo agere atq; exercere: imò & in quibus periculosa est nouitas, affectat ab alijs discrepare, & ipse sibi munire uiam, qua ingrediatur: unde absurditas asseuerationum in disciplinis, ut aliquid uideatur noui attulisse. Hinc inuidentia in eos qui uel potiora habent, uel similia. efficiunt enim hi, ut ne, quod nos maximè cupimus, nostra sint unica & propria. Nihil adeò expetit superbus, ac Dei similitudinem aliquam: non utiq; quod ad bonitatem pertinet, sed quod ad potentiam & magnitudinem: ut se nullius indigere, multos autem ipsius: nulli esse subditum, illi plurimos: neminem sibi benefacere aut prodesse, se compluribus. Et ut magnitudinem superbi ostentent, cōponunt se in modum non amabilem, sed formidabilem. id simulant, & iactant diuitias, opes, potentiam, cōtemptum aliorum, tanquam longè imparium: non dignantur eos colloquio, non congressu: utuntur sono uocis graui, & uerbis grandibus ac tragicis,

tragicis, irrisione, subsannatione, iurgiis, minis. unde insolentia dictorum & factorum intolerabilis. In omni contentione pertinacia inuicta, & contra auctoritatem omnem, & contra manifestissimam ueritatem, contra bonum & utile uel ipsius eiusdem superbi. omnia enim postponit præeminentiae, ne qua re habeatur inferior. Itaque nec admoneri se patiuntur, nec doceri uolūt: sed quicquid semel arripuerint, tuentur. unde sectæ, & factiones. citiusque mutari uellent ueritatem, & rerum naturam, quam suam asseuerationem, quam ipsi non raro falsam esse haud ignorant. Sequitur ira superbiam, quod nunquam sibi tantum tribui existimat, quantum meretur: tum ultionis cupiditas, & mulctatio per occasionem. Iam circumspectio ad aliena uerba omnia, ad nutus, ad gestus, ne quid aduersum se exeat, non honorificū. Suspica est superbia, & quæ simpliciter sunt dicta uel facta, iniquissimis interpretationibus ad calumniā detorquet. Ex hoc tam prauo more, tamque immodica sui indulgentia, fit tenerrimus animus, omniumque rerum quæ aduersa sua uoluntate eueniant impatientissimus. hinc offensus, & indignatio rabiosissima, & conuicia non in homines modò, sed in Deum quoque, tacita plerunque, interdum uerò expressa & aperta. Ignoratio hæc tam crassa, uel inconsiderantia tam præcipitata, non sinit nos in reputatione nostrorum bonorum cogitare, à quo sint bona illa, quis, quomodo, qua ratione tribuerit. Nihil de Deo succurit animo: nos nostra solertia, diligentia, merito nostro parasse existimamus. quale illud est apud Ezechielem ex persona diaboli, Ego feci me. quod est, sicut Iob ait, Manum suam deosculari: quæ est impietas magna. Irrepat mirè per cuniculos in

mentem superbia. Sæpe enim magnis ex uirtutibus ori-
tur: alias ex consideratione nostræ moderationis tur-
gescimus, modò quum reputamus superbos esse nos, idq;
nobis dolet, reflectitur in se animus, & quod superbia
sua sibi displiceat, superbit. Flexuosus quidem serpens il-
le, hostis hominum: sed & massa nostra longa uitiorum
continuatione corruptissima est. Expergiscitur nonnun-
quam ex recta præceptione superbia, agrescitq; meden-
do, ut inquit ille: & quæadmodum de palma dicunt, de-
primendo erigitur. quum enim hortamur aliquem uir-
tute fidere, quod est uerum ac solidum bonum, non ge-
nere, opibus, forma, facundia, eruditione, gratia, quæ
sunt inania: fit sæpenumero, ut is neglecta admonitione,
existimet præcipuum se in eo esse, de quo iubetur non eri-
gere animum, magnamq; sibi uel eruditionem, uel for-
mam, uel quid simile inesse, quandoquidem remedijs ui-
det esse opus, ne de tanto bono insolescat. Ergo adhiben-
do medicamento incrudescit morbus: quia medicamen-
tum tanquam molestum reijcitur, uel prætermittitur, ut
inutile. causa uerò morbi, quia honorem uidetur conti-
nere, grata est, & fouetur delicatè. Magna itaque est
opus arte, ad cohibendam beluam hanc tam multiformem
& multicipitem. Impedit superbia magnos in sa-
pientia profectus, partim dum pudet discere, ne inferio-
res uideantur: partim quod magnā uitæ partem superbi
per ambitionem, inuidiam, iram, ultionis cupidinem
transigunt: ut sic occupatis, nulla sana cogitatio subire
possit eorum mentes. Et quemadmodum uenenata ani-
malia, si quid ederint salubre, in uenenum tamen cōuer-
tunt: ita superbus, quæcunque agit, ad honorem parand-
um, & auram captandam refert. Et quia unicus esse
ac sin

ac singularis cupit, si quem aliqua de laude commendari audit, statim sua bona profert in comparisonem, tanquam potiora. Themistocles interrogatus, quænam esset suis auribus musica gratissima: Oratio, inquit, de meis laudibus. Etiam de eo gaudet extolli, quod non solum ipse non habere se est sibi conscius: sed id quoque scit alios scire. Mentiris, sed places, dixit mulier quædã pedisse quæ assentati. Dolet homines aliud intueri, aliud cogitare, alia de re loqui, quàm de se uno. nec officium eos censet facere, si id intermittant: ut de Caligula scribit Tranquillus. Quocirca altitudinem omnem, tãquam suis officientem luminibus, uellent deturbatam: ut principum nonnulli, ad commemorationem diuinæ potentie, tacitè carpuntur animis, & cuperēt, ne quis se esset potentior, ac ne Deus quidem. Caligula idem, cum Ioue simulabat se inimicitias exercere. Superbo tantopere est persuasum se esse præcellentem, ut exemptum se arbitretur esse oportere humanis legibus: & impunè abire, quicquid agat ipse, in alios iudex seuerissimus. nec impunita solum præteriri sua, uerùm (quod est intolerabilius) haberi in rectè factis. exemptos quoque naturæ legibus, ne Deo quidem summo & præpotenti subditos: ita ut quidam pudori ducant, orare in templis, suppliciter Deum precari, ad memoriam scelerum suorum uultum contrahere, uel lachrymam dare aliquam. Bene declamator ille de superbo, Erubescit Cæsarem timere. Superbia animum tumentem facit, & proinde inanem: haud secus quàm ignis aquam. quod & in corporibus experimur biliosis, in quibus facile gignuntur flatus & uenti. Inter omnia uitiorum genera potest constare pax & cõcordia, superbia excepta. de quo est in Prouerbijs
Salo

Salomonis: Inter superbos semper iurgia sunt. Reliqui enim uitiosi id expetunt, quod possunt omnes consequi: superbi quod expetunt, non possunt. nempe utrunque alteri præferri. Solum habet superbus amicitiae speciem aliquam, cum eo qui se illi subiicit adulatione rerum, & assentatione uerborum. Superbo nullo negotio persuaseris, ut ab ijs se affectibus absterneat, qui sunt demissioni vicini: metu, letitia effusa, assentatione, ambitu. Tamen si ille demittit se nonnunquam, ut magis extollatur: sicut retrocedunt, qui longius uolunt salire. ut etiam abiectissimè nonnunquam seruiat, quo possit impotentius dominari: & se egētissimis atq; impurissimis summittit, si per illos arbitratur gradum se ad dominationē posse præstruere: ut olim C. Marius, & Iulius Cæsar, & quotidie nostri principes. Est & comitas atq; educatio quædam superbissima, non in alterius honorem, sed in nostrum ipsorum: ut boni esse, & prudentes, benèque instituti iudicemur: unde accedat æstimatio. De quo in Ecclesiastico dicit Iesus: Est qui nequiter se humiliat, & interiora eius plena sunt dolo. Affectus hic est præferuidus: nascitur gliscitque in locis, temporibus, negocijs calidis: uelut ad meridiem, in bellis, dissensionibus. Quo autē bonum, quod possidere nos credimus, pluris fit, hoc maiores cristas erigit hic gallus: ut in raris bonis, & quæ paucissimis contigerunt, ijsq; honoratissimis, aut omnino nullis. Expenduntur & iudicia spectantium, intumescit animosus miles in castris, & facinoribus belli clarus: doctus in academijs. contrā deponit animos studiosus inter signa militaria: miles inter liberos. Idcirco superbissimi omnium sunt nobiles, & formosi: quia genus & forma magni ubique fiunt. tum diuites, quod pecuniæ omnia obedi

obediunt, ut inquit Sapiens: illisque omnes honore exhibent. Frangitur superbia primum à sapientia & consideratione nostræ utilitatis: tum si aperte sciamus non ignorare alios, non inesse nobis ea bona quæ simulamus: aut si sciant non esse nostra, sed ad tempus accommodata. Hinc si adsint tot mala, ut existimatis bonis prægrauent, nosque in animi contractionem abijciant, aut ex grandi periculo in metum & horrorem. & ut est affectus calidus, in frigidatione corporis tepescit, ex alimentis, & loco. Bona præterita si per se considerentur, erigunt nobis animos: deijciunt autem, si ad pudorem præsentis fortunæ referantur: quum quidem culpa esse nostra amissa ducimus, & potissimum culpa infami, uelut proditione, furto, latrocinio, adulterio, alea, imprudentia, dementia. Naturale illud semen primum superbiæ, unde in tantam degenerauit malitiam, non erat malum: nempe ut se homo excellenti conditione progenitum reputans, amaret se, dignumque maximis ac ueris bonis censeret: nempe cœlestib. quæ magno animo appeteret. Verum prolapsus in ignorantia, longissimè illinc discessit ad cupiditatem uiliū rerū, ac uanissimarum: quæ appellauit bona, & pro æternis illis substituit.

F I N I S.

ILLV



ILLVSTRISS. ET GENE-
ROSISS. PRINCIPI D. CHRISTIANO,
Regi Norbergiae & Daniae, duci Slesuicensi, &c. Comiti
Oldenburgensi, &c. Vitus Amerbachius. S. D. P.



Cripturus tuae Maieſtati, ac vnà miſſurus hoc
meum Opus philoſophicum, Inclyte ac fortiſſi-
me Rex, non ſemel ſum in propoſito impeditus,
& ab incipiendo abſterritus. Cogitabam enim,
quanta potentia, quanta amplitudo fortuna-
rum tuarum eſſet, quanta opes, quanta digni-
tas: & contra, quae imbecillitas mea, quae anguſtia, quae tenuitas
rerum, quae humilitas conditionis: & in ſumma, quanta eſſet inter
nos inaequalitas in omnibus rebus: atque ita uelut magni cuiuſdā
luminis radijs, tuae Maieſtatis excellentia, mei animi viſus præ-
ſtringebatur: ac non aliter illa formidabilem ſe mihi reddebat,
quā in dimicationibus armorum lux & ſplendor facit. Nam &
is ualet ad terrendum aduerſarium: nec tonitrua tantum incute-
rent metum, niſi fulgur accederet. Sed iterum atque iterum, &
ſæpius inuitauit, ac tandem cōfirmavit in hoc inſtituto me. Tuae
Maieſtatis bonitas, pietas, humanitas ac lenitas, amorque erga
doctos, & omnem liberalem doctrinā ſingularis: quas maximas
uirtutes non modò ab alijs, & magnis uiris prædicari ſæpe audi-
ui, ſed ipſe quoque intelligere potui ex maximis rebus tuis geſtis,
& communi quadam fama, quae rarò de nihilo eſt, ut etiam pro-
uerbium teſtatur. Itaque, ſi quid in hac re à me peccatur, quod
nec puto, nec uelim, tribui debet hoc amoris meo, & admirationi
tuarum uirtutum: nec poterit mihi, ut ſpero, denegari uenia. Sed
dicat aliquis, Maieſtas minus apud te ualuit in abſterrendo,
quā in alliciendo humanitas, & aliæ manſuetiores uirtutes?
Huic reſpondere poſſum, quòd more hominum fecerim, qui ma-
lunt huc ferè confugere, ibique iuuari aut conſeruari, quā inde
aufugere, ac deſeri, aut perire: nec minus eſt bonis Principibus
honorificum & gratum, ſe timeri, quā diligere, ac amari. Atque
id totum ſit ad ſummi Principis, & conditoris aliorum principū,
ac omnium rerum Dei Optimi Maximi quaſi exemplum & imi-
tationem. Quis enim ignorat, non uelle Deū aut ſolū, aut per-
petuò timeri, ac dilectionem eſſe quandam conſummationem no-
ſtrae bea

*stræ beatitudinis, aut ipsam beatitudinem ex aliqua parte: timorem tantum initium, aut instrumentum? Nec facit Deus minis, quas nobis proposuit, aliud, quam ut nos incitet, ac adducat ad sui amorem & obseruantiam: quæ non possunt in nobis locum habere, nisi prius hoc sit ostensum, quod habeamus opus Dei auxilio, quodq; velit nos Deus iuuare. Huc pertinet, huc destinatus est timor. & ut ex potentia, sanctitatis, iræ ac Maiestatis demonstratione, & meditatione timor quidam nascitur, ita ex tractatione & commendatione beneuolentiæ, mansuetudinis, ac amoris, nascitur dilectio, nec est dilectio propter timorem, sed timor propter dilectionem. Verum de his nunc satis, quæ tamen ad meam excusationem fuerunt propemodum necessaria: nihilque dubito, quin tua Maiestas benignè sit illam admissura. Non enim hic me ualde mouent iniquorum & inuidorum iudicia, quæ ut sunt falsa, ita non possunt subsistere: ac sufficiet mihi, si tibi honestè placebo, & studiosis philosophiæ non nihil profuero, adeoque in Rempub. aliquid officij contulero, vel saltem indicauero meum studiũ & amorem, quo illam cõplector. Nam ita sum persuasus, ut existimem hanc doctrinam, quam in hoc Libro profiteor, non solum ad acuendas cogitationes & ingenium conducere, sed etiam ad pietatem, & admirationem diuinæ potentia accendendã in animis hominũ. Nam si, ut S. Paulus etiam rectè vult, ex intuitu operum naturæ, cuius Deus author est, ac gubernator, venerunt homines in Dei quandam cognitionem, quid est post illa cœlestia corpora magis admirabile, quid diuinius & præclarius in rerum natura hominis animo, qui secundum optimam etiam philosophiam est imago Dei: cum id sit in homine animus, quod est in mundo $\omega\pi\omega\tau\omicron\upsilon\ \lambda\iota\upsilon\omicron\omega\upsilon$, vel ipse Deus, ac ideo $\mu\iota\kappa\rho\epsilon\nu\omicron\sigma\mu$ & ab illis appelletur homo. Quare non sentio cum ijs, qui putant in fastigio rerum humanarum positos, ac ad gubernacula vitæ nostræ sedentes (inter quorũ præcipuos tu es Christiane) historias tantum, & alia quæ ad mores pertinent, debere cognoscere, nõ etiam hæc naturæ arcana peruestigare. Mēs enim, seu intellectus, præstantissima pars est in anima: atque huius munus præcipuum est, has res, & similes inquirere, & contemplari, ac tanquam aspiceret: quantoq; vis est hæc oculis excellentior, tanto est ad percipiendas res melior & certior, atq; ad excitandam in nobis, & alendã admirationem diuinæ potentia validior. Nunc, si hanc partem negligunt principes, negligunt id, quod solum facit ferè ut sint
homi*

homines. Quod in hac tanta excellētia dignitatis, nō video quomodo excusari queat. Hoc tamē ita velim accipi, ut nolim eos interim aliquid eorum quæ ad Rempub. pertinent, omittere. quarū gubernandarū gratia præcipuē sunt in hac misera & cōtaminata vita: nec ita futuri, ut opinor, si mansissent incorrupti primi homines, quorū culpa cōiecti sumus etiam in maiores calamitates, aut fortassē non futuri omnino. Nōstra enim spōte omnes re-
 ctē fecissemus, ac satis fuisset parentū gubernatio, quanquam & hac longe alia, quā nunc est. Nihil autē prohibet, quominus & id genus philosophiæ dent aliquid operæ principes, cum & multi ex veteribus idem fecerint, & habeant exemplū egregiū in optimo, & pacis amantiſſimo principe Carolo, Christianorū hoc tempore Imperatore, qui nō paucas horas collocat in Mathematicam & Astronomiam, ut audio, discendā: & tamen regit alios principes, tot regnis præest, tot nationibus, tot populis cū summa laude & gloria. Immensum ferē quiddam, & infinitum est, humana mens, & non faciliē defatigari tractandis & versandis rebus potest, nec uni, aut paucis tantum perpetuō intentā esse. Gaudet ac recreatur varietate, ut varīs coloribus oculi: atq; ut res sunt multiplices in hac natura, & infinitæ, ita noster animus subinde aliquid auct discere, quod antea nesciuit. Cum enim secūdam hanc maximē partem ad diuinæ essentiæ imaginem simus conditi, ac Deus non modo infinitū quiddam sit, verū etiam infinitas res intelligat, ac in suæ mentis velut cōspectu habeat, quomodo quæso ad vnā tantum rem discendam & intelligēdam homo potest natus esse? Pectora nōstra duas nō admittētia curas, inquit aliquis ex Poetis: cui simile quiddam in Platone, ex Xenophonte, ac alijs inuenitur, quod nemo duo simul possit facere, & rectē facere. Sed est differentia inter facere, aut agere & cogitare: deinde non semper etiam uni rei maximē dediti, ac intenti eam tractamus. Datur ab agendo remissio, ludi permittantur, exercitia corporis: cur nō & animi quidā honestissimi ludi, & exercitia permitterentur? Quis cerdo semper de augendis bonis: qui miles de armis, de pugnis, de hostibus, de castris perpetuō cogitat? Quare hoc dictū poetæ, ac similia, non prohibent variarū rerum tractationē, sed cūfusionem potius in tractando, & æquale omnīū studium & curam. Delectus habēdus est, ac una aliqua proponi debet, aut à Deo nunc est proposita, cui potissimum debemus uacare. Quid, quod nihil adeo simplex & unū est, ut nō distrahat animū

in var

in varias partes? Cum itaque Principes habent ocium à publicis laboribus maximè consentaneum est naturæ, ac eorum præstantiæ, ut aliquid legant, aliquid meditentur, audiant, aut scribant, quo mens illustretur, & virtutes in eis accendantur: non semper dent operam venationibus, aleæ, commensationibus, ludicris certaminibus, choreis, & alijs ludis, non quidem turpibus, nisi modum excedant. sed illi sunt honestiores ludi: ac hi quidem non semper coli. vel propter valetudinem, vel propter ætatem, aut aliam causam possunt. Quanquam autem, ut indicatum est antea, Principum est hoc munus præcipuum, ut hanc inferiorem vitam hominum, quæ in appetitionibus, & cupiditatibus consistit, regant, iustitiam, & equitatem conseruent: defendant bonos, malos puniant, hostes arceant, pacem & tranquillitatem retineant, ad conseruandam & propagandam religionem, & pietatem, honestas disciplinas, continentiam, & alias virtutes: non tamen ideo nunquam debent meminisse primi status hominum, & eius qui olim erit: ac ea non facere, quæ facturi fuissetis præcipuè, si nõ incidissemus in has peccati misérias, & faciemus illa beata & æterna vita. Nã sicut vires in hominis natura sunt deprauatæ per impietatem & flagitium primorum hominum, ut habet nostra Religio, ita ratio quoque, forma & modus gubernandarum rerum humanarum est immutatus, vel auctus potius, aut institutus deterior. quãquam ex necessitate quadam, introductæ sunt leges, inuenti magistratus, præmia, pœna, dominia rerum, priuatum, publicum, iura belli, cõtractus, iudicia: quorum nihil fuisset opinor, si mansissemus integri, ac in primo velut statu mentis & voluntatis, aliarumque virium nostri animi. Hæc ideo repeto & exaggero pro mea tenuitate, quòd cupiam non prorsus negligi à supremis hominibus partem naturæ humanæ supremam: non ut extenuem hanc tantam rem, quam vocamus vel Imperium, vel regnum, vel magistratum: & fateor maiorem esse, quàm possit à me aut intelligi rectè, aut explicari pro dignitate. Nam verissimè dictum est à rege sapientissimo & fortissimo Cyro, in grauisimo illo cū patre colloquio apud Xenophõtem, οὐδὲν οὐκ ἔστι τοῖς ἀρχαίοις ἐν αὐτοῖς τοῖς λαοῖς ἀρχεῖν. Ac propterea sunt etiam in tanta existimatione, in splendore, dignitate, qui regnāt, ac honore, quæ res velut leniunt ac molliunt hos tantos labores, aut leuant hoc tantum pondus regnandi, sicut pater Cambyfes ad filium Cyrum in eodem colloquio dicit,

ἀλλ' ἐπινοοῖς τι ἢ ἴμῃ τὸς πόλιν τῷ ἄρχοντι, καὶ τὸ αὐτὸν εἰδέναι,
 ὅτι δ' ἀνὴρ ἀνὴρ, καὶ αὐτὸς ποιοῖ. Hoc pater iam expertus rem dicit,
 filius illud assentiens patri: quod tamen abundè postea didicit in
 tractatione ac usu rerum ita esse. Quanquam hoc naturæ præ-
 stantia potuit indicare insignis, & ad omnes virtutes promptis-
 simus adolescens. Utinam hunc Regem omnes principes, ut spe-
 culum aliquod sibi proponerēt, ad cuius exemplum & imaginem
 mores, actiones, ac totam vitam componerent. Nihil eo fuit san-
 ctius, nihil pietatis & omnium virtutum fuit amanti, nihil ad
 Rempub. gerendam excellentius. Colloquium verò, de quo hic lo-
 quimur, quid omittit eorum quæ ad perfectam & absolutam Re-
 gis institutionem, adeoque peragendam honestè vitam Principum
 spectare videatur? Nunquam ὃ qui sunt in hac specula Reipubli-
 curandæ positi, hunc librum Xenophontis de manibus ferè debe-
 bant deponere, quo tanquam fidissimo & certissimo consiliario
 possent uti in omnibus negocijs. Nunc obijci mihi potest, Quid
 hæc tam prolixè, ne dicam imperiosè? Patiatur me T. M. non nihil
 gloriari, non tam de me, quàm de hoc nostro literatorum ordine.
 Habent homines docti suum quoddam regnum etiam in rebus pu-
 blicis, nec omnia per eos, qui vocantur Principes & Reges, gerun-
 tur. Euripides ait, quod unus vir non videat omnia. Hoc non
 tantum de inferioribus intelligendū est, sed etiam de ijs qui præ-
 sunt alijs. Nec me valde impedit, quod Homer us, & post Home-
 rum Aristoteles, & multi alij, iubent unum regnare, aut monar-
 chiam esse optimam Reipub. formam. Non enim volunt, ut unus
 ad suum iudicium, & pro suo quodam arbitrio, pro sua mētis in-
 ductione faciat omnia: sed, ut penes unum sint fasces, aut sce-
 ptrum, aut alia insignia, penes unum sit autoritas. Est quidem
 Rex imago Dei, sed imago, non Deus: peccator, non iustus homo,
 non Angelus, ut aiunt. Quare multis adminiculis opus habet ad
 peragendum suum hoc officium. In quo vel præcipuus locus est
 ingeniosis, eruditis, ac bonis viris: id quod ipsi quoq; fatentur. &
 nulli unquam fuerunt sani principes, qui non plurimum sint usu
 talium hominum opera & studio, in agendis rebus: ac sunt hi po-
 tentibus à Deo, velut remora quædam additi, ne per impotētiā
 animi sua potentia abutantur. Quàm enim sit difficile, in tanto
 splendore, in tantis opibus, in tanta omnia rerū affuētia, in tan-
 to etiam adulatorum numero modum servare, testantur omnium
 temporum historia, nōrunt & experiuntur quotidie qui sunt in
 hoc

hoc altissimo gradu rerum humanarum constituti. Atque ita pulchre puto vetus Græcorum proverbium, *σὺ δὲ βραδύς*, in hac Principum & eruditorum coniunctione diuinitus expressum esse. Verum & hic varia mihi possunt obijci. Quare sciant lectores, nec de ingenio meo valde mihi me placere, nec doctrinam aliam quam singularem tribuere: nihilominus tamen, & non prorsus fortasse nullum esse nobis ingenium ac doctrinam: & licuisse mihi, tum beneuolentiam, studium, & amorem erga Rempub. declarare, tum erga T. M. obseruantiam, nec regnum Dania, ac Ducatus Holsatensis, & Slesuicensis, aliæque terræ, quibus imperas, omnino sunt à nostro Principe, ac nobis alienæ: & vt liberè dicam, in aulis habentur sæpe, qui aut approbent vitia principum, aut certè non valde improbent: rarò moneant eos de talibus rebus, id quæ sit non tam vestra culpa, quam aut auaritia quadam, aut ambitione, aut odio, aut metu eorū qui sunt vobis additi auxiliatores. Ignoscere mihi debent illi melioris notæ, ac veri consiliarij Principum, quod non occulto veritatem, cuius haud dubiè sunt amantissimi, reliquos nihil moror, & ne quidem eos mihi cupio propitios esse. Valeant, vt dignæ sunt, ac missos faciant Principes, illæ pestes Rerū publicarum. Hæc non addo, quod suspexit admodum habeam tuam aulam de hoc vitio: sed vt partim nonnihil accedat inde meæ excusationi: partim vt stimulum quendam addam sua sponte iam currenti. Qui sint alij, quibus vteris, nescio: de D. Ioanne Ranzou equite, ac Petro Suauenio, scio, quod sint viri præstantissimi: alter in re militari exercitissimus, ac velut Patroclus quidam tuus: alter in humanitatis artibus egregiè institutus, ac verè tuus Phœnix: vterque ex nobili ac honesta familia. Quod si licet, non leonem, vt proverbio permittitur, ex vnguibus æstimare, sed ex capite magis, ac pectore quodam modo: non est difficile iudicare ac intelligere, quæ reliqua sit multitudo aulica. Sed vt hæc sunt, quæ tamè spero & opto esse quàm optima, quæso te, InclYTE Rex, vt meam excusationem sinas aliquid apud te ponderis habere: & velis hanc audaciam, piam tamen, & plenam erga te & tuos populos amoris, studij ac obseruantia, æquo & clementi animo accipere. In orationis libertate si quid te offendit, condones hoc meis moribus, ac ingenio, quod à simulando & dissimulando procul abest, adeòque adulationibus est inimicissimum. Quæ vt eo facilius facias, velim scias, tuos populares ac ciues, qui honestissimis artibus hic operam

navant, mihi ad hoc opus tibi dicandum, hortatores & incitatores fuisse: quorum cum sit magna erga me benevolentia, & singulare propemodum studium, nolui committere, ut putarent, aliquid me ad alendum & augendum hunc amorem intermisisse: præsertim cum nonnulli promitterent etiam, hoc meum factum ac officium, si quod est, Tuae Maiestati, placitum esse, non tantum non futurum ingratum. Etsi autem id facile mihi potui polliceri ipse, propter insignem tuam propensionem erga liberales doctrinas: tamen hæc res fecit me non parum animosiores, ac valere iussit intempestivum pudorem. Quid, quod scio, te hoc genus officij, studij, pietatis, aut amoris in alijs, adeo non improbasse, ut eotiam valde probaveris, ac sis complexus magna benevolentia? Quorum si labor ac ingenium alicubi vincit meum laborem ac ingenium: non tamen vincit amor & observantia, quod non pudeat me dicere. Adde ad hæc omnia, quod non minus reges, & alij potentes iuvare, ac tueri debent literas & literatos: quam literæ & literati iuvant, ac defendunt ipsos: tametsi alia ratione, ac modo. Et ideo videntur mihi poeta veteres, homines procul dubio sapientissimi, suis Musis mulierculis Apollinē gubernatorem adiunxisse: ac Minervæ munus gerendorum bellorum, simul ac regendorum studiorum tribuisse: ut significarent, hæc natura & divinitus coniuncta esse, nec debere separari. Seciam satis diu tuam Maiestatem hac oratione detinui. Quapropter, ne videar tuæ Sapientiæ, ac humanitati, quod minimè facio, diffidere, finem facio: nec aliud à te peto, nisi ut hunc librum, & merum in eum mittendo animum, ac officium, æqui bonique pro tua lenitate facias: ac pro Maiestate regia, si opus erit, contra invidos & iniquos iudices defendas. Christus adsit & tibi, ut pie ac feliciter imperes: & populis tuis, ut libenter & officiosè pareant. Vale. Datum Vitembergæ, X. Calend. Octobris, anno Domini

M. D. XLI.



VITI

VITI AMERBA-

CHII LIBER PRIMVS

DE ANIMA.



Disputaturo mihi aliquid de Animæ natura & uiribus, ac ueluti partibus quibusdam, & officijs: non tantum hoc incidit, & ualde animum perturbat, quod hæc res tota sit una de obscurissimis & reconditissimis in natura, atq; adeo uarietas opinionum de illa præstantissimorum ueterum philosophorum infinita propemodum, & inexplicabilis: sed cum subtilitas, ac ut ita dicam, peregrinitas illa Aristotelicæ orationis: tum etiam uel maxime dissensiones & contentiones interpretum eius philosophi, non tantum uulgarium, & ex magna parte præposterè doctorum, sed eruditissimorum uirorum, & inter ueteres etiam principum. Ac uidetur quidem mihi non Proteus, aut Vertumnus tot formas inducere posse, quot formas alij huius generis scriptores Aristotelicis scriptis, ut sic dicam, induerunt: præsertim in hac parte Philosophiæ, quæ de Anima docet. Vt enim alios omittam, nonne Cicero putatus est à multis magnæ doctrinæ uiris etiam definitionem animæ, quod caput est uniuersi negocij, in hoc autore non intellexisse? Et profecto illi non destituuntur rationibus, sicut fortasse paulò post monstrabimus. Deinde nonne multi magni, & in Philosophia tantum non summi homines, conati sunt ostendere, nihil à Platonis sententia differre, quod ad hanc doctrinam attinet, sententiam Aristotelis: plerique uerò non inferiores illis, diuersum senserunt &

docuerunt, & fortasse non immerito? Hæ omnes difficultates in unum uelut globum concurrentes, non leuiter quidem certe me perterrēt, & tantum non à proposito meo abripiunt in quancunque aliam potius materiā. Sed retinet me in hoc meo cursu, & instituta disputatione tū uel nolentem officium meum, tum uolentem etiam dignitas rei, & præstantia. Hæc etenim natura tenetur corpore ab omni: Ipsaque corporis est custos & causa salutis, ut inquit Lucretius. Præterea meritò princeps dictus philosophorum Aristoteles, inspectionem & considerationem animæ, seu, ut ipse loquitur, *ἰσολογίαν* prope modum aliarum omnium rerum cognitioni præponit, propterea quòd exactam quandam, & exquisitam, aut sublimem etiam rationem contineat, & in ijs rebus uerse tur, quæ plerisque alijs & dignitate & admiratione antecellant: quòdque ad omnis ueritatis notitiam, ac in primis ad naturam rerum discendam magnum momentum habeat. Id autem eam ob causam, quòd anima sit uelut principium quoddam animalium. Quod quàm sit bene ac aptè dictum, facile est intelligere, paulò tantum diligentius hoc secum expendenti. Animatum enim corpus, est compositorum corporum præstantissimum. Composita uerò corpora sunt altera pars omnium eorum, quæ scientia naturalis tractat & explicat. Nam quæcunque huic scientiæ generi supposita sunt, aut simplicia corpora sunt, aut composita præcipue. Nunc anima est id, à quo nomen habent, & perfectionem: imò hoc omnino, ut sint animalia. Itaq; non obscurum est, plurimū ad naturæ doctrinam pertinere & cōducere disputationem de anima, si tamen sobria sit, & suum quēdam modum ac finem habeat, hoc præsertim tempore, ne res nimium extenuata, eu

ta euanescat demum. uel etiam alia causa est, ne homines ignaui, & desidiosi prorsus hæc non attingant, absterrenti rei prolixitate, et difficultate. Cū alioqui sit *παύλα καὶ χαλεπὴ ἀτὼρ, λαβὴν τινὰ τῶν ἰσχυρῶν*, ut ille ait. Quanquam plerique tanquam ex alto has literas in uniuersum derident, quomocumq; proponantur. Verū de talibus hoc non est mirum, cū illa, quæ ipso- rum professionis sunt propria, frigidissimè & discant, & postea doceant alios, aut exerceant: & tamen splendidis magnificisque interim titulis utuntur, ostentant uestes ac annulos, quasi uerum hoc sit, Rara in tenui facundia panno: alios præ se contemnunt, soli regnare uolunt, blanditijs aliquando magis, aut cognationibus, aut affinitatibus, aut opibus, aut muneribus, aut etiam iocationibus, aut potationibus commendati, quàm uirtute, ac doctrina, quibus solis debetur honor & dignitas, non illis aut fumorū uenditoribus, aut corniculis Aesopicis, aut histrionibus, aut helluonibus. Quid illa ratione tandem efficitur? Homines ignaui ac pigri euehūtur, negliguntur acres & amantes laborum, deformantur & affliguntur Respublicæ. Constitueram hîc longius excurrere in hanc sceditatem: sed quia laterem lauarem, si hoc facerem, & alio loco id fortasse poterit fieri opportunius, omitto me defatigare, ac redeo ad propositam disputationem, in qua præcipuè, quàm poterit fieri simplicissimè, summam Aristotelicæ sententiæ explicabo, non addita confutatione ueterum opinionum, quæ extat in primo Aristotelis libro de anima, prolixè ac operosè agitata. Diuisi autem in quatuor libros totū Opus, in qua re non nihil tædium laboris in legendo fallitur, ut ueteres etiam haud dubiè putauerunt. In primo, tractatur sola defini

tio animæ. In secundo, recitantur animæ quinque præcipuæ potentia, ac harum quatuor primæ explicantur. In tertio, disputatur de intellectu, postrema & præstantissima parte animæ. In ultimo, percurruntur ea, quæ leguntur in libellis Philosophi, qui Parua naturalia uulgò appellantur, à facilitate rerum, & notiore ac apertiore philosophia de Anima, & eius uiribus, quam continent, ut puto. Rogo autem Lectores, ut meam operam, ac studium erga se ac Rempublicam literariam boni consulât: & res ipsas potius, quàm alia quædam spectent.

QVID SIT ANIMA.

HAec quæstio negotium fecit omnibus sapientibus, & uariæ de natura & substantia animæ inter eos opiniones fuerunt. Multi enim crediderunt ignem animam esse, non pauci aerem, plerique aquam, nonnulli terram. alij ex omnibus istis, alij ex paucioribus eam constare: Fuerunt etiam, quibus sanguis uideretur. alijs non sanguis, sed semen uisa est. Ex numeris quidam, & motu: & eorum alij, quatenus hæc sunt coniuncta cum corporibus: alij, quatenus non sunt corporea, composuerunt animam. Omnes tamen isti in hoc consentiunt, quòd aut elementa esse animam dicunt, aut ex elementis: excepto Anaxagora, qui solus, ut scribit Aristoteles, intellectum, seu mentem dixit impassibilem, & nihil cum alijs commune habere. Solet enim de hac re disputari, non tantum, utrum intellectus & aliæ animæ potentia possint à corpore, sed etiam, an ipsæ inter se illæ potentia possint aliæ sine alijs esse: & qua ratione cohæreant, quā non cohæreant. Porro diuersitas tam multarum sententiarum inter Philosophos, nata est ex duobus tanquā principijs. Omnes enim respexerunt, etiam ipse Aristoteles, ad motum &

tum & sensum quæ sunt præcipuæ vires animæ, seu potentia. Græci δυνάμεις appellant, aut πάθη. Et hoc est, quod Aristoteles dicit in primo libro his verbis: ἐμφυχον δὲ τοῦ ἀψύχου δυοῖν μάλιστα δοκεῖ διαφέρειν, κινήσειε, καὶ ὅθι ἀαδιάνεαθ, Et aliquanto post, ὅσοι μὲν οὖν ἐπὶ τὸ κινεῖσθαι τὸ ἐμφυχον ἀπέβλεψαν, ὅτι τοι τὸ κινήσι- κώτατον ὑπέλαβον τὴν ψυχὴν: ὅσοι δὲ ἐπὶ τὸ γινώσκειν, καὶ ἀαδιάνεαθ τῶν ὄντων, οὗτοι δὲ λέγουσι τὴν ψυχὴν τὰς ἀρχάς. Quia uerò hæc alij corporea crediderunt esse, alij incorporea, natum est tertium genus sectarum. Idque ostendunt hæc uerba Aristotelis, ὁρίζονται δὲ πάντες τὴν ψυχὴν τρισί, ὥς ἐπεῖρ, κινήσει, ἀαδιάνεαθ, ὅθι ἀσωμάτω, Fuit etiam alia quædam specialis opinio Empedoclis, qui putauit animam esse armoniam, quæ est permistorum ratio, aut compositio: ut Aristoteles definit. Lucretius uocat eam habitum quædam uitalem corporis. Postremo, ut aliquid etiam de Etymologia addam, uox Animæ est facta, ut Grammatici scribunt, à Græco uocabulo ἀνέμῳ, quod significat spiritum: aut quia sine spiratione uita, quam efficit anima, & est eius quædam origo, non potest existere: aut pro illorum sententia, qui animam ex aere ortum habere, uel aerem esse dicunt. Huic appellationi Græca uox ζῶν cognata est, quæ uenit à uerbo ζῆν, quod est feruere: & facta est ex illorum opinione, qui igneam naturam animæ tribuerunt. Vita, Latina dictio, ualde generalis est, & ad generationis naturam al- ludit, quæ est ex non ente ad ens mutatio, quasi uiolentum quiddam sit: quod tamen non est. A ui enim etiam Lucilius deriuauit uitam. Ψυχὴ uox à ψύχῳ, quod frigus Græcis significat, ducta est: ad illorum sententiam, qui ex aqua animam esse opinati sunt. Atque hæc uoces pro eo-

dem ferè usurpantur. Veteres differentiam habuerunt inter animum & animam. illum dixerunt esse, quo sapiamus: hanc, qua uiuamus, ut est apud Marcellum. Verum ad propositum redeamus. Est itaq; anima substantia, sicut forma, uel actus primus corporis naturalis, instrumentalis, uitam habentis potentia. Aristoteles sic animam definiuit in 2. libro. & hæc sunt eius uerba: ἀναγκάσιον ἄρα τὸν ψυχὴν ἔσθαι εἶναι, ὡς εἶδ' & σῶμα- & φυσικοῦ, διωάμεν ὥτι ἔχον &. Et in eodem loco: διὸ ψυχὴ ἐστὶ ὑπετέλεια ἢ πρῶτη σῶμα & φυσικοῦ, ὥτι ἔχον & διωάμεν: τοιοῦτον δὲ, ὃ αὖ ἢ ὀργανικόν. Non multò post aliter sic definitur: ἢ ψυχὴ ὅ τούτο, ὃ ὥμεν, καὶ ἀαθανάμεθα, καὶ διανοόμεθα πρῶτως. Et additur ibi clarius, quod antea etiam erat dictum, esse animam rationem quandam, & speciem, non ut materiam, aut quod subiacet, Græcè ἐποκέμενον dicitur. Obserua quod sequitur, triplicem substantiam esse, aut speciem, seu formam, aut materiam, aut compositum ex utroque, ut sunt omnia corpora naturalia, quæ constant ex materia & forma. His uisis, percurramus nunc breuiter singulas partes definitionis, ut, si potest hoc à nobis præstari, plana fiat, possitque ab omnibus intelligi. Vox ὑπετέλεια significat Græcis idem, quod Latinis habēs perfectionem, seu ipsa perfectio, uel absolutio, uel consummatio: nec malè conuenit cum uoce ὑπέργειν, & utitur his ferè pro eodem, ac sine discrimine Aristoteles in his disputationibus. Propterea hæc dictio scribenda est per τ, non per Δ. Sicut rectè scripta est in usitatis Græcis codicibus, & est facta, quod Themistius etiam ostendit, à τέλ' &, id est finis, & ἔχω, id est habeo. Significant eandem rem uocabula, forma & species. In
scholis

scholis Latinis recentiorum philosophorum, actum di-
 xerunt, quod Aristoteles illis duabus uocibus designa-
 uit: non satis proprie, ut arbitror. Idem enim ueteribus
 Latinis actus significauit, quod actio, uel factum, ut ap-
 paret ex Ouidij transformationibus, & Iustini historia.
 Fabius Quintilianus ab agēdo putat esse factam uocem
 ἡνέργειαν. Quod non reprehendo, modò hic non motum,
 sed perfectionem eius, adeoque primum actum, non se-
 cundum significet. Quare Boetius melius reddidisset
 ἡντελέχεια perfectionis uoce, aut habentis perfectionē,
 quemadmodum Hermolaus Perfecti habiam dixit, non
 incommode composito & nouo nomine, ut est Aristote-
 lis. Quanquam uidetur mihi respexisse ad alteram uocē,
 quæ idem hic significat ἡνέργειαν. quæ tamen, etsi pro se-
 cundo actu in alijs locis apud Aristotelem usurpetur,
 hic significat perfectionem, seu actū primū. Primus au-
 tem actus est anima: quia forma est animalis uelut ocio-
 si, & nihil utentis uita, cū uita usurpatio secundus qui-
 dam actus sit. Atque hoc docet Aristoteles his uerbis:
 αὐτὴ ἡ λείπει διχῶς, ἢ μὲν ὡς ἐπιστήμη, ἢ ὡς τὸ θεω-
 εῖν. φανερὸν οὖν, ὅτι ὡς ἐπιστήμη. ἢ γὰρ ὡς ἡ ἀρχὴ
 ψυχῆς ὑπὸ τοῦ, ἢ ἐγγύγοσις ἐστίν, ἀναλογικῶς δὲ ἢ μὲν
 ἐγγύγοσις ὡς θεωρεῖν: ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ ὡς ἐχθρὸς, καὶ μὴ
 ἡνέργειαν: πρὸς τὴν γονέσιν, ἐπὶ τῇ αὐτῇ ἢ ἐπιστήμη. Nam
 sicut in anima sunt uigilia & somnus, duæ quædam affe-
 ctiones: ita ipsa anima est alijs habitus, alijs actio secun-
 dum habitum: uerè tamen, & proprie, ut uult Aristote-
 les, habitus, uel quod idem est, actus primus, hoc est fons,
 aut origo, aut principium, aut caussa omnium opera-
 tionum. Additur in definitione Corporis physici: quia
 corpus animalis constat ex quatuor elementis, quæ sunt
 corpo

corpora simplicia, quorum naturam & uim unā cū eorum natura & ui quæ sunt ex illis composita, inuestigare & scire, naturalis philosophi est: nec est aliud quod uel discere uel docere debeat talis philosophus, quā tū corpora talia, tum differentias & affectiones talium corporum, additis corporibus cœlestibus, quatenus mouentur loco. Quæ sequuntur, Organici, uel instrumentalis, uitam habentis potentia: non idem significant, ut Themistiū putat. Et quanquam nec cadauer, nec semen est tale corpus, quod rectē Aristoteles tradit: non tamen ideo coniuncta cum secundo actu potentia: est tale corpus: & cum dicimus de canente, quod possit canere, improprie loquimur. Sed est perfectum animal, & quidem primo actu, seu habitu, non secundo actu. Corpus autem est tantum materia animalis. & illud nec semen est, nec cadauer. hoc enim non recipit amplius animam, illud nondum habet instrumenta ad recipiendā illam: & materia non est ens absolutum, sed habens inclinationem, aut potentiam ad aliquod perfectum ens. Ac omnino sicut anima est primus animati corporis actus: ita corpus, ex quo & anima constituitur animal, est prima potentia, non secunda. Sunt enim duæ quoque potentia. Altera priuationem significat, & uocatur aliquando potentia remota: altera habitum, sed ociosum, & nondum efficacem, & hoc ratione magis quā re ipsa. Vt si homo dicatur potentia philosophus, non quod sciat philosophiam, & possit ea uti, quando uelit, sed quod possit eam discere: de prima potentia intelligendum est. Si uerō didicerit philosophiam, nec tamē utatur ea, seu philosophetur, ut cum dormit, uel aliud agit, aut alioqui nō uult ea uti: secunda potentia est philosophus, & propin-

quiore

quiore illa, quam dixi & habitum ociosum, & nondum
 efficacem. Hæc uocabula tamen non ita accipi uelim,
 quasi *ὑπερέχουσα* sit actio, seu perennis quædam motio
 potius, quàm forma & perfectio. Verùm hæc postea cla-
 rius & prolixius explanabo, ubi disputabo de Ciceronis
 expositione. Itaq; corpus organicum non est idem cum
 eo, quod uitam habet potentia. Sed organicum, est pri-
 ma potentia: Vitam habens potentia, id est animatū, se-
 cunda. Ita enim ego Aristotelem intelligo, ut faciat dif-
 ferentiam inter animam & uitam: sitque anima primus
 actus, secundus uita. Atque hoc est, quod contra Platonē
 dicit Aristoteles, animam non moueri, sed principium
 & causam esse motus: hoc est, potentiam, & uim quan-
 dam uitæ, non ipsam uitam: aut id quod efficit in corpo-
 re organico motum & sensum, non ipsum motū & sen-
 sum. Quòd autem, & quare sit immobilis anima, in pri-
 mo libro de Anima apud Aristotelem monstratur sa-
 tis euidenter. Multa sunt etiam de hac re à Macrobio
 annotata in Somnium Scipionis, ubi defenditur Plato-
 nis sententia contra Aristotelem, sed frigide, ut opinor.
 Testantur idem, quod nunc dixi, hæc etiam uerba Ari-
 stotelis: ἐστὶ ἡ ψυχὴ τὸ πρῶτον & σώματος αἰτία καὶ ἀρχή.
 Et addit, uariè causam dici animam: ὁμοίως δὲ ἡ ψυχὴ
 καὶ τὰς διηρημένους ἰσότητας ἔχει αἰτία. καὶ ὡς ὁ θὸν ἡ
 κίνησις αὐτῆς, τὸ δ' ἐνεκα, καὶ ὡς ἡ ἰσότης τὴν ἐν ψυχῇ σω-
 μάτων ἡ ψυχὴ αἰτία. Nihil itaque uult Aristoteles in
 hac definitione dicere aliud, quàm quòd anima sit prin-
 cipium animati corporis, id est, causa, cur physicum &
 organicum corpus sit animal: uel ipsum esse animal, aut
 essentiam animalis. Quàm autem sit appposita definitio,
 & bene physica, tum ordo partium, tum natura earum
 probat.

probat. A summo enim ad infimum descenditur, hoc est, proprium genus ponitur cum propria differentia. nec sunt audiendi, qui dicunt hanc definitionem tantum esse quandam descriptionem, seu expositionem uocabuli. Non enim potest aliter definiri, & non ideo non est uera definitio, quod non subijcit oculis rem, quæ nullo sensu potest comprehendi, æquæ ac aliarum essentialium formæ. Præterea prorsus idem significat definitio, quod significat id quod definitur, ita ut talis corporis forma præcisè sit anima, & anima talis corporis forma.

QVOMODO HAEC EXPOSITIO
conueniat cum Ciceronis ex-
positione.

Non ignoro, quantus uir Cicero fuerit: quantique sit faciendus non tantum ipse Cicero, uerum etiam omnis qui uerè Ciceronem uel amat, uel admiratur. Nihil enim unquam habuit Romanum Imperium potentissimum & maximum, doctius & facundius, nihil ueritatis amanti-
tius. Quare principio huius disputationis à nemine aliter existimari uelim, quàm ita me esse affectum erga hunc uirum, ut omnino debet homo literatus, & magnorum ingeniorum amator, admiratorque affectus esse: nec quicquam me hic dicturum esse studio detrahendi aliquid uel ipsi, uel ulli alij minima etià uirtute prædito. Odi enim, & ex animo odi calumniatores illos, qui ad hoc senatos putant, ut aliorum bene inuenta & dicta reprehendant & insectentur: idque faciāt aut odio ueritatis, quod & turpissimum est, & monstrosissimum in hominis natura, cum hoc animal sit magna ex parte ad querendam & diligendam ueritatem natum: aut gloriæ cupiditate,
ut uid

ut uideantur plus alijs sapere, neglecta prorsus, aut contempta ueritate: quæ cum sit omnibus rebus præferenda, utpote quæ nihil sit præstātius, nihil diuinius, nihil propius naturæ humanæ potissimam partem attingat, ab omnibus debet summo studio, cura, uigilantia quæri, expeti & coli. Quod etiam uetus poeta haud dubiè uidit. Nam dicit alicubi Menander: ἀεὶ ἀγῶνισθὲν ἐστὶ τὰ ληθῆν λέγειν ὅν τι παρ' ἡμῶν καὶ γὰρ. Quod cum ita sit, nō tantum isti in magno errore sunt, qui putant omnia sibi abiicienda esse, quæ à ueteribus sunt tradita: sed ij quoque, qui non modestia & reuerentia quadam adhibita, liberè ac synce-
rè dicunt, si quid ueteres minus bene docuerūt. Est enim notum, quòd nonnulli ex recentioribus pleraque ueterū rectè scripta, & à multis seculis approbata, nescio quā temeritate inducti, leuibus quibusdam rationibus euertere, ac planè, ut dicitur in prouerbio, Cornicum oculos configere conantur, nec pati possunt æquo animo se moneri à quoquam postea. Illos uerò quā maximè reprehendendos esse puto, & reuocandas disciplinas ad ueterum bonorum ac elegantium authorum præscripta, quantum fieri potest. Cur enim non potius ex Aristotele philosophiam discam, quā ex Cicerone? Cur nō potius ex Cicerone Latinam linguam, quā ex Pontano, aut Valla? Non quòd hos non legendos putem, sed quòd illos magis, & in eorum uestigijs manendum esse, quantum ueritatis & honesti ratio patitur. Quod si de uetustioribus illis temporibus dici potest, quāto magis de his nostris temporibus dici potest, in quibus uix per totam uitā assequi plerique possumus magno studio, ut pri-
scos scriptores intelligamus. Atq; utinam in hoc omnes magis incumberemus, ut ueteres authores illustrarētur,
& noti

et notifierent, quàm ut nos inclasceremus. Quòd quanti referat, nūc etiam arbitror doctis et bonis uiris manifestum esse, futurumque non multo post manifestius. Quanquam libertas illa de rebus cogitandi et patefaciendi, si quos inuenimus, ueterum errores, nobis nō adimmi debet. Nam rectè Vlysses apud Homerum:

ἔ μὲν γὰρ πάντες αὖτε θεοὶ χάριον ἅ δ' ἄνθρωποι.

Quocirca non puto ualde rogādos esse honestos uiros, ut mihi ignoscant, si quædam tum discendi, tum docendi causa dixero contra Ciceronem, aut alios etiam, siue nixus aliquibus bonis rationibus, siue studio retinendæ ueræ et genuinæ Aristotelis sententiæ: præsertim cū et subtilis atque obscurus in hac disputatione sit Aristoteles: et ego uerè hoc possim dicere, quæ scribo, adhuc illa mihi pro ueris, aut certè uerisimilioribus uideri, quàm ea quæ uel à Cicerone, uel ab eius defensoribus sunt de hac re scripta. Sed quid me excuso tam anxie, cū ipse quoque Cicero dicat, reprehendi adeò non sibi molestum esse, ut sit etiam gratum? Si omnino tamē aliqui non poterunt mihi ueniam dare, uel quia non satis modestus fui, uel etiam quòd non meritò sententiam Ciceronis uidebor improbauisse, non graue mihi erit, cum multis alijs hanc inuidiam sustinere. Si uerò et erratum à me fuerit, nec defendam errorem contentiosè, et hic sanè labor atque conatus mihi perierit. Sunt itaque hæc uerba Ciceronis de hac re, et extant in primo lib. Tuscu. Quæstion. Quintum genus adhibet uacans nomine, et sic ipsum animum ψυχὴν appellat nouo nomine, quasi quandam continuatam motionem, et perennem. De Aristotele autem loquitur, et putat eū sensisse, quòd anima sit ex quinto elemento, quod Aristote

stoteles alicubi appellat proportionale stellarum elemento. ac in tali corpore collocat principia omnium animarum (sic enim ibi loquitur) sed ita ut mentis principium separari possit, non possit reliquarum principium: mentemque solam diuinam ponit expresse, ac sine dubitatione, ut in tota fere hac disputatione facit. Non tamen ideo sentendum est, Aristoteli putasse, quod anima sit immortalis, eo modo praesertim quo nos credimus, aut Platonici putant immortalem esse, cum de ui tantum & potentia loquatur, quae non sit actu in corpore mortuo, sed euanescat in indiuiduo: maneatque tantum in specie, ac in corporibus caelestibus, à quibus omnium inferiorum est motus principium. Et hoc uidetur esse, quod in tertio de Anima dicit de intellectu agente & patiente, quod alter sit immortalis, alter mortalis: & alibi, quod species nec generetur, nec corrumpatur. Cicero, & plerique alij hunc locum, & illum 2. lib. de Gen. animal. intellexerunt de materia: decepti, opinor, Platonice disputationibus. Et hoc est quod scribitur in 1. de Diuin. his uerbis: Quorum amborum generum ratio est, qua Cratippus noster uti solet, animos hominum ex parte extrinsecus esse tractos, & haustos. Ex quo intelligitur, esse extra diuinum animum, manus unde ducatur: humani autem animi eam partem, quae sensum, quae motum, quae appetitum habeat, non esse ab actione corporis seiugatam. quae autem pars animi rationis atque intelligentiae sit particeps, eam tum maxime uigere, cum plurimum absit à corpore. Haec uidetur ex Aristotele sumpta, qui dicit inter cetera illic, λέγεται αὖ τὸν νοῦν μόνον ὑπερᾶν ἑπερισσεύειν. Praeterea definitio animae apud Aristotelem est generalis, & pertinet quoque

ad pecudum animas. Hæ autem ab omnibus iudicantur mortalitati esse obnoxia. Quare anima hominis etiam, quatenus sentit, mouetur, afficitur, & intelligit secundum potentiam: corrumpitur, secundum hanc philosophiam. Quod autem anima, prout est forma animati corporis, hoc est præcipua pars hominis, sit immortalis secundum Aristotelem, declarant hæc eius uerba: εἰσὶν ἡ καὶ τὰ τῆς ψυχῆς πάθη πάντα εἶναι μετὰ σώματος, δύμος, πρῶτον, φόβος, ἔλεος, θάρσος, ἔτι χρεῶν, καὶ τὸ φιλεῖν τε, καὶ μισεῖν. Ne quis autem putet, hic πάθος non significare idem quod δύναμις, aut potentias tantum esse à corpore inseparabiles, non etiam animam, cuius sunt potentia: legendus est ille totus locus, ubi & sensus dicitur πάθος, & anima cōparatur recto, & huius accidentibus potentia: cuiusmodi est, rectum tangere sphaeram in puncto. Sicut enim rectum, etiamsi habet suas affectiones & differentias, tamen, ἀχώριστον est, id est, non potest absq; corpore existere, cum non sit substantia, ita etiā anima est tantum in corpore organico physico, uitā habēte potētia, quam habet sua quædam πάθη, & δυνάμεις, nec potest nisi in animali esse: atq; corrupto animali, & ipsa corrūpitur, sicut aliæ formæ. Ostēditur etiā ibi, quare affectiones, seu potentia sint tantū in corpore, aut materia, ac tandem his claris uerbis concludendo idē affirmatur: δῆλον, ὅτι καὶ τὰ πάθη λόγοι ἐνυλοὶ εἰσιν. Idem eleganter his uersibus Lucretius docuit:

Denique in æthere non arbor, non æquore in alto

Nubes esse queunt, nec pisces uiuere in aruis.

Nec cruor in lignis, nec saxis succus inesse,

Certum ac dispositum est, ubi quicquam cre,cat & insit.

Sic

Sic animi natura nequit sine corpore oriri
Sola, neque à nervis & sanguine longius esse.

Et paulo post:

Quippe etenim mortale aeterno iungere, & unà
Consentire putare, & fungi mutua posse,
Desipere est. quid enim diuersius esse putandum est?

Hæc est, ut ego existimo, uera & certa philosophi
sententia: cum qua non conuenire per omnia Ciceronis
uerba, nemini uidere difficile est. Cum autem ad defini-
tionem hic uelut aditus tantum sit, in qua multo plus est
& subtilitatis & obscuritatis, quàm in superioribus, non
adeò dissimile est uero, eum etiam in definitione lapsum
esse. Et hæc quidem hætenus. nunc ad ipsam definitio-
nem ueniamus, in qua tantum hoc erit probandum, &
ἐντελέχεια rectius in Aristotele scribi, quàm ὁρμηλία:
nec esse animam continuatam motionem, imò ne motio-
nem quidem esse. Et primùm quidem, quæ illa est perti-
nacia, perpetuò pugnare pro dictione ὁρμηλία, cum
ἐντελέχεια in Ciceronis etiam codicibus, & quidem ca-
stigatissimis inueniatur scriptum: & tam illa, quàm hæc
sit noua dictio, ac usurpant utramque Græci recentio-
res authores? Hesychius exponit hanc dictionem uoce
ὑπεργεία. sicut etiam in Aristotele altera pro altera po-
nitur. Suidas etiam est in hac sententia, & hæc sunt eius
uerba: ἐντελέχεια ἡ τελειότης, καὶ τὸ εἶδος τῆς ὑποκειμένης
ταύτης τοῦ εἶδους τὸ ἐπιγινώσκον ἐκ τῆς τοιαύτης συνθέσεως,
τῶν στοιχείων τῆς οὐλῆς. Et addit, compositam esse dictio-
nem ab ἐν, & τέλος, & συνέχον. Sed quid in colligendis
authoribus laboro, cum uix ulli Græci aliter de hoc loco
Aristotelis, & de ipsa dictione iudicauerint? Et tamen
homines pauci, & latini, aut uix etiam latini (intelligunt

candidi, quid uelim) tanquam pro aris & focis, pro sua opinione dimicant in peregrino autore. Deinde hoc quoque constat, Aristotelem in talibus disputationibus non facere discrimen inter uocabula ἐνέργεια, ἐντελέχεια, μόρφη, εἶδος, λόγος: & uocabulum ἐντελέχειας melius conuenire cum reliquis tribus, quam ἐνδελεχείας. Præterea motus definitio Ciceroni uel maxime refragatur. Est enim motus actus entis potentia, hoc est actus imperfectus, ut ipse Aristoteles exponit. Anima autem est actus perfectus, aut ipsa potius perfectio rei. Non est hæc contrarietas? Sed fingunt mihi modum substantialem. Hic uero est Chimera quædam, & Aristoteli ignotus: nisi alterum significant progressionem ad substantiam, aut operationem, quæ oritur ex substantia: alterum progressionem ad accidens, uel operationem, quæ inde nascitur. quod tamen non faciunt, & facerent improprie, si facerent. Ostendimus etiam supra, quod Aristoteles immobilem faciat animam, contra Platonem, cuius sententiam uerè pro Aristotelis sententia in hac parte amplexus est Cicero: & tamen Aristoteli eam tribuit, cum toto cælo distent inter se illorum philosophorum sententiæ: quod ad motum præsertim attinet. Nec puto aliquem dubitare de eo quod dixi, Aristotelem sentire, quod anima non moueatur: cum hoc uel ex Macrobio appareat. Ac sunt sanè de ista re hæc uerba Aristotelis: ὥστε ὃ τὸ κινουµένον, καὶ τὸ κινῶν, ἢ ψυχὴ, ἀλλὰ τὸ κινουµένον. Sic enim concludit illam disputationem contra Platonem. Sunt etiam aliæ duæ probatiuncule rhetoricæ magis & probabiles quàm philosophicæ & firmæ, quibus nituntur quidam Aristotelem in suam sententiam pertrahere, ac defendere Ciceronem. Altera est

est admodum imbecillis. Dicunt enim, rationem, aut usum quendam sermonis hoc requirere propemodum, ut legatur in Arist. ζῷον τελέχεια, quod hæc uox usitata sit: ζῷον τελέχεια nouum esse uocabulum, & inusitatum. Nos autem supra indicauimus, quod ambæ dictiones sint pariter nouæ. Et quidem contra se hic ipsum Ciceronem habent, qui dicit, nouo nomine animum ζῷον τελέχειαν Aristotelem appellare. quia ipsi contendunt ibi, sic scribi debere hanc dictionem per α, non per τ. Altera probatio est paulo speciosior, non minus tamen infirma, ut opinor. Nam cum dicunt, Aristotelem uoluisse formam animalium separare ab aliarum rerum formis hoc uocabulo, ac propterea nusquam reperiri, hanc appellationem reliquarum rerum formis tribui ab hoc authore, falsum est. Nusquam enim hoc dicit ille philosophus, quod uelit discernere sic inter se formas animatorum, & inanimatorum corporum. & sunt loca in Aristotele, ubi generaliter hæc uox usurpatur pro quibuslibet formis, ut in principio secundi libri: λέγομεν δὲ ζῷον τὸ γένος τῶν ὄντων τὴν ἰδίαν, τὰ αὐτῆς ἢ τὸ μὲν ὡς ὕλην, ὃ κατ' αὐτὸ μὲν ἔστι τόδε τι. ἕτερον ἢ μορφὴν, καὶ εἶδος, καὶ ἢν λέγεται τόδε τι. καὶ τρίτον τὸ ἐκ τῶν. ἐστὶ ἢ ἡ μὲν ὕλη διώαμις, τὸ ἢ εἶδος ζῷον τελέχεια. Et aliquanto post τὸ γὰρ εἶναι, καὶ τὸ εἶναι, ἐπεὶ πλεοναχῶς λέγεται τὸ, κυρίως ἢ ζῷον τελέχεια ἔστι. Item in eodem libro, ἔτι ἢ τῶν διωάμεν ὄντος λόγος ἢ ζῷον τελέχεια. Sed ne sint hi loci alicubi suspecti, quod sunt ex hac disputatione de anima desumpti (quanquam eruditi & modesti non possunt ea in dubium uocare) sic dicit in secundo libro περὶ ἀρχῶν ἐκαστον γὰρ τότε λέγεται, ὅταν ζῷον τελέχεια ἡμᾶλλον, ἢ ὅταν διωάμεν. In tertio libro eiusdem operis, non tantum

generaliter utitur hac uoce Aristoteles, sed applicat eam etiam ad omnia predicamenta. Sic enim ait: ἐστὶ δὲ τι τὸ μὲν ὑπερτέλειαν μόνον, τὸ δὲ δύναμει. καὶ ὑπερτέλειαν τὸ μὲν τόδε τι, τὸ δὲ τὸσόν τι, τὸ δὲ τοίονδε. καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τῶν τῶν ἐν τοῖς κατηγορηματικῶν ὁμοίως. Cui non satis dilucidè uidentur hæc uerba Aristotelis, loqui generaliter de uoce ὑπερτέλειαν? Plenum est opus primæ philosophiæ locis, in quibus hoc uocabulum sic usurpatur: ut interim de alijs taceam. Necesse est magno morbo animi laborare, qui contrà audebit dicere. Non enim puto quenquam fore tam iniquum & impudentem, ut distinguat hæc, & dicat, alibi legendum esse ὑποτέλειαν, alibi ὑπερτέλειαν. Quanquam mihi non tam est disputatio de uoce, quàm de ipsa re: & hac concessa, non uellem esse ualde in uocabulo difficilis: ita tamen, ut quemadmodum de uoce ὑπέγεια potest dici, per similitudinem ferè quandam ὑπερτέλειαν uocetur forma. Hæc ferè habui, quæ tractarem de hac quæstione. id quæ puto me fecisse neque acerbè, neque immodestè, sine conuicijs, & citra ullius iniuriam, aut contumeliam.

Cùm hæc perscripsissem, & dictauissem auditoribus, ut est mos in hac schola, putabam ita me ueram & genuinam Aristotelis sententiam patefecisse, ac ita cùm nostram expositionem confirmasse, tum infirmasse contrariam, ut nemo uel iniquus in posterum esset mihi facturus negotium: præsertim cum plerisque ingeniosis, & candidis, & legentibus atque considerantibus attentius Aristotelem (id quod est omnino faciendum, si quis uolet eum legere cum aliquo fructu: & longe aliud est philosophia Ciceronis, aut similium, quàm huius authoris) uiderem, & certò scirem, hanc meam operam & senten-

sententiam probari. sed apud eos qui diuersum iudicant, adeo nihil effeci, ut nihil de sua sententia concessuri esse uideantur, idque non obscure præ se ferant. Quod mihi non tam displicet, quam uidetur mirum: cum tantum absit, ut meam sententiam confutauerint, ut etiam alicubi secum pugnent ipsi, aut certe male sibi constent. Sed aurum, & opes, & rura, frequens donabit amicus: Qui uelit ingemo cedere, rarus erit, inquit Martialis. Nec sanè laudandi sunt, qui à semel imbibita sententia facile, & sine tanquam ui quadam rationum & argumentorum patiuntur se abduci, & in eo uelut de possessione sua mentem deturbari. Contra propositum animi tamen, & certam eius inductionem contendere de opinione aliqua, neminem debere iudico, præsertim Christianum: quibus mentiri, & falsum dicere, seuerè prohibitum est. Ex horum numero & nos sumus, Deo gratia. Quocirca, sicut me scio, quantumuis bene perceptarum opinionum sim tenax, nihil docere, nisi quod mihi uidetur aut uerissimum, aut ueritati similem: ita spero illos facere, quibus cum est mihi controuersia, certè neutros decet aliter facere. Ac facillimum est labi, errare, ac decipi in rebus tam subtilibus, & ex intima philosophia depromptis: maximè si quis uel non expendat omnia diligentissimè, uel sit alijs studijs & curis magis occupatus. Cum itaque nondum satis mea de uocabulo *ὑπελεχέας*, & Ciceronis interpretatione sententia firmata uideatur, age repetamus rem paulò altius: & conemur omnes huc pertrahere, ut sentiant, quod est haud dubiè consentaneum rationi, & Aristotelis disputationi. Res est leuicula propemodum, si utilitatem spectes:

& nulla hic uel publica, uel priuata res, nulla religio
 periclitatur. Constantiæ tamen, & probitatis est, cum
 in hoc docendi curriculo uerser, defendere, quod semel
 honestè, & cum laude, ut puto, sentire & docere alios
 incoepi. Ac initio quidem non admodum hoc iactò, etsi
 pulchrè possem, quod præter plurimos uetustiores,
 horum temporum in omni reconditiore doctrina exer-
 citatissimi uiri, Guilielmus Budæus, & Ioannes Vi-
 ues, alter ex professo & edito hac de re scripto, alter
 obscurius tantum (quod mihi adhuc notum sit) ὡς τε-
 λέχειαν scribendum esse iudicant: ut omittam hic Her-
 molaum, paulò antè lumen Italiæ: nec faciam studiorum
 collationem, quod æquè possem, ac ita, ut uel hoc uno
 argumento non obstinatus lector persuasus, ad nos tran-
 saret. Deinde iterum uelim, atque iterum considerari
 definitionem animæ, præsertim quod ibi dicitur, Actus
 primus anima: & sequitur, Vitam habentis poten-
 tia. quæ uerba non, ut uoluit Themistius, ociose, aut
 per tantologiam (quid enim aliud esset in breui descri-
 ptione, qualis est definitio, maxime in re tanta, &
 tam seria?) ponuntur, sed uim quandam peculiarem
 habent: ac plus omnino significant, quàm præcedentia
 proximè, physici organici. Nam actus, id est, forma cor-
 poris physici organici alius est, quàm nunc animati: si-
 cut alia forma cadaueris est, quàm uiui corporis: & alia
 seminis, alia plantæ, uel animantis: item ligni est alia,
 quàm lecti, aut mensæ, alia uaporis, alia pluuiæ. Sed cor-
 pus nunc formatum à natura, ut recipiat animam non-
 dum tamen habens eam, est animantis materia sine for-
 ma. Vbi autem accesserit anima, perfectum est animans,
 etiam si

etiamsi non habeat uitam: id est, actiones & operationes, quæ oriuntur ex anima, tanquam ex fonte & principio, adeoque illa cōtinuata & perennis motio, de qua Cicero meminit, hoc est, actus secundus. Cur obsecro Aristoteles posuisset in definitione, actus primus, & animā dixisset immobilem esse: nisi uoluisset hanc agitationem & seu uitam, seu *ψυχὴν*, & uelut usum quendam aut secundum actum ab illo priore secernere? Quod autem uoluerit animam esse immobilem, satis uel ex Macrobio constat. Quanquam is hoc sumpsit ex Aristotelis primo libro de Anima, ubi prolixè disputatur contra Platonem, sicut Macrobius ex Platoniorum scriptis acriter impugnat Aristotelem: ac ut sibi quidem uidetur, euerit eius sententiam. Quanquā mihi contra uidetur longè errare: nec esset difficile mihi, si opus esset, hoc ostēdere. Profectò solum hoc argumentum, si nullum aliud esset, cogeret me sentire, quod Aristotelis huic disputationi uox *ὑπερέχου* magis conueniat, quàm *ὑποτέχου*: imò illam conuenire, hanc non conuenire. atque Ciceronem aut lapsum esse memoria, quod hominibus facile accidit (nō enim Deus fuit) & Aristoteli tribuisse, quod fuerit tribuendum Platoni, & Platoni, quod Aristoteli: aut aliud habuisse opus Aristotelis, quàm nostrū est, ex quo illa sumpserit, ut quidam suspicantur. Quanquam in re tanta non puto hunc uirum fuisse tam uarium & inconstantem, ut sibi esset planè contrarius. In secundo libro quidem de Gen. ani. dicit, animæ potentias habere naturam quandam diuiniore corporis, quàm sint elementa, hoc est stellarum, aut potius in corporibus elemēto stellarum proportionalibus existere. Ad quem locum propemodum opinor Ciceronem respexisse. Verū nihil

hoc ei patrocinator in hoc errore, & non utitur ibi philosophus Entelechia uocabulo. Nec propterea flagellamus Ciceronem: aut si hoc est flagellare, quando aliquid uerè, aut iustis de causis reprehendimus, quare non etià hanc notam impingunt ijs, qui multos locos ex Cicero ne collegerunt, in quibus illum errasse declarant & probant? Aut quare sibi tantopere indulgent, ut iam Platonem, iam Aristotelem, iam ipsum quoque Ciceronem, ut alios multos non recitem: & sepe quidem, aliquando manifestè, aliquando latenter insectentur, obiurgèt, reprehendant: & nihil minus tamen uideri uelint, quàm eos flagellare? Multo rectius ita facimus, quàm, si aut aliquid contra iudicium animi nostri, aut quod non bene meditatam & expensum à nobis esset, ideòque incertum, assereremus: quæcūque nos caussa, ut ita faceremus, impelleret. Ciceronē tantifacio, quāti quisquam alius, etià eorum qui uideri uolūt eum facere maximi. Verum hæc omitto: & his ita explicatis, uenio nunc ad illorum argumenta, quæ paucis, ut institui, confutabo liberè, & sine maleuolentia. Et ut hinc ordiar, consideret candidus lector, quomodo intelligendum sit, quod dicitur. Quo uiuens sit tale, esse agitationem continuam, seu uitam. Si enim uerba (tale esse) formam hic, & potissimam essentiae partem significant, eaque potentia principium & causa uitæ est, & agitationis, quomodo possit esse uita & agitatio, non uideo: cum sit contra totam philosophiā, idem esse causam & effectum, potentiam, & actum, principium, & ortum ex principio respectu eiusdem. Sin de uita & operationibus, & potentijs in actu constitutis, non poterit anima esse immobilis, quod manifestè Aristoteles defendit. Sicut enim in mundo hic philosophus docet

docet primum, mouēs esse quoddam immobile: ita in ho-
 minis essentia, qui est, ut ipse quoque uocat, uelut *μικρο-*
κοσμος, hoc est paruus mundus, primus actus, seu *πρῶτος*
ἀκίνητος est immobilis, cum sit motus principium, & prin-
 cipium in motu sit immobile, quod alioqui esset princi-
 pio prius, & fieret in immensum progressio, quæ nulla
 doctrina comprehenditur. Quapropter uita & anima
 sunt res diuersæ, altera est principium, altera quod ori-
 tur ex principio: altera primus actus, altera secundus.
 Quod autem ita sit, ambæ definitiones apud Aristotele
 ostendunt. Est enim anima primus actus corporis phy-
 sici organici. Et quo sentimus, mouemur, & intelligi-
 mus primò. Hoc autem nihil aliud est, quàm dicere ani-
 mam esse non uitam, nō agitationem, aut motū, sed prin-
 cipium agitationis & motus, quod est immobile. Demō-
 strat idem aperte inter alia his etiam uerbis Aristote-
 les in primo de Anima: τὸ πρῶτον αἰτία τῶν ἐν αὐτῷ ὄντων ἢ ὄντων,
 τὸ δὲ ψυχή τοῖς ζῴσι τὸ εἶναι ἐστὶν, αἰτία δὲ καὶ ἀρχὴ τοῦ-
 τῶν ἢ ψυχῆ. Id est: Causa enim omnibus, ut sint, est essen-
 tia: uiuentibus autem, uiuere est esse: sed horum causa &
 principium est anima. Quid his uerbis est manifestius?
 quid simplicius? Sed ita, inquit aliquis, anima nō est per-
 fecta forma animantis, cum animās esse corpus sit phy-
 sicum, organicum, uita præditum, & quod assidue mo-
 ueatur & agitetur. Sed audis contra Aristotelem, qui
 dicit, animam esse actum primum corporis physici or-
 ganici, uitam habentis potentia, non iam uiuens. Quid
 autem hoc doctrinæ? Dicam tibi, & intelliges, si non
 oscitanter auscultabis. Quanquam idem antea quoq; est
 tractatum, planius tamen id nunc aliquanto fortasse fa-
 ciam. Vult Aristoteles, non tantum eius quod est actu
 πρῶτος

ὡς τελέχων esse, uerum etiā eius quod est potentia. Pro-
 pterea dixit etiam in definitione, Vitam habentis potē-
 tia. quod clarē, ut potest, ac requirebant illa tempora,
 uel potius materia, docet in principio secundi libri de
 Anima. Quid enim aliud sibi uolunt hęc eius uerba
 ὅτι μὲν οὐκ ὡς τελέχων τίς ἐστι, καὶ λόγῳ τὸ δυνάμει
 ἔχοντι τοιοῦτον εἶναι, φανερὸν ὅτι τοῦ τῶν quæ sunt eius
 loci conclusio. Quid aliud sibi uult exemplum præcedēs
 in ipsa disputatione, ubi dicit: ἐπεὶ ὃ ὧ ζῶμεν, καὶ αἰσθα-
 νόμεθα, διχῶς λέγεται, καθάπερ ὃ πιστάμεθα. τοῦ τῶν δὲ
 λέγομεν τὸ μὲν ἐπιστήμῳ, τὸ δὲ ψυχῇ. ἐκἀτέρῳ γὰρ τοῦ-
 τῶν φανερὸν ἐπίσταται. ὁμοίως δὲ καὶ ὃ ὑγιαίνομεν, τὸ μὲν
 ὑγίει, τὸ δὲ μορίῳ τινὶ τὸ σῶματι, ἢ καὶ ὅλῳ. τοῦ τῶν δὲ
 ἢ μὲν ἐπιστήμη, καὶ ὑγίει μορφῇ, καὶ εἰδός τι, καὶ λόγῳ, καὶ
 οἷον φανεργὰ τὸ δεικνύον, ἢ μὲν ἐπιστημονικῶς, ἢ δὲ ὑγια-
 στικῶς. Δοκεῖ γὰρ ὡς τῶν πάσχοι, καὶ διατίθεμεν ἢ τὸ ποιη-
 τικῶν εἶναι φανεργὰ. ἢ ψυχῇ δὲ τοῦτο, ὃ ζῶμεν, καὶ αἰσθανό-
 μεθα, καὶ διανοοῦμεθα πρῶτως. Hęc uerba sunt plana,
 et expressē docent, quod dixi, modò attentē legantur.
 Quod certē faciendum est ferē in omnibus talibus dispu-
 tationibus apud hunc authorem. His ita constitutis, o-
 mnia corruunt sua sponte, quæ ab altera parte adferun-
 tur. Quanquam aliquando tantum non concedunt in
 hanc sententiam. Quid enim aliud est dicere, quòd Ari-
 stoteles causam et fontem huius agitationis ipsam ani-
 mantis formam esse senserit, aut omnino principium et
 causam huius motionis quærere: idq; statuere, rem esse
 talem: quàm separare agitationē à suo principio, causa,
 et forma? Iam autem cum anima sit illa forma, etiam
 ipsorum testimonio, quis non uidet, aut secum illos pu-
 gnare, et confundere causam cum effectu: aut re ipsa
 nobiscum facere, uerbis tantum à nobis discrepare? Sed
 uerē

uerè confundunt agitationē cum origine sua, quam Aristoteles dicit immobilem esse, & ἡρετέχων πρῶτον. statim enim relabuntur ad suam sententiam. & acriter contendunt, animam esse illam agitationem, qua bos, & alia animantes sint tales, non principium agitationis. Laudant interim Aristotelem, & eius sapientiam, quod ita res distinxerit in materias & formas, cum potius totis uiribus eum oppugnent. Apud me certè nullum est dubium, quin procul absint ab illius sententia. Nec est uerum, quod addunt, ab Aristotele generaliter in alijs rebus perfectionem, seu exedificationem formam esse appellatam, in uiuētibus uerò specialiter ἡρετέχων: quasi uerò anima sit agitatio, & non principium agitationis, ac non sit in alijs etiam essentijs motus quidam præter hoc quod sunt: & quanquam hic ab illo nascatur, non tamen idem sint ambo, sed longissimè inter se distent, ratione & natura. Proferant mihi unum locū, in quo Aristoteles apertè faciat hoc discrimen, aut potius ubi non uocabulum ἡρετέχων pro qualibet forma & actu usurpet: & cedam. Sed nō facient: facturi hoc prius haud dubiè, si potuissent. Ego uerò contrà & protuli suprā multos, & plures possem proferre, si res non esset clarissima. Quid enim aliud sibi uult statim initio secundi libri de Anima, cum dicit: Dicimus itaque unumquodque genus eorum, quæ sunt, substantiam: huius uerò aliud, ut materiam, quod quidem per se non est hoc aliquid: aliud formam, & speciem, qua iam dicitur hoc aliquid: & tertium, quod ex istis constat. Est autem materia quidem potentia, forma uerò entelechia, id est, ut commodè Vatablus uertit, actus atque perfectio. Quis audet hæc uerba oppugnare, ac aliter exponere, quàm generaliter de omni ente, &

ente, & quidē in huius ipsius tractatiouis de anima vestibulo? Ego profectō nō possem hoc facere cum aliqua fronte, aut temeritate. Nescio quid alij sint facturi. Fortasse quiduis ex quouis poterunt educere, ita ut Anaxagoras conatus est. Præterea, si anima est agitatio, qua uiuens est tale: non iam potentia uitæ est anima, sed ipsa uita. Quare igitur philosophus, animæ partes uocat *διωάμεν*? quare *ἰσχυρὸν*, & non *ἰσχυρὸν*? quare *ἀσθενὲς*? & non *ἀσθενὲς*: *διανοητικὸν*, & non *διάνοιαν*, aut *νόησιν*? Sic de reliquis. Et hoc, si uiuens, accipiatur pro animato, sicut illi accipiunt: quod tamen fit improprie, atque confunditur ita primus actus cum secundo. Nam alioqui facile, si loquantur proprie, possum concedere, agitationem esse, qua uiuens sit tale, hoc est uiuens. Iam uiuens & animatum sunt diuersa: alterū causa, alterum effectus: alterum potentia, alterum actus, eo modo ut est antea disputatum. Huc etiam faciunt hæc uerba Aristotelis, quibus ipsi tamen utuntur ad confirmandū suum errorem: Sicut oculus constat ex corpore oculi, & uisu, ita animal constat ex corpore & anima. Est enim uisus potentia quædam uisionis, non ipsa uisio: nihilominus tamen actus quidā oculi, seu essentia, seu perfectio, seu forma eius. Facit enim ibi differentiam Aristoteles, inter uisum & uisionem, sicut postea inter scientiam & scire ipsum, ut est prius annotatum. Sed ascribamus etiā hunc locum integrum. *ὥς μὲν οὖν ἡ τμήσις, καὶ ἡ ὁρασις, ἔτι καὶ ἡ ἐργασίη ἐντελέχεια. ὥς ἡ ὁψις, καὶ ἡ δύναμις τῶν ὀργάνων, ἡ ψυχὴ. τὸ δὲ σῶμα τὸ διωάμεν ὅρ. ἀλλ' ὡς οὖν ὁ ὀφθαλμὸς ἡ κόρη, καὶ ἡ ὁψις, καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα τὸ ζῶον. Sic est locus citandus, non mutilatus, ac integer sanè patrocinator nobis, non illis: quod facile intelligēt, ad sue*

adsuefacti nonnihil ad has disputationes, atq; ad lectionem Aristotelicam. Significat enim duplicem actum esse: primum, qui etiam potentia dicitur: & secundum, qui est effectus primi. Secundi ponit exempla, sectionem, uisionem, & uigilias. primi, uisum, aut potentiam instrumenti, hoc est oculi, & animam. Et quemadmodum se habet sectio, aut uisio ad uigilias: ita habet se anima ad uisum, & oculi potentiam, quæ idem sunt. Nunc uigiliae sunt uelut totius corporis actus ille posterior, cum uisio sit partis actus. Ergo sicut uisus, seu oculi potentia partis est actus prior, & principium uitæ: ita anima totius corporis, quod ex uarijs instrumentis constat, est prior actus. Quid potest dici expressius, quid simplicius, quid etiam uerius? Nec propterea uisus debet esse corpusculum, ut frustra metuunt. Non etiam ideo fingimus, aut uolumus, animam ita mouere corpus, ut nauta mouet nauem. Quamquam ab hac sententia non ualde abhorret Aristoteles, cum dicit, ἐτι ἡ ἀδυνατοῦ, ἢ ὅπως ἔντελέχεια τὸ σῶμα. & ἡ ψυχὴ ὡς ὁρῶν πλοῦτος πλοῖς. Ego quidem non uerto ἔντελέχειαν actum intus perficientem, nec sum istarum rerum tam rudis ut hoc faciam. Quamquam si retineretur sententia, condonari posset error uocabuli. Si uero conceditur, ut ego sane censeo faciendum esse, hanc uocem ab ἔντελής & ἔχω deriuatam esse, non uideo, quomodo continuitas, & assiduitas in motu possit admodum hic quadrare, cum de actu primo hoc dicere non sit usitatum: & non sit hæc motio perennis & continua, sed non raro interruptatur quiete: & quidem, quod ad precipuas animæ partes attinet. Statuamus itaque sic in hoc loco dictam esse formam, quod sit perfectior quædam essentiarum pars, quam materia. & hoc est ingenuum, simplex & consent

sentiens cum reliqua philosophia Peripatetica. Nec ad aliquam uocabuli agitationis expositionem confugient, cum addatur, perennis & continua: & non sit obscurū, ad quid pertineat perennitas aut continuitas. Porro quod sit uox noua, Cicero clarè dicit: nec puto fuisse hoc dicturum Ciceronem, si putasset nouam esse tantum translatione, nō reuera nouam, & in hac lingua prorsus inauditam antea, & inusitatam: cum de re tanta scriberet, ac pertinente ad tantum philosophum, quem ipse quoque maximi semper fecit. ne dicam, non inueniri eā apud illos Græcos authores, qui fuerunt ante Aristotelem: quod mihi quidem constet. Aut proferat exemplum, qui contendit uocem esse ueterem, aut illo tempore in usu fuisse. Dicunt etiam, quod hanc uocem Aristoteles quæsiuerit, ac sumpserit, cum uellet motum significare ad exprimendam agitationem, qua forma adquiritur. Hoc uerò est lōgius aberrare. Cicero dicit, inuentum esse uocabulum ab Aristotele, ut significaret animam ex quinta natura, seu genere principiorū esse: id est, ex cœlestium corporum natura, cui desit nomen. & hi dicunt, quod ad significandum motum, uel agitationem illam, de qua docetur in tertio Physicorum, sit quæsitū, & usurpatum? Aut quomodo consentiunt, quod dicunt, primò ad significandam præstantiam formarum, quæ sunt in uiuentium corporibus introductum esse uocabulum, nunc uerò generaliter ad significandum motum? Sed nihil aliud, aiunt, significat uox in tertio Physicorum, nisi continuam agitationem. Audio. Verum non potuit Aristoteles aliter commodè motum definire, quanquam subabsurdum erat: sicut ipse in eo loco uidetur conqueri. Commiscentur enim ibi entis uox, & quietis:

quietis: hoc est, absoluti operis natura, & agitationis, quæ est ipsa operis effectio: & tamen ὡτελέχεια non tam ibi significat agitationem, seu operis inchoationem & effectioem, quàm opus ipsum, hoc est, ens non perfectum quidem, sed quod nunc fit. Vult hoc dicere proculdubio Aristoteles, cum definit motum, quòd sit essentia quædam eius quod est potentia, non eius agitatio, seu mutatio. Nam alioqui motus esset agitationis agitatio, quod est absurdum. Et hoc est, quod in altera definitione motus dicit, quòd sit actus imperfectus: hoc est, eius quod non est actu, sed potentia, actus, id est, essentia quædam. Est quidem motus agitatio quædam, sed hæc agitatio non est propriè ὡτελέχεια, seu ὡεργεια, id est, esse aliquod: sed cum sit eius, quod non est, nisi potentia, id est, mobilis, imperfectum est eius esse. Multo minus ὡτελέχεια est hic motus, aut agitatio: quod illi uolunt, sed ineptissimè, ac afficiunt Aristotelem, tantum uirum, non leui iniuria, quòd hunc sensum eius disputationi asfingunt: ac interim flagellant eum grauius & iniustius, quàm nos Ciceronem: qui tamen haud dubiè non cupit hoc modo se defendi: ac si uiueret, nihil dubito, quin esset mutaturus potius sententiam, quàm ita se defenderet. Etsi fuit in hac re alioqui plus quàm facilis, etiam ex professione: Tantum abest, ut se flagellatum conquereretur. Ausim deierare, si res postularet, & uelut iudex iuratus hanc sententiam dicere, de his Aristotelis disputationibus. Totus locus de motu in principio tertij Physicorum, ex diametro pugnat cum his defensoribus Ciceronis: & non possum satis mirari, quid cogitauerint, cum hæc uellent affirmare, & tam constanter docere. Cadam hac tota caussa, & amittam hanc uelut litem,

nisi hac in re præsertim, crasse est ab eis erratum: nec debet mihi obesse, quod est in Homero *σιῶτε δὲ ἐρχο-
μεῖω*. Res ipsa consideretur, & ut ille dicit, ponderen-
tur sententiæ, non numerentur. Non reprehendo ualde
expositionem Themistij. Pueris enim ita res per quan-
dam periphrasin declarari solet: nec habet aliquod in-
commodum, nisi quis uelit dicere, non itionem esse ad
formam simpliciter, sed ad perfectionem formæ: pro-
pterea quod subinde aliquid à principio motus accedit
formæ, nisi qui fundamentum posuit, nihil uideri debeat
fecisse, quod ad formam pertineat. Et tamen Themistius
nihil contra nos facit. Non enim sequitur, Motus est itio
ad formam: ergo *ὑπερέχεια* est motus, uel agitatio.
æquè ac non sequitur, Motus est *ὀυτελέχεια* quædam,
ergo *ὑπερέχειας* est motus, uel agitatio. Non enim est
conuersio simplex inter hæc duo, sicut Dialectici lo-
quuntur, cum *ὑπερέχειας* uox hic ponatur improprie,
sicut est indicatum. Contra sequitur, Motus non est om-
nino nullum ens, ergo motus est quædam *ὑπερέχεια*.
Quod autem hæc uox in definitione motus improprie
sumatur, clarè ostendit Aristoteles, cum ait: *ἢ τε κίνησις
ὑέργεια μὲν τις εἶναι δλονεῖ, ἀτελής ἦ, αἰτιον δὲ ὅτι ἀτελής
τὸ διασπῶν, ὃ ἐστὶν ὑέργεια κίνησις, καὶ διὰ τὸ το δὲ χαλε-
πὸν αὐτὴν λαβεῖν τὶ ἐστὶ. Et paucis interpositis uerbis:
χαλεπὸν μὲν ἰδεῖν, ὑπερχομῶντι εἶναι, scilicet ὑέργειαν.*
Quid uolunt amplius, qui contrarium defendunt? De
uoce Actus dictum est supra. Nec ideo sunt imperiti
Aristotelicæ philosophiæ Boetius, & Gaza, quod me-
taphorico maluerunt uti uocabulo, quàm proprio: præ-
sertim cum alter magis Dialecticæ fuerit intentus, alter
illi planiori philosophiæ, quæ tractat de animalibus, &
quidem

quidem specialiter præcipue. Leue est omnino & inane, quod iterum atque iterum dicunt, Quid sibi uult illa interior perfectio? Quæ magis anima plantæ, aut bonis interiora, quàm exteriora perficit? Antea dixi, me nunquam hoc docuisse. Nihilominus tamen, si patiuntur, uicissim ab eis interrogo, an existimauerint illos ita stupidos fuisse, ut putarent animam, cum sit totius forma, non etiam quamlibet partem perficere? Nonne sic rectè posset hoc defendi, ut diceretur factum esse hoc ad discernendam essentialem formam ab externa specie, seu facie rerum? Sed non admodum pugno, quod hæc res nihil ad nostram sententiam pertineat, nisi quis uelit nos alienis erroribus grauare. Deinde mirum est, si non rixantur, & contendunt de uocabulo: & hoc uolunt in me reijcere, quasi ego de re sileam. Quanquam neutros debet pudere liberalis cuiusdam explicationis uocabuli, cum hæc res non paruum habeat pondus, imò necessarium sit poni certam uocabulorum significationem in rerum tractationibus. Trahunt etiam in suam sententiam Plutarchum. is tam stat à nostris partibus, quàm ab ipsorum: nisi non dixi pro eodem usurpari *ὑπερέχου*, & *ὑπερέχου*, uoces. Hinc tamen haudquaquam potest hæc fieri conclusio, quod in his locis hæc uox motum significet, aut agitationem. & hoc satis est expositum, uel nihil hic desiderari queat. Significaui & hoc alicubi suprà, quod *ὑπερέχου* uox non malè, ut etiam Quintilianus faciat, exponatur pro eo, quod motionem quandam significat: sed pro his disputationibus, ubi de potentijs & actu primo tractatur præcipue, metaphoricè usurpari: nec refragari deriuationis rationem, ac inde potius latinum actus factum quàm ab entelechia. Sumatur utrouis mo-

do, non iurgor, modò ut hic pro actu primo sumatur: qui si potest in motum transformari, facile concedam *ἐνέργειαν* uocabulum proprie significare, ut est communis expositio. Sed meo quidem iudicio non poterit hoc fieri, nisi tota philosophia Peripaterica, praesertim hac parte, subuertatur. Aristoteles motum quidem dicit esse *ἐνέργειαν*, sed in expositione addit, quandam & imperfectam, & perceptu difficilem, ut est dictum antea. Scripturam non ualde urgeo. Sed quaero, unde sit iam *ἐντελέχεια*, iam *ἐνδελέχεια* in ipsorum disputationibus? Si non est hoc indicium, quòd suae causae diffidant, miror cuius rei sit. Quanquam & aliae sunt coniecturae. Luciani auctoritas in hac re, quanquam nihil ad rem facit, adeò me non mouet, ut iocatus magis mihi suo more uideatur. Præterea non patior isto modo uocem esse nouam, ut ipsi fingunt. Ac est ad hoc responsum copiosè in præcedentibus. Quare nobis potius assentientur multi uersati in Aristotele, si attentè considerent eius sententiam de formis: atque utinam ipsi considerassent eius sententiam attentius. Quod si fecissent, non dubito, quin essent erga nos mitiores, aut potius nobiscum sentirent. Postremò, quòd dicunt, Aristotelem facere duplicem *ἐντελέχειαν*, substantialem, & accidentalem: & in definitione Motus, intelligendam esse *ἐντελέχειαν* accidentalem: utrumque est falsum. Nusquam enim, quod ego sciam, & hoc modo facit Aristoteles duplicem Entelechiam. tradit quidem alicubi, motum etiam esse secundum substantiam, quanquam hoc in alio loco negat. Sed hoc uult, generationem quoque motum esse, hoc est, cum substantia potestate habet actum, quatenus est potestate, aut id quod est potentia substantia, nunc est actu, non substantia

substantia quidem, tunc enim finitus esset motus: sed quod erat, potentia substantia, uel quando ipsa potentia suum quendam actum habet: & hoc, ut est supra ostensum, improprie. Satis hæc res est ab ipso Aristotele in tertio Physicorum declarata: & non uno exemplo à nobis etiam, quod sufficit ad hanc rem, paulo antè. Recentiores quidem quadruplicem faciunt actum, & motum duplicem his nominibus: uerum non hac ratione, sed ea, de qua iam est significatum. Et quorsum est opus hic adeò metuere, ne reprehendantur, quod $\psi\lambda\epsilon\lambda\epsilon\chi\epsilon\iota\alpha\upsilon$ motum faciant eo quod motus sit accidens, & entelechia substantia in hac animæ definitione? cum per se motus nec substantia sit, nec accidens, sed in mutatione substantiæ medium quiddam ferè inter substantiam & potentiam: in accidente similiter medium inter accidens, & eius potentiam: id quod supra semel atque iterum ex Aristotele, mobilis actum diximus. Hoc enim est effectio rei, non res ipsa: nec mobile tantum, aut rei potentia, sed actus eius quod est potentia, quatenus est tale. Hoc si quis non intelligit, Aristotelem culpet, qui hoc ita docuit: non me, qui repeto, & interpretor eius doctrinam. Cum dicunt substantialem motum esse animati talis existentiam, seu uitam, quæ cieat actiones: non constant sibi. Existencia enim & uita, non sunt motus, sed principium motus, aut actionum, & quidem ut ipsi uitæ uocabulum hic usurpant: aut si sunt motus, quomodo efficiunt actiones, id est, motiones? Atque ita causæ bonitate, uel nolentes in nostram sententiam concedunt. Quò pertinet etiam, quod dicunt $\psi\tau\epsilon\lambda\epsilon\chi\epsilon\iota\alpha\upsilon$ uelut habitualementem agitationem esse, uel potentiam cientem actiones. Alterum ideo dixi falsum esse, quia ut est Aristotelis, & omnium

aliorum diuifio, motus ibi tam fubftantialis definitur, quàm accidentalis: hoc eft, non tantum actus quidam τὸ κινῆται in ordine accidentium, fed etiam in fubftantiarum ordine, ut taceam, quod Aristoteles alicubi dicit, Secundum fubftantiam non efle motum. Hæc funt plana & fimplicia, cumq; Aristotelis difputatione conueniunt: nifi me prorsus fallit animus, & peffimè funt à me collocatæ multæ optimæ horæ.

Nunc incidit mihi locus Aristotelis, qui extat in quarto libro μετεωρολογικῶν, & uidetur contra nos facere. Ibi pulchrè ac eruditè fcribitur, omnia definita, feu circumfcripta efle opere: quòd ea quæ poffint fuum opus facere, fint uerè, ut fi oculus uideat. Sed adfcribamus illius uerba: ἅπαντα δ' ἐστὶν ὡς μὲν τὸ ἔργον. τὰ μὲν γὰρ διωάμενα ποιεῖν τὸ αὐτῶν ἔργον, ἀληθῶς ἐστὶν ἐκαστὰ, οἷον εἰ ὀφθαλμὸς ὄρα. Iam fi oculus tum eft uerè oculus, cum id facit cuius gratia eft: uidendi autem gratia eft oculus, & ipfum efle eft forma: ergo cum uidere fit, quod facit ut oculus fit uerè oculus, forma eft oculi ipfum uidere. Iam uidere eft motio, ergo motio eft oculi forma. Quod fi eft in oculo, eft etiam in toto corpore, aut animante: hoc eft, ut uidere eft oculi forma, ita uiuere, aut uti potentijs eft forma animantis. atque ita rectè intellexit Aristotelem Cicero, ut uoluerit animam efle motionem, ita poffet ex hoc loco aliquis rationari. Ego refpondeo fimpliciter, & ut res habet. Primò non eft idem prorsus, fieri cuius gratia eft aliquid, & eius forma. Sic enim uera ferra, hoc eft ex ferro facta, non eflet ferra, nifi cum iam ufurparetur. Sed Aristoteles rectè, fi ex ligno fit, aut alia materia tantum, quæ non recipiat uim fecandi, uult ferram efle ὁμωνύμως. Diuide
solum

solum exemplum hic in Aristotele de secundo actu, seu agitatione loquitur, precedentia & sequentia de potentia tantum loquuntur. Et in libris de Anima disertè facit differentiam Aristoteles, inter uisum & uisionem. Ergo aut à se dissentit, aut facit duplicem formam unius rei: aut non est idem forma & actus secundus, seu ὡτελέχεια. Verum hæc est sententia Aristotelis, quod in operibus natura, præsertim perfectis illis, hoc est, quæ constant ex organicis partibus, ut sunt uiuentia, sit duplex ratio unius formæ, principium, seu potentia illa propinqua, seu habitus (ὡτελέχεια πρὸς τὴν ipse uocat) & actio, siue maius effectum siue operationem uocare. Nihilominus tamen animam uult actum primum esse, & habitum, seu principium agitationis, non ipsam agitationem. Et ut maxime uox ὡτελέχεια per se esset scribenda, & haberet à continuitate nomen, non tamen aut in hac disputatione operationes significaret, aut illa continuitas esset intelligenda, quæ est in motu, qui sic propriè uocatur: sed de quadam duratione, præsertim quod ad plerâsque potentias attinet, quarum actioni motus definitio non conuenit, ut uidere, audire, & similia, non sunt aliquid imperfectum, aut gradus habens, sed perfectum quiddam per se semper. Huc pertinet, quod forma dicitur essentia: & res uerè esse, cum sint actu. Esse enim, & essentia, uocabula durationis sunt potius, quàm agitationis, quæ Motus appellatur. Præterea nō κίνησιν temerè uocat formam Aristoteles, sed ὡτελέχεια, & ὡτελέχεια, & alia quædam. Verum de uocabulo non admodum contendo, ut dixi: de re ipsa potius est mihi disputatio. Hunc locum Aristotelis eo libentius addidi, quod uidebatur mihi facere nonnihil ad probandam

nostram ingenuitatem, fidem, & inquirendi ueri studium. Vt enim id antea sum testatus, ita hic etiam testor, me nullius odio quicquam scribere, docere, aut defendere, & contrà, quàm iudico, aut uerum esse, aut uero similimum. In rebus falli possũ, ut homo: in hoc animi propositio, inductione, constãtia nõ fallor. facile possem ferre Ciceronis definitionem, si de secundo actu intelligeretur, & illa posteriore formæ ratione. Prior enim ratio, ut ita dicam, animæ conuenit, quæ est actus primus, principium, caussa, & potentia operationum & uitæ: non operationes, uita uel motus, ut sæpe dictum est. Verumtamen & sic uox motionis improprie esset usurpata, id est pro eo quod est perfectum quiddam, aut habet perfecti rationem: ut sentire, intelligere, appetere, nutrire, moueri secundum locum. Aliter enim hæc secundum se considerantur, aliter secundum id quod sunt proprie, operationes, formas, rationes, aut species naturæ operum. Quanquam nihil ad nos admodum pertinet, habitusne, an operatio magis formæ rationem habeat: modò constet, animam esse primum actum, principium, causam & fontem agitationis & uitæ, aut operationum, non hæc ipsa. Quod satis iam superque demonstratum est, & prolixius etiam fortasse, quàm conueniebat. Sed ignoscere mihi debet Lector, cum id non sit mea culpa factum. Velim & hoc iterum obiter meminere, non de uocabulo nobis tantum, sed etiam de re ipsa: & magis de re quidem, quàm de uocabulo: si tamen alicubi, de uocabulo tantum, ualde contendimus: quod Sophistæ faciunt, ac obscurandæ rei potius, quàm illustrandæ causa.

LIBER SECVNDVS

DE ANIMA.



Quot sint potentia Animæ.



QVinqve præcipuæ apud Aristotelē numerantur animæ potentia: nutritium, sensitium, appetitium, secundum locum motium, & intellectiū. Cum enim per se hæc uocabula significant potentiam, non satis apte Potētiæ uox eis additur. Nisi uelimus dicere, potentia nutriendi, sentiendi, & sic de reliquis, mutata nonnihil orationis forma. Nutritium autem uocatur etiam recte Vegetatiū. Vegetum enim incolu-
me est: & nutritiui proprium est officium, conseruare corpus physicū. Plato in Timæo, & in 4. lib. de Repub. tres facit animæ uires, aut partes, λογιστικόν, ἐπιθυμητικόν, & θυμικόν, quod etiam θυμὸς uocat ipse, & Aristoteles nonnunquam, sicut primum ἡγεμονικόν etiam appellatur. Et est θυμὸς uelut medium reliquorum duorū, ut supra est ex Platone dictum, & ea concilians: ac præcipuè rationali seruit. Hanc Platoniam diuisionem egregiè descripsit Claudianus, quem integrum locum libuit usurpare.

Disce orbis, quod quisque sibi, dum conderet artus
Nostros, æthereis miscens terrena Prometheus,
Synceram patri mentem furatus Olympo,
Continuit claustris, indignantēque reuinxit.
Et, cum non aliter possent mortalia fingi,
Adiunxit geminas, Illæ cum corpore lapsæ

Intereunt, hæc sola manet, bustoque superstes
 Euolat. hanc alta capitis fundauit in arce,
 Mandatricem operum, prospecturamque labori:
 Illas inferius collo, præceptaque summæ
 Passuras dominae digna statione locauit.
 Quippe opifex ueritus confundere sacra profanis,
 Distribuit partes animæ, sedesque remouit.
 Iram sanguinei regio sub pectore cordis
 Protegit, imbutam flammis, auidamque nocendi,
 Præcipitemque sui rabie succensa tumescit,
 Contrahitur stupefacta metu: cumque omnia secum
 Duceret, & requiem membris uesana negaret,
 Inuenit pulmonis opem, madidumque furenti
 Præbuit, ut tumida ruerent in mollia fibræ.
 At sibi cuncta petens, nil collatura cupido,
 In iecur, & tractus imos compulsa recessit,
 Quæ, uelut immanes reserat dum bellua rictus,
 Expleri, pascique nequit. Nunc uerbere curas
 Torquet auariciæ, stimulis nunc flagrat amorum:
 Nunc gaudet, nunc moesta dolet, satiatæque rursus
 Exoritur, cæsaque redit pollentius hydra.
 Hos igitur potuit si quis sedare tumultus,
 Inconcussa dabit puræ sacraria menti.

Vides hic, à poeta ex Platone appetitiuo tribui generandi appetentiam, cum de amoribus meminit. Quod obseruandum est propter illa, quæ infra de speciebus appetitionis disputabuntur, ubi de Voluntate explicabitur.

Quid sit nutritium.

Eruditè Aristoteles docet, actiones ratione priores esse, quàm potētias: nec intelligi posse actiones, nisi prius sint co

sint cognita obiecta: *ἀντικείμενα* ipse uocat. Itaque hæc etiam cuiusmodi sint, ostendendum est prius, quàm de nutritiuo quid sit dicatur. Obiectum itaque nutritiui, est alimentum, quod est cibus uel pabulum, & potus eius quod alitur. Quia autem cibus & potus nō, ut sunt, cū sumuntur, manēt in alendo, sed transmutata in aliud ens alūt, & hæc mutatio uocatur Generatio: ideo hic etiam debet sciri, quid sit generatio. Est autem generatio, mutatio ex non ente in ens, sicut est suprā satis ostensum in tertia parte huius operis. Talem autem quandam mutationem fieri, cum ex cibo & potu fit sanguis, & ex sanguine caro, & alia membra, aut potius quedam similia membris. Non enim fiunt membra in alendo, sed conseruantur, uel augentur, & tamen interim cibus & potus in aliam naturam & substantiam mutantur. Etiam si enim Aristoteles hoc loco scribit, opera huius potentie generare esse, & uti cibo: non tamen alteratio tantū quedam est nutritio, sed generatio secundum partes absolute: respectu uerò corporis, quod alitur, facile possum concedere, quod sit alteratio. quod ad ipsas actiones per se attinet. Quanquam & *ὑπερέχον*, seu actus est respectu potentie, quàm Nutritiuum appellamus, eadem est in utroque ratio. Sicut enim anima in alendis membris facit ex cibo & potu actu similia membris, aut partibus totius corporis, quæ potentia erant similia: ita animal totum, uel planta facit ex se totum simile sibi animal, uel plantam actu, ex eo quod potentia erat simile, ut est semen, uel surculus. Atque hoc est obiectum nutritiui. Actus autē est ipsum nutrire: quod nihil aliud est, quàm mutare cibum & potum in similia eius quod alitur, non ut fiat separatum quid ab eo quod alitur, siue secundū totum,

totum, siue secundum partes: sed ut conseruetur id quod iam est in sua substantia. Hoc autem fit partim etiam à simili, ut est suo loco indicatum. Potentia quæ hoc efficit, est ipsius animæ uis commutandi ita cibum ac potum, illa quidem communissima omnium. Nihil enim, quod uiuata est præditum, hac carere potest, cum ipsa possit alijs omnibus carere, ut est in plantis cernere. Atq; ita sunt tria ad hanc rem maximè necessaria ac principalia, corpus quod alitur, id quo alitur, & alens. Et hoc Aristoteles sic dicit: ἐπεὶ ὃ ἐστὶ βίαι, τὸ βεβόμνον, καὶ ὃ βέβηλαι, καὶ τὸ βέβον, τὸ μὲν βέβον ἐστὶν ἡ πρώτη ψυχὴ, τὸ δὲ βεβόμνον, τὸ ἔχον αὐτὸν σῶμα, ὃ ὃ βέβηλαι ἡ τροφή. Et obserua dictum, quod additur: ἀπὸ τῶ τέλους ἀπὸ τῆ προσαγορεύου δίκαιον. Galenus dissentit nonnihil ab Aristotele, & docet, hanc potentiam non animæ, sed naturæ functionem esse, atque propterea φυτὰ appellari ea quæ hac potentia prædita sint. Quæ in re proprietatem sermonis quidem Galenus considerauit. Nam & φυτὸν, & φύσις dictiones ab eodem uerbo φύειν, quod significat nasci, deriuantur: & φυτὸν significat plantam, cuius sole sunt potentia nutritio, & ei cognata augmentatio, sed tamen cum uocabulum φύσις latius pateat, quàm uel origo eius, aut alia deriuata, non uideo causam, cur ab Aristotelis sententia recesserit Galenus, præsertim cum ne ratio quidem physicarum disputationum patiatur adeo angustè hanc uocem usurpari. Nam & aqua fit ex aere, & aer ex aqua secundum naturam, non tamen in illa mutatione est hæc potentia: nec appellatur per hunc motum res facta, uel φυτὸν græcè, uel latine planta. Sic de motu naturali iudicari debet. Aut igitur hæc non sunt naturalia, aut naturæ uocabulum plus significat, quàm φύειν;

φύσις, aut φύσις. Præterea unde est uoluntas & sensus, quæ dicit Galenus animæ esse functiones, non naturæ? Nonne sunt etiam à natura? Sunt enim corporis naturalis principales partes, id est animalium formæ, aut partes formarum in illis corporibus. De augmentatione, de qua in hoc loco etiā disputari solet, antea differuimus, quando explicauimus de Generatione & corruptione.

An sint aliæ facultates huic cognatæ?

Sunt etiam huius generis aliæ potētiae. Verum Aristoteles non tractauit de eis, Galenus hoc diligenter fecit in tribus libris de Facultatibus naturalibus. Quare nos tantum nomina, & breues earum definitiones huc adscribemus, ut uelut degustādas etiam præbeamus medicorum disputationes imperitiis. Sunt autem facultates attrahendi, retinendi, coquendi, & expellendi: item apponendi, agglutinandi, & assimilandi. & sunt ille omnes potentiae quasi famulæ quædam nutritiui: hæ gradus, aut partes eius. Adduntur etiam aliæ, ac quidē magis principales, generandi facultas, formandi & alterandi: quæ omnes uocantur eodem nomine, Facultates naturales. Et Galenus quidem, qui est autor horum tam uariarum discriminum, generales & præcipuas naturæ uires ponit, generandi uim, nutriendi, & augmentandi. Reliquas omnes tum harum ministras, tum inter se alias aliarum. De alterandi facultate nos non habemus necesse dicere, quæ nihil differt à generandi facultate, quàm quod pars à toto: & de hac est antea traditum, quantum, ut opinor, ad hanc rem satis est. Formatium & alteratium dicit Galenus partes generatiui esse: nec propriè tamen satis, ut existimo, nec explicatè. Nam & uocabulo Alterationis ibi pro substantiæ factione, ut sic dicam,

dicam, utitur: paulo antè in eodem loco, usus eo pro mutatione, quæ fit in qualitate, ut est ex albo nigrum, ex calido frigidum fieri. Et cum formare nihil sit aliud quàm figurare, & hoc sit moueri in qualitate: non est causa, cur magis formatrix facultas fiat pars generandi facultatis, quàm mutatrix aliarum qualitatum & affectionum omnium. Par enim est in omnibus ratio. Atque sic res in infinitum excurreret. Multo ergo expeditius & planius Aristoteles docuit: cum generationem fecit mutationem secundum substantiam, alterationem uero mutationem secundum accidens: ut sint non altera pars alterius, sed distinctæ species.

Quid sit attrahendi potentia.

Attrahendi facultas est, quæ id quod aut nutrire, aut expelli debet ex corpore, ad se trahit, sicut magnes ferrum, aut succinum paleas, aut similes res leues, ac aridas.

De retinendi potentia.

Retinendi potentia est, quæ retinet alimentum in aliquo loco, donec ita fuerit præparatum, ut aliò commodè amandetur: ut à stomacho retinetur cibus, donec fiat chymus in epate, donec melius coquatur in corde, donec sanguis fiat, sicut Aristoteles docet. Galenus in epate, aut potius in uenis esse *ἀπαλόνον* docet, quem plerumque sequuntur medici. Quanquam Auicenna sententiam Aristotelis non improbat.

De coquendi potentia.

Coquendi potentia, est efficiens coctionem alimenti. Coquere autem, est uincere, aut alterare alimentum pro uniuscuiusque membri natura & officio, in quo sit talis cibi mutatio. Medici autem in quatuor locis concoqui cibum

cibum docent: in ore primum, deinde in stomacho, tertio in epate, aut uenis: ultimo in extremitatibus minutissimarum uenarum. Aristoteles & in his libris, & in 4. libro Meteorolog. tradit, à calido naturali concoctionem effici. Hæc autem sunt eius uerba in Meteorolog. *πίσις μὲν ἔστι τῆς τελείωσης ὑπὸ τῆς φυσικῆς καὶ διχέεις θερμῆς, ὅτι τῆς ἀντικειμένης παθητικῆς. ταῦτα δὲ ἔστιν ἢ διχέει ἐκάστω ὕλῃ.* Idem propemodum docet Galenus tum alibi, tum in tertio libro Natura. faculta. Cæterum hoc etiam sciant adolescentes, pro uocibus, Coquere, & concoctio, medicos recentiores, Digerere, & digestio barbare dicere. Nam Digerere latinis significat distribuere. ut apud Ouidium:

Tempora cum causis Latium digesta per orbem.

Sic etiam apud Plinium, & Cornelium Celsum usurpatur.

De expellendi potentia.

Hæc est potentia, quæ tum cibum in alia membra digerit, tum excrementa eiecit ex corpore: ac utitur ad hoc uelut instrumento quodam, flaua bile in animalibus.

Quid sit apponendi potentia.

Apponendi potentia, est uis, quæ alimentum, quod nutriturum est, ut quando adhuc cibus est, aut chymus, aut sanguis etiam in uenis, applicat membris, quæ alere debet. Quod quando non fit rite, gignitur ἀσθμία, & phthisis in corporibus.

Quid sit agglutinandi potentia.

Hæc affigit membris alimentum. Id quod fit, quando sanguis lentorem quendam contraxit, & factus est sicciior. Huius potentie corruptio creat genus aquæ intercutem, quam Græci ὑποσάρεκα uocant.

Quid

Quid sit assimilandi potentia.

Assimilandi potentia transmutat alimentum in substantiam membri, quod alit, & prorsus ei simile facit tantum, quantum est in eo resolutum, aut consumptum à calore naturali, aut etiam externo. Nam si plus adnasatur ei, non fit nutritio, sed augmentatio. Tametsi hæc non possit fieri sine illa. Hoc nisi fiat, contrahitur morbus, qui λεύκη græcè dicitur, latine Vitiligo. Has quatuor species nutritiui, Galenus, ut puto, inuenit, ac usurpauit.

De speciebus concoquendi facultatis.

Aristoteles in quarto libro Meteorolog. ponit tres species coquendi facultatis: maturationem, elixationem, & assationem. Ipse græcè, quibus uocabulis etiam uulgus hæcenus est usum, uocat τέπασσις, ἐλίσσις, & ὀπίσσις: harum uitia, seu contraria, id est in concoctionis species, cruditatem, inquinacionem, & excalfactionem græcè dicuntur ὀμότης, μόλιωσις, & ῥάτρωσις. in alijs autoribus per ῥ scribitur ῥάτρωσις, & melius. ab ἐύω, id est uro, inflammo. Omnis autem coctio, fit à calido. Maturationis, est proprie coctio, quæ fit in fructibus arborum, seu, ut Aristoteles loquitur, alimenti, quod est intra fructuum opercula, & ἐν τοῖς ὀπίκαστοις ῥοφῆς τέλει. Transfertur etiam ad alias res: ut pituitæ & tuberculorum coctio in corporibus animantium, uocatur etiam Maturatio. In omnibus autem quæ maturescunt, aerea mutantur primùm in aquea, hæc tandem in terrea condensantur, adeoque semper ex tenuibus crassiora. Ita quidem Aristoteles etiam docet, ac loquitur sua lingua. Huius contrarium est cruditas, quæ fit, cum non uinci potest aerium, aut humidum à calido, propter eius debilitatem:

litate: est quæ, ut Aristoteles definit, ἀόριστος ὑγρότης, id est, humidum indefinitum, non uictum & subactum. Inchoatur quidem coctio, sed non absoluitur. Hinc Aristoteles illam uocat perfectionem quandam, illam imperfectionem. Elixatio est indefiniti, quod est in humore, coctio, quæ fit calore humido. Quid sit hic indefinitum, nunc est dictum. Inquinatio, seu μόλυνσις contrà fit, cum aut nimia frigiditas est in humido agente, siue coquente, aut in eo quod coquitur, immodica humiditas. Est quæ inchoata elixatio, non perfecta. Ideoque duriora sunt, quæ sunt inquinata hoc modo, quàm elixata. Assatio est coctio, quæ fit ab humido sicco. Id si non satis fortè aut magnum sit, imperfecta fit assatio, quam Aristoteles γάθωσις appellari posse dicit. Contraria quædam etiam fiunt in elixatione, & assatione. In illa enim, quæ ita concoquuntur, exteriora fiunt molliora & humidiora, interiora duriora & sicciora: in hac uerò exteriora duriora & sicciora, interiora molliora & humidiora. & hoc ideo, quia calidi est humectare, id est, humidum attrahere. Nunc in ijs quæ assantur, calor intus colligitur, & augetur propter partes exteriores induratas, aut exiccatas: in ijs autem quæ elixantur, calor humidi coquentis foris potius manet, ac euocat ex eo quod coquitur humidum. Addit hoc Aristoteles, quòd hæ uoces coctionis, cum suis contrarijs, non propriè pertineant ad eas species coctionis, quæ fiunt in animantium corporibus illis similibus.

Quid sit sensitium.

Sensitium est, potentia percipiendi quantitates & qualitates quasdam, & quædam relatiua: ut sunt, magnum paruum, motus quies, numerus, figura, calor, so-

nus, sapor, calidum frigidum, asperum laue. Aut sensitiuum est potentia una talium rerum, quæ nunc sunt enumeratæ. Et hæc definitio consentit cum ijs quæ ab Aristotele traduntur de hac potentia. Est enim potentia uelut patiens, sensibile uelut agens. Et sicut peritus Grammaticæ non exercens eam artem, patitur aliquid ferè, quando incipit exercere Grammaticam: ita sensus, uel potentia sentiendi patitur, tanquam aliquid, cum percipit sensibile, & ut fit in altero genere patiendi (Aristoteles enim duo facit) assimilatur sensibili, seu obiecto. Nam uidere, nihil est aliquo modo aliud, quàm uisum colorari: & audire, auditum sonorum reddi. Quod autem dixi, Arist. facere duo genera patiendi, facile potest intelligi ex ijs quæ suprâ sunt ex eodem authore annotata, de duplici potentia. Eadem enim est utrorumq; ratio. Et ut remota potentia est priuatio, propinqua autem habitus ociosus: ita prior actio, mutatio in contrarium est, seu ut Aristot. loquitur, ἐπὶ τὰς ἐδρητικὰς διαθέσεις: posterior transitus ex habitu in actum, seu naturam. nam Arist. hoc addit. Atque hanc esse de sensu Arist. sententiam, hæc eius uerba demonstrant: τὸ δὲ αἰσθητικὸν δύναμις ἐστίν. οἷον τὸ αἰσθητικὸν ἡδονή, ὡς ᾗτε λεχέαι, καὶ ἀποδρῆσθαι. πᾶσιν μὲν οὖν ἔχουσιν ὁμοίον ὄν, πεπονηθὸς ἢ ὠμαλῶσαι, καὶ ἐστὶν οἷον ἐκείνο. Et cum hæc duo genera patiendi non habeant propria uocabula, alterum alteratio, alterum passio uocatur, eodem Aristotele authore. Hanc potentiam habent omnia animalia. Nam animal, est propriè corpus naturale, sensu præditum.

Quot sint sensus.

Quinque sunt sensus, uisus, auditus, olfactus, gustus, tactus. Quod autem non sint plures, docet experientia.

Sic

Sic enim ait Aristoteles in 4. lib. *πὸς τὰ ζῶων ἰσχυρίας ἐῖσι
ἢ πλεῖσαι, καὶ παρ' αὐτὰς ἑδαιμία φαίνεται ἰδίᾳ, ἢ ἑτέρα, πρὸς τε
τὸν αἰσθητὸν, ὅψις, ἀκοή, ὁσφρησις, γένυσις, ἀφύ.*

Quid sit sensibile.

Sensibile, est obiectum sensus, aut id quod facit, senti-
tiens potentia, ut habitum sensus, actu sentiens. Et huius
est agere, sicut sensitiui est pati. Clausi enim oculi, aut
aperti etiam, in tenebris non vident: sed aperti, in luce
illuminantur ipsi quoque, & colores recipiunt: seu colo-
res fiunt actu, qui clausi, aut in tenebris fuerant hoc po-
tentia. Hanc enim esse Aristotelis sententiam, iam est in-
dicatum, & infra iterum hoc & clarius fiet. Cæterum
sensible est duplex: est sensible per se, & per accidens.
Sensible per se, aut est proprium, aut commune. Pro-
prium est, quod unius tantum sensus est obiectum: ut co-
lor solius visus est obiectum, sonus auditus, sapor gustus,
odor olfactus. Et observa, quod Aristoteles dicit, sensus
non decipi circa hæc obiecta, quæ sunt ipsis propria.
Quod tamen debet intelligi sic, ut nihil aliud hoc impe-
diat. Communia sensibilia sunt, quæ à pluribus sensibus,
quàm ab uno possunt percipi: ut sunt motus, quies, nu-
merus, figura, magnitudo. Hæc enim omnia sentiri pos-
sunt, & uidendo, & tangendo. Sensibile per accidens,
est id quod accidit ei quod uerè & propriè sentitur, ut
si nigrum sit durum, aut molle. Videntur etiam durum,
aut molle, non simpliciter, sed quia nigro accidunt, &
ualde improprie. Item si quis dicat, se audire patrem,
qui loquatur, non propriè audit, nec dicit. Audit enim
uocem, uel orationem, cuius accidens est pater, quod ad
hanc rem attinet. Accidens enim, & subiectum hic con-
siderantur, prout propria, aut impropria certorum

sunt sensuum obiecta, non ita ut uere sunt inter se acci-
dens & subiectum. Plenus est communis sermo talibus
figuris, quæ ex improprijs obiectis sensuum ducuntur, &
uocantur Metaphoræ: ut sunt, Video quid dicas, Audio
quid sentias. In plerisque tamen sunt tantum metapho-
ræ sine hac improprietate (nisi quod cum intellectu, &
cognatis potentijs, uelut interioribus quibusdam sensi-
bus, hi qui propriè sensus appellantur, magnam habent
affinitatem) ut, Gustavi doctrinam Aristotelis, Olfacio
dolum, aut insidias. In summa, huius sensibilis per acci-
dens omnino usus est necessarius, ad significanda corpo-
ra omnia, quæ dicimus nos uidere. Non enim corpora
ipsa, aut substantiæ, sed affectiones tantum, & acciden-
tia cernuntur: ut est, magnitudo, figura, color, & simi-
lia, quibus etiam corpora discernuntur.

Quare habeant sensus animalia.

Sensus inditi sunt animalibus propter necessitatem,
& suæ salutis conseruationem. Sensibus enim perci-
piuntur, quæ animalibus tum prosunt, tum obsunt: ad
quos cum accedit appetitio, eliguntur & accersuntur
salutaria, nocentia declinantur. In hominibus etiam ad
prudentiam, & intellectum multum habent momenti,
seu, ut Aristoteles ait, τοῖς καὶ φρονήσεως ἵπταται καὶ ὁ
ἐνὲα ὑπάρχουσι. Nam uaria rerum discrimina osten-
dunt menti: unde postea fit ratiocinatio, quæ est utilis
& ad intelligendum, & ad agendum. Id Aristoteles
dicit his uerbis: πολλὰς γὰρ εἰσαφέλλει διαφοράς, ἐξ
ᾧ καὶ ἢ τε νοητῶν ἐστὶν ἐκείνων φρόνησις, καὶ ἢ τῶν πραγμάτων. Sunt
etiam propter suauitatem & delectationem quandam
(non enim audeo dicere uoluptatem, propter huius uo-
cabuli hostes: quanquam nomine potius quàm re) dati
animan

animantibus sensus. Nam si, ut Aristoteles alicubi scribit, Scire per se est expetendū: non uideo quomodo sentire per se non expeti debeat, cum ad scientiam non parum habeant momenti sensus, praesertim uisus & auditus.

Quid sit uisus.

Visus est potentia percipiendi coloris. Quanquam enim, ut supra monui, uisus etiam figuram, magnitudinem, motum, & nonnulla alia potest indicare: non tamen aliud est huius sensus proprium obiectum, quam color, & nescio quid aliud, quod Aristoteles dicit non habere nomen. Reliqua omnia sunt aliorum etiam sensuum obiecta. Colores autem non possunt percipi, nisi per aliquod medium illuminatum ita, ut ipsi moueant medium, à quo postea mouetur uisus. Democritus enim censuit à colore, non per medium aliquod, moueri hunc sensum. Qui tamen fallitur. Id quod Aristoteles euidenter demonstrat, cum dicit, non cerni hoc quod oculo sit impositum. Verum enim hoc est, & experientia notum. Fuerunt etiam qui putarent, lumen, seu radios quosdam ex se spargere oculum ad uisibile, atque ita colores apprehendere per tactum. Quod non posse fieri, argumento est, quod in tenebris non uidemus. Si enim esset lux aliqua in oculis, illa tenebras etiam depelleret, egressa oculum, & illustraret aerem: nec dici probabiliter potest, extingui hoc lumen oculi in tenebris. Et recte Plato ab Aristotele propterea reprehensus est. Putauit Empedocles quoque, aliquando uisum effici per defluxus tenuissimarum particularum de corporibus. Graeci ἀνορροίας appellant. Hunc secutus Lucretius, latinus poeta, eleganter hoc expressit, cum sic inquit in quarto libro:

Dico igitur rerum effigies, tenuésque figuras
 Mittier ab rebus, summo de cortice earum,
 Quæ qua si membrana, uel cortex nominanda est,
 Quòd speciem ac formam similem gerit eius imago,
 Cuiuscunque cluet de corpore fusa uagari.

Et in eodem libro alibi, ac significantius, coniunctis
 cum uisus obiectis aliorum sensuum obiectis. Empedo-
 cles enim similiter omnes sensus fieri existimauit.
 Quare etiam atq; etiam minima hæc fateare necesse est
 Corpora, quæ feriant oculos, uisumque laceffant,
 Perpetuòque fluant certis ab rebus odores,
 Frigus ut à fluuijs, calor à sole, æstus ab undis
 Aequoris, exesor murorum littora circum.
 Nec uariæ cessant uoces uolitare per auras.
 Denique in os falsi uenit humor sæpe saporis,
 Cum mare uersamur propter: dilutæque contra
 Cum tuimur misceri absynthia, tangit amaror.
 Vsque adeò omnibus ab rebus res quæque fluenter
 Fertur, & in cunctas dimittitur undique partes.
 Nec mora, nec requies inter datur ulla fluendi.

Hæc quidem est illorum opinio: sed ideo non est fir-
 ma, quia duo corpora non possunt esse in eodem loco si-
 mul. Essent autem, si lux esset corpus quantumuis tenue,
 ut est uel fucus, uel cortex, uel membrana, ut Lucretius
 ait. Aer enim, uel aliud simile, in quo lux est, corpus est.
 Democritus habuit aliam de uisu opinionem. Putauit
 enim, illum aquam esse, in quo quidē nihil errauit, & in
 ea refringi radios, aut fieri $\epsilon\mu\phi\alpha\sigma\iota\varsigma$, id est, effigiem re-
 percussi corporis. quòd falsum est propterea, quia si ita
 esset, oporteret etiam aquam, & speculum, & alia leuia
 corpora, in quibus fit talis simulachrorum expressio, ui-
 dere.

dere. Atque hæc sufficiant de ueterum opinionibus, quas eo libentius ex Aristotele recitavi, quod dignus uisus est mihi hic sensus, qui paulò diligentius exponeretur. Nunc ad institutum redeo, indicaturus, quæ alia, & quomodo ad uisum propriè pertineant, quidque illa sint. Quod autem potentia uidendi, & colore, ac medio corpore, opus sit ad hanc rem, & quid sit hæc potentia, satis explicatum esse arbitror. Sequitur ut de lumine & colore, & quid sit hoc medium, dicamus.

Quid sit lumen.

Nunc est dictum, lumen non esse corpus. Et est addita causa. Quia si esset corpus, essent duo corpora in eodem loco. Id autem est impossibile. Est enim lux in aliquo corpore perspicuo, ut est aer, aut aqua, aut chrysellus, & pleraquæ gemmæ. Quare, cum non sit corpus, necesse est affectionem aliquam, aut differētiam esse, hoc est accidens corporis non cuiusuis, sed solis: & eorum quæ habent naturam similem solis naturæ, ut ignis, fungus, cornu, capita piscium, squamæ, oculi, ut Aristoteles recenset in secundo libro de Anima. Tale corpus cum est in corpore perspicuo, illustrat illud, & facit actu perspicuum, quod fuerat tantum potentia perspicuum. Aer enim, & similia corpora, sunt perspicua potentia, non actu. Atque sic lumen nihil est aliud, quàm actu perspicuum, Græci uocant διαφανές. utrumque dictum est ab eo, quod uisui uelut transitum præbeat. Præterea perspicua quoque corpora non sunt propterea talia, quod sint uel hæc, uel illa corpora: sed quod habeant cognationem cum solis natura: aut potius, ut Aristoteles loquitur, quod sit eadem in eis natura, quæ est in æterno illo & cœlesti corpore, puta sole. Non enim talia corpora

illustrarentur, nisi haberent inclinationem ad hoc. In summa, quæ est affinitas inter potentiam & actum, ea est inter corpora, quæ perspicua uocantur, & solem, aut simile. Magnam uerò esse affinitatem inter actum & potentiam, notum est. Eadem enim est natura ligni, quatenus est mensa potentia, quæ est naturæ mensæ: quantum ad materiam tamen attinet, non quantum attinet ad formam. Alia enim est ligni forma, alia mensæ, cum eadem sit materia utriusque. Democritus errauit, quando putauit, lumen ferri gradatim inter terram, & hoc quod claudit mundum. In puncto enim temporis lumen spargitur ab oriente in occidentem, & occupat totum hemisphærium. Et quidem sensui repugnat hæc opinio. Præterea lumen esse uelut colorem quendam perspicui corporis, Aristot. docet in libro quem scripsit de Coloribus, ubi dicit, lumen ignis colorem esse. Tenebræ sunt priuatio luminis, id est, potentia illa perspicui. Perspicuum autem, est qualitas quædā non unius corporis propria, sed multorum cōmunis, siue de actu intelligas, siue de potentia. Tenebrosus enim aer est potentia luminosus, præsentem autem lumine fit actu luminosus, & induit naturam illam, seu qualitatem solis, aut ignis, aut similis corporis actu, quam prius habuerat potentia.

Quid sit medium.

Aristoteles adeo non per tactum fieri sensum existimat, ut quintum etiam sensum, qui propriè tactus dicitur, à tangendo excludat. Quod cur, & quomodo faciat, indicabimus suo loco. Medium autem uniuscuiusque sensus est corpus inter sensorium, id est, instrumentum sentiendi, & sensibile. In nullo enim sensu ad efficiendam sensationem tam propè coniunguntur sensorium & sensibile,

sensibile, ut inter se tangāt. Inter uisum & uisibile, quod est color, interponitur corpus perspicuum actu: ut aer, aut aqua, aut simile. Nec tangit oculum color, sed perspicuum corpus mouet, & tangit oculum: color autem tangit, & mouet perspicuum. Sentire enim, pati quiddam est. Est itaque medium uisus corpus perspicuum actu, indefinitum tamen, seu quod per totam sui substantiam recipit colorem, quanquam incertum pro eo: ac ipsum non est finitum, seu terminatum, sed uagum tanquam, & inconstans, quod ad lumen seu colorem attinet.

Quid sit color.

Color est extremitas perspicui, in corpore definito. Sic definit colorem Aristoteles in libro, de Sensu & sensili. Sed ipsius uerba hæc sunt: ὥς τε χρῶμα αὖ ἐν τῷ διαφανῆς ἐπὶ σώματι ὁρισμῶν πέρας. Hæc definitio ut intelligi possit, sciri debet differentia inter corpus definitum, & corpus indefinitum. Videtur autem Aristoteles paulò aliter hæc uocabula in hac disputatione usurpasse, quàm usurpauit in libris de Generatione & corruptione. Isthic enim finitum & infinitum pro ratione substantiæ, seu primarum qualitatum in simplicibus corporibus accepta sunt: hoc est, pro eo quod aut facile consistunt, aut non facile consistunt, & ipsa fulcire se & sustentare suis magis uiribus possunt, aut non possunt. Hic finitum significat, quod non totum transmittit lumen, seu colorem, sed propter densitatem, aut aliam causam non præbet lumini transitum, sed in extremitate modo illuminatur, seu coloratur. Atque ita finitum & infinitum in hoc loco ad lumen referuntur, nō ut in lib. de Generat. & corrup. ad duriciem & molliciem, humiditatem & siccitatem. Ac sunt infinita corpora, quæ tota pellucunt

præsente sole, aut igneo aliquo corpore, ut sunt aer, aqua, & similia. Definita, quæ tantum in extremitate non tota pellucet. est enim id color in definito corpore, quod est in infinito lumen. Infinitum autem intelligi debet, ut in hac disputatiõe accipitur. Et lumen iam antea dictum est, esse uelut colorem quendam perspicui, sed incertum & inconstantem: sicut ipsum corpus est pro ratione luminis, quod recipit. Atque id testatur Aristoteles his uerbis: φαίνεσθαι ὅ καὶ ἀπὸ καὶ ὑπὸ χρώματι, ἴσμενα. καὶ γὰρ ἡ αὐγὴ τοῖς τέρεσσι, ἀλλ' ἐκεί μὲν διὰ τὸ ὅτι ἀορίστω δὲ τὸ αὐτὸ ἐκείθεν, καὶ προσιδόν, καὶ πόρρωθεν, ἔχει χροῖαν ὅθ' ὁ ἀπὸ, ὅθ' ἡ θάλαττα. Pythagorici putauerunt, colorem superficiem esse. Aristoteles non extremitatem, sed aliquid in extremitate esse colorem dicit: & quidem perspicui extremitatem in corpore finito, seu perspicuum ipsum in corpore finito: hoc est, lucidum extremum corporis, non nisi in termino, seu extremo perspicui. Hæc est proculdubio Aristotelis sententia, quam etiam hæc eius uerba, si recte considerentur, satis confirmant: ὁλοῦ ἀρα, ὅτι τὸ αὐτὸ κακεῖ, καὶ θάδε δεικνύκον τ' χροῖας ἐστὶ, τὸ ἀρα διαφανές, καθόσον ὑπάρχει τοῖς σώμασι, ὑπάρχει ὅ μᾶλλον, καὶ ἥϊον, ὅτι πᾶσι χρώματι & ποιεῖ μελέχθαι. Sicut autem in corporibus omnino pellucetibus iam lux, iam tenebræ sunt, & hæc sunt priuatio, illa habitus: ita in alijs corporibus album est, & nigrum. Album enim uelut lux est in corporis finiti extremo, nigrum contra tenebræ sunt, seu priuatio in extremo eiusdem corporis. Præterea hi colores sunt initia reliquorum colorum omnium, utpote ex quibus omnes alij componuntur. Sicut ex dulci & amaro constituuntur alij sapor, ita ut alij colores sint tantum mixtio quædam horum duorum colorum

lorum partim per proportionem, partim sine proportionem: & ut Aristoteles inquit, καὶ ὑπορχαί τινα, καὶ ἐκφυρὰς αὐτὸς μετρίον. Quod etiam in mixtione uocū fieri solet. Nam aliae illarum sunt concētus, ut δίτον & διαπύτε, διατρεαράωρ, διαπασώρ: & aliae non sunt concētus, ut secunda, septima, & his proportionales. Est etiā alius modus generationis colorum, qui fit, quando colores ponuntur alij super alios, & alij per alios cernuntur. atque hoc fit tum à natura, tum ab arte, ut cum pictores alijs alios illinunt, & ignis per se candidus in fumo puniceus apparet. Album autem est lux quaedam simplicium corporum, magis tamen frigidorum & humidorum, quàm calidorum & siccorum. Aristoteles enim in libro de Coloribus, igni flauum colorem tribuit, quanquam in his disputationibus album ei tribuit. Sentiendum autem est, quòd colores naturam primarum qualitatum sequantur. Nigrum ita Aristoteles in eodem libro describit: τὸ δὲ μέλαν χρῶμα συμβαίνει γίνεσθαι, ὅταν ὁ αἶρ καὶ τὸ ὕδωρ ὑπὸ τῆς πυρρὸς διακαυθῇ. διὸ καὶ πάντα τὰ καόμενα μελαινέται, καθάπερ ξύλα, καὶ αἰθρακες, σβεσθέντες & τῆς πυρρὸς. Porro quemadmodum albū & nigrū sunt elementa colorum, ita species eorum septem ab Aristotele numerantur: album, nigrum, & horum media, puniceum, purpureum, uiride, caeruleum, atque ex his cōpositi, qui sunt reliqui omnes colores. Quanquam enim medijs quoque quatuor ex albo & nigro cōstant, tamen quia sunt certiores reliquis, & medium quiddam inter album & nigrum obtinent: ideo puto inter principales cum albo & nigro ab Aristotele positos esse, aut quia sine medio, & proximè hi quatuor ex albo & nigro fiūt: reliqui ex his quatuor.

quatuor, non ex albo & nigro sine alio motu & mutatione præcedente constant. Testantur hoc colores, quibus hodie quoque pictores paratis utuntur, & inter pingendum reliquos ex his, cum opus est, faciunt. Quanquam aliud est principia colorum esse, aliud species. Hæ itaque, & tot sunt colorum species.

Quid sit auditus.

Auditus est potentia percipiens & dijudicans sonos. nam sonus est obiectum huius sensus. Mediū eius est aer etiam, non tamen internus, sed externus. Habent enim aures intus collocatum aerem immobilem, ad hoc, ut impulsus ab externo aere, sentiat omnia sonorum discrimina. Huic est prætensa pellicula, sicut fit in oculis. Igitur moto externo aere, & una eo qui est in aure, efficitur actu auditus. quod non potest fieri, nisi aer motus non sit dispersus, sed unus & continuus pertingat in aurem. Quod accidit, quando colliduntur duo solida corpora, & sonandi vim habentia: necnon ictus præcurrit aeris. dissipationem. Sunt autem sonatiua corpora solida & leuia, ut æs, vitrum, lapis: maxime autem sunt talia, cum sunt concava. Ibi enim crebro ictus reperiuntur, propterea quod aer impulsus non potest exire ex concavitate corporis: qualia sunt tintinabula, & alia eiusdem generis. Præterea corpus, unde fit percussio aeris non dissipati et continui, debet esse læve. Quia læve est planum aut equale, & unum est planum eius quod est læve, unumque de uno fieri consentaneum est rationi. Sonum autem esse motum aerem unum continuum, non diffusum per duorum corporum solidorum collisionem, hæc Aristotelis verba declarant: *οἱ εἰς ὁμοῦν πλῆγιν γινέσθαι πρὸς ἄλληλα, καὶ πρὸς τὸν αἶρα. καὶ τὸ ὅτι γινέσθαι, ὅταν ὑπωμενὴ πλῆγῃς ἀήρ, καὶ μὴ διαχυ*

διαχυθῆναι, διὸ ἐὰν ταχέως καὶ σφοδρῶς πληγῇ, φοφεί. Δεῖ
 γὰρ φθάσαι τὸν κίνησιν ἢ ῥαπίδον, τὸν δρῦψιν ἢ ἀέ-
 ρον. ὥσπερ ἂν εἰ σωρὸν ἢ ὀρμαθὸν ψάμμεν τύπῃσι τῖς, πε-
 ρόμενον ταχύ. Idem paulò post repetit & addit, resilire
 totum aerem tum ex percusso, tum ex percutiente cor-
 pore. Et hæc quidē de hac re Aristoteles tradidit. Non
 autem tantum per talium corporum collisionem, & ae-
 ris ab eis repercussionem fit sonus, sed impulso uehemen-
 ter aere ab uno etiam corpore: & quidem alio aere ali-
 quando, idque tum per uerberationem, ut cū uirga fe-
 ritur aer celeriter: tum per expressionē, ut cū spiritus
 ex uesica, aut alio corpore per angustum meatum ex-
 pellitur: denique per receptionem concitatam, ut cū aer
 ab homine per strictum os, & uelociter attrahitur, aut
 in pixide extracto profundius immisso operculo, si nō
 possit multum aeris intrare interim dum educitur, cer-
 tē sonus excitatur. Fit etiam sonus, quando ipse aer in-
 uectus in aliquod densum corpus resilit, & concussus to-
 tus concutit unā aerem internum. Dixi, aerem esse me-
 dium auditus. Quod tamen non est medium ea ratione,
 qua ratione medium est uisus. Visus enim medium est,
 quatenus est perspicuus aer: auditus autem, propter aliā
 qualitatem, quæ non habet nomen apud Aristotelem.
 Nonnulli Græci autores finxerūt nomen, ut docet The-
 mistius, & appellauerunt eam qualitatem ἀνχλὴν, à per-
 sonādo, sicut διαφανὲς habet nomen à perlucēdo. Echo
 autem est repulsio ita moti aeris ab alio aere, qui etiam
 est unus, totus, non diffusus, propter aliquod uas, aut den-
 sum corpus, à quo continetur. Et fit maximē, quando
 corpus illud est concauum. Hinc est, quod plerunque in
 uallibus, ad fornices, aut arcuata ædificia, seu camerata,
 plerun

plerunque sic resilit & duplicatur sonus. Id etiam Virgil. pulchrè significat: Aut ubi concava pulsu saxa sonant, uocisque offensa resultat imago. Quanquam enim à sonando nomen habet Echo (ἠχώ sono est Græcis) tamen figuratè non proprium sonum, aut primum: sed repulsum, & secundum sonum significat. Sicut enim umbra est lux reperiussa, ita echo est sonus reperiussus, & uelut umbra soni. Quanquam lucis plures sunt reperiusiones, seu gradus, quàm soni. Et quidem Aristoteles probabiliter dicit, in omni sono fieri echo, etiamsi non semper audiatur. Necesse est enim, aerem unum aliquem concussum alicunde: uel ab alio aere, qui non unà impellitur, propter longinquitatem resilire. Quemadmodum uidemus in agitatione aquæ fieri. Refluit enim, quod est motum uno impetu. Sed integrum locum de Echo subiiciemus, qui extat in secundo libr. de Anima: ἠχώ ἡ γίνεσθαι, ὅταν ἀπὸ τῆ ἀέρος ἑνὸς γινώσκῃς, διὰ τὸ ἀγῆσθαι τὸ διορίσαι, καὶ κωλύσαι θρυφθῆναι, τὰ λίπ' ὁ ἀὴρ ἀπωσθῇ, ὡσπὲρ σφαῖρα. εἰσὶν ἡ ἀέρι γίνεσθαι ἠχώ, ἀλλ' ὅσα φῶς, ἐπεὶ συμβαίνει γε ἐπὶ τῇ ψύχει, καθ' ἀπὸρ καὶ ἐπὶ τῇ φωτός. καὶ γὰρ τὸ φῶς αἰεὶ ἀνακλάται. & γὰρ αὐτὸ ἐγίνετο πάντῃ φῶς, ἀλλὰ σκότος ἐξω τῇ ἡλιωμένῃ. Porro non similes sunt omnes soni, sed habent sua discrimina, sicut de obiectu uisus est indicatum. Sunt autem species sonorum, graue, acutum, & quæ sunt inter hæc media. constant enim ex acuto & graui omnes reliqui soni, sicut ex albo & nigro alij colores. Sic autem acutū definit Aristoteles, ut sit, quod multum mouet auditum in paruo tempore. Graue autem contrà, quod parum mouet auditum in magno tempore. Et sunt hæc uocabula per translationem ab ijs quæ tanguntur sumpta. Nam ista propriè dicuntur

dicuntur grauia & acuta non soni. Postremo uox est sonus animalis, non autem quiuis, sed qui fit cum aliqua imaginatione, & aliquid significat. Vis enim quædam animæ existens in pulmone attrahit aerem propterea quoque, ut expressus iterum edat sonum, qui aliquā affectionem animantis declaret. Non tamen hic usus respirationis est proprius, sed ut lingua principaliter propter gustum est facta in animantibus, tametsi ad sermonem etiā eius est usus, & quidem necessarius: ita pulmo, qui attrahit spiritum, ad temperandum cordis colorem est conditus à natura præcipue, & tamen nisi haberent eum animalia, non possent quoque talem sonum edere, qui uox dicitur. adeoque propter hanc etiā causam pulmo est, minus tamen, quàm propter illam. Sic describit Vocem Aristoteles, cuius inter plerāque alia hæc sunt uerba: ὥς ἐν ἡ πλὴν ἡ τὸ ἀναπνεομένη ἀέρι & ὑπὸ τῇ ἐν τῇ τοῖς τοῖς μορίοις ψυχῆς πρὸς τὸ καλεῖσθαι ἀρτηρίαν φωνή ἐστι. Idem autor in quarto lib. de Natura animalium clarius de hoc discrimine Soni & uocis docet: & dicit, quòd uox sit tantum iste sonus, qui editur per pulmonem, & asperam arteriam, quam etiam φάρυγγα uocat. In eodem loco hoc etiam scribitur, quòd reliquorū animantium, quæ carent pulmone, ut insectorum & piscium, non sit uox, sed sonus, quem dicit effici attritu interni spiritus ad pelliculam subiectam præcordijs. Sermo autem ab his omnibus differt. & sic ibi etiam definitur: διάλεκτος ἡ ἐν τῇ φωνῇ ἐστὶ τῇ γλώττῃ διαφθωσις. Et additur clarior descriptio eius tum per partes ex quib. constat, tum per instrumenta illarum partium: τὰ μὲν γὰρ φωνήων ἢ φωνῆ, καὶ ὁ λάρυγξ ἀφίησι. ὅσα ὃ ἀφωνα, ἢ γλώττια, καὶ χεῖλη, δὲ ὥρ ἢ διάλεκτος ἐστὶ.

Quid

Quid sit olfactus.

Initio huius loci hoc sciri debet, Aristotelem hunc sensum in disputatione de Anima attigisse tantum, non explicauisse: sed hoc fecisse eum in libro de Sensu & sensibili. Quæ autem in secundo libro de Anima sunt hæc de re annotata, hæc ferè sunt: Difficilem esse huius sensus cognitionem, quòd sit incertus, & infirmus in homine. Incertum autem esse, inde cognosci posse, quòd sine dolore aut uoluptate homo non possit odorari: sicut animalia quibus sunt duri oculi, ut cancri, non possint uidere sine talibus affectibus, simili de causa, quòd habeant imbecillem uisum. Præterea cognatum esse hunc sensum cum gustu, & omnia in his duobus sensibus in quadam proportionem inter se uersari, adeò ut nomina odorum ex nominibus saporum sumpta sint, quod ex sequentibus planum fiet. Item tactum esse certissimum sensum in homine, ac propterea hoc animal esse prudentissimū. Certissimum autem hunc sensum esse, sic probat. Sed ipsius uerba ponam, quòd in scholis Peripateticorum prodogmate usurpentur: οἱ μὲν γὰρ σκληρόσαρκοι ἀφυσὶς τὸ διάνοιαν. οἱ δὲ μαλακόσαρκοι ἀφυσὶς. Deinde hic & duplicia quodammodo obiecta esse ostenditur, sicut sint in alijs sensibus. Non enim tantum odorabile percipit odoratus, sed inodorabile quoque: alterum tamen per se, alterum per accidens, ut rectè etiam Themistius monuit. Sic sensus tum habitum, tum priuationem etiam aliquo modo sentiunt. Ostenditur ibi & hoc, quòd homo & alia animalia quæ habent pulmonem, seu spirant, nec expirando, nec continendo spiritu olfaciant, sed respirando, hoc est, attrahendo spiritum: est propterea hæc animantia non spirare posse in aqua. Pisces autem, & similia percip

percipere quidem odorum discrimina, quanquam non
 spirent, nec habeant simile hoc sensorium hominis & si-
 milium animalium olfaciendi sensorio. Quemadmodum
 sensorium uidendi non sit eiusdem modi in omnibus ani-
 malibus, sed in alijs aliud durius, aliud mollius. Et in ho-
 minibus ac similibus animalibus instrumentum odoratus
 tectum esse operculo, quod intrante spiritu aperiatur, in
 alijs non esse tectum. Ideoque pisces, qui sint tales, olfa-
 cere in aqua, cum spirantia animalia nō possint hoc fa-
 cere. hæc tantum in disputatione de Anima traduntur.
 Reliqua continentur in altera disputatione de Sensu &
 sensibili, quæ etiam breuiter pro mea consuetudine per-
 curram. Vt autem exordiar à definitione: Olfactus est
 potētia, qua sentit anima odores, & discrimina eorum.
 Hæc etiam definitio, sicut præcedētes, potentiam & ob-
 iectum cōplectitur, quæ sunt in sensibus præcipua. Nam
 quod ad medium attinet, quod est aer uel aqua, similis
 est ratio cum ijs quæ de uisu & auditu sunt tractata: nisi
 quod alia qualitas est aeris aut aquæ, quatenus odores
 uehit, ut sic dicam: ac est, quando coloratur in lumine,
 aut sonat impulsus. Eam uocari à nonnullis interpreti-
 bus διοσμὸν, Themistius author est. Vox non est in Ari-
 stotele, sicut supra diximus τῷ δὲ δινχῦς. Quāquam idem
 significat ille philosophus in hac disputatione, cum ait:
 καὶ ὅτι ἡ εἰς τὰς τῶν ὄντων μὲν λέγομεν τὸ διαφανές. ἐστὶ δὲ ὅσ
 φανερὸν ὅτι ἡ διαφανές, ἀλλ' ἡ πᾶσι μὲν, καὶ ὅτι πᾶσι μὲν
 ἐν χύμας ἐν ὅτι τῶν. Hanc autem potentiam in naribus
 existere, nōrunt omnes. Restat itaq; dicendum de Odore,
 quem sic Aristoteles definit: εἶναι δὲ ἡ ἐν ὕγρῳ τῷ ἐν χύμας
 ἐν ὅτι τῶν ὄντων. Vacat etiam πάθος, quod φέρον appel-
 lat. Quod enim non sit uel uapor, uel exhalatio, uel ali-

quid ex utroque consistens, quod multi ueterum putauerunt, sic probat Aristot. Vapor, inquit, est ex aqua, id est, humidum quiddam. Iam experientia quoque testatur, siccum quiddam esse odorem, non humidum: & eodem modo fit odor, quo fit sapor: quem à sicco esse, in disputatione de Gustu indicabitur. Et pisces in aqua olfaciunt, ubi exhalatio non potest locum habere. Deinde exhalatio est uelut defluxio quædam, cuius uocis etiam est supra facta mētio, unā cum Græca, que est ἀπόρροια. quod si non est exhalatio, & defluxio non potest recte dici. Sequitur ergo, quod odor sit qualitas, seu affectio quædam humidi à sicco sapido facta per calidum, habens uim alterandi olfactum: ut quod erat potentia, actu nunc sit. Idq; non tantum definitio, quæ est in Aristotele, sed tota disputatio de utroq; sensu, olfactu & gustatu ostendit. ἄρρον autem siccum, id est, sapidum, uocat Aristoteles, quod est coniunctum cum natura saporis. Sunt enim hi duo sensus proportionales, & utriusque obiectum est siccum in humido mutato. Quod sic debet intelligi, ne putemus qualitates istas existere sine materia aut corpore, quanquam non corpus aut materia uel sola, uel cum qualitatibus mouet sensus, sed tantum qualitates. Formæ enim obiectorum à sensibus recipiuntur, sine materia: sicut ab annulo imago tantum in ceram imprimitur, non aliquid unā uel de auro, uel argento, uel alia materia, unde constat annulus. Hinc etiam apparet, non satis cautè, aut Aristotelicè à quibusdam fieri, qui separant odorem à sapore, ita, ut dicant odorem siccum esse in humido, saporem contrā humidum in sicco. Sed afferamus hac de re manifestum testimonium Aristotelis. Sic ille inquit: ὁ δὲ ὁσπρὶς ἔν τῳ ὑδατί, χυμὸς, 787

τῆς γὰρ τῆς αἰσθητικῆς ὁσμῆς. Præterea sapidum
 esse hoc siccum, de quo loquimur, argumento est, quod
 ea corpora quæ non sunt prædita sapore, nō olent etiam
 ut sunt, aer & aqua, & reliqua simplicia: item lapis, au-
 rum, scorix æris non habent odorem, quia carent sapo-
 re. Cætera sunt olida, quia sunt sapida. Præterea duplex
 est odor. Nā & nutritivus est opor, seu cōmunis reliquis
 animantibus cū honore, & est proprius homini. Prior,
 quatenus adiuuat saporem, & unā cum eo irritat gu-
 lam, & delectat comedentes & bibentes, in rebus est, se-
 cundum accidens tamen. Nam hæc propria sunt saporī.
 & habet hoc genus odorū species pro saporū specie-
 bus: nec est gratum, nisi cibum aut potum appetentibus.
 Posterior per se voluptatis est effector, & non habet
 hoc ex saporibus. Tales sunt rosæ, amaracini, & simi-
 lium rerum odores, qui voluptatem & delectationem
 afferunt saturatis quoq; nunc cibo & potu. Id quod etiā
 probat, hoc genus odorū diuersum esse ab illo altero.
 Additur ab Arist. causa quoq; cur genus odoris sit ho-
 mini datū à natura. Est autem frigus cerebri, quod tali
 odore opus habet sæpe, ut calfiat. Habet enim odor cal-
 faciendi vim. Sed obijciatur de alijs animalibus, quod il-
 lorum etiā cerebrum sit frigidum. Respōderi potest, aut
 non tātā curā habuisse naturā de alijs animalibus,
 quantā de hominibus habuit: aut quod est φυσικὸν λεγόν,
 & tum in hoc loco Aristot. tum in libris de Animalibus
 dicitur, homini pro sua magnitudine maximum esse &
 humidissimum cerebrum inter omnia alia animalia. Ex
 eo etiam est, quod crebris distillatibus capitis homines
 laborant. Nam quando istuc ascenderunt uapores de ci-
 bo, resoluuntur facile in humiditatem, propter loci eius

frigiditatem. Sicut in aere fit, quando pluit. Atque ita non tam ad suauitatem, quàm ad utilitatem, seu, ut Aristoteles ait, τὰ πρὸς βοήθειαν ὑγείας tantum facti sunt hominibus tales odores. Quanquàm interim magna quoque suauitate perfundunt nares, & recreant & corroborant cerebrum ac spiritus, ut medici uolunt. Sub finem hæc duo etiam monstrantur. primum est, quòd olfactus sit medium quiddam reliquorum sensuum: secundum, malè nescio quos Pytharoricos putasse, nonnulla animantia tantum ali odoribus. Idem de gente quadam Astomis Plinius scribit. & sunt hi à Luciano irrisi in Veris narrationibus. Dictum est supra ex Aristotele, quòd nomina odorum ex nominibus saporum sumpta sint. Hoc tamè ita intelligi debet, ut non excludatur consuetudo linguarum. In alijs enim plura, in alijs pauciora nomina ab altero sensu ad alterum transferuntur. Quanquam in ratione & natura nullum est impedimentum: & huc fortasse respexit Aristoteles. Non temerè dicitur Latine dulcis odor, suavis tamen dicitur: ut Virgil. Atque alijs intexens suauibus herbis. Et, Sic posite quoniam suaves miscetis odores. Alibi tamen dicit: Dulci aspirans complectitur umbra. ubi Dulce nusquam referri potest melius, quàm ad hunc sensum. Ita Plinius, cum ait, Flores triti omnes amariores quàm intacti: nō de sapore, sed odore loquitur. Quomodo enim intacti flores efficerent gustationem? Quid autem is autor uocet ignauum saporem, clarè ostendunt hæc eius uerba? Quorundam flos tantum iucundus, reliquæ partes ignauæ, ut uiolæ ac rosæ. De acuto ita nihil dubito, quin sit, qui celeriter & fortiter mouet, sine satietate aut fastidio: quemadmodum grauis est Plinio, qui tardius mouet, ac minus est suavis, aut potius facile satiat,

satiat, ac efficit fastidium, propter adustionem quam-
dam. Ille est in humidis etiam, hic in siccis tantum. ac est
metaphora impropria, & paulo alia in his uocabulis
hic apud Plinium, quam in obiectis auditus, ut ostendunt
præcedentia. Verum adscribamus, quod Plinius de hoc
odore dicit: Acutus odor non omnium sine succo est, ut
uiola, rosa, croci. Quæ uerò ex acutis succo carent, eo-
rum omnium odor grauis, ut in lilio utriusque generis.
Atque ita in eodem possunt esse acutus & grauis, secun-
dum Plinium. His admoniti adolēcentes, obseruent ipsi
odorum appellationes in ueteribus autoribus.

Quid sit gustus.

Gustus est potentia sentiendi, & discernendi sapo-
res. Instrumentum autem huius sensus est lingua, quæ nec
humida esse, nec sicca debet, ad hoc ut sapes percipi-
piat. In quo enim sapes sunt, id humidum est actu. Nam
odores non semper sunt in eo quod est actu humidum:
aut certè actu etiam est humidum hoc, non tamen flui-
dum, ut illud est. Iam autem, sicut in alijs sensibus poten-
tiæ organum neutrum est, & uelut medium horum quæ
percipit, id est, obiectorum: ut oculus percipiens album
& nigrum, est potentia utrumq; id est, neutrum, seu me-
dium: ita gustus instrumentum potentia tantum est, id
quod percipit. Et sic quidem Aristoteles de hac re scri-
bit. Mihi autem uidetur in hoc etiam sensu potentia, aut
instrumentum sensus, melius ad obiecta accommodari,
quàm ad id in quo est obiectum, aut quod est uelut pars
obiecti: ut gustus sit dulce & amarum potentia sicut ui-
sus est album & nigrum potentia. Non enim uidetur ef-
se causa, cur in hoc sensu id sit, in illo non sit. Porro
Aristoteles sic probat, linguam nec humidam esse per

se, nec siccam, quòd ad sentiendum attinet: quia, inquiens, nec arida, nec præhumida aliquid sentit. Et inde esse, quòd egrotis omnia uideantur amara esse, cū lingua eorum plena sit humiditate amara. quod etiam medici docent. Deinde, prægustato forti sapore, alterum aut non sentiri, aut similem priori. atque sic est argumentatus ab experiētia. Porro in eadem disputatione medium etiam huius sensus facit linguam, ita ut idem sit sensorium & medium, diuersa tamen ratione. Instrumentum enim est, quod ad uim illam, seu potentiam latentem intus attinet: medium, quod ad carnem & corpus densum, quod est caro linguæ, attinet. Atque his expressis uerbis in disputatione de Tactu hanc suam sententiam esse indicat: ὅλως ἡ εἰκοὶν ἡ σὰρξ, καὶ ἡ γλῶσσα, ὥς ὁ ἀνὴρ, καὶ τὸ ὕδωρ πρὸς τὴν ὀψιν, καὶ τὴν ἀκοήν, καὶ τὴν ὀσφρησιν ἔχουσι, & τὼς ἔχουσιν πρὸς τὸ αἰσθῆναι, ὥσπερ ἐκείνων ἐκαστον, αὐτὸς ἡ δὲ αἰσθῆσις ἀπὸ τοῦ μέγιστον ἐκεί, & τὸ γινώσκον γεννοῖται ἀπὸ αἰσθησεως, οἷον εἰ τις σῶμα τὸ λευκὸν ἐπὶ τῷ ὀμματος δέη τὸ ἐσχάτον, ἢ καὶ διήλον, ὅτι τὸ γινώσκον αὐτὸς αἰσθῆναι. Obiectum huius sensus proprium est sapor. Improperia obiecta quodammodo sunt, insipidum, & prædidum ualde magno sapore. Nam hic etiam uelut insipidum est quiddam, alio tamen modo, quàm insipidum: id est, priuatio saporis, propterea quòd sensibile magnum corrumpit sensum, nec potest ab eo iudicari, ut lumen solis, aut splendor fulminis uisui facit, aut sonus bombardarum magnarum aliquando in uniuersum aufert auditum. Suprà tantum de priuatione hoc est dictum. sed in huius sensus tractatione addit etiam Aristoteles ingens sensibile, & comparat hoc cum paruo sensibili. non quòd uel magnum sensibile (nisi extinguat sensum) uel paruum prorsus

prorsus non sentiatur, sed quod agere sentiatur, atque ideo aliquo modo esse insensibile utrumque. Et hac ratione quidem differunt hæc à priuatione, quam appellat ibi philosophus *περὸν μὴ εἶναι*. Saporem autem Aristoteles definit his uerbis: *ἡ ἐστὶ τὸ τοῦ χυμοῦ, τὸ γινώσκον ὑπὸ τῆς ἐρημίας ἕως πλάτος, ἐν τῷ ὑγρῷ τῆς γαστρῆς, τῆς καὶ διύαμιν ἀλλοιωτικὸν εἰς ψέφειαν*. id est, Et est sapor affectio facta in humido dicto alteratiua gustus, qui est potentia in actum. Dixerat autem siccum id terrenum lotum in humido, aut per quod colatum sit humidum. sicut quando colores, aut sapor in aqua lauentur, uel aqua per salsam aut amarā terram percoletur. Tunc enim contrahi ab aqua uel calorem, uel saporem, pro coloris & terræ illius natura. Id quæ ita esse declarant sensus ipsi, qui hoc percipiunt, & indicare possunt. Docet idem quoque Theophrastus, qui fuit Aristotelis auditor, in 6. lib. de Causis plantarū, his quidem uerbis: Sapor enim partis siccæ, terrenæque in humore mistio est, uel partis siccæ per humorem ex ui caloris colatio. Idem ferè dicit etiam de odore, cū addit: Odor autem est partis siccæ, sapidæ in translucido corpore mistio. Id enim aeris atque aquæ commune est. Eadem ferè saporis & odoris affectio est, sed non in eisdem utrumque perficitur. Hunc locum eo libentius citauī, quod etiam ad disputationem de Olfactu pertinet, atque clarè de utroque hoc sensu exprimit Aristotelis sententiam. Cæterum hanc mutationem efficit natura (de naturalibus enim rebus est hic disputatio) per calorem, tanquam per instrumentum, sicut & hæc Aristotelis uerba ostendunt, *ἔτι καὶ ἡ φύσις τὸ ἕρπον, καὶ τὸ γινώσκον*, & illa Theophrasti. Quod autem neque omnis generis sapor in

aqua insint, quanquam propter exiguitatem insensibiles, neq; aut omnium saporum, uelut materiam, seu quandam illorum ut aliarum omnium rerum, τὰν σπορμίων esse aquam, aut tantum à calido eos in aqua effici, sic Aristoteles probat. Primò, quòd & in solem positi fructus, aut ad ignem cocti, & exhalato ex eis humido, mutant saporès, aut uarios saporès recipiant: quod non fieret, si ex aqua, aut tantum in aqua saporès essent. Secundò ex ijsdem rebus, & alijs quidem, quàm est aqua, diuersos saporès efficit. Tertiò ita probat, aquam esse omnium liquorum tenuissimum, quòd non ab igne, aut alio calore condensari possit, ac saporès crassum quiddam habeant. Quod autem sit aqua humor tenuissimus, indicat exemplum etiam medicorum, qui suis potionibus, quibus molliunt, aut coquunt noxios humores, & ad expellendum idoneos faciunt, aquas admiscunt ideo, ut facile & citò peruehantur potionès ad membra quibus mederi uolunt. Reliquum est ergo, saporem esse, quod antea dictum est, siccum à natura inditum humido per calorem. Siccum autem non quodlibet intelligendum est, sed illud tantum, quod uim habet nutriendi. Quod cum hoc ostendit, quòd saporès sunt nutriendi causa excogitati à natura, tum quòd nec humidum est absque sicco, nec siccum absque humido in alimento: & hoc ideo, quia non aluntur animalia simplicibus corporibus, sed compositis, sicut monstratur in disputatione de Generatione & corruptione. Porro cibi faciunt in corporibus animantium non tantum augmentum, sed decrementum: alterum per calidum, alterum per frigidum. Calidum enim attrahit leue, & extruit alimentum, relinquit graue.

Quare

Quare etiam dulce nutrit, non amarum & salsum. Illud enim leue est, hæc sunt graua. Et quidem dulce nutrit, quatenus est sapidum, siue sit purum, siue alijs saporibus admistum. Ideo autem dulcibus adduntur salsa & amara, ut sapor iucundior fiat, & ne nimium alatur animal, aut coctio impediatur. Natat enim in stomacho dulce, propter leuitatem. Et hæc Aristoteles, qui dulci, & cognatis saporibus, habitum tribuit: amaro, salso, & similibus priuationem. Theophrastus autem in utroque habitum ponit, sicut in alijs etiam cognatis speciebus facit, & recte quidem meo iudicio. Non enim essent propriè sapes, quorum hoc est proprium munus, si non alerent. Aluntur autem pleræque plantæ, amaro succo: ut fel terræ, absinthium, & similes. Atque egregie Theophrastus dicit: Semper enim natura suo subiecto simile alimentum reddere uult, tam in animantibus, quam in plantis. Verum Aristoteles uidetur mihi de animantibus locutus esse, quæ tametsi acerbis aut amaris uescantur aliquando, non tamen ideo statim aluntur etiam.

Species saporis numerantur septem apud Aristotelem, & Theophrastum, qui dicit, etiam addi à nonnullis uinosum. Item lactis esse propemodum peculiarem saporem. Sunt autem, dulce, amarum, pingue, salsum, acre, austerum, acerbum, acidum. Octo quidem essent, uerum ad amarum referri debet salsum. Quod cur sit magis faciendum in his duobus, quam dulci & pingui, non uideo. Quare aut octo recte ponerentur, aut tantum sex. Ipse enim quoque Aristoteles hos coniunxit, & nihilominus tamen dicit septem esse tantum species saporum. Quæ res mouit me, ut supra cum de uisu explicarem (nam æquales numero sunt species obiectorum in his

duobus sensibus, atque in olfactu etiam, ut paulo antè monitum est) facerem septimam speciem reliqua omnia obiecta, quæ ex medijs speciebus componuntur. quanquam nunc suspicor, nō esse illam Aristotelis sententiam. Istarum specierum duæ sunt simplices & contrariæ, dulce & amarum: reliquæ sunt compositæ, aut mediæ. ex quibus deinde fiunt infinitæ species compositæ. Ideoque Theophrastus, putat species saporū infinitas esse. quanquam probat etiam hunc numerum, tanquam naturæ magis convenientem. Et Aristot. sic probat, quod sint finitæ saporum species: in ijs quæ habēt extrema, necesse est finita esse, quæ intra illa sunt: Sensibilia autem omnia habent extrema, ut est in colore album & nigrum, in sapore dulce & amarum (contraria enim sunt extrema) Ergo saporum species sunt finitæ. Definitiones singulorum specierū non sunt in Aristotele. Theophrastus Platonis definitiones recitavit, & Democriti. Retulit autem Democritus saporum species ad figuras, quam opinionem reprehendunt Aristoteles & Theophrastus. Platonis definitiones cū ratione pulchrè cōveniunt, & approbantur à Theophrasto, & sunt ductæ à qualitatibus, seu affectionibus sensuum. Dignus est totus ille Platonis locus, ut hīc etiam legatur, non tantūm propter magnam doctrinam, sed etiam propter mirabilem quādam suauitatem. Sic autem scriptū est in Timæo: πρῶτον μὲν οὖν ὅσα χυμῶν περὶ λέγοντες ἐν τοῖς πρῶτον ἀπελίπομεν, ἴδι' ἐν ταῖς παθήμασι περὶ τὴν γλῶττιν, ἐμφανισίον, ἢ διωσίον, φαίνε) ἢ καὶ τὰν ταῦτα, ὡς ποδρὸν καὶ πολλὰ διὰ συγκρίσεωρ τε τινῶν καὶ διακρίσεωρ γίγνεσθαι. πρὸς δὲ αὐταῖς κεχρησθαι μάλλον τι τ' ἄλλωρ ἡαχύτησί τε καὶ λεύκωσι. ὅσα μὲν ἔτι εἰσιόντα περὶ τὰ φλεβία, οἷον περ

δοκί

δοκίμια τῆς γλώττης τελαμνία ἐπὶ τὴν καρδίαν, εἰς
 τὰ νοδῶν τῆς σαρκὸς, καὶ ἀπαλὰ ἐμπέπλοντα γήϊνα
 μέσα κατὰ τὴν κόμην ξυνάγει τὰ φλέβια, καὶ ξηραίνει. βρα-
 χυτόρα μὲν εἴη, στεφνὰ, ἢ τῶν ἢ βραχυύνοντα αὐστηρὰ
 φαίνει. τὰ ἢ τέττωρ ῥυπῆκα, καὶ πάντων περὶ τὴν γλῶτταν
 ἀποπλύνοντα, πέρα μὲν τὸ μέγιστον τὸ δριγύντα, καὶ προ-
 σπιλαμβανόμενα, ὥστε ἀποτήκῃ αὐτῆς τι τὸ φύσεως, οἷον
 τὸ νῆψον διύναμις, πικρὰ πάνθ' ὅπως ὠνόμαται. τὰ δὲ
 ὑποδρείσερα τὸ νῆψος ἐξέως ἐπὶ τὸ μέγιστον τι τῇ ῥύ-
 ψει χρώμενα, ἀλυνὰ ἀνδρῶν τῶν βραχέας, καὶ φίλα
 μάλλον ἡμῶν φαίνεται. τὰ δὲ τῇ τὸ σῶμα δερμότητι
 κοινωνήσαντα, καὶ λευκόμενα ἐπ' αὐτὸ σικκωπυρρῶμενα, καὶ
 πάλιν αὐτὰ ἀντικαθίστα τὸ διαβόρμηναν, φθόρεμένα τε
 ὑπὸ κρυφότητι αἰὼν πρὸς τὰς τὸ κεφαλῆς ἀσκήσεις,
 τέμνοντά τε πάνθ'. ὅσοις αὖν προσιπῇ, διὰ ταύτας τὰς
 διωάμεις δριμέα πάντα τοιαῦτα ἐλέχθη. τὸ ἢ αὐτῶν
 προλελεπῆσμεν μὲν ὑπὸ σιπιδί, εἰς ἢ τὰς σκῆας
 φλέβας ἡνδυνόμεναι, καὶ τοῖς ἡνδυσιν αὐτοῖσι μέρεσι γεώδεσι,
 καὶ ὅσα ἀέρι συμμέξιν ἔχοντα, ὥστε κινῶσάντα περὶ
 ἄλλα ποιεῖν κινῶσάντα, κινῶμενα ἢ πδριπῆσιν τε, καὶ
 εἰς ἑτόρα ἡνδυνόμενα, ἑτόρα κοῖλα ἀπὸ γάλατος περιτφ-
 νόμενα τοῖς εἰσόδῳ, ἀλλ' ὅτι νοτῖδ' ὑπὲρ αἶρα κοιλῆς πε-
 ριλαθείσης, τότε μὲν γεώδης, τότε ἢ καθαρὰς νοδῶν ἀγῆα
 ἀέρι ὑδατα κοῖλα, πδριφερῆτε γονέα. καὶ τὰ μὲν τὸ
 καθαρῆς διαφανεῖς πδριπῆσαι, κληθείσας ἐν οἷμα πομφό-
 λυγας, τὰ ἢ τὸ γεώδης ὁμῶς κινῶμενης, καὶ ἀερομένης, ξείσιν
 τε, καὶ ξύμωσιν ἐπίκλινον κληθῆναι. τὸ ἢ τέττωρ αἴτιον τῶν
 παθημάτων, ὅξυν προσρηθῆναι. ξύμπασι ἢ τοῖς περὶ ταῦτα
 εἰρημνίοις πάνθ' ἡνδύνον ἀπ' ἡνδύνιας ἐστὶ προφάσεως,
 ὅποταν ἢ τῶν εἰσιόντων σύστασις ἢ ὑγροῖς οἰκεία τῇ
 γλῶττης ἐξεῖ πεφυκῦια, λειάνει μὲν ἐπαλείφουσα τὰ βρα-
 χυτότα, τὰ ἢ παρὰ φύσιν ξινεσῶτα, ἢ κεχυμένα τὰ
 μὲν ξινάγῃ, τὰ δὲ χαλᾷ, καὶ πάνθ' ὅτι μάλιστα ἰδρύει
 καὶ

κατὰ φύσιν, ἡδὺ καὶ προσφιλὲς παντὶ, πᾶν τὸ τοῖδ' αὖ
 ἴαμα τ' βιάωρ παθημάτων γινόμενον κέκλην γλυκύ.
 Hactenus Plato, à cuius quidem in hac re sententia non
 procul abest Aristotelis sententia. Hoc tamen est inter
 illas discrimen. Plato magis eas ad linguæ affectiones
 & qualitates accommodavit: Aristoteles uerò non tam
 ad sensorij affectiones, quàm ad humanorum differentias
 & qualitates, quæ sunt obiectum huius sensus, & poten-
 tia gustum actu faciunt. Deinde Plato ad actum respi-
 cit, in quo sensitivum & sensibile aliquo modo idem sunt:
 Aristoteles de potentia obiecti, id est eius humoris in
 quo est sapor. Nam sic, aut aliter affici linguam, est con-
 iunctio agentis & patientis, aut causæ & effectus, hoc
 est, est actus. Siccum autem esse in humido magis aut mi-
 nus alterativum potentiae gustandi in actu, non est actus,
 sed potentia. Sicut visio est perceptio coloris, & perce-
 ptio coloris est coniunctio visibilis & visui, sic ut sit u-
 trumque nunc actu, & uelut unus quidam actus. Sicut est
 suprâ dictum de agente, & patiente. Item Platonis de-
 finitiones uersantur in secundis qualitatibus. Dicit enim
 fieri saporès à leuitate & grauitate, acuto & retuso,
 inflatione aerea, uel terrestri, & horum omnium tempe-
 ramento, seu æquali mistione. Aristotelis uerò defini-
 tiones in primis qualitatibus tantum, ut sicco & humido
 & calido uersantur. Quanquam enim species non defi-
 nit, tamen ex generis definitione facile componi specie-
 rum definitiones possunt, & iudicari. Exempli causa:
 Dulce est siccum, factum in humido exactissime, à cal-
 do uim habens mutandi gustativum in gustans, uel gusta-
 tionem. Amarum contrà est siccum, factum in humido
 negligentissime, seu imperfectissime, à calido similem ha-
 bens

bensuim in mutando. Et hoc quidem ita sentit Aristoteles, ut uelit cum illo sicco nutriendi potentiam esse coniunctam: quæ ut in dulci est efficacissima, ita infirmissima in amaro, aut potius nulla: in reliquis pro suo gradu, hoc est, prout uel propius accedunt ad illa extrema, uel longius discedunt. Postremò Galenus in quarto libro de Facultatibus simplicium medicamentorum, ponit exempla, quibus singuli sapes discerni possint. Idē ut alij medici ferē, aliter, hoc est crassius & copiosius de sensibus docet, tum alibi, tum in octauo libro de usu partium humani corporis.

De tactu.

Suprà semel atque iterum, cū ita se res dedit, fortē hoc etiam indicatū est simul, adeò sensus non effici tactu secundū Aristotelem, ut ne ille quidē postremus, de quo nunc incipimus explicationē, quique inde & apud Græcos & apud Latinos nomen habet, sic fiat, ut coniungatur cum tangibili tactiū, adeò propē, ut postrema eorum sint eadem. Hoc enim propriē est tangere, & tangi. Fecit hoc etiam Aristoteles, quem libenter imitamur, aut potius interpretamur, pro ut nostræ uires patiuntur. Atque utinam possem aliquam uel umbram doctrinæ tanti uiri assequi: aut non adhuc quidē incedere uestigijs eius, sed utcunque instar infantis repere, ita tamen, ut aliquādo ingressurus etiam essem. Ponerem hoc in magna parte felicitatis, siquidem est mihi uersandum in hoc literarum genere. Nihil enim est uel ingeniosius, uel naturæ conuenientius unquam, ut arbitror, disputatum à quoquam de rebus literarijs, quàm ab hoc est factum, quascunque tractauit. Sed notum & usitatum encomium nolo canere. De re potius dicam ipsa, quam institui,

stitui, quod possum. Tactus est facultas percipiendi qualitates tum primas, tum secundas, itemque alias quæ non sunt alijs sensibus propriæ. Sunt autem, calidum, frigidum, humidum, siccum, durum, molle, asperum, laue, lentum, fragile, graue, laue & similes. Aristoteles uocat differentias elementa distinguentes: quæ quanquam constituunt uarias contrarietates, non tamen sunt plurium, quam unius sensus obiecta: sed ab uno tactu sentiuntur, & discernuntur omnes. Tamei si uidentur propterea tam multæ contrarietates in huius sensus obiectis esse, quod est sparsus, quam reliqui, per totum corpus animantis latius, aut per omnes corporis partes peragi potest: & sane magnam affinitatem habet cum gustu. Gustus enim omnis fit per tactum: eisi non ubi tactus est, ibi etiam est gustus necessario. Quod sic debet intelligi, tangi quidem carnem in utroque sensu, uerum illam non esse illorum sensorium. Intus hoc latere scribit Aristoteles. Nec tamen expresse dicit, quid sit, aut in qua parte corporis collocatum. Ex alijs eius disputationibus hoc tamen potest intelligi, quod cor sit tactus sensorium, aut certe uis illa in penetralibus carnis lateat, ex corde tamen in omnia membra dispersa. Censet enim Aristoteles, omnium sensuum originem in corde esse. Verum ita nec oculi, nec reliquorum sensuum organa ipsorum essent organa, cum pariter omnes ex corde sint. Quare non male sic fortasse de omnibus sensibus iudicaremus, si putaremus omnium quidem instrumenta uel à speciebus corporum, uel ab ipsis corporibus tangi: hac ratione tamen, ut species tantum mouerent sensoria: sensoria per suas quasdam partes, ut sunt nerui, cor mouerent. Certum enim est, non esse has facultates principaliter in ipsis instrumentis.

Medici

Medici nervos sparsos per totum corpus ponunt instru-
 mentum tactus, & à cerebro tanquam à capite arces-
 sunt: in quorum posteriore magis experientiam sequun-
 tur, quàm rationem: aut propinquius potius principiū
 considerant, quàm remotius, & primum. Quod autem
 Aristoteles censeat, carnem esse medium tactus, hæc eius
 verba declarant: ὥστε τὸ μεταξὺ τῆ ἀπὸ τοῦ σώματος. Et pau-
 lō antè efficit tactum. non moto prius medio per obiectū,
 deinde sensorio per medium, sicut fiat in alijs sensibus,
 ita scribit: ἀλλὰ διαφέρει τὸ ἀπὸ τοῦ ὁρατοῦ, ὅτι ἐκείνων
 μὲν αἰσθάνομεθα τὸ μεταξὺ ποιεῖν τι ἡμᾶς. τὸ δὲ ἀπὸ τοῦ
 ὁρατοῦ ὅτι ἐκείνων τὸ μεταξὺ, ἀλλ' ἅμα τὸ μεταξὺ, ὡς οὐδὲν ὁ δι-
 αφέρει τὸ πᾶν. ὅτι ὁ αἰσθάνομεθα τὸ πᾶν ἐπὶ τῷ σώματι, ἀλλ'
 ἅμα οὐκ αἰσθάνομεθα τὸ πᾶν ἐπὶ τῷ σώματι. Testantur idem quoque verba,
 quæ proximè sequuntur, & suprā citata sunt, ubi dispu-
 tatum est de Gustu. Præterea huius sensus obiectū sunt,
 calidum, frigidum, & similes qualitates, quæ non habent
 generale uocabulum, ut Aristoteles uult, sicut aliorum
 sensuum obiecta. Quod intelligi debet de proprietate, &
 quantum ad sensum attinet, aut quatenus sunt obiectum
 tactus hæc qualitates. Nam qualitas prima, aut secunda,
 aut differentia elementorum est genus calidi, frigidi, &
 reliquorum obiectorum huius sensus: nō tamen propter
 eā propriè, aut solum, quod tactu percipitur, sicut in a-
 liorum sensuum obiectis fit. Calor enim tantum ad ui-
 sum refertur, sonus tantum ad auditum, sapor tantum
 ad gustum, odor tantum ad gustatum. Et non est ea ra-
 tio inter calidum & durum, quæ est inter album & ni-
 grum, dulce & amarum. Hoc uult Aristoteles, cum di-
 cit, non esse manifestum quod tactui sit unum ἑποικί-
 μωνος. Hac enim uoce hic utitur, nisi menda est in seri-
 ptura.

ptura. In primo libro ἀντικείμενον appellat idem, nos dicere solemus obiectum. Notandum est etiam, quod Aristoteles dicit medium esse iudicativum. Sed recito ipsius verba. Sic inquit ille: τὸ δὲ μέσον κριτικόν. Et addit causam: γινώσκοντες τὸ πρὸς ἐκείνους αὐτῶν ἰσχυρόν τε καὶ ἀκρόν. Id est, Medium relatum ad extrema, fit utrumque extremorum. Quod sic intelligendum est, ut medium sit hoc extremum, respectu illius extremi, & illud respectu huius. Atque ita potentia est utrumque extremorum, ac in contrarietatibus eorum quæ obiecta sensuum uocantur, neutrum contrariorum est actu, sed utrumque potentia. Ideoque iudicat & discernit illa contraria. Declaremus hoc exemplis: Potentia uidendi est, nec album, nec nigrum, quæ sunt contraria, sed uelut medium quiddam inter hæc. Propterea quando applicatur albo, fit album, seu percipit album. Quod enim hæc sunt eadem ferè, supra quoque est ostensum: quando applicatur nigro, fit nigrum. Similiter tangendi uis est inter calidum & frigidum, & reliquas similes contrarietates medium: hoc est, est secundum potetiam alterutra ipsarum, & fit actu ipsa, quando ei applicata est, & eam percipit nunc, aut sentit. Non enim posset percipere uel uisus album & nigrum, si ipse etiam esset actu album uel nigrum: nec tactus calidum & frigidum, si ipse esset actu calidum uel frigidum. Propterea quod sentire est pati quiddam: & pati non fit ab eo quod est simile actu, sed quod est simile potentia. Subtiliter sunt hæc, & planè philosophicè cogitata ab Aristotele. Non possum me abstinere, quin transcribā huc ex fine secundi libri Aristotelis de Anima, insignem locum, & eum quidem totum: qui clarè de modo sentiendi generaliter differit, addita similitudine de sen

de sensibili excellente, quod corrumpit, aut molestia afficit, aut turbat sensum, & argumento à contrario. Sic loquitur philosophus: καθόλου ἡ περὶ πάσης αἰσθήσεως δεῖ λαβεῖν, ὅτι ἢ μὲν αἰσθησίς ἐστι τὸ δεικνύον τῶν αἰσθητῶν εἰδῶν, ἂν δὲ τῆς ὕλης, οἷον ἢ κηρὸς τὸ δακτυλίδις ἂν δὲ τὸ σιδήρου, ἢ τὸ χρυσοῦ δέχεται τὸ σημεῖον. λαμβάνει ἢ τὸ χρυσοῦ καλικοῦ σημεῖον, ἂλλ' ἔχ' ἢ χαλκός, ἢ χρυσός. ὁμοίως ἢ ἢ ἢ αἰσθησίς ὑπὸ τὸ ἔχοντος χρώμα, ἢ χυμὸν, ἢ φέρον πασχει, ἂλλ' ἔχ' ἢ ἑκαστον ἐκείνων τῶν λέγεται, ἂλλ' ἢ τοιοῦτι. καὶ κατὰ τὸν λόγον, αἰσθητικόν ἢ πρῶτον, ἢ ὡς ἢ τοῖα αὐτῇ διύαμις. ἐπὶ μὲν οὖν ταυτὸν, τὸ ἢ εἶναι ἐτόρον. μέγεθος μὲν γὰρ ἂν τι εἴη τὸ αἰσθανόμενον, & μὲν τῷ γε αἰσθητικῷ, & δὲ ἢ αἰσθησίς μέγεθος ἐπὶ, ἂλλ' ἢ λόγος τῆς διύαμις ἐκείνης. φανερὸν δὲ ἐκ τῶν, καὶ διατίπτει τῶν αἰσθητῶν αἰσθητικῶν ὑποβολὰς φθείρει. τὰ αἰσθητικὰ. ἂν γὰρ. ἢ ἰσχυρότερα τὰ αἰσθητικὰ ἢ κίνησις, λύεται ὁ λόγος. τὸ δὲ τῷ ἢ αἰσθησίς. ὡς πρὸς καὶ ἢ συμφωνία, καὶ ὁ τόνος κρημένων σφόδρα τῶν χροῶν. καὶ διατίπτει τὰ φυτὰ οὐκ αἰσθάνεται, ἔχοντα τι μέγεθος ψυχικόν, καὶ πάσχοντά τι ὑπὸ τῶν ἀπ- τῶν, καὶ γὰρ ψύχεται, καὶ θερμαίνεται. αἷτιον γὰρ τὸ μὴ ἔχειν μεσότητά, μηδὲ τοιαύτῳ ἀρχῇ, οἷαν δέχεσθαι τὰ εἰδῆ τῶν αἰσθητῶν, ἂλλ' ἢ πάσχειν μετὰ τῆς ὕλης. Porro, quæ animantia quibus sensibus excellant, his uersibus comprehendunt uulgo:

Nos aper auditu, sed uincit aranea tactu,
Vultur odoratu, lynx uisu, simia gustu.

Quare sint plures sensus,
quàm vnus.

Aristoteles in secundo libro sui operis de Anima, docuit de omnibus sensibus, qui proprii dicuntur. idem ego hæcenus feci, quantum potuit fieri, secutus aut interpretatus Aristotelem. Is principium tertij libri eius=

dem operis ita coniungit cum secundo libro, ut faciat sibi aditum ad disputationem de intellectu, difficillima parte animæ, & alijs cognatis potentijs. Ostendit enim, nec sensibilia communia, de quibus sub initium huius loci est dictum, percipi ab aliquo proprio sensu: & quare non sit tantum unus sensus. Docet etiam de sensu, qui Communis appellatur, & est ferè medium quiddam inter sensus alios, & intellectum. Quapropter hoc etiam, uelut uinculo, est usus ad connectendas disputationes de Sensitiuo, & intellectiuo. Quòd autem non percipiantur aliqua propria potentia communia obiecta, sic indicat: Si, inquit, esset aliqua propria potentia, aut sensorium communium obiectorum, non sentirentur à reliquis sensibus hæc per se, sed per accidens. Sentiuntur autem à reliquis sensibus illa per se, ergo non est aliquod proprium sensorium, aut potentia, qua percipiamus motum, figuram, numerum, & similia. Præterea plures sensus uno habemus, ideo, quòd alioqui non possemus distinguere inter obiecta propria, & communia, propter cognationem, aut ut ipse loquitur, *διὰ τὸ ἀκολληθῆναι ἀλλήλοις*. Nunc autē cum sint plures sensus, à quibus illa æquè apprehendi possint, facilius est discrimen inter communia & propria obiecta.

Quid sit sensus communis.

Prius quàm hoc docetur in Aristotele, docetur esse aliquem sensum talem, qui iudicet de omnibus sensibilibus, quòd percipiantur, hoc ferè argumento: Sensibilia sua cuiusque sensus ita percipiuntur, ut hoc etiam sentiatur quòd percipiantur: illud autem non fit per propria sensoria aut sensus, sed alia quadam potentia: ut uisus percipit quidem colorem, auditus sonum. sed neque
uisus,

uisus, neque auditus percipit sentire se, ille colorem, hic sonum. Quia, si hoc etiam perciperent sensus, aut unius sensus essent duo obiecta, aut se ipse sentiret, aut etiam fieret progressio in infinitum. Nam si uisus, aut alius sensus percipere se obiectum suum sentiret, esset aliud quod hoc sentiret: esset item aliud, quod sentiret hoc: & sic non esset finis, aut certe non alicubi resisteretur, sed res eodem rediret. Aliquid enim à se ipso sentiretur. Item sentire est sensu percipere, & sentire est obiectum percipere: hoc autem est propemodum mutari in obiectum. Ergo, si obiecta sua sentire se, percipit sensus, illa etiam potentia in obiectum mutatur. Hæc autem absurda sunt, & contra philosophiam. Ergo non idem percipit obiecta, quod percipit hoc, quod percipiantur obiecta: hoc est, aliqua est uis & facultas, quæ sentit obiecta apprehendi à sensibus, diuersa ab ea quæ obiecta sentit. Ac propterea non sentientes obiectum, diiudicamus obiectum, & priuationem eius. & ut inquit Philosophus: καὶ ἀπελθόντων τῶν αἰσθητῶν ᾗτις αἱ καὶ αἰσθήσεις καὶ παύλασαι ἐν τοῖς αἰσθητέοις. Sicut ergo sunt sensibilia, quæ eadem à multis & diuersis sensibus iudicari possunt: ita est sensus, qui multa & diuersa obiecta & sensibilia potest diiudicare, & inter se discernere: & quidem per se, non per accidens. Sensibilia communia propterea appellantur, sensus uero dicitur communis. Præterea quod remota à sensibus obiecta sentimus adhuc, indicat non eandem esse potentiam, quæ sentiat obiecta: & eam quæ sentiat hoc quod obiecta percipiantur à sensibus. Hoc autem cognatum est cum eo quod dictum est, sensibilia remota quoque apprehendi. Nam sentiendi potentia, & sensibile, idem sunt aliquo

modo, hoc est secundum materiam: quanquam ratio, seu τὸ εἶναι, ut solet Aristoteles loqui, est diuersum. Secus autem est de sensu percipiente remotum sensibile, & sensibili ipso, quod proprie tale, ac præsens est. Nō ergo una potentia, & eadem percipit obiecta & sensus ipsos. Quod autem hoc modo idem sit actu sensus & sensibile actu, Aristoteles cum alibi saepe dicit, tum in hoc loco multis & manifestis uerbis explicat: ac præter cætera utitur hac similitudine. Sicut factio & passio in patiente sunt, & non in faciente, ita sensibilis actus in sensitiuo existit. Actus autem, seu operationes sensibilibum non omnes habent nomina, ut coloris & saporis. Non enim actum hæc uocabula significant, sed potentiam, nec alia habentur, quæ actum significant: quemadmodum aliorum sensibilibum habentur, ut sonatio & auditio, quod quidem etiam est ab Aristotele annotatum. Carent & tactus obiecta uocabulis actum significantibus. Atque ita color, sapor, sonus, odor, calidum, & similia significant potentiam: actum uero significant sonatio, auditio, perceptio coloris, saporis, calidi, & reliquarum qualitatuum, quæ tactui sunt obiectæ. Hoc tamen totum ad sensus est referendum. Nam eatenus sensibilia sunt sensibilia, quatenus à sensibus percipi possunt: eatenus actu sensibilia sunt, quatenus percipiuntur. Hoc dico propterea, quod etsi color & sonus actu essent, & à nemine perciperentur, non tamen actu essent respectu sensuum, aut quatenus essent sensibilia. Potest enim & hoc modo constitui duplex actus. Et hoc est, quod Aristoteles dicit, ἀλλ' οὐ γὰρ ἡ ἀνοή, καὶ ἀλλ' οὐ ὁ λόγος. Quanquam prior actus est posterioris potentia, & idem cum sensibili ita, ut paulò antè est dictum.

Ad

Ad quod notanda sunt, quæ Aristoteles dicit ibi, tan-
 quam decreta quedam, ut sic dicam: ἐστὶν ἡ κίνησις, καὶ ἡ
 ποίησις, καὶ τὸ πάθος ὑπὸ κινουμένων. Item: ἡ γὰρ τὴ ποίησις
 καὶ, καὶ κίνησις ὑνέρεται, ὑπὸ πάσχαοντι ἐγίνετα. Qui-
 bus uerbis ostenditur, idem esse aliquo modo sensum &
 sensibile. quod saepe etiam est monitum. Ita tamen hoc
 intelligi debet, ne putetur simpliciter dictum esse. Nam
 sensus, qui est potentia, omnino separatus est à sensi-
 bili, & sensibile tale à tali sensu: tantum abest, ut unum
 esse oporteat hæc duo, & alterum sine altero non posse
 existere. Hoc quidem uerum est de sensu & sensibili, quæ
 sunt actu: & unum esse ambo, & simul ambo uel esse uel
 non esse, non alterum sine altero. Et hoc in eodem loco
 Aristoteles docet. Docet etiam, sensum esse rationem
 quandam, hoc est formam, ut est συμφωνία in uoce, aut
 σμερὶν in naso: & propterea corrumpi sensum à sensibili
 eccellente, quod mistum & temperatum conueniat ma-
 gis rationi, quàm simplex & sincerum. Verba eius sunt:
 διὸ καὶ ἡδέα μὲν ὅταν ἀγῆται εἰλικρινῆ καὶ ἀμικτῆ ὄντα
 εἰς τὸν ἄκουον, οἷον τὸ ὄξύ, ἢ γλυκὺ, ἢ ἀλμυρὸν, ἡδέα γὰρ
 τότε. ὅπως ὅ μᾶλλον τὸ μικτὸν συμφωνία, ἢ τὸ ὄξύ, καὶ
 τὸ βαρὺ. Et paulò post: ὑπὲρ βάλλοντα ὅ ἢ λυπεῖ, ἢ
 φθείρει. Ex his, quæ hætenus dicta sunt de hoc loco,
 apparet, sensum communem iudicare & statuere, quòd
 percipiuntur tum à suis sensibus propria sensibilia, tum
 à pluribus communia. Atque hoc est unum de proprijs
 officijs huius facultatis animæ. Alterum est, discernere
 inter sensibilia diuersorum sensuum, propria & com-
 munia: ut inter album & dulce non aliquis sensuum su-
 præ explicatorum dijudicat, sed aliud quiddam, & qui-
 dem commune omnibus obiectis sensuum inter se discer-

nendis. Colores deprehendunt oculi: sed non etiam hoc possunt uidere, quod differant inter se, & diuersa sint, colores, & aliorum sensuum obiecta. sensus hoc est communis, qui inde Communis appellatur, quod ita iudicat communiter inter omnis generis sensibilia, non quod communis generis sensibilia percipiat. Nam illa uerè, & per se ab alijs sensibus percipiuntur: quanquam non certa à certis, sed omnia uel ab omnibus, uel à pluribus, quàm ab uno. De qua re iam antea satis est dictum. Sic autem sensus hic iudicat de sensibilibus diuersis, ut simul iudicet, & in indiuisibili tempore. Quomodo autem hoc fiat, cum sit impossibile idem, quatenus est indiuisibile, moueri secundum contrarios motus in indiuisibili tempore, in Aristotele disci debet. Et sanè sicut uisus iudicare simul potest de albo & nigro, quæ sunt contraria: ita nihil absurdum est, sensum communem simul iudicare de nigro & amaro, quæ etiam non sunt contraria.

Quid sit phantasia.

Hæc facultas animæ potest à Latinis imaginatio dici, aut uisio: non tamen, ut suprà hæc uox est usurpata, prouidendi actu. quanquam alioqui tum Græca, tum Latina uoces actum magis significant, quàm potentiam: ac fortasse rectius diceretur phantasticè, Latine imaginatiua, aut uisiua, eadem ratione, qua uisionem uocari nunc dixi. Quanquam in sensibus etiam & in alijs rebus turbantur aliquando uocabula potentia & actus. Sentit nobiscum Fab. Quintilianus in duobus, aut tribus locis. Deinde à lumine, quod Græci φῶς dicunt, appellata est, ut Aristoteles putat, phantasia, propterea quod uisus exerceri, ut sic dicam, non potest sine lumine, & uisus est præcipuus & nobilissimus sensus. Quanquam

quam fortasse melius utpote secundum ἀναλογία, à uerbo φαίνεσθαι sumitur. Sic tamen eodem itur. Est autem φαντασία nec sensus, nec intellectus, etsi non est absque sensu, sed sequitur sensum, ut ipsa præcedit assensionem: sic tamen, ut non sequatur sensum necessario, sed ut necessario præcedat assensionem, Græcè ὑπόληψις dicitur. Interpretes tum existimationem, tum æstimationem Latine uocant, sed improprie, ne dicam male. Existimatio enim uerbum, Latinis passiuè, & λόγè aliud significat. ὑπόληψις uerò Græcè actiuè, & æstimatio specialius quiddam, quàm ut Græcam uocem exprimat, significat: quanquam propius ad eam accedit, quàm illud alterum. Suspicio quoque uox pro hac Græca solet usurpari, uerùm non satis Græcam interpretatur, ut arbitror. Assensio uocabulum proximè uidetur mihi ad Græcum accedere. Cæterùm quòd sequatur sensum necessario phantasia, hoc ostendit, quod pleraque animantia, quæ, quia sunt animantia, necessitate quadam sensus habent, non habent phantasiam: ut apes, formicæ, uermes. Quod autem sint diuersæ potentiæ, assensio & imaginatio, duobus argumentis doceri potest. Nam phantasia in nobis est, hoc est, possumus fingere & formare apud animam ueras & falsas imagines pro nostro arbitrio: ut faciunt ij qui memoriam exercent arte, quod Cicero facere docet in tertio libro ad Herennium. Assensio autem non est in nostra potestate sic, ut uerum sit, aut falsum, cui assentimur, prout nos uolumus. Deinde in assensione afficimur pro rei, quam probamus, aut improbamus, natura, gaudio uel molestia, spe aut timore. In phantasia non sic afficimur ex animo & uerè, sed ita, ut solent affici, qui picturam inspiciunt: in qua sunt etiam



simulachra uariarum rerum, quæ affectus pariunt, sed illa non seriò nos mouent: quia non assentimur eis. Obseruandum quoque est, Aristotelem hic facere quinque species potentiarum, quibus dyudicamus & apprehendimus aliquid aut uerum aut falsum: sensum, assensionem scientiam, opinionem, & intellectum. sed non explicat: fecit hoc in sexto libro Ethicorum. Nihil autem horum esse phantasiã, certis argumentis probatur. Primò, quòd non sit sensus, hoc demonstrat, quòd sensus aut actus est, aut potentia: phantasia non est semper alterutrum horum, ut in somno. deinde sensus adest semper, phantasia secus. Semper, hic referri debet ad naturam animalis, non ad perpetuitatem temporis. Iam enim est alioqui contrarium dictum de somno, in quo non est sensus, aut actu aut potentia: propinqua tamen, non remota. nisi uelimus putare, quòd ipse pugnet secum Aristoteles, cum non sit hoc necesse. Quòd autem non semper adsit phantasia, indicio est, quòd non est in omnibus animalibus, ut dixi paulo antè. Esset autem in omnibus, si esset actu sensus (intelligatur hoc de imperfecto actu, id est, de potentia propinqua) cum sensus insit omnibus animantibus. Tertium argumentum est: Sensus semper sunt ueri, phantasia saepe fallitur. Postremò huc pertinet, quòd supra dictum est, quòd clausis oculis appareant uisa: ergo phantasia non est sensus. Præterea non est scientia, aut alius habituum, qui certi sunt, phantasia: cum possit esse falsa, quòd saepe quidem est. Non est opinio phantasia, quanquam est non tantum uera, sed falsa quoque. Nam fides est, ubi est opinio. Non autem ulli animanti, præter hominem, opinio inest. cum tamen phantasiã, præter nos, multa habeant. Deinde fides sequitur

sequitur omnem opinionem, fidem persuasio, persuasio=
nem ratio. Cum itaque phantasia plerisque bestiis insit,
nullis ratio, nō potest phantasia opinio esse. Porro phan-
tasia non est nec opinio cum sensu, nec per sensum, nec
compositio ex opinione & sensu. Si enim hoc esset, aut
periret in nobis uera opinio aliquando, cum haberetur:
aut eadem simul esset & uera, & falsa. quod apud Ari-
stotelem explicatur satis argutē. Est itaque phantasia,
motus quidam cum sensu, & in sentientibus, & ex iis quæ
sentiuntur: semperque similis sensui, qui est secundum a-
ctum. Atq; ita phantasia uidetur haberi ab Aristotele
non pro potentia aliqua animæ, sed pro accidente quo-
dam, seu affectione potentie: ac propterea uox Actus ab
eo phantasia usurpata esse, non potentie phantastica.
Quia uerō sensus uarij sunt, & propterea certi alij, alij
incerti: necesse est, ut & phantasmata, quæ ὁράματα etiā
uocat Aristoteles, uariant: aliāq; certa, alia incerta esse.
Sequuntur enim uisa naturam sensus. Tripliciter autem
aliquid sentitur, aut ut proprium sensibile, & sic certum
est uisum: aut ut sensibile per accidens, quod etiā incer-
tum phantasma parit: aut ut commune, & hinc etiā in-
certum efficitur uisum. Notandum est, quod ibi philoso-
phus dicit, ἡ αἰσθησις τῶν μὲν ἰδίῳ ἀληθὺς ἐστίν, ἡ δὲ
ὁλιγὸς ἐκ ἑκαστοῦ τοῦ κοινῶς. Contra quam postea doctri-
nam acriter disputatū est ab Academicis, non satis cau-
tē & liberaliter, ut arbitror. De qua re legat, qui uult,
ea quæ adhuc extant de opere Ciceronis, quod Acade-
micis questionibus est inscriptum. Sed ut ad propositū
redeamus, phantasia est ille siue motus, siue actus appa-
rentium imaginum, & specierum impressarum animo
comprehensis obiectis sensuum, uel proprijs, uel commu-

nibus, uel ijs quæ dicuntur secundum accidens sensibilia. Aut etiam non inspectis prius illis, & formatis tantum apud animum speciebus, non tamen intelligibilibus, sed tantum sensibilibus, ut fit in uigilantibus etiam, non tantum somniantibus. Sæpe autem uariæ ac monstrosæ concipiuntur imagines à bestiis & hominibus: ab illis, quia carent mente: ab his, quia aut dormiunt, aut mens eis turbata est, uel animi, ut uocantur, uel corporis morbis. Quæ res etiam indicat, magnam esse mentis cum phantasia cognationem. Id quod alicubi Aristoteles significat, cum uelut species aut partes intellectus facit assensionem & phantasia, his uerbis, τὸ ἢ τὸ μὲν φαντασία δλονεῖ εἶναι, τὸ ἢ ἐπὶ δόξης. Et alij græci scriptores cum intelligendi facilitatem uocant aliquando καταληπτικὴν φαντασίαν. Subijcere etiā uisum est Aristotelis uerba, in quibus clarissimè suam sententiam de hac potentia declarauit. Sic ille ait, ut suprâ etiam est annotatum, tripliciter sensum fieri: ἢ ἡ κίνησις ἢ ἐπὶ τῆς ἐνεργείας γινόμενη, διότις τ' αἰσθήσεως, ἢ ἀπὸ τῶν τῶν ἢ τῶν αἰσθήσεως. καὶ ἢ μὲν πρῶτη παρθεῖς τ' αἰσθήσεως ἀληθὴς, αἱ δ' ἐτάραι καὶ παρθεῖς καὶ ἀπθεῖς. εἰς αὐτὴν ψευδὴς, καὶ μάλιστα ὅταν πῶς τὸ αἰσθητὸν ἢ. Ex his omnibus quæ hætenus dicta sunt de phantasia, patet phantasia esse uelut internum & intellectiuum quendam sensum, aut intellectum sensitium. Qua parte exposita, reliquum est, ut quedam etiam de intellectu ex Aristotele pro nostro ingenio & intellectu explicantur.



VITI AMERBA-

CHII LIBER TERTIVS,

DE ANIMA.



Præfatio.



Va hætenus de nutriendi & sentiendi facultatibus, quæq; deinceps de intellectu differemus, multum habent obscuritatis: & uelut in altissimo puteo, ut Democritus de ueritate solitus est dicere, in rerum natura latent adhuc submersa, quod ad perfectam eorum cognitionem attinet. Non enim uel unde sint, uel quomodo ingenerata sint animantibus, expressè atque absolute scire possumus: tantum adesse illa in nobis, & esse uaria, quisque sit eorum usus, utcunque uidemus. Atque utinam hoc sæpe consideraremus: & hoc non solum ideo, ne temere cernentes nostram imbecillitatē superbiremus, & arrogaremus nobis omnium rerum scientiam, cum uix umbram earum teneamus: & quam in medio illorum Dei & naturæ operum uersamur, eaq; aspiciamus & tractamus quotidie, utimur eis, & non possumus sine eis uiuere: tamen uelut Tantalus quidam in medijs aquis sitiamus, ac in summa rerum copia inopes simus: uerum etiam ob hanc causam, ut disceremus, quousque pertingerent nostræ uires intelligendi & sapiendi: ne tamen omitteremus ea quæ possemus assequi, & illis inhiaremus, in illis laboraremus, & multum poneremus operæ, quorum cognitio superat nostrum caput. In utroque enim est peccatum, & nescio an grauius in

uius in relinquendo eo, quod nostro ingenio subiacet: an
uerò in altero illo, quando captamus ea, quæ noster in-
tellectus non potest capere, imitantes illum Tantalū, de
quo nunc dixi: qui, ut est in fabulis, dum captat mala ca-
piti suo suspensa, nō tamen ea prehendere potest. Refu-
giunt enim captantem, ita ut miser frustra nō modò spe-
ret, sed operam etiam inanem sumat. Atq; hoc est, quod
ueteres periti rerum dixerunt: γῶβι στατόρ. Verè enim
is se cognouit, qui didicit, quid possit uel in discendis, uel
agendis, uel faciendis rebus, & quid non possit efficere.
Nec putemus tantum agricolas fortunatos esse, bona si
sua norint, quod dicit poeta. Fortunati sunt etiam reli-
qui homines, qui norunt ea. nisi non putamus esse mise-
riam, aliena sequi, & nostra negligere, ac tandem nihil
nobis remanere. Id quod necesse est accidere, quando nō
examinatis nobis, quælibet sine iudicio & ratione ag-
gredimur. Sed quorsum hæc? Ut intelligamus, sobriè phi-
losophandum esse: consistamúsq; intra eos terminos, qui
sunt nobis à natura præstituti. Putemus autem in talibus
disputationibus, quæ ad naturam rerum pertinent, nos
uerè modum tenuisse, quando illa didicerimus, quæ ue-
teres homines doctissimi, qui hæc summo studio perseru-
tati sunt, de talibus rebus inuēta & conscripta relique-
runt: nec in argutijs non necessarijs consenescamus, aut
his solis operam demus: nec ista quoque discamus, quæ
magis ad communem hominum utilitatem spectant. Si
enim, quod uolunt summi philosophi, & ipsa uitæ ratio
testatur, ciuile animal est homo, non solum ad contem-
plandū & inuestiganda ea quæ tantum ut sciātur, quæ-
runtur & discuntur, quod omnes homines natura scire
cupiant, ut inquit Aristoteles: sed etiam ad agendum &
facien

faciendum, quod habeat usum aliquem ad uitam transi-
gendam, factus est. Non enim debemus existimare, pro-
pter utilitatem hominū uel mathematicā, quæ sic apud
ueteres appellata est: uel metiendi scientiam, quæ Geo-
metria dicitur: uel ex magna etiam parte astrorum do-
ctrinam, quæ nunc Astronomia dicitur, olim dicebatur
etiam Astrologia (quæ uox, nescio ad quod speciosum
genus uaticiniorum deinde tota est accommodata) in-
uentam, & celebratam esse. Quid enim prodest admo-
dum hominibus siue ad publicam, siue ad priuatam uitæ
rationem, subtilis illa disputatio de Puncto, de linea, de
plano, de recto, de curuo, de cauo, de conuexo, de circu-
lo, aut etiam de circuli quadam mutatione, quæ græcè
τετραγωνισμός dicitur? Quam adeo magnam utilitatem
continet, exactissimam illam rationem de motibus stella-
rum, & aliorum corporum cœlestium scire? Quis tam
redit magnus fructus ad homines ex eo, quod norunt di-
stinguere spacia locorū, & metiri corpora uel ad pun-
ctum usque: cum sæpe nulli magis errent à uia, quàm illi
ipsi qui tantum non omnes lineas corporum & spacio-
rum in numero habent? nisi quis illam infinitam uolu-
ptatem uelit considerare, quam afferunt suis cultoribus
illa studia: sic tamen, ut aut ipsi habeant unde uiuāt, aut
ab alijs sustententur: quod solitum est fieri apud ueteres,
& hoc etiam tempore fit aliquando. Misera enim esset
alioqui futura hæc uoluptas, & planè famelica. Sed non
de illa utilitate loquimur: & sunt sanè illæ res distinctæ,
uoluptas & utilitas. In hoc illa omnia discuntur & tra-
ctantur præcipue, quia liberale quiddam est, & maxime
conuenit hominis naturæ scientia. Ac rectè Aristoteles
dicit, non omnia referenda esse ad utilitatē, cum ne qui-
dem sit

dem sit homo res præstantissima, ad quem utilitas illa
pertinet. Quamquam utrunque fieri debet: nec tantum
contemplationi uacandum est, sed utilitati etiam homi-
num opera est danda. Nec uideri uelim ipse mihi aduer-
sari, dum censeo, non esse nimium philosophandum, & in
huius rei laudes excurro. Ista enim est natura hominis,
ut his ambobus apta sit. Vtri autem aptior, philosophi
concertant sæpe, & adhuc fortasse sub iudice lis est. Sic
exordiri hanc partem disputationis de Anima non om-
nino propositum fuit, sed huc me inuitauit iucundior hic
locus: & ab instituto, asperitas rerum & cogitationum
aliquantisper abduxit. Bene autem cecidit, quod moniti
sint interim (dum in hoc tanquam nemore ambulamus,
recreantes ipsi nos à præcedentium laborum fatigatio-
ne, & præparantes ad sequentem disputationem) lecto-
res de re non, ut opinor, aliena à suis studiis: tum nihil à
nobis factum est contra ueterem morem ac institutum.
Nunc ad propositum ueniam, & sic de intellectu di-
sputabo, ut in epitomen collegisse Aristotelem, ut su-
prà est plerumque factum, aut certè uoluisse colligere
uidear potius, quàm hæc uel aliunde sumpsisse, uel ipse
excogitasse.

Quid sit intelligendi potentia.

Intellectuum est vis, qua percipit anima rerum formas, ita, ut uerè aut uerissimiliter sunt. Nō habemus enim perfectam eorum quæ existunt in natura, cognitionem, aut certè non omnium, ne dicam paucorum, aut prorsus nullorum. Et hoc est quod Aristoteles dicit, non omnem intellectum uerum esse. Verba eius de hac re sunt: ὁ ὅτι οὐδὲς ἔστι πάντων, ἀλλ' ὁ ὅτι τί τι, κατὰ τὸ τί, καὶ ὅτι τί, κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ ὁρᾶν τὸ ἰδίῃς ἀληθές. Quanquam natura hoc est

hoc est intellectus, ut comprehendat, & uelut sentiat res secundum suas formas, & ita ut sint, quemadmodum Aristoteles tum in alijs locis, tum in sexto libro Ethicorum docet. Nam ibi principia tribuit intellectui: quæ quantum habeant momenti ad notitiam rerum, satis est manifestum. Verum in hac mortalitate, & infirma natura, haud dubie talis non est intellectus. Quod etiam Aristoteles sentire, & hæc eius uerba in eodem libro declarant: ὅταν ᾤωσιν τις αὐτὸ καὶ γνώριμοι αὐτῷ ὥσπερ αἱ ἀρχαὶ ἐπιστῇ (Si enim perfecte putasset res intelligi, aut sciri, quæ cognata sunt, non addidisset ὥσπερ) tum ea quæ sunt in disputatione τὰ μετὰ τὰ φυσικά. ὥσπερ καὶ τὴν νικητρίδων ὁμιλίαν πρὸς τὸ πέμπτον ἔχον τὸ μετ' ἡμέραν, ἔγωγε καὶ τὴν ἡμετέραν ψυχὴν ὁ νόστος πρὸς τὰ τῇ φύσει πανδρώτατα πάντων. Testatur idem Socrates apud Platonem, ubi dicit, humanam sapientiam habere parui momenti instar. Iam autem sapientia, est uel intellectus, uel pars intellectus. Sed hoc etiam meminerimus quod Aristoteles addit, Magnam tamen gratiam agenda esse ijs qui uel opiniones suas communicauerint nobis, uel aliquid etiam leuius opinionibus: & multorum inuenta in unum collata magni quidpiam efficere. Et hoc quidem uerum est. Nam respectu rerum ipsarum plus quam exiguum est, quod scimus, aut intelligimus: respectu autem eorum quæ nihil sciunt, ut bestię, magnum est quod scimus. Hæc ideo iterum dixi, ut sæpe recordemur nostræ imbecillitatis. Prodest enim hoc multum ad omnem uitam: sic tamen, ut exemplo præstantissimorum uirorum non intermitamus, aut abijciamus curam discendi & inquirendi res tantas, ad quas perfecte intelligendas initio conditi sumus: & olim iterum, ut religio nostra docet, intelligamus æque

mus æquè perfectè, & quidem perpetuò. Quomodo autem fiat intellectio, non potest facilius intelligi, quàm si comparetur hæc res cum sensu. Nam sicut sensus percipit species sensibiles, ita intellectus percipit species intelligibiles. Sunt autem species sensibiles, accidentia & affectiones entium: intelligibiles, eorum formæ & naturæ. Est etiam sæpe suprâ dictum, sentire pati quiddam esse. idem de intelligendo potest hic dici. Vtrunque enim est potentia, quæ est uelut materia, cuius proprium est pati. Quanquam neutrum propriè est passio, cū utrumq; recipiat species tantum, non etiam materiam. Ac propterea non ineruditè à recētioribus ferè intellectus cum reliquis potentijs inter quinque sensus appellatur sensus interior, sicut exteriores uocantur illi quinque, propriè sic dicti: non tamè ideo sensus idem est quod intellectus, cum ille sit corporeum quiddam, aut coniunctum cum corpore, hic simplex, & non mixtum: sitq; sensus in multis animantibus, in quibus non est intellectus: ac sensus non decipiantur circa proprium obiectum, intellectus fallatur aliquando, nec insit in ullo animali, cui non insit ratio, quod suprâ citatus locus etiam indicat. Quanquam impropriè tum intellectus dicitur: si modo uera sunt, quæ in sexto libro Ethicorum & in processu disputationis hic dicta sunt. Huc tēdit, quod Anaxagoræ sententiam approbat, qui dixit, intellectum non mixtū esse propterea, ut superet, id est cognoscat omnia, & falsa à ueris separet. Mixtum autem esse, est uel corporeum, uel connexum esse cum corpore. Illud Empedocles & Homerus putauerunt. Sed neutrum est rationi consentaneū, cum nec calidus, nec frigidus, nec humidus, nec siccus commodè possit dici, & nullum instrumentum habeat: quod

quod haberet, si esset uel corporeus, uel comixtus cum corpore. Præterea quod sit differentia inter sensum & intellectum, hoc etiam probat. Nam sensus non potest sentire post, quàm sensit uehemens, & magnum sensibile: intellectus potest, & quidem efficacius ac melius, percipere species intelligibiles debiliores, perceptis antea fortioribus. Et hoc propterea, quia sensus est in corpore tantum, intellectus extra corpus quoque potest esse. Ex his quæ iam dicta sunt, facile est intelligere, nec dissimile quippiam sensui intellectum esse, nec omnino aut simile ei, aut idem quod ipse est: sed potentiam apprehendentem, & recipientem in se uelut domicilium, aut sedes aliqua, rerum essentielles formas. Quod etiam testatur Philosophus, cum approbat eorum sententiam, qui dixerunt, animam esse locum specierum: non quidem secundum se totam, aut alias sui partes, sed secundum intellectum. Et esse animam secundum illam partem, species seu formas non actu, sed potentia. Scitur etiam, intellectum nec ex materia, nec in materia esse. hoc enim est non mixtum esse, & non aut corporeum, aut coherentem corpore. Quæ de re profectò uaria possunt cogitari & disputari: sed nos Aristotelis sententiam nunc tantum explicamus, quæ tamen est in hoc loco singulariter uaria, sibi que non satis ubique, ut uidetur, constans: quod in alijs quoque disputationibus ille in more habuit aliquando. Et hoc sanè est necesse, ut uideo, fieri, in tam subtilium & obscurarum rerum tractatione. Quæ res etiam confirmat, quod paulo antè dixi, nullas res perfectè & penitus intelligi ab hominibus. Porro quod suprà est aliquoties indicatum de duplici actu & potentia, id hic etiam habet locum. Nam & perfectus est actus, &

imperfectus: & propinqua potentia, & remota. Est quæ
idem potentia propinqua & actus imperfectus, non ta-
men ut motus, & tantum aliquo modo. Motus enim
nunquam perfecti rationem habet. Potentia uero pro-
pinqua, seu actus imperfectus, ut hic intelligitur, in reli-
quis est quiddam perfectum, non quo ad operationem,
sed quo ad habitum. Ut qui aliquid didicit, habet ille
perfectionem quandam, sed quando non utitur illius rei
intellectu, id est, speculatur secundum eam, & cogitat de
ea, quatenus eam didicit, actu imperfecto propemodum
intelligit, aut scit. Quanquam fortasse melius alter actus
primus diceretur, alter secundus: ut sic in uniuersum
actus, seu entelechia motus à reliquarum rerum actibus
separaretur. Et hoc est etiam, quod Aristoteles animam
uocat primum actum. Animæ enim non sunt ipse ope-
rationes, quæ sunt in corpore animantis uariæ, ut cre-
scere, sentire, mouere se, & similes aliæ: sed potentia, aut
uis, aut facultas, aut uirtus, ut nonnulli appellare solent,
& causa & principium harum operationum. Hæ au-
tem appellationes propinquum quiddam significant, non
remotum. Nam corpus physicum non habet animam, nisi
quando potest secundum eam operari, cum est opus.
Quando uero ita est formatum, ut propediem sit habi-
turum hanc uim, neutro actu uiuit, sed mera potentia.
Prior autem actus est imperfectus, & tantum habitus
ociosus: posterior est perfectus, & habitus negociosus,
ut sic dicam. Sic actus primus, est secundi actus poten-
tia. Non tamen debet huc includi motus ratio, aut fun-
ctio aliqua animæ considerari, quatenus est motus. Est
enim motus imperfecta entelechia, ut supra in prima
parte est traditum. Quanquam, quod ego sciam, apud
Aristo

Aristotelem nusquam in his disputationibus actus primus imperfectus, secundus perfectus dicitur. Hæc est uera & certa sententia definitionis animæ in Aristotele, Cuius iterum hic facere mentionem uolui, cum ideo, quod hic etiam duplicis potentia meminit Aristoteles: tum, ut res non nihil redderetur clarior. Et sunt definitiones rerum sanè diligenter & sæpe considerandæ, ut quæ caput sint & summæ illorum omnium, quæ de rebus dici possunt. Quod deinceps dicit Aristoteles, aliud esse magnitudinem, aliud magnitudinis essentiam, seu ut ipse loquitur, τὸ εἶναι: pertinet ad hoc, quod supra dixi, essentiales formas rerum ab intellectu percipi: à sensu tantum accidentales, ut uulgò loqui solent. Aristoteles affectiones, & differentias rerum uocat. Ipse autem uult ostendere, aut diuersas potentias intellectum & sensum esse, aut eandem aliter & aliter se habentem. Cum enim de carne iudicat anima, aliter iudicat secundum quod sentit calidum & humidum, aliter cum de forma seu specie ipsa, id est, eo quo separatur essentialiter caro à rebus alijs omnibus, & quod est ratio carnis: cum calidum & similia sint uelut carnis materia, non forma. Quod Aristoteles his uerbis dicit: Omnino ergo ut separari possunt à materia, sic se habent ea quæ circa intellectum sunt: id est, ut materia & ratio, seu forma sunt diuersa: ita quoque in intellectu sunt duæ facultates, aut separatæ, aut aliter se habentes in eodem: quarum altera discernit ac iudicat materiam, altera formam, si modo ullius rei forma sciri aut intelligi potest. Quæri solet hic, quomodo intellectus sit quiddam simplex, non mixtum, & nulli rei habens aliquid commune: cum intelligere pati quiddam sit, & nihil nec agere queat, nec

pati, nisi quiddam commune in utroque sit, potentia, ut opinor. Eatenus enim alterum facit, quatenus est actu: alterum patitur, quatenus potentia est, id quod facit. Ad quod respondet Philosophus, aliquo modo intelligere pati quiddam esse, non prorsus: & intellectum actum proprie quendam esse, non ut alterum sit intelligibile, alterum intellectuum, quod ad hanc questionem attinet. Idque similitudine quadam ostendit his uerbis: *ἀλλ' ὅτι τὸς ὅσους ἐν γράμματι ἐστὶν, ὁ μὲν δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ δεξιᾷ περιγράμψον.* Quae uerba significant, esse quidem intellectum prius, quam intelligit, potentia, id quod sunt intelligibilia: & fieri actu intelligibilia, quando nunc intelligit: non tamen pati aliquid, cum recipiuntur species, & actu sit intellectus: sicut tabula, in qua nihil scriptum est, non patitur aliquid, cum recipit literas aut scripturam. Sic ego simplicissimè locum illum Aristotelis intelligendum puto. Alij, nescio ad quam obliuionem rerum, quae fiat initio post descensum animarum è caelo in corpora, accommodant. Est & alia questio: An ipse quoque intellectus sit intelligibilis. Videtur autem non esse intelligibilis propterea, quod si est intelligibilis à se, & intelligibile unum est specie, aut aliae quoque res intelligibiles habebunt intellectum, aut mixtus ipse quoque est, unde fiat intelligibilis, ut aliae res. Hic nodus ita soluitur. Aliter intelliguntur, quae sunt in materia: aliter, quae sunt extra materiam. Quae sunt in materia, per se tantum sunt potentia intellectus, aut intellectus est illa ipsa intelligibilia potentia, quod est idem: quae sunt extra materiam, intelliguntur actu semper, & idem sunt cum intellectu. Et sicut scientia contemplatiua idem est, quod id quod sciri potest: ita intellectus
idem

idem est cum eo quod intelligibile, sine materia existens. Hæc sunt argutissima, & implicatissima: & nescio an ipsi etiam Aristoteli satis fuerint nota, & explicata. Idem S. Augustinus sensit. Sic enim in quodam loco inquit: Ex quo enim esse cœpit, nunquam sui meminisse, nunquam se intelligere, nūquam se amare destitit. Quare statuendum hoc est, intelligendi facultatem se ipsam intelligere, id est, certam esse: & quidem ex se, & non aliunde, quod intelligat & percipiat res intellectui subiacentes. Hæc generatim dicta utcunque de intellectu sufficiant. Sequitur de intellectus quadam diuisione. Est enim & faciens intellectus, & patiens.

Quid sit intellectus faciens.

Aristoteles dicit, in omni natura duo esse: alterum, ut materiam, & hoc potentia esse omnia illius naturæ, ac pati: alterum ut faciens, & uelut informans materiam, ac faciens ex ea actum, quæ per se potentia tantum est ita, ut in natura fiat, quemadmodum in artibus fit, & earum materijs. Ars enim facit, materia patitur. Sic in natura & quod faciat est, & est quod patiatur. Quare in anima quoque esse istas differentias, & in intellectu esse tum faciendi uim, tum patiendi. Faciens itaque intellectus est uis in omni anima intellectus particeps efficiendi intelligentiam, in ea potentia quæ intellectus dicitur, ut statuaria statuam efficit. Nec sequor sententiam eorum, qui hunc locum exponunt rhetoricè magis, quàm philosophicè: cum faciunt ex intellectu faciente, seu agente, ingenium inueniens, & excogitans aliquid per sese: patientem contrà, quod illa percipit, quæ ab alijs sunt excogitata, & animaduersa in natura, & artibus. Sic enim non esset in omni anima intellectu prædita

utraq; hæc vis faciendi & patiendi, sed una tantum:
 & mutilar etur natura rerum, prout est in hoc loco ex-
 plicata à Philosopho. Si per similitudinem applicaretur
 hæc expositio, & retineretur in eadem anima, seu
 intellectu, seu ingenio, & quidem in quolibet, quatenus
 habet intellectum, commoda esset, ac lumen adderet
 Aristoteli: aliter, ut opinor, non conuenit huic loco, in
 quo manifestè uni animæ utraq; hæc vis tribuitur citra
 dubitationem, quod sciam. Et quantum hæc noua, &
 planè *ωρα* & *λόγος* opinio trahat secum incommoditatum
 & absurditatum, non est opus indicare. Nec est, cur ad
 potentiam & actum confugiatur, cum potētia patiatur
 & una sit in intellectu: & minimè, qui docet, faciat, sed
 tantummodo moneat: ac principia, quæ sunt per se nota,
 maximè intelligantur, aut sola, ut alicubi uult Aristote-
 les. In summa, tam puto hanc opinionem displicituram
 esse nonnihil exercitatis in philosophia, quam placet
 imperitis & ignauis lectoribus, Aristoteles, adeoque
 cupientibus eius philosophi tam graues disputationes
 transformari posse in aliquam plebeiam doctrinam, ut
 solent pigri. Est autem hic intellectus uelut habitus, &
 efficit intellectum & comprehensionem rerum actu in
 anima: sicut efficit ex aliqua parte potentia colores, actu
 colores lumen. Atque adeò quoddam lumen est eius po-
 tentiæ, quàm intellectum seu mentem uocamus, intelle-
 ctus faciens: hoc est, efficit in illa parte animæ, ut species
 intelligibiles comprehendantur, & actu sint, quæ tan-
 tum potentia prius erant. Ex his utcunque sciri potest,
 quid sit hoc genus intellectus, quem facientem uocauit
 Aristoteles. Nam quod sit illud lumen, & quomodo ac-
 cendatur in animo, scire nemo omnium hominum po-
 test,

test, quantumcunque ingeniosus: nedum nos, tardi & rudes propemodum talium rerum. Hunc intellectum Aristoteles dicit separari posse, non mixtum esse, nihil eum pati, & actu esse substantiā, item perpetuum & immortalem esse. Sed ut eo rectius & melius intelligi possit hæc descriptio intellectus facientis, ipsius autoris uerba subiiciam. Sic ait in hoc loco: καὶ ὁ τὸς δὲ ὅς ἐστι χωριστὸς, καὶ ἀμείωτος, καὶ ἀπρόσθετος, καὶ ἄσβεστος, καὶ ἀσπένδον. Et paucis uerbis interpositis: χωριστὸς ὅτι μόνον τὸ ἐστὶν, ὅτι οὐκ ἐστὶν, καὶ τὸ μόνον ἀθάνατον, καὶ αἰδιον. Hæc uerba etiam uidentur mihi profectò non debere aliter accipi, quàm sonant, & ita ut in hoc scriptore alioqui significant: nec debemus putare uerbis hic uoluisse hanc potentiam extollere Aristotelem, & Rhetorum more tantum laudare, ac non sensisse ita existere semper, etiam extinctis reliquis animæ facultatibus, ut Christiani credunt, & Plato sensit animam post mortem uiuere segregatam à corpore. Non est enim hoc usitatum Aristoteli, præsertim in hac disputatione, ubi tantum abest ut copiosè & popularitè sententiam suam explicauerit, ut etiam in multis locis uehementer sit brevis & abruptus. Quanquam hoc non tam accidit propterea, quòd breuitatis fuerit amans hic philosophus, aut quòd uoluerit has res obscure tradere, aut aliam quamcunque causam, quàm quòd obscure & tenues, ac procul à nostro uelut conspectu sunt positæ: fit què hoc nostro quodam uitio & culpa, cum non intelligimus eas disputationes, quòd non ita diligenter in istarum rerum cōsideratione & tractatione uersamur, ut illorum temporum homines facere soliti sunt. Pleraq; etiam in hoc scriptore deprauata sunt iniuria temporum, & negligentia hominum haud dubiè: ut ni-

hil dicam de operibus, quæ interierunt. Verùm ut eò redeat, unde est digressa oratio, non debent hæc uerba Aristotelis aliter exponi, quàm simpliciter, & pro suis proprijs significationibus, ita ut uerè immortalem esse animam secundum hanc partem sentiat. Nam sicut initio disputationis huius totius reliquas potentias interire dixit ideo, quòd non possint absque corpore esse: ita hic rectè putatur docere, æternum esse intellectum propter ea, quòd extra corpus queat esse, & separabilis, aut etiam separatus sit. Quanquam enim est additus corpori humano, sic tamen in eo non est, ut sit ei mistus & adnexus, ut materia. Atque id in hoc loco affirmat Aristoteles in primo libro semel, atque iterum uelut incertum posuit, & tamen huc magis quàm illuc propendens. Sic ait in principio primi libri: μάλα γὰρ δὲ εὐκλεῖς ἰδίον τὸ νοεῖν. Sed addit, nisi hoc ipsum intelligere, sit quædam phantasia. Alioqui enim proprium non esset animæ intelligere, cum & phantasia, & reliquæ potentie non queant existere, nisi in corpore. Ac statuit hoc, si proprium sit aliquid animæ, non commune toti animali, quod habet animam, separabilem esse animam. Quod obseruari debet, ne quid imaginemur de solo intellectu, ut sit: & non coniungamus cum intellectus immortalitate, immortalitatem animæ. Et hoc ferè est, quod Democritus putauit, simpliciter idem esse intellectum & animam. Atque sic non tantum secundum partem, uerum secundum totum etiam, sensit animam Aristoteles immortalem esse. Non enim hoc minuit eius perpetuitatem, quòd ex corpore discedens illas uires amittit, quæ nō sine corpore possunt esse. Ideo autem non possunt sine corpore esse, quòd cum operantur, certis partibus

bus corporis ad hoc utuntur: nec possunt, nisi cum uel
 motione, uel alia partium illarū affectione fieri. Quan-
 quam fortasse uires non ita perdit, ut non posset reuersa
 in corpus, secundū eas operari, sed eatenus tantum, qua-
 tenus non potest hoc facere absque corpore organico: id
 est, potentias propinquas amittit, remotas non amittit.
 Hoc omnino uidetur mihi ex illis uerbis: Philosophi con-
 cludi posse, & debere. Postea ualde splendide, & nō pau-
 lo expreſsius de æternitate intellectus loquitur, qui totus
 locus ita ad hanc disputationem pertinet, ut nō tantum
 dignus sit qui legatur, sed etiā ediscatur. Sic ille inquit:
 ὁ ὃ νῆς εἰκὼν ἐκίνεαθ' ἔσῃα τῖς ἔσα, καὶ ἔ φθείρεαθ'. μά-
 λιστα γ' ἐφθείρετ' αὐτὸν ὑπὸ τ' ὅν τῷ γῆρα ἀμαυρώσεως. νυνὶ
 δὲ ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἀσθενήτων συμβαίνει. εἰ γὰρ λάβοι ὁ
 πρεσβύτης ὅμμα τοιονδ', βλέπει αὐτὸν ὥσπερ καὶ ὁ νέος.
 ὥστε τὸ γῆρας ἔ τὸ τὴν ψυχὴν πεπονθῆναι, ἀλλ' ὅν ὃ.
 καθάπερ ὅν μέλαις, καὶ νόσοις, καὶ τὸ νοεῖν δὲ, καὶ τὸ θεω-
 ρεῖν μαρτυρεῖται, ἀλλὰ τινὸς ἔσω φθρομῆς, αὐτὸ ὃ ἀπαθὲς
 ἐστὶ, τὸ ὃ διανοεῖσθαι, καὶ φιλεῖν, ἢ μισεῖν, ἔκ τῆς ἐκείνου
 πάθῃ, ἀλλὰ τῆς ὃ ἔχοντος ἐκείνο. ἢ ἐκείνο ἔχῃ διὸ καὶ τῆς
 τῆς φθρομῆς, ἔτε μνημονόει, ἔτε φιλεῖ. ἔ γὰρ ἐκείνο καὶ,
 ἀλλὰ τ' κοινὸν, ὃ ἀπόλωλον. ὁ ὃ νῆς ἴσως θάοτερον τι, καὶ
 ἀπαθὲς ἐστὶ. Hic locus omnino conuenit cum supra cita-
 tis ex tertio libro, nisi quod non ita manifeste asseuerat,
 ut illa. Considerandum autem, & notandum est singula-
 riter, quod hic dicitur, non corrumpi intellectum: idque
 hoc signo probat, quod non obscuretur, aut debilitetur
 in senectute. Quod enim tale dicitur esse in hoc autore,
 id semper est, nec occidit, aut intermoritur. Ad quod fa-
 ciunt, quæ sequuntur, cum diuinius quiddam esse dicitur,
 & impassibile intellectus. Obseruandum & hoc est, quod

dicit, animam nihil pati, sed id, in quo sit anima: & affectiones alias non esse animæ affectiones, sed totius, & habentis animam, quatenus habeat. Hæc enim ad id faciunt, quod nunc est dictum, non modo intellectum, sed ipsam animam esse immortalē, sensisse Aristotelem ita, ut & reliquæ animæ qualitates maneant aliqua ex parte semper, non prorsus pereant. Si enim nihil patitur anima, & eatenus amare & odisse, & eiusdem generis alia sunt in suis organis, quatenus in eis sunt: id est, quatenus non possunt efficaces esse, & operari sine corporeis instrumentis: necesse est, animam esse æternam, & eius vires plerasque alias, præter intellectum, relinqui post mortem etiam quomodocunque. Præterea quod non patitur, non est obnoxium corruptioni: quod autem non est obnoxium corruptioni, semper est: quod semper est, immortale est: Ergo anima est immortalis, siquidem nihil patitur anima. Sed obijciat aliquis, Aristoteles hic dicit, parem esse rationem uisus & intellectus: Cur igitur non aut uisus esset immortalis, aut intellectus æquè interiret ac uisus, & aliæ vires animæ? Item quare, cum dicat intellectum marcescere, debilitato aliquo interiore, non putatur sentire non minus eum esse in materia, quàm sunt aliæ potentie? Ad prius ita respondeo: Antè esse dictum, aliter non pati sensum, quàm intellectum: & hic intellectum non facientem, sed patientem, id est, communem toti substantiæ hominis, & coniunctum cū alijs facultatibus animæ intelligendum esse. Is enim, ut reliquæ vires, non tantum debilitatur senescente homine, sed prorsus extinguatur cum homine. Aut certè, si non debet hoc accipi de isto genere intellectus, sic intelligendum est, ut tamen non ponatur mortalitas animæ rationalis, aut intellectus

tellectus facientis, cum alias vires dicat interire & mori, intellectum uerò languidum tantum aut marcidū fieri. Quanquam obstat quod addit, ad corruptionem alterius alicuius interioris, ita marcescere intellectū: quod uidetur significare, intellectum talem in materia esse. Quare magis priorem responsionem probo. Ac intellectus, qui facit: nihil ad hominis rationem aut naturam pertinet, cum sit animæ proprius, non communis toti: ac ideo nō est mirum, debilitato aliquo interiore, hominis, id est, totius intellectum debilitari, aut, ut clarius dicam, hominem infirmè intelligere, cum patiens intellectus unā debilitetur, & faciens animæ sit, non hominis. Estq; sane peringeniosè hoc à Themistio cogitatum & inuentum, magnāque lucem huic obscurissimo loco Aristotelis affert, quod facit duplicem intellectum, generālē, & specialem. Generalem, seu comunē tribuit toti substantiæ hominis: specialem uerò, animæ tantum rationali, & separatæ à corpore. hunc extra materiam collocat, & immortalem facit: illum statuit in materia, & facit morti obnoxium. Idem autor ponit etiam differentiam inter intellectum potentiæ, & patientem intellectum, sic: ut prior sit immortalis, posterior uerò mortalis. Quod nescio an debeam probare, præsertim cū quod patitur sit materia, & materia sit ens potentia: id est, cum eatenus, quod patitur, patiatur, quatenus est potentia faciens: & contrā, quod est potentia, sit eatenus potentia, quatenus uel patitur, uel pati potest. Adeo synonyma sunt, ut arbitror, materia, passibile, & quod existit potentia. Deinde locus, quem ad hoc citat Themistius, non uidetur tantum de intellectu potentiæ loqui, sed generatim de illa facultate, aut ea quæ facit, quæq; non est

non est facultas, sed actus, ut paulò antè est indicatũ. Ibi enim est additum, in ijs quæ sunt sine materia, idem esse, quod intelligit, & quod intelligitur. Quæ uerba certè coniungũt faciens & patiens, & unum ex eis faciunt: nec intelligit intellectus faciens cum qui est potentia, sed se ipse. Ideoque intelligibile debet ibi intelligi pro eo quod est actu tale, & idem cum faciente. Præterea in hoc loco, ubi de duplici intellectu agente & patiente Philosophus docet, claris uerbis dicitur, intellectum patientem esse, ut materiam, & omnia fieri. Hoc si non de potentia intelligendum est, nescio de quare debeat intelligi. Ista enim fit hoc, cuius est potentia. ut æs est potētia statua, quatenus debet ex eo fieri statua, idemque est materia statua. & potentia non est hoc, quod recipit illud, quod est potentia, ut hic Themistiũs de intellectu putat: sed quod fit hoc, quod existit potentia, accepta forma. Nam ut maneamus in exēplo iam posito, æs quatenus est potentia statua, non recipit statuam, quando fit statua: sed fit statua, & recipit formam. Sic etiam hic intellectus, quem Themistiũs separat ab intellectu patiente, non recipit intellectum, quando fit actu intellectus: sed formas rerum intelligibilium, quæ cum actu sunt, aut intelliguntur, idem sunt quod intellectus est: aut formam dant intellectui, seu essentiam, non continentur in intellectu sicut in theca aliqua. Idem pati, ut Aristoteles in alijs locis dicit, proprium est materiae. Idem ergo est materia, & potentia. Verum hæc inuolucra alijs relinquo peritioribus expedienda copiosius: & nobis hoc sufficiat ostendisse, Aristotelem sentire, quod uel intellectus agens, uel anima secundum eam partem sit immortalis. Quàm bene aut uerè, ad nos in hoc loco nihil admodum pertinet.

Atque

Atque hanc esse huius auctoris sententiam, non Themistius modo, uerum etiam alij multi iudicant. Atque sic aut nullo prorsus, aut exigua est differentia inter Aristotelis sententiam, & Platonis, quod ad hanc partem disputationis de Anima pertinet. Vterque enim non totam animam, ut sic dicam, aut secundum omnes potentias eternam esse docet, mentem tantum, hoc est intellectum. Græci à νοῦν appellant νοῦν, latini ueteres animum, uolunt non mori. Quod autem hoc uelit Aristoteles, satis nunc est, ut arbitror, monstratum. De Platone, quanquam non est dubium, aut obscurum, quin hoc senserit: tamen aliquot locos ex eo philosopho huc inferemus, ut imperitiores non tantum famam sequantur, sed certo sciant, quid Plato, & cur, quod iudicauit de anima, indicauerit. Ac primo sic ait in Timæo: οἱ ἡμιμέμνητοι παραλαβόντες ἀρχὴν ψυχῆς ἀθάνατον, τὸ μετὰ τὸ θνήσκειν σῶμα αὐτοὶ περιετόρνουν, ὅχημά τε ἄπαν τὸ σῶμα ἔδωσαν, ἄλλο τε εἶδ' ὅτι ἐν αὐτῷ ψυχῆς προσκομοῦντο θνητὸν, διὰ τὴν ἀνάγκην ἐν αὐτῷ παθήματα ἔχειν. πρῶτον μὲν ἡδονῶν, μέγιστον κακῶν διέλειπε: ἐπεὶ τὰ λύπας, ἀγαθῶν φυγὰς. ἐτι δὲ αὐτὰ ῥῶντο, καὶ φόβον, ἀφρονεῖν, θυμὸν τε διαπαραμύθητον, ἐλπίδια τ' ἀπαράγωγον αἰδέσθαι τε ἀλόγῳ, καὶ ἔτι χρεῖν ἢ πάντος ἐρῶν. ξυγκράσάμενοι τ' αὐτὰ. ἀναγκάως τὸ θνητὸν γίνεσθαι ζυωέμεσαν, καὶ διὰ τὰυτὰ δὴ σεβόμενοι μιάνειν τὸ δῆον, ὅτι μὴ πάντα ἢ ἀνάγκη, χωρὶς ἐκείνης καλοικίστισιν εἰς τὸ σῶμα ὅτι οἴκησιν τὸ θνητὸν, ἰσχυρὸν καὶ ὄρον διοικουμένησαν τὴν κεφαλῆς, καὶ τὴν στήθος καὶ αὐχένα μεταξὺ τιθέντες. Quod autem censuerit animam uiuere post mortem, in alijs multis locis clare testatur. In Phædone hoc addit, animam redire in corpora, & ex mortuis uiuos fieri, sicut ex uiuis mortui fiant. Verba eius sunt: ἀλλ'

ἐστὶ τὸ ὄντι καὶ τὸ ἀναβιώσκειν, καὶ ὅτι τὸ τελευτῶν τὰς
 ζωῶν γίγνεται, καὶ τὰς τὸ τελευτῶν ψυχὰς εἶναι, καὶ ταῖς
 μὴ ἀναβίαις ἄμεινον εἶναι, ταῖς δὲ κακαῖς κακοῖς. Idē; hoc
 probat argumento, quod omnis motus sit ex contrario
 in contrarium. Nunc si ex uita est mutatio in mortem,
 nec potest aliunde mors esse nisi ex uita, est etiam uita ex
 morte: nec potest esse uita aliunde, quam ex morte. Sed
 ut tota res aliqua ex parte clarius fiat, & melius intel-
 ligi possit, subiiciam aliquot causas, propter quas Plato,
 uel Socrates nomine Platonis, arbitratus est animā nun-
 quam interire, cum id facere non ab hoc loco alienum
 sit: & ne sit noua de hac re nobis instituenda questio,
 qui, quantum potest fieri, non declinare ab Aristotelis
 ordine studemus. Prima causa est, quam nunc posuimus,
 quia motus omnis in contrariū est. Quod si ita est, ne-
 cesse est, animam solutam à corpore esse alicubi, quæ alij
 corpori, in quod includitur post præstitutum tempus,
 uitam præbet æquē, ac priori. Alioqui enim finiretur
 tandem motus, qui est à uita ad mortem, & relinquerē-
 tur omnia mortua. Sicut omnis motus est in contrariū,
 ne aliquando fiant unum quiddam uniuersa, quod Ana-
 xagoras putauit. Secunda est: Disciplina est reminiscen-
 tia, fuit itaq; anima prius quam nos essemus. Quod cum
 sit, nihil uetat remanere animam post mortem. Quare
 immortalis est anima. Quod autem discere nihil sit al-
 liud quam reminisci, prolixè & satis uerisimiliter ostē-
 dit in Phædone, ubi hæc disputantur. Sequitur tertia
 causa, quæ ducitur à rerum speciebus. Dux sunt, inquit,
 rerum species: altera uisibilis, altera inuisibilis. Visibilis
 non eodem modo semper se habet, nec manet. Contrā
 inuisibilis manet eadem, & sibi semper similis est, ac
 diuinum

diuinum quiddam. Talis autem est anima: est igitur immortalis: atque ita, ut quò propius est coniuncta cū corpore, p̄rque illud agit, eo minus suum officium facere potest, aut, ut Plato loquitur *πλανᾶται, καὶ ταράττει*, καὶ *ἰλυσθῆναι, ὡς ὅρ' μεθύσσει*. Quarta sumitur à dignitate animæ, & præstantia, collata cum altera hominis parte, quæ corpus est. Anima præest, inquit, & dominatur, corpus seruit & paret. Necesse ergo est, differentiā inter hæc duo esse, nec animam occidere ut corpus. Ex his argumentis uult Socrates hoc sequi, utar ipsius uerbis, *τῷ θεῷ, καὶ ἀθανάτῳ, καὶ νοῦν, καὶ μονοθεῖ, καὶ ἀδιαλύτῳ, καὶ αἰεὶ ὡσαύτως καὶ ταῦτα ἔχοντι ἐαυτῷ ὁμοιότατον εἶναι ψυχὴν*, non quod est his contrarium. Additur & quinta causa infirmior superioribus, & ex minore collecta. In Aegypto conseruantur diu corpora mortuorum, & defenduntur à putrefactione: & ut maximè pereant quædam eius partes, tamē ossa & similia membra quædam perpetuò durant: quanto magis anima iudicanda est perpetuò existere. Sextò ad hunc modum probat immortalitatē animæ subtiliter sanè, & satis philosophicè. Non modò contrariorum species nō recipiunt se mutuò, sed aliæ quoq; res quædam (intelligit autem substantias, & ea quibus nihil esse contrarium, Aristoteles in *κατὰ φύσιν* docet) non recipiunt contraria per uices. Vt igni quidem, & ternario nihil est contrarium, sed tamen sunt in ijs rebus formæ seu ideæ, ut ipse loquitur, quæ habent contraria, nec possunt ea recipere, quatenus illæ sunt. In igne est calor, in ternario imparitas, quæ formæ uelut absoluunt ignis & ternarij formam seu ideam, nec possunt auelli ab illis rebus, quatenus existunt: id est, nunquā ignis potest frigidus, nec par esse ternarium. Sic etiam anima,

quæ

qua nihil habet contrarium, non potest recipere mortē,
 quæ contraria uitæ est: quæ est forma perficiens animæ
 ideam, quodque nō potest ab anima, quatenus est, segre-
 gari. Deinde alia forma, & propemodum per inuersio-
 nem docet idem, Quod efficiat aliquam rem esse talem,
 illud hoc quoque secum asferre: ut, quod effectum est,
 non patiat sibi cōtrarium in ea re. ut ignis efficit cor-
 pus calidum, unitas uel ternarium efficit imparem nu-
 merum, febris efficit corpus agrotum: & quatenus illa
 sunt ita effecta, non possunt esse contraria. ut calidum in
 corpore non potest esse frigidum, impar non esse par,
 agrotum nō potest sanum esse. Ita quoque animam, cum
 efficiat corpus uiuum, aut potius cuicunque corpori con-
 iungatur id uiuum fieri, uitæ autem mors contraria sit,
 immortalem esse. Septima causa potest ex his uerbis,
 quæ sunt in eodem lib. sumi: ἐν μὲν τῷ ἡπὶ δὲ δαίμωνι
 τῶν ἐς ἀπὸ μαχρῆ, ἐγκαθ' αὐτὸν ἡπὶ τοῖς κακοῖς ἀποβαῖν
 τῇ τε σῶματι & ἀπὸ μαχρῆ, καὶ τῷ αὐτῷ κακίᾳ,
 μετὰ τῷ ψυχῆς. Non enim est uerisimile, præsertim cum
 ex magna parte malis in hac uita bene sit, non punitum
 eos iri aliquando, Quod omnino fieret, si non esset im-
 mortalis anima. Sic etiam, quàm esset futurum absurdū,
 quàm iniquum, si bonis, qui plerunque malè hic habent,
 non esset aliquando bene futurum. Hoc autem nō posset
 accidere, si omnia in morte extinguerentur. Eodem ar-
 gumento utuntur Chrysostomus & alij Theologi, ad
 ostendendam resurrectionem mortuorum, & habet cer-
 tè magnum pondus. Colligi & hoc argumentum ex
 Platonis disputationibus potest: Quod seipsum mouet,
 est immortale: anima seipsa mouet, immortalis igitur est
 anima. Statuit enim Plato, quod anima seipsa moueat.

De motu

De motu autem qui est à se, eleganter dicit in Timæo:
 τῶν δ' αὖ κινήσεων ἢ ἐν αὐτῷ ὑφ' ἐαυτοῦ ἀρίστη κίνησις.
 μάλιτα γὰρ τῇ διανοήτικῇ τ' παύσις κινήσει ξυγκυήσ.
 Aristoteles de motu longè docet aliter: id quod bis nunc
 in præcedentibus, aut sæpius est ostensum. Postremò in
 quadam epistola demonstrat, his uerbis perpetuitatem
 animæ cum magna grauitate, & maximè seriò: ἐπειδὴ
 καὶ τυγχάνουσι κατὰ τινὰ φύσιν οἱ μὲν ἀνδραποδωδέσασθαι
 ὁδὸν προνέζοντες αὐτοῖς, οἳ δ' ἐπὶ εἰκέντοι παύσασθαι,
 ὅπως αὖ εἰς τὸν ἐπειχ χρόνον οὐ ἀκώωσιν. ὁδὴ καὶ ἐγὼ τε-
 κμήριον ποιῶμαι, ὅτι ἐστὶ τις αἰσθησις τοῖς τεθυεῶσι τῶν
 ἐνθάδε. αἱ γὰρ βέλτισται ψυχαὶ μακρόνουνται τὰντα ὅτως
 ἔχειν. αἱ δ' ὑποχρηρόταται δ' φασὶ. κυριώτερα δ' τὰ τῶν
 δέων ἀνδρῶν μακρόμαλα, ἢ τὰ τῶν μή. Decernit idem in
 epistola non minus grauitè, cum ait: πείθεσθαι δ' ὅτως
 αἰὲν χρὴ τοῖς παλαιοῖς τε, καὶ ἰδοῖς λόγοις, οἳ δὲ μιν οὐκ
 σιν ἡμῖν ἀδανείον ψυχὴν εἶναι. Hoc argumentum Plato-
 nis, & illud quod septimum paulo antè posuimus, iudi-
 co esse omnium illius philosophi argumentorum firmis-
 sima & conuenientissima rationi, sicut etiam nihil ar-
 gutiarum & obscuritatis habent. Quanquam non sunt
 ἀποδείξεις, hoc est eiusmodi, contra quæ nihil dici pos-
 sit, aut quæ necessitatem secum afferant. Cæterum Pla-
 to usque adeò non concedit animam interire, ut uelit
 etiam brutorum animas immortales existere: & qui-
 dem hominum malorum animas in bruta migrare, alia
 post alia tantisper, donec puræ & bonæ fiant: ac tum
 demum non redire, & collocari inter beatos. Sed iam
 dudum satis erat clarè Platonis iudicium & sententia
 de hac re monstrata. Quare omissio Platone, ad reliqua
 huius disputationis pergo. Theologi quoque non uno

modo hac de re scripserunt. Alij censent, eas quotidie creari, quando nascantur homines. Alij primam tantum creatam esse uolunt, reliquas omnes sequentes ex prima illa satas & progenitas, aut factas ex traduce, ut ipsi loquuntur. Nonnulli ex diuina substantia factas esse animas contendunt. Inuenias, qui simul omnes factas esse opinati sunt. Origines putauit, omnes animas angelos fuisse, & propter peccata esse detrusas in hæc terrena corpora, alias in alia pro peccati modo. Illas in demones mutari, si nō purgentur: si purgentur, in suam naturam redire. Ex demonibus etiam fieri iterum angelos, si abluant sordes. Sed Platonium, aut potius Socraticum est hoc figmentum, & indignum Theologo. Aliorum fere opiniones omnes reprobatae sunt: una illa mansit, & recepta est, quæ ponit omnes creari, & cum preparato nunc corpore ad recipiendam uitam coniungi: & tum creari, quando corpus sit in utero formatum ad hoc, ut eam recipere possit. Hieronymus etiam anathemate flagellat eos, qui ex traduce putant esse propagatas animas: & tamen infirmum est admodum, quod sumit ad contrariam sententiam probandam ex Psalmo, Qui finxit sigillatim corda eorū. Utuntur ad hoc etiam alij locis recentiores, & addunt rationes, quibus tamen & ipsi demonstrandi uim non tribuunt: ut est uidere in disputationibus eorum, Distin. 17. libro 2. Sent. Ego nihil reprehendo in opinione usitata. Verum hoc disceptare & diiudicare, non est huius instituti. Quanquam ne in Theologicis quidem disputationibus hæc argutius disputare prodest admodum, imò sepe obest multum: non tantum ideo, quod interim res magis necessarias ad pietatem omittunt homines, sed etiam quia turbantur animi

animi hominum sæpe istis argutijs, & abducuntur ab ijs
quæ propriè pertinent ad religionem. Satis enim est
hoc credere, esse uitam post hanc uitam, & reuictura
etiam corpora omnium hominum olim in extremo iudi-
cio: nec potest, quomodo hoc fiat, ullis rationibus, aut
argumentis doceri. Ex his, quæ hætenus tum de intelle-
ctu agente, tum de animæ perpetuitate dicta, non obscu-
re iudicari potest, aliter Aristotelem de animæ æterni-
tate, aliter sacras literas, & Theologos docere. Ari-
stoteles enim nullam potentiam remanere in anima di-
cit præter intellectum: quanquam ille intellectus est
actus, non potentia propriè, post mortem. Theologi non
tantum intellectum, seu, ut ipsi loqui solent, uisionem tri-
buunt animæ post hanc uitam, sed etiam alias quasdam
functiones, ut sunt meminisse, amare, & delectari: nisi
magis fortasse hoc intelligendum est de homine resusci-
tato, aut anima iterum coniuncta cum corpore. Est &
hoc discrimen inter philosophorum & theologorum
sententiam de anima, quod hi dicunt, creatum quiddam
esse animam: illi plerumque partem diuinæ aut cœlestis,
ac perpetuæ naturæ ponunt animam. Vnde haud dubiè
manauit error Manichæi, qui sensit Dei partem esse
animam: & absurdissimè, ut Theologus, duplicem natu-
ram in homine statuit, bonam & malam. His pertracta-
tis, ut constitutum erat, breuiter, ad Aristotelem reuer-
tamur. Eius inter alia quæ nunc sunt dicta, & hoc de-
cretum obseruari diligenter debet: αἰὲν ὃ ἴσχυόν τὸ ποῖόν
τῷ ποιούντι καὶ πάσχοντι, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ὕλης. Et hoc ipse ac-
commodat ad ea quæ suprâ sunt dicta de intellectu agen-
te & patiente. quorum hic est inferior, quia est mate-
ria: ille superior & præstantior, quia facit, & est tan-

quam sol in anima, ut Plato uoluit. Idem in artificialibus quoque rebus locum habet. Nobilius enim quiddam est tunica, aut domus, quàm aut pannus, aut lapides & ligna. Quanquam sepe homines materiam formæ præferunt, ut argentei poculi pluris est inter homines materia, hoc est argentum, unde confectum est poculum, quàm forma, hoc est, quod artifex addidit, & effecit ut argentum esset poculum, non tamen re ipsa, & uerè, aut propriè, preciosius est argentum, quàm poculi ratio, seu forma, aut ut sic dicam ἀριστοτελικὸν ἔργον, per accidens preciosius est argentum forma, non per se, quod ad artem attinet. Non enim propriè ad materiam pertinet, aurum uel argentum esse: aliunde hoc est, atque accidit. nec minus est materia, quando est lignū aut lutum, quàm quando est argentum uel aurum. Notandum & hoc est in eo loco: τὸ αὐτὸ ὃ ἐστὶν ἡ κατ' ἡμέτεραν ἐπιστήμην τῷ πράγματι, ἢ ὃ κατὰ διάνοιαν χρένω πρὸς τὸ ἐνι, ὅπως τε ἡ ἴδιε χρένω. Non multo post addit causam: ἐστὶ γὰρ ἐξ ἧς δεχέσθαι ὅντος πάντα τὰ γινόμενα. Puto autem eum per unum intelligere indiuiduum, aut particulare, quod ipse alioqui κατ' ἐκαστον uocat: & cogitari sanè tales res facilius possunt, quàm efferi, præsertim à non satis earum perito, ut ego sum. Porro hæc uerba, quæ sunt in eadem disputatione Aristotelis, Non recordamur autem, quod hoc sit impassibile: multum habent obscuritatis propter breuitatem, & pepererunt duas quæstiones, quas exanimauit & Themistiū in sua para- hrase. Sunt autem quæstiones, Vtrum illa uerba hoc significant, quod intellectus communis, seu patiens dicatur, non reminisci ea quæ pertinent ad intellectum agentem: seu, quæ intellectus agens intellexit antè, quàm coniungere-
tur

tur cum patiente, id est, ante hominis perfectionem: an uerò intellectus agens post corruptionem hominis non recordetur eorum, quæ intellecta sint interea dum uiueret homo. Ad hoc respondet Themistius multis uerbis, quorum summam paucis nos percurrere constituimus. Primò dicit, absurdum esse prius illud quærere, cum non sit rationi consentaneum, incorruptibile percipi aut intelligi à corruptibili. Secundò ex collatione, & apta quidem illa similium dictorum de utroque intellectu, quæ sunt in primo libro, & non ita multo antè à nobis citata, cum ijs quæ in hoc loco dicuntur de eadem re, ostendit & hoc esse motum ab Aristotele in hac parte huius disputationis, cur non recordemur post mortem, ea quæ in hac uita gesserimus, aut intellexerimus: & eam rationem adiectam, quod agens intellectus sit impassibilis, patiens uerò & corruptibilis, & eiusmodi, ut sine illo prorsus intelligat nihil. Atque hoc per quæstionem tractat, quæ erat de illis duabus posterior, quare hoc Aristoteles docuerit. Sed ipsum Themistium de hac re summarim Hermolai Barbari uerbis loquentem audiamus. Sic autem ait: Quare satis per se reuicti & confutati uidentur ij, qui Aristotelem quasi accusare audent, ceu hoc loco dubitauerit, non hoc quod modò nos diximus, exposuimusque: sed illud, Quamobrem non recordemur earum rerum, quas intellectus agens secum uersauit, intellexitque antè, quàm constitutionem hominis accedat. Nónne audiunt, Aristotelem clara, atque adeò exerta uoce clamantem, extincto communi intellectu, agentem nec intelligere posse, nec meminisse? Quia hæ affectiones illius non erant, sed eius communis quod interiit. Quapropter & cum denuò hic dicat, Non recordamur

idcirco, quia hic impatibilis est, ac patibilis abolitioni obnoxius est, innuere uidetur, hominem esse intellectum illum agentem & impatibilem. Corruptitur, inquit, & intercidit communio. Vnde quanquam immortales sumus, tamen meminisse non possumus, eorum quæ simul cum intellectu mortali didicimus. Quam uerò sit apta hæc expositio, declarant uerba ista primi libri: Quæ propter continente corrupto, neque meminit, neque amat. Quia non erant illius hæc, sed communis, quod perijt. Pulchrè enim uidentur conuenire cum ijs quæ hic dicuntur, non meminisse nos, quòd intellectus agens sit impassibilis: patiens autem sit passibilis & corruptibilis, & cum quibus illa comparat, ac idem significat ac docet Themistius. In illis etiam uerbis Themistij sunt obseruanda, quæ obiter addidit, hominem esse intellectum agentem: quod planè *ψαράλογον* est, cum ex anima & corpore constet hominis natura, non solum ex anima aut intellectu: quanquam præcipua nostri pars est intellectus. deinde quòd simus immortales. Fortasse ad totam speciem respexit, ut nos in definitione suprâ fecimus, ex 2. libro de Gener. anim. Præterea, quòd ad Themistij interpretationem attinet, hoc me nonnihil mouet, quòd Aristoteles in alijs omnibus locis ubi hæc tractantur, non tamen in eo, cuius sæpe est facta mentio, *τὸ μνημονόεν* tribuit toti hominis substantiæ, non intellectui separato, & ei quem uocat agentem: adeò ut Aristoteles alibi dicat, *βέλτιον γὰρ ἵσως μὴ λέγειν ψυχὴν ἔχειν, ἢ μαρτυρεῖν, ἢ διανοεῖσθαι, ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον τῇ ψυχῇ*. Hic uerò dicit, *ἡ μνημονόουσα* ὅ. Quod certè uerbum & ad primam personam pertinet, & non tantum de intellectu, sed de totis nobis dicit. Quare suspicor aut
primam

primam partem prioris questionis de illis duabus quæ iam agitatae sunt, approbandam esse contra Themistium: aut totam rem de intellectu, prout est in homine, dum uiuit, intelligendam esse. ut Aristot. uelit aut hoc dicere, tametsi agens intellectus sit immortalis & perpetuus, tamen hoc non posse hominem scire, & certò apud se statuere, cum agens intellectus non sit communis toti homini, sed proprius animæ: nec eatenus homo intelligat, quatenus hunc habeat intellectum, sed quatenus habeat communem illum, seu patientem (sed ita uerbi esset abusio, & acciperetur pro Intelligo aut scio, quod significat reuocare in memoriam) aut illud, Non recordari nos homines integros existentes, quod aliquando, cum nòdum essemus homines, intellexerimus aliquid: uel quod intellectus sit impassibilis & perpetuus, ut ipse loquitur, propterea quod agens intellectus sit immortalis, patiens autem mortalis: hoc est, quod secundum hunc intelligamus, quatenus simus homines propriè: secundum illum non propriè, quatenus homines simus, intelligamus, cum agens sit animæ proprius, & à toto separatus, prout totum intelligat, recordetur, amet: patiens autem sit communis toti homini, quatenus sit homo. Hanc sententiam nunc etiam probo & sequor, licet sic quoque sit non solum uerbi *μνησθαι*, sed totius orationis Cathachresis. Græcum enim uerbum significat redigere in memoriam, quod sciuiti, & excidit, nec sciuius prius, quàm essemus homines, cuius postea reminisci queamus: cum reminisci totius sit, & commune, scire secundum intellectum, qui fuit ante nos, proprium quiddam animæ, non toti commune. Porro Themistius etiam disputat, utrum sit unus intellectus

omnium hominum. & huc magis propendet, ut sentiat unum esse. Quod sic puto concedi posse, ac sanè Aristotelem etiam hoc sensisse, ut sit unum quiddam intellectus in omnibus hominibus specie, non numero. Si enim intellectus est idem, cum eo quod intelligitur & existit, & omnes homines idem, ac eodem modo intelligunt, quæcunque uerè intelligunt, necesse est eundem esse in omnibus hominibus intellectum. Hinc est, quod Auerrois non incommode, si ita accipiatur, aut accipi queat, ut dictum est, etsi non Theologicè, tamen philosophicè, aut Aristotelicè, exposuit hunc locum Aristotelis, unum esse intellectum, qui assistat omnibus hominibus, regat intelligentiam eorum, ac informet, ut sic dicam, patientem intellectum. Quæ sententia planè cum Themistianâ concordat. Hæc habui, quæ explicarem hoc tempore de intellectu agente, quæ si cui uidebuntur prolixiora iusto, cogitent & rem esse magnam & intricatam, & ab alijs multo quàm à nobis tractatam prolixius. Atque utinam aliquid omnino certi & explanati posset de hac re inueniri & scribi. non tantum esset ipse conaturus diligentius, sed alios etiam ingeniosiores hortaturus, ut humanæ doctrinæ, aut potius imbecillitati hac parte succurrerent. Postremò non opus est noua quæstione de patiente intellectu, cum in hac quæstione satis de eo sit dictum.

Quid sit intellectus simplex.

Themistius, & qui sunt eum secuti, sic Aristotelem exponunt in hoc loco, ubi docet de intellectu simplici & cōposito, ut simplex intellectus sit unius rei, uel entis nudi sine additione cōprehensio aut perceptio, prout in decem prædicamentis positum est: ut cum intelligitur quid sit
homo,

homo, planta, linea, grammatica, seruus, calfacere, cal-
fieri, & alia similia. Compositus, quando coniunguntur
duæ res, aut entia: uelut cum intelligimus, quod homo sit
animal, aut linea quantitas: hoc est, intellectum simplicē
esse, cum unius uocabuli res, aut uera significatio intelli-
gatur: compositum uerò, cum intelligatur significatio
totius orationis, quæ constat ex duobus aut pluribus uo-
cabulis. Sed ut res eo melius iudicari & disputari queat,
audiamus ipsum Aristotelem, qui sic ait in tertio libro
de Anima: Indivisibilem igitur intellectio in ijs est, cir-
ca quæ non est falsitas. In quibus autem falsitas & ue-
rum, compositio quædam est iam intellectuum, tãquam
unum sint, sicut Empedocles dicit: Quatenus multorum
capita sine ceruicibus pullulauerunt, amicitia componi
postea: sic & hæc separata componuntur, ut asymmetron
& diameter. Primum hæc uerba Aristotelis uidentur, si
quis diligenter inspiciat structuram eorum, hoc signifi-
care, quod aut contrà, quàm nunc demonstratum à Ma-
thematicis creditur, putauerit, diametrum non esse in-
commensurabilem costæ, aut $\sigma\upsilon\mu\mu\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon$ esse ab Aristote-
le scriptum, non $\alpha\sigma\upsilon\mu\mu\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon$. Sed cum propemodū ne-
phas sit existimare, quod Aristoteles ignorauerit, quod
docent nunc mathematici de proportionem diametri &
costæ, in quadrata figura: quanquam ferè colligi potest
ex libris Mathematicorum, demonstrationem de ista re
nō ualde uetustam esse: magis huc adducor, ut credam,
in scriptura mendam esse, atque ut dixi, legendum esse
 $\sigma\upsilon\mu\mu\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon$ pro $\alpha\sigma\upsilon\mu\mu\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon\tau\epsilon$. Ponit enim hoc exemplum
compositorum intellectuum, in quibus paulò post sem-
per dicit falsum esse. Nisi & ista eius uerba uelimus con-
ditionaliter accipere. ut cum dicit, Falsum enim in com-

positione semper est: hoc uelit, falsum quoties, aut si est, in cōpositione est. Verum, quia simplicitatis in oratione amator sum, puto hoc uelle Philosophum, quod in omni compositione sit falsum, non aliquādo falsum, aliquando uerum esse: nec intellectum compositum simpliciter orationis esse, hoc est, duarum aut plurium uocum connexarum congrue, & aliquid certi uel affirmantium uel negantium (nam hoc est oratio grammaticis) sed eius uel orationis, uel rei, quæ connectit id quod non est, cum eo quod uel est, uel non est: ut cum dico, sentiens, uel sentio apud animum, homo est albū, aut chimæra est mons, ponendo quod chimæra nihil sit. Illic enim uero falsum addo, hic falsum cum falso connecto, ita ut non sit hic intellectus metiendus ex numero uerborum, sed ex rei natura & simplicitate, ac ueritate: nec minus cū dico, homo est animal, & hoc intelligo, simplicem intellectū esse, quā si hominis naturam aut formam per se nudam ac solam intelligo, præsertim cum hominis natura aut forma non possit considerari, aut intelligi sine animalis ratione. Sed mouent me iterum atque iterum expendentē hunc totum locum, non tam præcedentia quædam, quā ista quæ sequuntur. Porro enunciatio est quiddam de quodam, ut est affirmatio, & uera aut falsa omnis est. Intellectus autē non omnis, sed is qui est quæstionis quid est, pro eo quod est esse (aliquid inquā.) Verum (sic enim puto hæc Aristotelica uerba Platonice intelligēda esse) & non de quodam, sed quemadmodum uidere proprium est uerum. Vtrum enim homo album sit, an secus, nō semper uerum est. Ita habent omnia quæ sine materia sunt. Hæc enim uerba philosophi uidentur significare, rei nude & simplicis comprehensionem simplicem esse intellectum,

lectum, enunciationem cuiusdam de quodam compositū.
 Ad quæ præcedentia facile possent applicari, si initio
 huius loci, ubi scriptum est, ὅτι οἱς ἢ τὸ ἄσπῳ, καὶ τὸ
 ἀληθές, pro καὶ legeretur ἢ, ut esset disiunctiua oratio: ut
 factū est ab interpretibus in uerbis iam citatis, ubi pro
 καὶ ἀληθές, καὶ ἄσπῳ πᾶσα, legisse uidentur, καὶ ἀλη-
 θές ἢ ἄσπῳ: aut certè utraque sententia non copula-
 tiuè, sed disiunctiuè intelligeretur. Sic nihil esset in tota
 hac parte incommodi, & conueniret tota nostra expo-
 sitio cum tota expositiōe Themistij. Sed ego sequor su-
 periores sententiam, & faciunt pro me quæ habentur
 in fine noni lib. τὰ μὲν αὖ τὰ φύσιν ubi sunt hæc uerba: τὸ τῶν
 δὲ ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἐστὶ τὸ συγκείμεν, ἢ διαγεμεν, ὥς ἐ
 ἀληθὺς μὲν δὲ τὸ διηρημένον οἰόμεν & διαγεμεν, καὶ τὸ
 συγκείμενον συγκείμεν. Et hæc aliquanto clariora: τὸ μὲν
 εἶναι ἐστὶ τὸ συγκείμεν, καὶ ὅτι εἶναι: τὸ δὲ μὴ εἶναι, τὸ μὴ συγ-
 κείμεν, ἀλλὰ πλείω εἶναι. Questionem, quam hic obiter
 iterū Aristot. de inuisibili & diuisibili percurrit, puta
 quod aliquid sit alterutrum aut actu, aut potentia, aut
 per accidens, quia suprā etiam, ut opinor, est pertracta-
 ta: nō tamen quod ad intellectum attinet, quorsum Ari-
 stoteles hic eam adhibuit, ex Aristotele sumat qui cupit,
 aut potius ex Themistio, qui diligenter est persecutus
 illas Aristotelis argutias, nec facillè textus philosophi
 sine illius adminiculo poterit intelligi. Vnum tamen de
 eo loco uolumus monitum Lectorem, uideri mihi legen-
 dum esse pro eo, καὶ ὅτι αὐτῶν εἶναι ὅτι αὐτῶν, quod est scri-
 ptum in nostris libris, καὶ ὅτι εἶναι ὅτι αὐτῶν. Atque hoc ut
 suspicarer, cum hoc me impulit, quod alioqui etiam ibi
 est uarietas in scriptura, tum quòd ibi conferuntur ea
 quæ contrarietatem habent, & sic intelliguntur, ut sunt
 in ma

in materia, cum ijs quæ non habent contrarietatem, & sine materia intelliguntur.

Quales motus sint intelligere & sentire.

Non dicuntur propriè motus hæc, sed actus. Motus enim, ut in prima parte est dictum, actus est imperfectus: intelligere autem, & sentire, sunt perfectum quiddam. ut uidens albedinem totam horam, non magis uideo, nisi aliquid obstat, eam initio horæ, quàm in fine aut medio. Sic de intellectione fit. Aristoteles tamen hic motus appellauit illa, sed diuersæ ab illo speciei. Quare sunt etiam absolutum quiddam, nec res intelliguntur aut sentiuntur, quatenus expetuntur aut fugiuntur: sed expetuntur aut fugiuntur, quatenus sentiuntur aut intelliguntur: hoc est, eadem quidem sunt illa, nisi quòd ratio eorum est diuersa, ut Aristoteles solet loqui de rebus, quæ sic coherent, ut non possint separari, quanquam nõ prorsus eadem sunt forma, non materia. Appetuntur autem res, aut fugiuntur, pro eo ac sunt aut bonæ aut malæ, aut pro talibus habentur, quod est intellectus aut phantasiæ opus. Et hoc est, quod Aristoteles etiam in sexto Ethic. perspicuè dicit, ἐστὶ δὲ ὁ αὐτοῦ ἐν διαβολῇ καὶ ἀφαιρέσει καὶ ἀπόφασιν, ὅτι ἐστὶ ἐν ὁρέξει διώξει καὶ φυγῇ.

Intelligaturne aliquid sine phantasia & sensu.

Nihil sine his intelligitur. Et prioris causa hæc est: quia phantasmata sunt intellectui, aut intellectiue animæ, ut Philosophus loquitur, ut sensibilia posterioris, quod in speciebus sensibilibus sunt intelligibilia, tam ea quæ abstracta uocantur, quàm ea quæ sensibilibus habitus sunt & affectiones. Quod sine phantasmatibus non intelligat

intelligat anima, his etiam uerbis Aristoteles affirmat: intellectuum igitur species in phantasmatibus intelligit, & sicut in illis determinatum est ipsi expetendum & fugiendum, sic & intra sensum (ibi enim nostri codices *ἡ τὸς* habent scriptum, & rectè meo iudicio, quod loquatur de intellectu coniuncto cum sensu, & de intellectu cum phantasia coniuncto, ut quæ sequuntur exempla clarè testantur) cum in phantasmatibus est, mouetur. De utroque sunt hæc eius uerba: Et ob hoc, qui non aliquid sentit, nihil utique addiscet aut intelliget. Phantasmata autem uelut sensibilia sunt, præterquàm quòd sine materia sunt. Quid autem phantasmata ab intellectu differant, suprà indicauimus. Sùntque hæc omnia de patiente intellectu, seu communi intelligenda.

Sintne res, an species rerum, in Anima.

Cum Aristoteles in multis locis dicat, idem esse intellectum actu, quod sit res ipsa: meritò potest dubitari, utrum de rebus, ut sunt in materia, sit accipiendus, an de formis rerum. De formis rerum se dicere, sic ipse exponit. Necesse autem est, aut ipsa (obiecta) aut res esse (in anima). At non sunt in ea res ipse. Non enim lapis in anima est, sed species. Et sequitur insignis similitudo, quam ipsius uerbis adscribam: *ὥς τε ἢ ψυχῇ, ὥς τὸ πῦρ ἢ χεῖρ ἐστὶν. καὶ ἢ χεῖρ ὁργανόν ἐστι ὁργανώον, καὶ ὁ νοῦς ὃ εἶδός ἐστι δῶν, καὶ ἢ αἰσθησις εἶδος αἰσθητῶν.* Præterea quæ sunt æterna, magna ex parte sunt immaterialia, quorum propriè est intellectus.

Quid sit intellectus contemplatiuus.

Contemplatiuus intellectus est, qui separatus à uoluntate, & appetitione, & cupiditate, cunctisque alijs animæ potentijs, nudas res comprehendit & considerat, nō propter

propter alium finem, nisi ut sciantur. Hoc Aristote. docet his uerbis in 3. libro de Anima: $\delta \mu\epsilon\nu \psi \delta\epsilon\omega\gamma\eta\lambda\iota\kappa\epsilon\varsigma \delta\delta\epsilon\rho \nu\omicron\epsilon\iota \pi\alpha\rho\alpha\lambda\iota\omicron\tau\omicron\varsigma, \delta\delta\epsilon \lambda\epsilon\gamma\epsilon\iota \pi\epsilon\rho\iota \tau\omicron \phi\epsilon\nu\eta\lambda\epsilon\varsigma, \kappa\alpha\iota \delta\iota\omega\alpha\lambda\epsilon\varsigma \delta\delta\epsilon\psi.$ Sed aliud quiddam agens hoc docet. Ostendit enim ibi, quod intellectus non sit principium eius potetiae, quae motuum dicitur. Sic etiam de eadem re scribit in sexto libro Ethicorum: $\tau\omicron \eta \delta\epsilon\omega\gamma\eta\lambda\iota\kappa\epsilon\varsigma \delta\iota\omega\alpha\lambda\epsilon\iota\alpha\varsigma, \eta \mu\eta \pi\alpha\rho\alpha\lambda\iota\kappa\epsilon\varsigma, \alpha\eta\delta\epsilon \pi\omicron\iota\eta\lambda\iota\kappa\epsilon\varsigma \tau\omicron \delta\upsilon \kappa\alpha\iota \kappa\alpha\kappa\omega\varsigma \tau\omicron \alpha\lambda\eta\theta\epsilon\iota\varsigma \epsilon\tau\iota, \eta \psi\alpha\lambda\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma, \tau\delta \tau\omicron \gamma\alpha\rho \epsilon\tau\iota \pi\alpha\lambda\iota\varsigma \delta\iota\omega\alpha\lambda\epsilon\iota\alpha\varsigma \epsilon\rho\gamma\omicron\tau.$ Hae autem sic omnia debent intelligi, omnium rerum comprehensionem esse hunc intellectum, etiam agendarum, quatenus tamen considerantur ut uerae aut false, non quatenus agenda, aut uel expetenda uel fugienda.

Quid sit intellectus actiuus.

Hic intellectus est, qui est coniunctus cum appetitione, & similibus potetibus, seu ut Aristoteles inquit, $\delta \epsilon\nu\epsilon\kappa\epsilon \tau\delta \lambda\omicron\gamma\iota\varsigma \mu\epsilon\lambda\epsilon\tau\omicron\varsigma.$ Interim enim dum intelligit expetit aliquid, aut fugit: aut dum fugit aliquid, aut expetit, intelligit. Differt autem sine tantum a contemplatiuo. Alter enim propter bonum consequendum, aut malum uitandum, seu propter $\epsilon\nu\pi\alpha\rho\alpha\gamma\iota\alpha\varsigma$, ut alibi Aristoteles indicat, intelligit. Alter contentus est eo, quod rem uelut praesentem intuetur. De octauo sic scribitur etiam in sexto Ethicorum. $\tau\omicron \eta \pi\alpha\rho\alpha\lambda\iota\kappa\epsilon\varsigma \eta \delta\iota\omega\alpha\lambda\epsilon\iota\alpha\varsigma \eta \alpha\lambda\epsilon\theta\epsilon\iota\alpha \delta\mu\omicron\lambda\omicron\gamma\omega\varsigma \epsilon\chi\theta\epsilon\alpha \eta \delta\epsilon\gamma\epsilon\iota\epsilon\iota \tau\omicron \eta \delta\epsilon\theta\eta.$ Principium uero actionis est propositum, seu actiuus intellectus, qui est idem propositi res expetenda aut fugienda. Atque hoc in eodem loco docetur. Item in tertio lib. de Anima, ubi haec uerba, digna quae obseruentur, sunt addita: $\tau\omicron \eta \epsilon\sigma\chi\alpha\lambda\omicron\tau\omicron\varsigma \alpha\rho\chi\eta \tau\omicron \pi\alpha\rho\alpha\gamma\epsilon\omega\varsigma.$ Finis enim, id est, hoc quod expetitur, seu $\alpha\pi\gamma\alpha\gamma\iota\alpha$, mouet appetitum & intellectum, aut phantasiam.

tasiam. Vltimum autem, seu finis hæc est actionis. Cæterum id notari debet, significari hic Aristoteli intellectum actiuum, quod serè significant alibi, *ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ ποιοῦ*, *ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ ποιῆσαι*, *ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ ποιῆσαι*, & *ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ ποιῆσαι*. Augustinus & alij theologi hunc uocant rationem inferiorem, sicut illum præcedentem appellat superiorem rationem.

De sede mentis.

Non est meum quidem propositum, explicare de instrumentis & partibus corporis, in quibus quælibet anima uis & potentia locum aut sedem habeat, cum nec Aristoteles hoc fecerit in his libris: & eius rei tractatio, præsertim aliquanto copiosior, ad aliam partem huius Philosophiæ pertineat, ut non solum Philosophi, sed Medici etiam hoc soleant sequi. nihilominus tamen attingere hanc questionem uisum est ideo, quod inter Aristotelem & Galenum, & alios medicos, qui hunc ferè ut numen aliquod ueneratur, sit hac de re dissensio: nisi tamen uidetur illa tantum, & non est. Aristoteles, cum uelit intellectum separabilem, uideri potest uelle, quod non sit aliqua pars in corpore, quæ mentem contineat. Galenus contra, cum cerebrum statuatur eius domicilium, & eam affici posse uel ex natura, si caput nõ habeat iustam aut debitam figuram, uel ex morbis, ut phrenesi, & multis alijs, uidetur intellectus uim & essentiam corpori tribuere, ac materic, ut sic dicam, alligare: hoc est, rationem quendam, & uim commistionis, aut temperamenti calidi, frigidi, humidum & sicci facere in multis locis, & nominatim in opere de Hippocr. & Plat. decretis, & de Loc. aff. Quid hic est dicendum? quomodo hi duo sunt conciliandi? An existimandum est, Aristotelem ignorasse, alios

alios alijs tum natura plus intelligendo ualere, tum illis
 casibus, quibus infinitis obnoxij sunt homines? Non puto
 uirum tantum adeò fuisse incogitantem, ut hoc ei nō ue-
 nerit in mentem. Sic itaq; respōdeamus dupliciter: pri-
 mō, intellectum patientem secundum Philosophum etiam
 esse materiale, ut loquimur: & facientem esse, id quod
 suprā diximus eum esse, uim quādam cōlestem & ater-
 nam: ac alterum de faciēte, alterū de patiente loqui. De-
 inde aliud esse, intellectum extrinsecus aduenire in cor-
 pus, aliud, nō esse in corpore. Intellectus extrinsecus tra-
 hitur & hauritur, ut Cicero loquitur: non tamen sequi-
 tur inde, quòd non sit in corpore, cum nihil uetet aliquid
 cōleste addi elementis: & in elementis esse non sit idem,
 quod est oriri in elementis. Hinc est, quòd Aristoteles
 scribit, solem & hominem generare hominem. Deinde
 ideo dicitur intellectus extrinsecus ingredi, quòd nō ha-
 bet opus ad suam operationem aliquo membro, ut itio
 pedib. indiget. Hæc ratio est in 2. de Gen. animal. his
 uerbis: ὅτι τὸ αὐτὸ τῆ γενεῆς κοινωνεῖ σωματικῇ γεν-
 γείᾳ. Et paulo antè de ijs quæ oriuntur in corpore: ὅτι
 γὰρ ἐστὶν ἀρχὴ ἡ γενεῆς σωματικῇ, διότι, ὅτι τὰ πάντα
 ἀνὲρ σῶμα & ἀδιώατορ ἑπάρχου, οἷον βαδίζου ἀνδ-
 ρωδῶν ὥστε καὶ θύραθεν εἰσέρχαι ἀδιώατορ. Quare tametsi
 mens esset in cerebro, ut uult Galenus & Plato, tamē ibi
 non esset orta: hoc est, ex ea parte seminis, ex qua cere-
 brum constat: sed cœlitus immissa, præcipuè ui & ca-
 lore solis, ut uult Aristoteles. Addo superioribus: Si ni-
 hil intelligit mens huius, aut illius hominis, hoc est, secū-
 dum indiuiduum extra corpus, non est mirum, si uel ce-
 rebro, uel corde, uel alia parte corporis lesa, & hoc siue
 ex ortu, siue ex morbo, sit infirma, aut etiam nulla. Hoc
 modo

modo aut concordant Aristot. & Galenus, aut certè non multum discordant, quod uoluimus obiter ostendere. nec puto Galenum, & eius sectatores admodum pugnare contra hoc quod Aristoteles uult, animam per cœlestem calorem in corporibus effici, aut eius effectiōem adiuuari cœlitus, & non solum ex actione & passione primarum qualitatū eam extare.

De Appetitiuo.

Hæc suprâ est posita, una de præcipuis facultatibus animæ. Quamquam autem pleræque sunt & aliæ, ac propemodum infinitæ, ut Aristoteles ipse dicit: non tamen sunt aliæ quàm hæ insigniores, & magis necessariae ad naturam & rationem animantis. Et philosophia quærit, & statuit res certas & finitas, & quàm remotissimè potest fieri collocatas ab infinito. Plerique tres tantum faciunt, cupiendi, irascendi, & ratiocinandi. Alij duas, Rationalem, & irrationalem. Sed cum neutra, horum sensitium possit dici, ut Aristoteles bene monet rectius plures numerantur. Recentiores faciunt, uegetatiuam, sensitiuam, & intellectiuam & has deinde ulterius alij, quàm alij, aliter secant. Aristoteles etsi initio disputationis de potentijs animæ numerauit appetitiuum inter animæ potentias, non tamen instituit de eo singularem quæstionem aut disputationem. Inclusit istam etiam loco de motus facultate, sicut de intellectu contemplatiuo & actiuo diximus factum esse, id què propter cognitionem aut consequentiam, non ut recentiores uolunt, quòd appetitiuum sit motiui species. Porro appetitiuum est potentia expetendarum & fugiendarum rerum. Expetuntur autem & fugiuntur ea quæ sunt, aut uidentur (nam errare potest hæc uis animæ) uel bona uel mala esse.

Nihil autem interest siue sint bona uel mala, siue non sint, modò excitent nos ad agendum. Atque nihil agitur, nisi impulsæ animæ hac potentia: nec impellitur ista, nisi obiectum ei fuerit alterutrum horum. Et hoc est quod Aristoteles dicit, καὶ ἢ ὁρεξις ἐνεχά τ' ἢ πᾶσα. Sic autem fit impulsio illa, ut aut sensus percipiat prius obiectum, aut phantasia. Non tamen actionis est principium propriè sensus, cum agere tantum homines dicantur, & bestia quoque sensus habeant. Atque hoc in 6. libr. Ethic. Aristoteles tradit.

Quid sit voluntas.

Etsi, quod pertinet ad communem consuetudinem loquendi, nulla est ferè differentia inter appetere, cupere & uelle: in accuratioribus tamè disputationibus, ut sunt philosophorum, non parum hæc distant. Primum enim, uelut genus est, reliqua duo uerò species. Quanquam in nominibus quæ ab illis uerbis nascuntur, pro sermonis etiam ratione plus est discriminis, aut certè in eis notius est & clarius hoc discrimen. sunt autem, appetitio, cupiditas, uoluntas. De quorum primo & ultimo nō ita contendendo: medium certè manifestum habet discrimen ab utroque in primis, eo quòd nunquam ferè in bonam partem usurpatur, sed corrupti aliquid & uitiosi significat, ac prorsus id quod expressius & magis propriè libidinem saepe dicunt Latini, ut opinor. Porro uoluntas, ut uult Aristoteles, est appetitio rationalis: sicut cupiditas est appetitio irrationalis. Sunt autè hæc de utraq; re uerba philosophi: καὶ τε τῷ λογικῷ ἢ βέλησις γίνεται, καὶ ἢ τῷ ἀλόγῳ ἢ ἐπιθυμία, καὶ ὁδυρίς. Et de uoluntate sola non ita multo post: ἢ τῷ βέλησις ὁρεξις. ὅταν ἢ καὶ τὸν λογισμὸν κινῆται, καὶ καὶ βέλησιν κινῆται. Hi loci manifestè

manifestè hoc indicant, uoluntatem esse talam appetitionem, cui est ratio coniuncta. Theologi ponunt tres uires in anima, rationem superiorem & inferiorem & sensualitatem: primæque tribuunt contemplationem rerum æternarum, philosophi intellectum uocant: secundæ iudicium de rebus necessarijs, & utilibus ad hanc uitam, seu, ut ipsi loquuntur, temporalibus, & quæ sunt nobis communes cum bestijs. Hanc Aristoteles prudentiam uocat. Tertiæ motum, & impetum ad illas res. Atque sic uoluntatem constituunt quiddam ueluti communiter decernens, & statuens in omnibus, quæ nunc sunt enumeratæ, facultatibus. Et hoc nihil impedit nostram de hac re expositionem. Aristoteles in Ethicis ὁρᾷ, id est, appetitionem partitur in ἐπιθυμίαν, θυμὸν, & βῆλιν. ἐπιθυμίαν, quam nos uel cupiditatem, uel libidinem appellare possumus, dicit uersari circa suaue, & acerbum: id est, alterum expetere, alterum fugere. θυμὸν, id est, animum, seu animositatem, circa terribilia, seu metuenda, sic, ut quando coniungitur cum ratione, ac modum seruat, sit fortitudo: quādo secus, temeritas. βῆλιν autem, id est, uoluntatem circa fines, qui sunt in hac materia morali, hoc est, ea, propter quæ suscipimus actiones, aut aliquid agimus: ut sunt, bona ualetudo, uirtus, diuitiæ, & similia bona, quæ uolumus tantum, non deliberamus. quæ autem ad hæc nos perducunt, de ijs deliberamus, an possint fieri, quod cui sit præferendum, adeoque uersantur in quadam collatione: unde factum etiam est uocabulum ὑποαίρεσις, ut ostendit Aristoteles. A nonnullis diuidi solet hæc appetendi potentia in naturalem, sensitiuam, & uoluntatem. quæ diuisio uidetur mihi non tantum discedere ab Aristotelis doctrina, sed non satis cum ra-

tione quoque congruere. Nam quod ad primum attinet membrum, appetitio cibi, potus, generationis, quæ huic appetitui ab illis tribuuntur, non est magis naturalis per se, quàm subiti motus animi, quos affectus uocamus, & sensiones ipsæ. Quia nolimus uelimus, affectus in nobis cientur, & sentimus ea quæ incidunt in organa, sensuum, nisi aliquid sit in nobis uiciatum: & æquè prope modum possumus appetitum generandi, comedendi, bibendi moderari, ac affectus & sensiones. Itaq; non satis propria uidetur mihi esse hæc appellatio, imò nō conueniens Aristotelicæ, ad quam, ut in disputatione Peripatericorum, hanc rem totam refero: & puto rectius appellari hoc genus appetentiæ nutritium aut uegetatiuum, nisi naturale accomodemus ad crescendi & nutriendi uim, ut Aristotelis uoces φύσις & θρεπτική significat. Verum hoc non fit apud idoneos philosophos, & nimis est generale. Præterea quorsum opus est componere uocabula, & dicere appetitus naturalis, appetitus sensituius, cum habeantur simplicia, & Aristoteles clarè sensituium & appetitiuum distinguat in multis locis? Sumpta est hæc appellatio ex Medicorum disputationibus, in quibus φύσις & θρεπτική solet appellari facultas naturalis, transformato uocabulo facultatis in uocabulum appetitus, quem etiam Theologi Scholastici non minus improprie amorem naturalem uocant aliquando: sed ita, ut puto, respiciunt tantum plantas, quæ sine appetitione aluntur: aliter fit in animantibus, ut nemo ignorat. Plato & Aristoteles manifestè famem & sitim ponunt in ἐπιθυμητικῷ, ut exempli gratia in 4. libro de Rep. ita legitur: τὸ ὃ ὁρᾷτε, καὶ πεινᾷ, καὶ διψᾷ, καὶ ὁρᾷ τὰς ἄλλας ἐπιθυμίας ἐπὶόνται, ἀλόγιστόν τε καὶ ἐπι

ἐπιθυμητικὸν πληρώσεων τινῶν, καὶ ἡ δόξα ἐταῖρον. Et paulo post ab hoc separat θυμὸν, ac uelut medium inter λογιστικὸν ἔ ἀλάρκτον constituit. In secundo membro tribuuntur appetitui, quem irascibilem recentiores plerumque philosophi nominant, uocem Aristotelis imitati, cordis affectum, ἔ delectationem, ἔ dolorem in sensibus, quæ conueniunt cupiditati, hoc est primo membro. Cupiditas enim, seu ἐπιθυμία proprie uersatur circa suaue ἔ acerbum, non θυμὸς. Deinde sensuum delectatio nō est appetitio, sed finis appetitionis, hoc est, affectio quædam sensuum, aut accidens inseparabile. Hoc non tantum est abuti uocabulis, uerum res etiam confundere. Deinde affectus, maxime subiti, ne quidem numerantur inter appetitiones in Categorijs: imò clarè separantur à naturali potentia ἔ impotentia. De postrema parte huius diuisionis possum dicere, quod uoluntas, ἔ προαίρεσις, quæ commiscetur nonnunquam, non magis ex una potentia sint, quàm sunt reliquæ species hic recitatae: ἔ aequè has duas differre, ac reliquas inter se. Vt enim ἐπιθυμία. ἔ θυμὸς differunt obiectis, ita βέλτης ἔ προαίρεσις: quia βέλτης ad fines pertinet, προαίρεσις ad ea quæ ducunt ad fines. Vt uolumus beatā uitam, non deliberamus: cōtrā deliberamus uitæ genera, studia, consuetudines, familiaritates, sodalitia, quæ ducunt ad beatam uitam, non uolumus. Ita bonam ualetudinem uolumus, non deliberamus: deambulationem, ἔ alia corporis exercitia, uini aut cereuisiæ usum, potiones medicas, ἔ similia, deliberamus ad bonam ualetudinem, non uolumus. Sic uolentes ut plurimum cœnamus, dormimus, non deliberantes. Huc accedit, quod Aristoteles alicubi προαίρεσιν dicit esse ὁρεξιν διανοητικῶν, ἔ generis uo-

cabulum sumpsit, non speciei, ut diceret προαίρεσιν esse βέλησιν διαονήκων: id quod haud dubie fecisset, si non tam distinctam uoluisset βέλησιν à προαίρεσει, quàm θυμὸν ab επιθυμία, aut βελήσιν. Ut qui dicit, homo est animal rationale, non significat hominē idem esse quod est asinus: ita qui dicit, προαίρεσις est ὁρῆξις διαονήκων, non significat προαίρεσιν idem esse quod est βέλησις, imò contrā diuidit speciem à specie. In summa, quanquam fateor magnam esse harum specierum ὁρῆξεως cognationem, ac ita eas coherere, ut agrè possint re ipsa diuelli: tamen hoc puto, quòd βέλησις à προαίρεσεως tam differat, quàm differunt inter se reliquæ species. Ceterum quæ in scholis Theologorū de Libero arbitrio docentur, non quidem ab hoc loco aliena sunt, sed propter prolixitatem ab ipsis petenda. Quanquam sic ab omnibus receptis, quod sciam, ex Augustino præcipue definitur ea facultas, ut auxilio diuino bonum possit uelle: non possit uelle bonum, si non adiuuet eum Deus. Est autem hæc definitio: Liberum arbitriū est facultas rationis aut uoluntatis, qua bonum eligitur, gratia assistente: uel malum, ea desistente. Hoc est, baptizati & renouati possunt uitare peccatū quod mortale uocant, & manere in gratia, natura uiribus iam liberatis, & spiritu sancto eas gubernantibus: aut iterum se auertere à Deo, maxime sua culpa, & relabi sic in pristinam fœditatem & miseriam. Non enim sentiendum est, quòd Scholastici nobis tribuant liberum arbitrium ante iustificationem. Quare cautè in his disputationibus agendum censeo, nec temerè uoluntatem aut liberam aut seruam dicendam esse. Inter arbitrium & uoluntatem, ut de his rebus Theologi docent, nullum uideo discrimen. Quanquam arbitrium di-

citur

citur improprie, cum iudicij & intellectus sit magis hæc
nis, quàm uel appetitionis solius, aut appetitionis coniun=
ctæ cum iudicio. Sed affinitas magna inter hæc est, ac in
consuetudine sermonis alterum pro altero sæpe sumitur.

De Motiui secundum
locum.

Motiuium est facultas mouendi corporis animati ex
alio loco in alium. Nam ita hic motiuium consideratur,
ut referatur ad animal tantum, non etiam aliò, ut ad cœ=
lum, & ea quæ aut graui deorsum, aut leuia sursum
natura mouentur, & ita mouentur, ut locum mutant, de
quibus est in libris de Motu & cœlo ab Aristotele di=
sputat. Ille, quia est in animali, & ex appetitione qua=
dam, aut uoluntate proficiscitur, à recentioribus appel=
latur Motus propterea uoluntarius.

Vnde fit hæc potentia, aut quæ
fit eius causa.

Ex anima esse motiuium, nemo dubitat: sed ex qua
parte animæ, aut potentia ortum habeat, non ita est cer=
tum. Nam uidetur, hoc quod moueri potest animal, re=
ferri posse ad nutritiuium, aut sensituium, aut intellecti=
uium: & huius aut ad hoc quod contemplatiuium, aut ad
hoc quod actiuium dicitur, uidetur etiam referri posse
ad appetitiuium. Sed quod horum nullum existat sim=
pliciter, ita ostendit Philosophus. Non est nutritiuium
mouendi potentia, quia sine imaginatione, aut appeti=
tione hic motus non fit. Hæc autem non sunt coniuncta
cum nutritiui, cum plantæ nutriantur, & tamen non ha=
beant hunc motum. Deinde, si nutritiuium esset idem quod
motiuium, oporteret plantas etiam, quæ habent hanc po=
tentiam, moueri secundum locum, & habere certum in=
C 4

strumentum ad hoc. Quæ cum non sint, non est idem nutritium & motuum. Sensituum etiam non est hæc potentia. Nam sunt animalia, quæ non mouetur loco, tametsi perfecta sint, ac præterquam quod sensum habent, generent, & augeantur, atque decrescant: non autem affixa uni loco essent, si motuum esset idem quod est sensituum. Nec est rationi consentaneum, esse quidem in talibus animalibus eam potentiam, non tamen esse eis à natura instrumenta ad hoc data. Non enim tantum nihil frustra facit natura, sed etiam non omittit necessaria. Quod nõ idem fit motuum, quod est intellectuum, contemplatum, hoc indicat, quod omnis motus talis in animali est propter expetendum, aut fugiendum aliquid (agendum hoc generaliter dici potest) hic uerò intellectus nihil tale considerat, sed habet suum quoddam obiectum, quod contemplandum appellatur. Sic etiam diuersum est ab actiuo intellectu his de causis: quia tum etiam, quando cogitat de horum alterutro, non tamē iubet fugere, aut insequi: sed cor mouetur, id est, in alia facultate est hoc ut fugiat, aut insequatur, cum intellectus non habeat cor instrumentum, aut sedem suam: excitari autem ad fugiendum, aut insequendum, sit cordis functio. Deinde ut maximè præcipiat animanti hic intellectus fugere, aut insequi aliquod obiectum, non tamen statim hoc fit: sed aliquando in diuersum rapitur animans, & secundum cupiditatem, ut fit in incontinentibus. Et quemadmodum non est idem, scire medendi artem, & secundum illam agere: sic non est idem, scire quid sit agendum, & agere secundum illam scientiam. Restat adhuc appetitus, qui non uidetur simpliciter esse hoc quod mouet animal, propterea quod aliquando contra quam cupiunt aut appetunt,

appetunt faciunt homines: ut cum sequuntur intellectum. Itaque necesse est aut per se facultatem esse motum secundum locum in animali, aut quiddam ex duabus aut pluribus superiorum compositum. Ac sic statuit Aristoteles, aliquo modo ex intellectu, aut phantasia, & appetitu esse: aliquo modo uerò ac propriè tantum ex appetendi facultate, cum non communi inter se ratione id faciant hæc duo, intellectus & appetitus. ut duæ species, quarum communis ratio est in genere: aut duo indiuidua, quorum ratio communis est in specie. Nam etsi intellectus moueat nunquam sine appetitu, appetitus tamen sine intellectu mouet aliquando. Quanquam sine phantasia nunquam est appetitus, quando non habet adiunctum intellectum. Sed hæc arguta sunt, & ab ipso Aristotele etiam parum constanter explicata. Nec admodum errabit aliquis, siue intellectum unà cum appetitu, siue solum appetitum dicat esse causam aut principium eius motus in animali, qui fit per loci mutationem remotam, tamen non propinquam. Omnino enim est interior quædam, occultior & propinquior facultas agitandi corpora animantium, ut sequens caput etiam indicat.

Quod sit obiectum huius potentie.

Agendum, seu quod agi potest, est obiectum huius potentie: ut sunt expetendum & fugiendum, aut bonum & malum, siue sint uerè, siue tantum uideantur talia. Et hoc sanè est primum appetitiui, seu motiui principium: & potest esse, aut non esse, seu (ut Philosophus loquitur) potest se aliter habere, & est mutabile. Non enim hoc mouet propriè, quod tale non est. Et

hoc ferè est quod in Ethicis dicitur, Nihil præteritum cadit in delectum: ut nemo statuit ilium esse expugnandum. Non enim consultatur de præterito, sed de futuro, & possibili. Res itaque, quatenus agi potest, primum est principium motus, & mouet quidem sic, ut ipsum maneat immobile, mouendi uim in anima: quæ deinde mouet ulterius corpus animantis, & simul ipse etiam mouetur. Instrumentum quo fit motus, dicit Aristoteles iuncturas esse, ubi conuexum est, seu curuum & concauum: & alterum habet principij rationem, alterum finis: alterum quiescit, alterum mouetur: atque ambo sunt ratione diuersa, magnitudine inseparabilia. Medici motus instrumentum musculos ponunt. Quod ut crassius est, ita, quod Aristoteles tradit, est subtilius & acutius. Inde colligi potest, quatuor ad perfectum motum progressionis pertinere: mouens immobile, quod est obiectum tactiui: mouens mobile, quod est ipsa potentia: mobile tantum, quod est animal: instrumentum, quo fit motio: & secundum Aristotelem sunt iuncturae, secundum Medicos muscoli. Nam, quæ Themistius assuit præterea, nihil admodum ad rem faciunt: ut illa etiam quæ non procul ab hoc loco de sensibus, quod officiant intelligentiæ, fabulatur: cum non uelit hoc Aristoteles, sed planè contrarium.

Sitne simplex animalis corpus, an compositum.

Nunc ferè pertractata sunt, quæ propriè pertinebant ad hanc partem physicarum questionum, in qua de anima docetur. Ac poteramus nunc finem facere, nisi Aristoteles quædam huic disputationi uelut auctuarium

rium addidisset: nosq; hoc proposuissimus nobis, nihil, quantum posset fieri, prorsus omittere, quod esset aliquius momenti in hoc opere Aristotelis repertum. Sed tamen, cum & hoc nostrum sit propositum, ut non minutissima quæque persequamur, omissis ijs quæ differit etiam Philosophus, iterum hic obiter de ordine potentiarum animæ, deque corporibus animatis sic, ut ostendat nutritium esse in omni quod uita præditum est, necessario: quodque animal omne sensum habeat, non quidem omnem, sed tactum eadem ratione, cumque sint illa supra quoque non tacta modo, sed etiam, ut in tali opere satis est, exposita, hanc questionem tantum addam, transiturus deinde ad alias potentias animæ, quæ tamen seorsim, & in peculiaribus libris ab Aristotele sunt explicatæ. Sunt autem animantium corpora composita omnia, nec ullum est simplex, hac maxime de causa, quod tactum habent, qui sensus non potest existere in corpore simplici: cum non tantum percipiat & diiudicet eas qualitates aut differentias quæ in terra sunt, uerum & eas quæ sunt in alijs elementis, ut humidum, calidum, & plerâsq; alias: quanquam terræ munus est in primis tangere, propterea quod reliqui sensus peraguntur per medium, hic uero uidetur sine medio peragi, quod rectissime tribuitur terræ propter soliditatem. Iam, ut supra etiam est ostensum, facultas in anima est uelut medietas quædam, & potentia ista omnia quæ percipit. Cum itaque percipiat non tantum frigidum & siccum, quæ terræ sunt differentia, sed calidum etiam, & siccum, quæ sunt aliorum elementorum differentia, compositum ut sit ex omnibus elementis animalis corpus, ipsa ratio commonstrat.

Hoc

Hoc argumentum est à facultatibus animæ ductum. Hippocrates, & post illum Galenus, non minus euidenter hoc probant: suo tamen quodammodo: hoc est, ut medici potius, quam ut Philosophi, tracto argumento à corporis affectionibus. Si corpus hominis esset simplex, eodem modo semper caleret, aut frigeret, aut humidum aut siccum esset: non illa inter se alternis reciperet, ac propterea morbis laboraret, tandemque occideret: sed recipit illas qualitates humanum corpus, ac est obnoxium uarijs mutationibus & morbis: ergo non est simplex, sed constat ex omnibus ijs corporibus, in quibus sunt initio qualitates illæ, quæ omnes deprehenduntur in humano corpore, ac illud afficiunt tam uariè. Hæc dicta sufficiant de ijs quæ ferè sunt

apud Aristotelem in tribus libris, qui titu-

lum habent de Anima, præcipuè di-

sputata. Progrediamur nunc

ulterius manentes in

Aristotelis or-

dine, ue-

lut in uestigijs qui-

busdam.



VITI AMERBA-
CHII LIBER QVARTVS,
DE ANIMA.



De Memoria.



HAftenus, ut dixi paulò superius, disputatum est à nobis, de præcipuis animæ partibus & facultatibus: aut de ijs certè, & eo modo ferè, de quibus, & quo modo Aristoteles in tribus libris illis, quos de Anima inscripsit, disputavit. Nunc uolumus, quanta poterit fieri breuitate, illas quoq; uel potentias animæ, uel affectiones quasdam potentiæ, de quibus Philosophus in peculiaribus libris explicauit, tractare: in eo tantum ab illius ordine recedentes, quòd cum ille interposuerit inter disputationē de Anima, & eam quæ de memoria habetur, librum de Sensu & sensibili, ego statim ad Memoriam tractationem transiui: quòdque non ita separavi à præcedentibus sequentia, ut essent nō una pars huius operis, sed duæ partes. Feci autem hoc ideo, quia plerāq; in libro de Sensu & sensibili disputata, inpersi disputationi de Anima: Aristoteles sanè multa utrobique dicit eadem. Atq; in disputationibus omnibus hoc censeo cauendum, ne præter necessitatem aliqua pars constitutatur. Vt enim diuisio mediocris & necessaria, ualde utilis est ad discendum: ita immodica & non necessaria, tantum abest ut prosit, ut etiam turbet ac impediat non discentes modò, sed etiam docentes. Quod quia constat, refero me ad institutam quæstionē de Memoria: quæ

ria: quæ prius, quàm definiatur, inuestigandum est, ad quam animæ potentiam pertineat. Sunt enim sequentes animæ functiones non tam potentiæ, quàm potentiarum *πάθη*: & hoc ita poterit planū fieri de memoria. Si memoria est potentia, uel intellectus est, uel sensus, uel opinio, seu spes quædam. Nam cum reliquis potentijs, ut sunt nutritium, motuum & similes, nihil habet commune: sed nulla illarum est. non ergo potentia est memoria. Quòd autem non sit illarum aliqua, obiectoꝝ ratio declarat. Intellectus enim, & sensus, habent obiectū præsens: opinio & spes, futurum. De præterito autem tantum est memoria. Nemo enim præsens aut futurum recordatur, sed hoc quod est factum, quòdque iam antea percepit, uel sensu uel intellectu. Id quod his uerbis Aristoteles docet admodum suauiter: *ἐστὶ μὲν οὖν ἡ μνήμη ἔτε ἀιδήσις, ἔτε ἐπόλησις*. (de intellectu paulo antè meminit, & hic sub sensu comprehēdi potest.) *ἀλλὰ τῶν τινὲς ἢ ἐξίς, ἢ πᾶσι, ὅταν γνῶναι χροὺν*. *τὸ ἢ οὖν ἐν τῷ οὖν ἔκ ἐστι μνήμη, καθ' ἅπορ' εἰρηται καὶ πρὸ τ' ὅπου, ἀλλὰ τὸ μὲν παρόντι ἀιδήσις, τὸ μέλλοντι ἐλπὶς, τὸ γονομὲν δ' μνήμη*. Hinc etiam rectè Aristoteles colligit, nullū animal habere memoriam, quod non habet notitiā temporis. Quomodo enim meminisset, quod neq; quid præteritum, neque quid præsens, neque quid futurum sit, intelligit? Relinquitur nunc, affectionem esse unius de his duabus potētijis, intellectus aut sensus memoriam. Intellectus non est propriè: nam alioqui aut paucissima, aut nulla prorsus animalia memoria prædita essent: si tamē respiciatur ad intellectum, quem suprā facientem uocauimus. Præterea sensus cōmunis opus est, discernere temporum discrimina: ex eo autem est, aut certè cū eo coniuncti

iunctissima est memoria. Non itaque proprie intellectus est affectio memoria, sed communis sensus, aut quod idem est, $\tau\omega\sigma\omega\tau\epsilon\ \alpha\iota\alpha\theta\eta\iota\kappa\epsilon$. Est tamen & intellectus affectio memoria, saltem ex aliqua parte, seu ut Aristoteles inquit, per accidens. Viso percipitur hoc, quod à memoria percipitur. Visum autem, seu $\phi\acute{\alpha}\nu\tau\alpha\sigma\mu\alpha$ accidit intellectui. Atque hoc est quod Philosophus dicit: Et per se memoriae subiacent, quæ phantasmati subiacent: per accidens autem, quæ non sunt absque phantasia. hoc est, quatenus res intuemur, ut sunt præterita, & tempore & magnitudine circumscriptæ, eatenus proprie percipiuntur à memoria: quatenus autem sine illis eas intuemur, & ut præsentis, eatenus percipiuntur à memoria improprie. Quia tametsi non est sine phantasmate intellectus, eatenus tamen intelligit proprie, quatenus à magnitudine & similibus rebus est seiunctus. Sicut memoria res intuetur proprie, quatenus talibus tanquam scriptis est inclusa, licet absque intellectu hoc non fiat, in ijs quibus est intellectus. Exempli gratia: Gustus per se percipit dulce in melle, uisus per accidens: quia dulce accidit flauo, quod est proprium obiectum uisus. ita sensus communis per se comprehendit ea quæ meminimus: & meminimus eorum, quorum absentium & præteritorum habemus in anima phantasma, ceu impressam imaginem. Intellectus autem per accidens comprehendit, quia illa imago accidit intelligibili formæ. Hæc est, ut arbitror, Aristotelis de hac re uera & genuina sententia. Hic obijci potest: Quomodo absentium est memoria, cum uisum, cuius est memoria, sit præsens, non absens? Et utrum rei meminimus, an uerò uisi? cum utrumlibet statuerimus, res plena uideatur esse absurditatis. Nam si uisi meminimus,

nimus, non est præteritorum memoria: si autem rei, nō
 habemus uisum. Ad has obiectiones una est responsio:
 Memoria non est uisi, pro eo ac est uisum aut intellectū,
 sed prout signum est rei absentis. Sicut enim quod pictū
 est in tabula animal, dupliciter consideratur, & partim
 est animal, partim signum tantum animalis: ita cuius rei
 forma in animum est impressa, siue per sensum, siue per
 intellectum, consideratur & ut res, & ut signum rei: seu
 est uisum simpliciter, & est uisum quatenus ad aliud re=
 fertur. Res quidem utrinque est eadem, sed ita conside=
 rata fit alia secundum rationem. Quatenus itaq; uisum
 consideratur simpliciter, est intellectum. *ὡς* uocat
 Aristoteles, non *μνημονεύσιον*: & intellectus est munus.
 Quatenus uerò consideratur ut signum alterius, imago
 est, & memoriæ subiectum, quod nūc dixi *μνημονεύσιον*,
 & est uerum officium memoriæ, consentitque cum eo
 quod dictum est, præteritorum & absentium esse me=
 moriam. Quod autem istiusmodi duplex consideratio
 sit in uiso, uel hoc ostendit, quod aliquando in ea parte
 mota anima, non possumus scire, quæ res præterijt, & à
 nobis antea percepta est, præsentemne habeamus eam, an
 absentem: id est, per sensumne comprehendamus eam, an
 per memoriam. Et contrà, concepta aliqua imagine, pu=
 tant nonnulli quòd res præterierit, & habent *εἰδωλον*,
 pro eo cuius est *εἰδωλον*. Et quibus hoc accidit, ij dicun=
 tur non apud se esse, aut *ἐκστασι* pati. Cæterum quod su=
 præ est significatum, esse memoriam imaginem in anima
 uelut sigillo impressam, id ualde eleganter & copiose
 Aristoteles exponit: quem locum, quia nonnihil etiā fa=
 cit ad discernenda hominum ingenia, non potui nō ad=
 scribere. Manifestum enim est, inquit ille, quod debeat
 intelligi,

intelligi, talem quandam affectionem esse, quæ fit sensu in anima, & in corporis parte, quæ illam habet, qualis est pictura: cuius adfectionis habitum Memoriam dicimus. Nam qui fit motus, indit uelut figuram quandam sensi: ut ij faciunt, qui annulis obsignant aliquid. Quare memoria non efficitur: alijs, quod sunt in multo motu siue propter affectionem, siue propter ætatem, perinde quasi motus & sigillum in fluentem aquam incidat: alijs, quod ut uetera ædificia, factum est frigidum & durum, quod recipit affectionem, non imprimitur figura. Ideoque & pueri & senes non meminerunt. instabiles enim sunt, & uelut fluunt: alteri propter augmentum, alteri propter diminutionem. Item nec ualde ueloces, nec ualde tardi sunt memores. sunt enim iusto illi humidiores, ij duriores: & alteris non manet uisum in anima, alteris non infigitur. Hucusque Aristoteles. Obseruandum est etiam, quod dicitur in eodem paulo post, quod meditationes conseruent memoriam saluam recordando: quodque recordando meditari, sit contemplari uisum ut imaginem, non secundum se. Hoc autem quomodo intelligi debeat, ex ijs quæ iam nunc explicata sunt, sciri potest. Quibus expositis, Memoria sic definiri potest, ut sit uis quædam, seu affectio sensus communis, qua res præteritas, & uel intellectas, uel sensu perceptas in animo uelut præsentis intuemur. Seu ut sit inspectio formæ conceptæ in animo de re præterita, & percepta uel sensu uel intellectu, pro eo quod alterius est. Aristoteles suo more, hoc est breuissimè, & tamen absolutissimè definit, cū ait: ὅτι παλᾶσματος, ὡς εἰκό-
vos, & παλᾶσματος εἰς, Id est: Memoria est habitus uisi, ut imaginis, cuius est uisum. Breuissimam hanc esse defini-

tionem, uident omnes: uerum quod absolutissima sit, nemo, nisi intellecta hac tota Aristotelis disputatione, potest uidere. Summam illius hic satis dilucidè puto me indicasse. Nunc addam, quod sequitur in Aristotele. Sequitur autem de Reminiscencia.

Quid sit reminiscencia.

Tria principaliter in hac questione tractanda erunt, primò definitio reminiscencie, deinde modus & causa, quo & unde fit hæc affectio in anima: postremò differentia, quæ est tum inter hanc uim & superiorem, tum inter ipsam & doctrinam. Prius tamen, quàm de hoc instituto meo agam, paucis explicanda sunt, quæ tradit hoc in loco Philosophus de falsa memoria, de quæ imperfecta. Falli dicit memoriam, aut non esse potius memoriam, quando non coniungitur motus rei cum temporis motu, sed alteruter sine alterutro fit, ut si quis putaret aliquid se uidisse uel audiuisse, quod uideret uel audiret, uel se aut uisurum aut auditurum esse accepisset, falleretur: sicut falleretur, si quis cogitans de præterito tempore, uno quodam impetu putaret se meminisse, id est, habere in animo rei præteritæ imaginem, propterea, quod cogitasset de altera tantum parte memoriæ, quod est tempus præteritum. Imperfectam memoriam uolo appellare docendi causa, quæ non est certa prorsus de tempore, hoc est, habet quidem motum temporis, ac scit præterisse aliquid: uerum nupèr ne, an pridem hoc fit factum, hoc an illo die, aut mense ignorat: adeoque non in tempore, sed in qualitate quadam, aut mensura temporis errat. Nunc ad propositum uenio. Reminiscencia est habitus, aut affectio, siue
motus

motus mentis, per quem uenitur ad notitiam eius, quod memoria magna ex parte nunc excidit, aut in memoria obscuratum est. Quòd enim prorsus amissum est ex memoria, cum iterum scitur illud, non est reuocatum in animum reminiscencia, sed noua doctrina perceptum. Et quanquam reminiscencia uidetur habere nomen tam apud Græcos, quàm apud Latinos, quod resummat aut recipiat memoriam: non tamen est receptio memoriæ reminiscencia, quemadmodum Aristoteles docet, & nos infra de hac re fortasse addemus aliquid. Præterea mentis aut intellectus affectionem esse reminiscenciam, ista re satis probari potest, quòd reminisci est ratiocinari, aut inquirere quiddam, & deliberare. Hæc autem intellectus munera sunt, non sensus communis. Aristoteles cum alijs uerbis huius disputationis motus huius definiendi materiam præbet nobis, tum his maximè: Sed quando recipit scientiam, aut sensum, quem prius habuit, aut quodcunque cuius habitum diximus esse memoriam, hoc aliquid eorum quæ dicta sunt, reminisci est. Sic autem fit reminiscencia. Cum excidit aliquid e memoria, non totum, sed relictis in animo de eo uestigijs quibusdam, ac saltem generali imagine, quod illud sciuerimus, uariè mouetur mens, & iam huc, iam illuc tanquam respicit, cupiens iterum expressum penè extinctæ rei simulachrum cernere: tandemque per gradus quosdam agitationum eò peruenit, ut rei maximè cognatæ cum ea quam inquirat, effigiem, concipiat, si tamen est recordatura (nam sæpe contrà, quàm uult, non recordatur) & deinde statim recipiat amissam quoque imaginem. Et quòd sunt inter se res ordine dispositæ (consequenter entia uulgus uocat) hoc

ferè sunt illi motus in animo: quilibet enim in cognatum
 & proximum transit, nisi quòd in utranque partem hoc
 potest fieri, quando primus motus ut medium quiddam
 est. Ponamus de utroque exempla. Sint 1. 2. 3. 4. 5. 6.
 motus, & quorum ultimus sit ipsius rei, ceteri cognati
 cum re, quam redigere volumus in memoriam. Nunc
 mens quando primum initio cõcipit, pergit ulterius or
 dine in penultimum. Quo facto, pellitur quoque statim
 postremo. Et hoc fit secundũ illum ordinem, quem Ari
 stoteles τὸ ἐφεξῆς nominat, & propemodum ei con
 trarium, qui ab eodem τὸ μὴ ἀντιστρέφον καὶ τὸ ἑνὶ
 ἀκολουθῶν dicitur. Quando autem aliquo medio
 rum motuum incipit agitari, quia potest in utranque
 partem pergere, non proprie καὶ τὸ ἐφεξῆς fiunt impul
 siones in animo. Atque hoc est, quod nonnunquam re
 uocatur aliquid in animum, aliquando non reuocatur,
 inchoatis motionibus animi ab eodem principio: id est,
 ab eodem uno de medys motibus. Motus autem ima
 ginum cognatarum, cum ea quam studemus in animum
 reducere, sunt, contrarium, simile, propinquum. Ari
 stoteles utitur hoc exemplo: Recordaturus autumnii,
 fortasse cogitat initio de lacte, ex lacte cogitando in
 album transit, ex albo in aerem, ex aere in humidum,
 ex humido in autumnum tandem. Quòd autem tales
 in animo fiant motus, hoc etiam ostendit, quòd illorum
 quæ consistunt in ordine, facile reficitur memoria, ut
 mathematicum: contra eorum difficile, quæ sunt confusa,
 & nullo constant ordine, cuiusmodi sunt in omnibus
 artibus uariè superstitioneque disputata, ut sunt in phi
 losophia superioribus temporibus ei admixta ex sacris
 literis, & in sacris literis admixta eis ex philosophia:
 in Med

in Medicina, quæ sunt illi ex philosophia interiore inferta: in Iure civili, tum ex Theologia, tum ex philosophia pleræque inuecta: in Astrologia, quæ sic appellatur nunc, assuta ex superstitione propemodum infinita, quæque minimum aliunde sunt addita ijs, quæ Ptolemæus inuenit, & pertractauit. Sed de hac parte ponam Aristotelis uerba, summam, quod uolo, complementia. Cum dixisset ille, consuetudine quadam sequi alios motus ex alijs in animo semel impulsos, deinde sic dicit: Quando itaque reminisci uolet, studebit consequi principium motionis, ex qua & illa erit. Propterea celerrimè & optimè fit omnis reminiscentia ex principio. Sicut enim serres habent inter se, quæ sunt collocata, qui in quadam consequentia consistit, ordine, ita & motiones. Præterea demonstratio, qua declarauit hanc rem Philosophus, omnino mihi suspecta est de corruptione, cum ob alia quædam, tum propter uarietatem scripturæ in codicibus. Nec satisfecit mihi Themistij interpretatio. Ego existimo, non procul aberrare me ab illius sensu: quantumque in hoc opere satis est, explicatam esse Philosophi disputationem. Qui potest, hoc faciat melius. Hoc adeo me non offendet, ut sim ei gratias etiam acturus. Sequitur postrema pars. De qua breuiter hoc sciri debet, hoc interesse inter memoriam & reminiscentiam, quod interest inter picturam expressam & obscuratam aut uetustate, aut aliqua alia de causa. Quod autem Aristoteles in huius capitis principio dicit, reminiscentiam non esse receptionem memoriæ: sic debet accipi, ut sciatur, quod quando recipitur memoria, non fiat hoc reminiscentiæ beneficio, sed nouæ doctrinæ aut perceptionis. Hanc enim oportet

tet interuenire, quando res tota effluxit ex animo. Quanquam hæc ita sunt cognata, ut aliquo modo recipi uideantur, aliquo modo non uideantur recipi reminiscentiæ beneficio. Quod etiam ipse Aristoteles docet. Differunt etiam in hoc memoria & reminiscencia, quod illam præter hominem alia multa habent animalia, hanc uero habet solus homo: & hoc ideo, quia meminisse quædam sensitiui est affectio, reminisci autem intellectus, cum redigentes aliquid sibi in memoriam colligant, alia tãquam ex alijs, memoria tenentes uelut rem intueantur, ut supra dictum est. A discendo aut percipiendo differt hoc reminiscencia, quod oporteat esse maius principium, id est, illustriorem motum, in reminiscendo, quàm in percipiendo. Et, ut alibi dicit Philosophus, quod potest aliqua ex parte per se moueri mens in id, quod est post principium, id est, primum animi motum reminiscencia iterata doctrina, hoc non potest facere, sed per aliud mouetur. Sed, ut de his tribus habitibus dicam, & generalem eorum differentiam ponam, tum dicitur memoria, quando quod perceptum est, ac præterijt, sic eius imago inspicitur, ut si res ipsa esset præsens, & quando scit animus, eam se rem percepisse. Quando autem ex animo res excidit, ac reuocata inspicitur ita, ut sciatur perceptam fuisse, reminiscencia est. Contrà doctrina est, cum percipitur aliquid siue antea fuerit intellectum, siue non fuerit, modo, si fuit intellectum, hoc ignoretur post receptionem, & perinde habeatur, ac si nunquam antea fuisset cognitum. Additur hoc in Aristotele tanquam appendix, corporeum quiddam esse reminiscenciam, propterea quod nonnulli turbentur ualde, quando

do non possint, quod uolunt, sibi reuocare in animum, & ut maximè conentur non amplius id quærere, tamen subinde eos recurrere ad quærendum. Hoc autem accidere melancholicis maximè, quòd uisis moueantur plurimum illi. Melancholici autem non significare possunt, in eo præsertim loco, pigros homines, & tardos: cum dicat sub initium huius opusculi, ualentes memoria, & reminiscentia in hoc differre, quòd hi celeriores & dociles, illi sint tardiores & indociles: sed aut abundantes naturali melancholia, aut exusta. Faciunt enim multas melancholiæ species medici. Hinc etiam est, quòd tales paulò uehementius commoti, aut cogitent non reminiscendo, aut loquantur aliquando, aut canant contra quoque uoluntatem. Porro & hoc notandum est, quod dicit ibi Philosophus: Quibus amplior sit pars corporis superior, ut est pomilionum, eos debili esse memoria, & reminiscentia, quod facultas sentiendi grauetur pondere: & non posse motus ibi nec affligi bene initio, nec rectè affixos moueri. Postremò ex talibus disputationibus de reminiscentia, nata est ars memoriæ, de quibus meminerunt Cicero ad Herennium, & in Oratore, & Quintilianus in undecimo libro. Ibi enim loca & simulachra, quæ inspecta reponunt in memoriam ea quæ exciderunt, aut quæ alioqui exciderent, coniuncta sic cum locis, ac simulachris bene impressis memoriæ manent. Quanquam hæc res magis ad reminiscentiam pertinet, quàm ad memoriam, & iuuat haud dubie animum in refricanda rerum memoria. De memoria & reminiscentia dictum sit hætenus.

Quid sint Vigiliæ.

Huius etiam siue habitus, siue affectionis animæ tractationem, Aristoteles à tractatione de anima separauit eandem ob causam, quæ supra est indicata: ac eam coniunxit cum eius affectionis explicatione, quæ Somnus uocatur, & tum priuatio illius, tum contrarium dici potest. Non enim hæc subtiliter nunc discernimus uel ideo, quod Aristoteles etiam utramque appellationem ei tribuerit. ac sanè hæc adeò sunt inter se cognata, ut sæpe alterum usurpetur pro altero, aut potius utrunq; pro eodem. & contrarium dicatur, quod significat priuationem: contra uerò priuatio, quod contrarium significat. Quis enim ignorat, albo nigrum haberi contrarium? Sæpe tamen hic Philosophus, qui maximè celebrauit has ἀντιθεταί μὲν species, nigrum dicit albi tantum priuationem esse. Non aliter in suis locis de amaro & dulci, & similibus rebus loquitur. Sed reuoco me ad propositam quæstionem, & quidem initio definiā hanc affectionem: reliquum operæ dabo partibus huius opusculi præcipuis explicandis, non tam breuiter, quàm dilucidè, si poterit hoc fieri, quod spero: cùm ideo, quod in hac disputatione minus est obscurus Aristoteles, quàm in superiore: tum quia res ipsa faciliior & planior est, magisq; tanquam in conspectu nobis collocata. Et satis hic locus quoq; potest nos docere, quod aliàs rectè uideor etiā nostro captui aut negligentiae potius adscribere, si quādo obscurus est hic author, magis hoc fieri materia, quæ tractatur, culpa, quàm uel sermonis, aut uoluntatis alicuius, aut studij negociū hominibus faciendi. In hac autē parte uelut ipsam explicabimus definitionē, quod etiā uidetur
mibi

mihi fieri commodius in his quæstionibus, etiamsi contraria ferè usus uia sit, ac ordine Aristoteles: cum non, ut ille fecit, hæc uel gignentes, uel ita liberè contra alios, nostris rationibus adhibitis, disputātes, sed ut interpretes huius autoris ex maxima parte, propterea que rarò de nostro aliquid, aut aliunde addentes, de hisce rebus perscribamus. Quare cum satis iterum euagati simus etiam eò, quò non uolebamus principio, quod institutum est, agamus. Vigiliæ sunt affectio sensus communis, qua uel omnes sensus, uel aliqua pars eorum in suo munere uersantur, uel perfectè uel imperfectè, aut ipse potius actus perfectus uel imperfectus primi sensitiui. Actus autè hic aliter accipi debet, quàm suprà est acceptus. Non enim proprius, sed propemodum accidētalis aut uoluntarius est. Sed obscuræ sunt hæc definitiões: ponamus clariorem & simpliciore, & magis Aristotelicam. Vigiliæ sunt remissio aut solutio sensus communis. Nā quinque sensus, qui à primo & communi illo pendent, ut ex principio, & secundi possunt dici, non ita coniuncti sunt cum uigilijs & somno, ut hæc in illis sint, ut in proprio subiecto: idque postea satis planum fiet. Nunc ut definitio clarius intelligatur, aliquid de præcipuis partibus huius disputationis annotemus ordine, prout est ab Aristotele factum, & quantum huic quæstioni sufficit. Primo, quòd in eadem animæ facultate uersentur uigiliæ & somnus, hoc probat, quòd sunt opposita inter se. Opposita autem siue sint contraria, siue priuationes, in eodem semper existunt: quanquam non simul, sed quando alterutrum est, in eo est, in quo alterum est: quando est, ut uisus, cæcitas in oculo, lumē tenebræ in pellucido. Deinde per id uidemus dormire animantia, per quod uigi-

lant. Quia dormiens eatenus dormit, quatenus non sentit: ac uigilans ideo uigilat, quod sentit aliquid aut intus in sensu communi, aut foris in quinque secundis sensibus. Secundo, quia non sunt hæ affectiones aut in corpore, aut in anima tantum, sed communiter in utroque, nullum corpus inanimatum uigilat, aut dormit: & cum plantæ careant sensitiuo, ne illæ quidem uigilant, aut dormiunt, etiam si habeant animam nutritiuam. Tertio, quemadmodum nulli corpori, quod sensu caret, insunt uigiliæ & somnus: ita non alterum inest perpetuo, sed ambo insunt per uices, & quidem in omnibus animalibus. De uigilijs non est dubium. Necesse enim est animal actu sentire aliquando: & sensitiuum est, quod potest sentire secundum actum, ut Philosophus ait. Hoc autem sunt uigiliæ. Vigiliæ non insunt perpetuo propter hanc maximè causam, quod omnia quæ natura sunt in aliquo motu aut functione tali, quæ habeat certum & finitum tempus, quod duret, cuiusmodi sunt ferè hæc inferiora, cessent illa aliquando oportet. Quod autem tale quiddam sint uigiliæ, testantur aliæ actiones animæ. Nullum itaque animal semper uigilat, præsertim cum uigiliæ sint quædam solutio seu remissio sensuum, somnus contra prehensio, seu impotentia, ἀκίνησις quoque, & ὕπνος & ab Aristotele dicitur, sintque hæc inter se contraria, quorum alterutrum necesse est adesse. Huc pertinent, quæ dicuntur in poetis: ut hoc Virgilij:

Fessos sopor irrigat artus.

Et illud Ouidij,

Quod caret alterna requie durabile non est:

Hæc reparat uires, fessaque membra leuat.

Martialis inter partes beatæ uitæ numerat somnum, cum ait:

Som

Somnum, qui faciat breues tenebras. Sic alibi optat.

Sit nox cum somno, sit sine lite dies.

Idē sibi uolūt hęc uerba Arist. $\epsilon\omega\varsigma\delta\ \psi\ \eta\ \alpha\upsilon\alpha\pi\alpha\upsilon\sigma\iota\varsigma$. Et alibi, $\alpha\delta\lambda\omega\epsilon\lambda\omicron\upsilon\psi\ \psi\ \alpha\epsilon\iota\ \psi\epsilon\gamma\gamma\epsilon\iota\psi$. Suauissima descriptio somni extat apud Ouid. in Trāsformatiōibus his uersibus:
 Somne quies rerum, placidissime somne decorum,
 Pax animi, quem cura fugit, tu pectora duris
 Fessa ministerijs mulces, reparāsque labori.

Sed pleni sunt bonorū authorū libri talibus testimonijs. Quare nihil dubitandū est, somnū esse necessariū in omnibus animantibus. De qua re medici docent nō paulo diligentius: & precipuū somni munus uolunt esse, uirtutem animalē, ut uocant, adiuuare, & recreare. Quam nondum sensu deprehensum est, quod testacea dormiant. Et sanē quibus duri oculi sunt, & quę insecta appellantur, ut sunt cancri, apes, breuem habent somnum. Postremō demonstrādum hoc etiam est, quod est in definitione precipuum, sensus communis affectiones esse uigilias & somnum. Id autem hoc modo ferē fieri potest. Ex his quę hactenus dicta sunt, constat, in sensitiui aliqua parte uersari hęc animantium $\pi\acute{\alpha}\theta\eta$. Quod autem non in sensuum secundorum aliquo consistant, satis est hoc indicij, quod omnes sensus illi uelut uincti sunt, dormiente animante: nec alius, aut alij dormire possunt, alius aut alij uigilare unā, multo minus in uno & eodem sensu potest hęc uarietas esse, quod ad partes eorum attinet. Sicut in fabulis est de Argo, quod habuerit centum oculos, & illi uigilauerint ac dormierint alternis. Eadem de causa non sunt hęc in pluribus, quā in uno, ita ut non sint in omnibus. Præterea non sunt hęc simul omniū sensuum illorum proprię, & quod ad ipsos attinet, ob

has ra

has rationes maximè. Primò, quia sensus etiam commu-
 nis quiescit in somno, & agit in uigilijs, atque est princi-
 pium ille & fons reliquorum. Rectius itaque tribuitur
 ei, quàm cæteris, imò ratio cogit ei tribui uigilandi &
 dormiendi uim. Sic enim hæc duo sensitiua primum &
 secundum coherant, ut ubi primum patitur aliquid, se-
 cundum pati unà sit necesse: contrà uerò, ubi secundum
 patitur, non est necesse unà pati primum: nec illud non
 potest agere, quando huius aliqua pars est impedita, cū
 huius nulla pars possit agere, illo impedito. Deinde si
 essent hæc affectiones in secundis sensibus, non posset ani-
 mal non dormire, illis impeditis: sed non fit hoc semper.
 Non ergo somnus & uigiliæ sunt in illis sensibus. Sum-
 ptum sic probatur: Quia, cum deficiunt animis anima-
 lia, aut aliquando mente capiuntur, item constrictis ue-
 nis in collo sensus amittunt, non tamen tum dormiūt. Sed
 hæc argumenta probabilia magis sunt, quàm necessaria.
 Posset enim sensuum cōstrictio pro genere haberi: som-
 nus, lipothymia, uenarum colli contractio, pro specie-
 bus, ita ut quemadmodum rectè dicimus, homo est ani-
 mal, non econtrà animal est homo: sic dici possit, somnus
 est uinculum sensuum, non etiam uinculum sensuum est
 somnus. Et sunt hæc sanè sic cognata sensitiuum primum
 & secundum, quæ Aristoteles tanto studio distinguit, ut
 omnibus secundis sensibus extinctis, ne cogitari quidem
 possit, quid sit primum sensitiuum. Nam cum, ut ipse in
 libris de Anima docet, non queat animal esse, ubi nō est
 sensitiuum: quomodo posset ibi sensus communis esse, ubi
 tactiuium non est? Sed ipse hunc nodum soluit, cum dicit,
 hæc duo sensitiua idem esse, τὸ εἶναι αὐτὴν εἶναι διuersum,
 hoc est, rem eandem esse materia aut subiecto, forma &
 ratione

ratione res diuersas esse. Quod etiam de obiectis sensuum dici potest. Verum simus Aristotelis sententia contenti, & progrediamur ulterius.

Quid sit somnus.

Etsi, quæ nunc sunt de uigilijs exposita, ex ijs posset sciri aliqua ex parte, quæ sit natura somni: tamen cum ut res magis patefiat, tum ut obiter alia quæ sunt apud Aristotelem ad illustrandam disputationem interposita, paucis dicantur, & quidem pleræque illorum ad uitam etiam & ualeitudinem utilia, non tantum erudita, ingeniosa, hæc addere uoluimus. Vt autem à capite ordiamur, Somnus ita potest definiri dupliciter, ut & forma consideretur, & efficiens: Somnus est uinculum, aut remissio sensitiui primi. Et hæc definitio formæ est. Sicut enim uigiliæ diximus tum actum esse, tum solutionem primi sensitiui: ita recte somnum dicimus tum potentiam primi sensitiui, tum coniunctionem. Quanquam sicut de actu supra intelligi uoluimus, ita hic de potentia debemus intelligi. Non enim tam actus sunt uigiliæ & potentia somnus, quam accidentia quædam illorum: & rectius ac planius Aristoteles somnum contrario uocabulo quandam ἀδυναμίαν appellat. Eadem ratione, uigiliæ sunt quædam δυνάμεις. Verum hæc tenuia missa faciamus, & subiiciamus alteram definitionem, quæ sic potest ab efficiēte fieri: Somnus est conclusio caloris naturalis, facta in sensitiuo primo à uaporibus nutrimenti eductis per uenas, aut meatus uenis proportionales in caput, ac in cerebro infrigidatis. Hæc definitio cōplectitur fere omnia, quæ de hac affectione docuit Aristoteles. Et quæ nō sunt iam dicta, reliqua ad eam accommodabimus hoc modo. Primo quod sit conclusio caloris naturalis, hinc doceri potest, quia

test, quia multum dormiunt ij, quibus multi uapores in caput ascendunt, qui infrigidati resoluuntur in humorem, & reperiuntur deorsum: contra quibus hoc non fit, non multum illi dormiunt. Nam quando relabuntur ex capite uapores deorsum, circa medium, id est, cor, densatur & cogitur calor καὶ ἀπὸ τῆς ἐξ ἄνω. Quod autem multum illi dormiant, quibus multi uapores ad caput eleuantur, hoc probat, quod oculi clauduntur, & concidunt palpebrae, imò totum corpus resoluitur & prosternitur. Quod rectè frigiditati ascribitur, quæ fit ex uaporibus in humorem coactis. Deinde frigiditas in exterioribus membris totius corporis existit. Secundò fit somnus à uaporibus nutrimenti, quos Aristoteles humidum etiam σωματικὸν uocat, propterea quod à cibo & potu (nam hæc sunt nutrimentum) in primis dormiunt animantia. Qua de re ipsum potius Philosophum loquentem audiamus: Verum non est somnus, ut diximus, quælibet sensitiui impotentia, sed fit hæc affectio ex nutrimenti uaporatione. Necesse enim est, hoc quod uaporat, alicubi resistere, postea redire, ac spargi ulterius, unde accessit, tanquam Euripum. Calidum autem in unoquoque animante eam habet naturam, ut sursum feratur. Quando autem in supremis locis constiterit, cumulatim recurrit, ac transfertur. Propterea maximè somni à nutrimento efficiuntur. Cumulatum enim, & multum tunc humidum, & corpulentum cœbitur. Quare cum densatur grauat, & ut dormituriat animans facit. Vbi uerò deorsum fluxerit, & recurrens depulerit calorem, tum fit somnus, & tum dormit animal. Signum autem horum est, quòd omnia soporifera grauedinem capitis faciunt, siue edì possint, siue bibi: ut sunt papauer, mandragora, uinum, lolium.

lolum. Tale quiddam accidit ijs, qui degrauantur & dormiunt: nequeunt enim caput & palpebras attollere. Talis somnus est à cibo maxime. multa enim uaporatio in cibis est. Hæc Aristoteles. Et hæc est horum uerborum summa. Somnus fit ex uaporibus nutrimenti. nam à cibo somnus plerunque inducitur. Et omnia somnifica grauant caput. Quamquam duæ priores sententiæ sunt ἀνανόλῃθæ. Sicut fit in tali forma uel sermonis, uel argumentationis: hoc est, alterius alterum est caussa. ut cum dico, hic discit literas, ideo delectatur honestate: & contrà delectatur honestate, propterea discit literas. Præterea fiunt somni etiam à labore. nam labor colliquandi facultatem habet: ac ita collectus humor in corpore hoc efficit, quod nutrimentum alioqui solet. Idem dici potest de balneis, & alijs rebus omnibus quæ fatigant, aut resoluunt corpora: non tamen omnia, aut semper, sed in quibus, & quando fit talis resolutio, ut humidum uice nutrimenti possit esse. Talis est natura morborum, qui fiunt ab humore calido, & in prima ætate. In ambobus enim nutrimentum in caput fertur, in morbis tamen sic, ut corruptum sit nutrimentum, in pueris non item: in quibus ideo sunt etiam capita grandiora, quàm pro ratione ad inferiora membra, quòd sursum uehitur nutrimentum copiosè. Inde necesse est existere crebros & longos somnos, siquidem accidit somnus ex humido aut uapido corpore lento, quod sursum educitur à nutrimento. Eadem de caussa pueri facile corripuntur morbo comitiali. Hoc autem adeò uerum est, ut Medici nostræ ætatis hunc morbum propterea Matrem puerorum uocent. Nam uelut somnus quidam est Epilepsia, & ex eadem caussa
prope

propemodum fit utraque affectio: nisi quòd in humido efficiente morbus est maior frigiditas, & lentor, & plus spirituum, quàm in eo quòd somnum conciliat. Et hoc est quod medici docent, infantibus & nutricibus non esse præbendum uinum, nisi paucum & tenue, cum inflandi naturam habeat, aut ut Aristoteles ait, sit *ὠρὸς καὶ ῥοδὸς*, maximè nigrum. Quod autem infantibus abundant nutrimento superiora membra, hoc etiam ostendit, quòd uertere colla serò possunt. Aristoteles dicit, ante quinque menses hoc eos non posse facere. Dignum & hoc notatu est, quòd ait, hanc affectionem, id est, quòd in altiore locum ducantur uapores, causam esse, cur fœtus in utero matris non moueatur initio. Similiter hoc etiam, quòd ij qui obscuras uenas habent, & qui humili corpore sunt, quique magna capita habent, omnes sint somniculosi. De pomilionibus (nam ijs corpora sunt humilia) & habentibus magna capita, eadem est ratio, quæ de infantibus est. In uenis paruis non facile dispergi potest humor defluens. Contrà fit in magnis uenis. propterea qui habent tales, non sunt somnolenti. Item in melancholicis, quorum calor naturalis est debilis, & pauci ob id uapores attolluntur: inde est etiam, quod sunt uoraces & aridi. Cum enim uapores illi sint nutrimentum (nam ex quibus pituita, & alia excrementa fiunt in capite, non sunt conciliatores somni) tenuiter aluntur melancholici. Hæc omnia debent sic intelligi, ut possint etiam ab aliqua alia affectione impediri. Et pertinent ad unam eam partem definitionis tum probandam tum illustrandam, in qua continetur efficiens somni. Deinde efficitur somnus in sensitiuo primo, quia est affectio mediij, hoc est cordis. Cor autem ut

motus,

motus, ita sensuum initium rectè ab Aristotele constituitur. Quanquam medici in capite has potentias collocant suo quodam modo ut Auicenna indicat, qui certè non improbat Aristotelis sententiam. Ceterum quòd in definitione dicitur, in caput per uenas uapores ascendere: contra medicos illos est, qui putant ex stomacho tantum per cibalem meatum illos uapores eleuari. Per alios meatus, quàm per uenas aliquando assurgere uapores, non est opus ostendere, cum & sint animantia ἀναιμα, & illa dormiant. Restat postrema pars definitionis de infrigidatione uaporum in cerebro. Ea quam uariè potest exponi, tamen sic generatim exponi potest. Cerebrum est frigidissimum omnium membrorum in animante, quod habet cerebrum: quòd nō habet, in eo quod in loco cerebri est, eandem habet naturam. Nunc fit in uaporibus per calorem solis de terra aut aqua eductis in mediam aeris partem, quæ est frigidissima. Cogitur autem hic in humorem. Cogitur ergo & illic, ubi nutritiua pars in sanguinem conuertitur, excrementicia in pituitam aut apostemata, aut pustulas. Hoc etiam non est prætereundum, solui somnum, quando facta nunc est coctio, & uicerit calor in angustum coactus, fueritq; separatus purior sanguis à crassiore, quorum hic propter grauitatem in inferiora membra ablegatur, ille in superiora propter leuitatem. Hic finis esto huius disputationis de somno & uigilijs, quæ suauitate & utilitate nulli ex superioribus cedit. Sunt & alia quedam sparsim de his affectionibus disputata ab Aristotele in Problematis. Apud Lucretium elegans & copiosa descriptio somni extat in quarto libro.

Quid sit somnium.

Disputaturus de somnio quædam, metuo ne uidear ineptè, ne dicam stultè facere, qui suscipiam hoc explicandum, quod, si quid est, adeò nihili & leue est, ut cum uelint eruditi homines aliquid dicere, quod nullius momenti est, Somnium dicant. sed hoc me confirmat, quod non solum Aristoteles, qui & eruditus est, & princeps quidam eruditorum: sed multi alij doctissimi uiri, de hac re disputauerunt & scripserunt. Nam quamquam imago tantum rei, & spectrum uidetur somnium esse, non tamen cum nobis obuersentur in animis nostris frequentissimè tales imagines, indigna res est, de qua studiosus rerum nature indagator tum cogitet, tum explicet quoque, si quid possit, & alios doceat. Præterea ne quidem solum est imago rei, sed res etiam ex aliqua parte, ut ostendetur paulo post. & hic non spectatur, quantum res pondus habeat, quàmue sit magna, aut utilis: sed quæ sit eius natura & uis, ac unde oriatur, in qua parte humani animi uersetur. nec statim plurimum curæ & studij meretur hoc, quod est utilissimum, aut minimum, quod nullius est usus: nisi uerum non dixit Aristoteles, ubi dixit, non omnes res ex hominis utilitate æstimandas, eoque referendas esse, cum ne homo quidem sit præstantissimum eorum quæ sunt in natura. Porro quod ad rem ipsam attinet, hoc initio debet sciri, quod somnium nec opinio sit, nec intellectus, sed primi sensitiui affectio, æquè ac est somnus ipse. unde etiam est dictum somnium apud Latinos, & apud Græcos phantasia, quam in hoc loco Philosophus dicit à sensu communi tantum forma differre, non materia. Quod autem non sit opinio, manifestum est ex eo, quod

eo, quod in somnijs occurrunt & communia, & propria sensuum obiecta, in opinione uerò non occurrunt absque sensu. Præterea somniantes non tantum uisa percipiunt, sed ex illis etiam aliquando ratiocinantur: id quod experiuntur ij, qui sæpe cum uigilauerint, apud animum repetunt somnia. Propterea quoque non omne id uisum, quod in somno apparet, somnium est. Intellectus non est hæc affectio prorsus, ob easdem causas. affines enim sunt inter se intellectus & opinio, maxime quod ad hanc disputationem attinet. Non enim est sensus omnino somnium, cum nihil propriè sentiamus dormientes. Quanquam est aliquo modo sensus. Tanta est harum rerum inter se cognatio. quanquam enim nullum animans, nisi dormiendo somniat: in somno autem sensus omnes, ut supra est dictum, sopiti sint: tamen si ne sensu non potest somnium in anima effici. Idq; uel hoc probat, quod sensibilia uerè percepta à sensibus, non euanescent statim, cum desierunt sensus agere, sed manent, ac dicuntur propriè uisa, græcè *παράσκηλα*, cum à uigilantibus ita aspiciuntur, tanquam & uisa, quæ in somno ferunt principalem sensum, eiusdem sunt naturæ, quanquam non ista prorsus ratione sunt uisa, ut in uigilijs. Appellantur autem istiusmodi uisa somnia, fiuntq; non aliter quàm uicinæ subinde partes: aut in motu, qui latio uocatur, impelluntur: aut in alteratione mutantur, quousque lationis aut alterationis impetus & uis progredi potest. Est enim sentire, prope modum alterari aliquid, de qua affectione manent etiam in somno reliquæ. Quod autem tanta fiat impressio in sensibus, hæc docent, quod eandem formam oculi uigilantes in contrarium, aut diuersum transferant, aut à

luce, aut à colore, aut ab ijs quæ uel mouentur, uel quiescunt, ubi ea diu & intentè inspexerimus, aut semel tantum, ubi fuerint uehementia: ut cum album sumus intuiti continenter, aut breuiter Solem, manet in oculis tum color, tum lux etiam post, quàm remota sunt ab illis obiecta. Nam facile afficiuntur sensus, idq; cum dicta nunc, tum hoc etiam declarat quòd in speculis & alijs leuibus ac politis corporibus se ipsa, & alias res per repercussionem uident animalia. Cæterum cur uisus præ alijs sensibus non tantum patiatur, sed agat: & quare pura specula facilius inficiantur, quàm impura, à mulieribus tempore mensium, ex Aristotele sumi debet, qui prolixè hoc & perspicuè exposuit. Facile autem sensus affici, & hoc demonstrat, quòd aliæ quoq; res inanimæ, ut uinum & unguentum, contrahunt aliquid peregrini odoris non ex eo tantum, quòd diuersum odorem habentia admiscuntur eis, sed etiam ex eo quòd prope ea ponuntur. Et est quidem hoc contagium non tantum in odore, sed in alijs etiam qualitatibus. Hinc est, quod Iuuenalis dicit: Vuaq; conspecta liuorem ducit ab uua. Et Ouidius de oculis: Dum spectant læsos oculi, læduuntur & ipsi, Multaq; corporibus transiitione nocent. Præterea: Somnia fallaci, ut inquit alius poeta, ludunt temeraria nocte, Et pavidas mentes falsa timere iubent. Non aliam ob causam, quàm quia in animi perturbationibus, ut in ira, amore, timore, & in ægritudinibus incerta sunt, & non respondent speciebus à uigilantibus comprehensis. Causa autem est, quòd non eadem potentia iudicant, id quòd gubernat, (Aristoteles *ἄνευ* uocat) & hoc in quo uisa efficiuntur. Sed dicat aliquis, cur si somnia sunt reliquæ percepto-
rum

rum sensibus (αἰσθητὰ uocantur ab Aristotele) non etiam uigilantes somniant, aut sentiunt tales motus in sensorijs, non præsentibus sensibilibus? Ad hoc respondere est facile. Sunt quidem tales etiam in sensorijs motiones uigiliarum tempore, sed non percipiuntur ab animalibus, propterea quòd non modò sensus tunc maioribus motibus, & uehementioribus agitur, sed aliæ quoq; potentiae. Itaq; leuiusculi illi dormientium non percipiuntur, sed ἀφανίζονται, ὡς ὅτε παρὰ πολὺ πῦρ ἐλασσόν, καὶ λύπαι, καὶ ἡδοναὶ μικραὶ παρὰ μεγάλας, ut uerbis Aristotelis utar. In somno autem leuissimi quiq; etiam motus sentiuntur, cum sint ociosi tum secundi sensus, & calor multus ab exterioribus ad interiora, principium primi sensus confluit, qui unà uehit secum hos motus, & species rerum in uigilijs perceptarum. Quapropter etiam non somniant, aut rarò, tum pueri, tum qui recens cibum ceperunt: sed fiunt somnia non aliter, quàm in aqua fluente uertigines & imagines, quæ quòd aqua sedatior est, eo certiores & clariores fiunt. Contrà uerò, cum turbatior & agitatior fluit aqua, aut obscuræ aut nullæ, quæ deprehendi possint, fiunt. Hinc est, quod melancholicorum & ebriorum, & febricitantium somnia sunt confusa. Perturbantur enim illi omnes multum propter spiritus, quos efficit in humoribus, uinum, & febris, & atra bilis. Porro sicut in perturbationibus animi sæpe, & facile decipiuntur sensus: ita etiam in somno decipiuntur propter exiguas similitudines rerum, quæ deferuntur ad sensum communem, ex rebus antea comprehensis à sensibus secundis. Quod si tamen aspicit illas sensus communis, & non unà hoc etiam statuit, quod sint imagi-

nes rerum tantum absentium, sed apprehendit eas pro
 ueris, & presentium rerum formis, uerè somnium est.
 Sin contrà secum pronunciat, uisa tantum esse, non res,
 non sunt illa somnia, tametsi dormiat animal. Tū etiam
 non sunt somnia, quando neque dormit omnino, neque
 uigilat aliquis, ut maximè aliquod obiectum præsens
 percipiat, confuse tamen & incertè. Sicut fit aliquando,
 ut somniet quis lumen se uidere, aut tonitru audire, &
 hoc est factum, neque tamen dijudicatum ab eo semiso-
 pito. Quanquam hæc uelut dimidiata quædam somnia
 dici possunt. Huc referendum est, quod respondent qui-
 dam ad omnia quæ interrogantur, dormientes, aut po-
 tius semisopiti. Sic itaque definiamus somnium, ut sit ui-
 sum ex motionibus perceptorum sensu obiectum animan-
 ti inter dormiendum, quatenus dormit. Idem his uerbis
 Aristoteles dicit: ἀλλὰ τὸ πάντας τὸ ἀπὸ τῆς κινήσεως
 ἀσθημάτων, ὅταν ᾖ τῷ καθεύδειν ἢ, ἢ καθεύδει.
 Consentiant cum hac disputatione Aristotelis, quæ
 Claudianus elegantissimè scribit:

Omnia quæ sensu uoluuntur uota diurno,

Pectore sopito reddit amica quies.

Venator defessa toro cum membra reponit,

Mens tamen ad syluas & sua lustra redit.

Iudicibus lites, aurigæ somnia currus.

Vanaq; nocturnis meta cauetur equis. Sic Lucretius,

Causidici causas agere, & componere leges,

Induperatores pugnare & praelia obire,

Nautæ contractum cum ventis degere bellum:

& quæ ibi sequuntur multa, digna lectiōe. Postremò, quæ

Arist. addit uberius declarandorum eorum causa, quæ

summatim nunc explicauimus, & nonnullos tum pue-

ros

ros, tum alioqui faciles & promptos ad uidendum excitatos nunc somno & uigilantes, in loco tamen obscuro & tenebroso uidere uarias imagines, & terribiles, propter breuitatem non explico, etsi possem hoc facere, uel meo exemplo. Relinquo etiam ea somnia, de quibus est in sacris literis, cum ad hunc naturæ cursum nihil pertineant, sed in quibusdam efficiantur ab ipso Deo. Quare quod sequitur, addamus de diuinatione, quæ fit ex somno.

Quid sit diuination ex somno.

Etsi non erat hoc in loco definitione aliqua opus, & sufficebat exponere tantum quæstionem εἰ ἐστίν, & docere quod Aristoteles fecit, quid momenti habeat somnium ad hoc, quod euenit post ipsum: tamen sic breuiter definiamus diuinationem illam, ut sit præscientia, uel prædictio quædam de futuro, ex eo quod antea somniauimus. Poterat hæc facultas fortasse dici somniatio: quemadmodum qui ea præditi sunt, dicuntur somniantes. Sed nihil uolo nouare: de re potius ipsa dicamus, quæ possumus compendiose. Ac principio quod ex somniis diuinari possit, non modo Aristoteles, & medici putant, sed experientia docet. Quanquam alij sunt alijs in exponendis illis ueriores. Aristoteles melancholicos in ea re præstare cæteris dicit, propter crebros & uehementes motus, qui non facile dissipantur ab alijs motibus, propterq; celeritatem connectendi similia cum similibus, & apprehendendi connexa inter se. ubi summam hæc addit: τεχνικῶτατος δ' ἐστὶ κείνους ἐν πνεύματι, ὅστις διύαται τὰς ὁμοιότατας θεωρεῖν. τὰς δὲ διανοεῖας κενεῖν πάντως ἐστὶ. Plerique putauerunt, diuinitus hominibus immitti somnia: ut poeta etiam, cum

ait: Sed falsa ad cœlum mittunt insomniæ manes. Sed rectius ad naturam referuntur per se ac generaliter, adeoq; philosophicè. Præterea somnia sunt aut causæ, aut signa, aut accidentia eorum quæ fiunt. Causæ ita sunt ut actiones diurnæ sunt ipsorum causæ, ut est supra ostensum. Sicut enim motus, quibus uigilantes pelluntur, in somnum usq; extenduntur: ita motus in somno orti in uigilias extenduntur usq;, & cum rebus quæ fiunt, continuantur. Accidentia sunt, ut loquens de aliquo casu, in eum incidit de quo loquebatur. Quod fieri aliquando prouerbum etiam uulgare ostendit, quo dicitur, lupus esse in fabula. Horum somniorum euentus extra nos, & procul sæpe est positus. Vt signa sic sunt, ut celeritas sermonis inusitata furoris est signum, & coniunguntur cum causa: nec possunt hic illa tam facile distinguere ipsa, ut in alijs rebus. Cæterum quod non omnibus somnijs euentus respondet, non est mirum. Non enim est necesse, ut res semper sequatur suum signum. ut ruffæ nubes oriente sole pluuiam, occidente serenitatem significant: neq; tamen semper aut pluit, aut serenum fit, quando illæ apparent. Atq; hoc fit, interuenientibus alijs motibus fortioribus. Eodem modo bene cogitata aut deliberata, malè aliquando cadunt. Postremo, quando somniamus de rebus à nobis separatis, & uelut procul extra conspectum nostrum positis, fit hoc non per defluxus & imagines rerum, ut Democritus uoluit, sed impulsu aeris à rebus facto, & perducto usque ad animæ facultatem, quæ uisa percipit. Addam hoc etiam, quod medici diuinent ex somnijs, quatenus significant aut humoris alicuius affectionem, aut aliquid secuturum ex illa affectione: ut est morbus, sanitas, aut symptoma.

Symptoma. Qua de re sunt hæc Galeni uerba: Est etiam ex somnijs corporis dispositionem deprehendere. Si igitur incendium quis per somnum uideat, eum quidem flaua infestari bile significatur. Si uero fumum, aut caliginem, aut profundas tenebras, atra bile grauatur: rursus si imbres somniat, in eo frigidam humiditatem abundare indicatur. Sic qui niuem, qui glaciem, qui grandinem, phlegmatis humidi plenus est.

Quæ sit causa, cur animalium alia uiuant aliis longius, aut breuius.

Quod ita fiat in natura animantium, ut alia diu uiuant, alia citò occidant, respectu quodam inter se, nemo ignorat, aut dubitat. Quare hoc fiat, causam ignorant multi. Itaque de hac re quoque paucis in hunc modum ex Aristotele disputemus. Ante omnia uero sciendum est, nec magnitudine tantum animalium, & paruitate, nec ullis alijs accidentibus, ut sunt sanguineum, exangue, bipes, quadrupes, molle, testaceum, fissipes, planipes, aut alijs eiusdem generis, hanc rem æstimandam esse. Inueniuntur enim parua magnis longioris uitæ, item exanguia sanguinem habentibus. Quanquam plerunque sunt hæc illis, ut pedestria quoque aquatilibus, durantiora. Tota res consistit in corporibus, ex quibus constant animantia, ut ex materia. Quorum corporum ignis & aqua plurimum habent momenti, cum ad hoc ut generentur illa, tum ad hoc ut corrumpantur, alterum ut faciens, alterum uero ut patiens. Facit ignis propter calorem, patitur aqua propter humorem. Cum itaque omnia semper, ut ait Philosophus, in motu sint, & aut generentur aut corrumpantur, quam diu sunt in animantibus calidum & humidum ita coniuncta, ut alterum ab altero non

destituatur, uiuunt: ubi autem extinctum fuerit alteru-
trum horum, quod fit iam per se, iam per accidēs, necesse
est animal interire, hoc est mori. Quæ res etiam facit,
ut alia uiuant longiorem, alia breuiorem uitam. Quæ
enim habent calidum & humidum ita, ut à contrarijs
non facile uelut sede sua pellantur, diu uiuunt: contra,
citò moriuntur, quæ contrario modo se habent (non au-
tem sunt hæc intelligenda etiam de ijs mortis generibus,
quæ per uolentiam fiunt, sed tantum de ijs quæ fiunt na-
tura. de naturalibus enim rebus hic tantum est disputa-
tio.) Hinc est, quòd paruis magna animalia sunt plurimū
uiuaciora, exanguibus sanguinea, continētia salacibus,
passeres fœminæ maribus, laboriosi ociosis, mulus equo
& asino, cum hæc illis plus humidi in se cõtineāt, prio-
ra tamen duo natura, reliqua uerò abstinentia à uenere
& labore, quæ ambo exiccant corpora. Viri autem fœ-
minis: & ea quæ degunt in calidioribus locis, illis quæ
frigida loca incolunt, ideo sunt diuturniora, quòd alte-
ra sint alteris calidiora. Calor autem unum est de ijs, ut
diximus, in quibus maximè uita consistit. Hæc tamen o-
mnia sic intelligi debēt, ut per alias caussas impediri sæ-
pe queant. De quibus nihil est opus multa uerba facere.
Sunt enim faciles cogitatu, & ego nūc ad alia propero.

Quid sit iuuentus & senectus.

Aristoteles uidetur in hac parte suarum disputatio-
num naturalium paulò discessisse longius ab instituto suo,
& aliena potius tractare, quàm hoc quod instituerat
de iuuentute & senectute. Magnam enim partem huius
loci consumit in eo, quod ostendit, sensituum & nutri-
tium in corde principium habere, non secus ac uiuēdi
facultatem aut uitam ipsam. Sed non tam à proposito
discedit,

discedit,quàm ea prius dicit,& magna ex parte ex superioribus repetit,quæ tum ad hoc,quod nos nunc incœpimus tractare,explicandum,tum ad explicandũ hoc quod sequitur τὸ πρῶτον ἀναπνοῆς. Hæc enim in eo coniuncta sunt. Quod autem in hoc loco docet Philosophus de origine sentiendi & nutriendi facultatis,ut cùm alibi facit,tum in 3. lib. de Partibus animalium,videntur multis pugnare cum ijs quæ Gal. in opere de Hippocr. & Platonis decretis,& in 8. lib. de Vsu partium humani corporis tradidit. Sed non admodum pugnant,etsi in ijs locis contra Aristotelem Galenus disputationem ex confesso institutam tractet. Aliter enim medicus de principijs facultatum,hoc est crassius & pinguius docere debet,quàm Philosophus,neque debet prima principia inuestigare:sicut etiam Auicenna in prima parte suorum operum sentit & scribit. Sed relinquamus hanc disputationem accuratiorem alijs locis & tēporibus,& nunc in exponenda Aristotelis sententia pergamus. Superioribus illis pertractatis,exiguum quiddam de hoc instituto additũ est sic,ut senectus sit debilitatio caloris naturalis,paulatim & secūdum naturam facta,& dicitur græcè μάρωσις,id est marcor. Est enim & uiolēta aut repentina debilitatio,uel etiam extinctio,quæ non est propriè senectus. Quanquam eadem sæpe est utriusque caussa. Interim enim dum subducitur alimentũ,fit etiam infrigidatio,paulatim tamen fit etiam infrigidatio per alium maiorem calorem:sed ita,ut alimentum præripiatur minori calori:ut accidit in ebrietate,quando uinum corpora infrigidat,cum ipsum sit calidum. Et hæc debilitatio caloris propriè uocatur marcor. Aristoteles ignis similitudine hoc ostendit. Gale. in 5. lib. de Cura-

randa



randa uoletudine ponit tres gradus senectutis. Primus, est eorum qui ὠμότεροντες appellantur. Eam poeta etiā latinus significauit: cum dicit: Cruda Deo, uiridīsq; senectus. Secundus, eorū qui cōmuni uocabulo dicūtur Senes. Tertius, eorū qui ἀπὸ τῶν περὶ τοὺς αἰσ, πέμπελοι uocātur: Latine dici possunt Silicernia, uel decrepiti. Præterea totam hominis ætatem alij aliter diuidūt. Medici quatuor gradus faciunt: crescendi gradum, & uocant adolescentiam: consistendi, quam nocant ætatem pulchritudinis: decrescendi, & appellant senectutem. His tribus partibus imitantur gradus illos, qui sunt in alijs motibus omnibus. Appellantur autem in tertio de Anima, ἀύξησις, ἀκμή, φθίσις. Quartum gradū statuunt senium, ut sit hoc ultima pars non solū totius uitæ, sed etiam senectutis, & quando manifesta est in uiribus naturalibus debilitas. Primo gradui tribuunt xxv. annos, secundo x. aut xv. tertio xx. quarto, quia finis est incertus, nullum tempus tribuunt. Adolescentiam ulterius diuidunt in multas partes, pro eo quod fari non possunt aliquandiu, & dentiunt & ambulant, & apti aut non apti ad generandum sunt. Verū non est nostri instituti illa tam exacte persequi. Pythagoras, ut scribit Diogenes, fecit quatuor partes, pueritiam, adolescentiam, iuuentutem, & senectutem: & unicuique dedit uiginti annos, ac eas comparauit eruditè quidem cū quatuor anni partibus. Quāquam Ouidius contrā, sub Pythagoræ persona partes anni partibus ætatis nostræ comparauit, sine ullo tamen incommodo, cum inquit in Transformationibus:

Quid? non in species secedere quatuor annum

Aspicias, ætatis peragentem imitamina nostræ.

Vbi sequitur egregia deinde utriusque partium descriptio. Vulgaris diuisio uitæ similis est illi Pythagorice. Quanquam autem sæpe adolescentia & iuuentus pro eodem sumantur, tamen illa propriè significat ætatem pueritiæ uicinam, quæ adhuc est imbecillior: hæc uirilem, quæ habet iustum robur, præsertim in historijs. De constitutionibus ætatum, quas uulgò uocant Cõplexiones, multa explicatè medici docuerunt. Gal. in commentarijs ad primũ lib. Aphorismorũ Hippocratis, mouet quæstionem, utrum in adolescentibus sit maior calor, an in pueris: eamque explicat sic, ut ab eo quod Pythagoras significauit, cum temporibus anni cõparauit hominis ætates, non recedat. De his rebus in hoc loco sufficiat hæc dixisse. De respiratione deinceps dicemus.

Quid sit respiratio.

Vocabulum respirationis utramque affectionẽ significat, attrahendi aeris, & emittendi. Quarũ altera speciatim inspiratio, altera expiratio dicitur: eodem modo, quo apud Græcos est cõmune ἀναπνοή, speciarĩa εισπνοή, & εκπνοή. Hac facultate non sunt prædita omnia animalia, sed tantum ea quibus est pulmo: qui, quia est officina spirandi, spongiosus est, ut ait Plinius. Itaque pisces non spirant, carent enim pulmone. Videntur quidem spirare, propter assiduum branchiarum motum, Quæ res etiam decepit ueteres, ut crederent pisces quoque spirare. Anaxagoras credidit, illo aere spirare pisces, qui colligatur in ore, dum reddunt aquam per branchias. Diogenes contrà, uacuum in ore illorum finxit, ac putauit, ab illo attrahi spiritum ex aqua uicina ori, quasi in aqua sit aer. Plato multo absurdus opinatus est, incipere respirationem ab expiratione, & ab eo calido quod

quod efflatur ex ore, externū aerem per occultas vias in corpus impelli per antiperistasin, & illum calfactū, iterum efflari ac reuehi emissum antea calidū, & iam in-
 frigidatū spiritū, atq; id fieri postea continuo quā diu uiuat animans, in ambitum quendam intrante, & exeunte spiritu. Creditum est etiam, ut alatur calidum internum externo aere, fieri in animantibus respirationem. Sed hi omnes quomodo sint falsi, pulchrè demonstratum est ab Aristotele, sicut etiam est demonstratum errasse Empedoclem, qui putauit certas quasdam uenas habere quiddam sanguinem, sed exiguum, nec eo plenas esse uenas. Hunc sanguinem sursum ac deorsum in corpore moueri, & cum ad eam rem sint meatus quidam, descendente illo, intrò accipi spiritum: ascendente uerò, iterū expelli. Nos breuitatis causa confutationes harum opinionum ascribere noluimus, sed relinquere lectoribus ex ipso autore petendas. Nunc ad institutum redeo. Calidum innatum habent omnia quæ uiuunt, & ut prius est dictū, uiuunt tantisper, donec est hoc in eis calidum. Quod ne pereat marcore aut suffocatione, subinde habet opus refrigeratione & euaporatione, uulgus medicorum Euentationem uocat. Sicut enim ignis in carbonibus undique obstructis, & nusquam habentibus euaporationem, & uelut suum quoddam refrigeriū, extinguatur: tectis autem cinere, durat: ita prorsus accidit in calido naturali, quo uitam habent uel animantia uel plantæ. Plantarū calor satis refrigeratur ab aere circumstante ipsas. Animantia uerò aut ab aere, aut ab aqua. In hoc genere sunt pisces, in illo pedestria. Sed hæc sunt duplicia. Nam aut parua sunt, & exiguum habent calorem: aut magna, & multum habent calidi. Illis partim aer circumstans tan-
 tum

tum sine interno spiritu sufficit ad refrigerationē, partim intus in septo transuerso, *διὰ τὴν σπέρμα*, uocant medici, Aristote. *διὰ τὴν σπέρμα* agitur spiritus, ab aere tamen externo refrigeratus. Et hæc sunt illis robustiora, atq; sonitū edunt: illa, pelliculæ illius agitatione. His uerò est opus ad infrigidandum, calorem externo aere attracto per pulmonem. Hæc etiā sunt multiplicia. Tardius enim aut celerius, multum aut parum spirant, pro quantitate sanguinis, aut caloris insiti. Nam sanguinea sunt omnia quæ spirant. Alterius generis sunt ranæ, mures fluuiatiles, testudines. Alterius homo in primis, cui plurimum est sanguinis & caloris pro sua proportionē, & similia maiora animalia. Scribit Aristoteles, hominem etiam erectum incedere, quod habeat pulmonem non modo magnum, sed etiam cuius usus crebrior sit: & honoratior, ex eo quod plurimum & purissimum habeat sanguinem homo. Cognatum est cum eo quod Ouidius dicit:

Os homini sublime dedit, cælūque uidere
Iussit, & erectos ad sidera tollere uultus.

Nam quod ille tribuit membro simul, & præstantiæ naturæ, solum id hic naturæ præstantiæ tribuit, alter dialecticè formam & finem, alter physicè formam & materiam spectans. Porro quod animalia plus aut minus habent sanguinis, aut omnino sanguine carent, causa est eorum constitutio. Nam in alijs abundat terra, ut sunt plantæ: in alijs aqua, ut sunt in aquis degentia: in alijs aer, ut sunt pedestria: in alijs ignis, ut sunt uolatilia. Non enim est assentiendum Empedocli, qui putauit, qualibet in elementis contrarijs naturæ ipsorum uiuere: atque propterea pisces calidissimos esse, quod in
aqua

aqua uersentur, ut loco ad calorem leuādum aptissimo. Quod cum ideo absurdum & contrā rationem est, quod natatilia carent pedibus, quorum beneficio uenissent in aquam ex arido: & contraria in cōtrarijs, quod ad materiam attinet, minimē durant, ut glacies, aut cera in igne, sal aut nitrum in aqua. Materia autem corporum sunt, humidum & siccum. Secus est de habitibus & affectionibus, quæ à græcis διαθέσεις appellantur. Nam ille possunt in contrarijs durare, aut potius bene esse, ut calidum corpus in frigido, frigidum in calido. Idem habet locum in reliquis duabus qualitatibus, humiditate & siccitate, quando accipiuntur pro habitibus seu constitutionibus corporum talibus, quales medici nunc appellant complexionēs: hoc est, quatenus materiam nō significant, sed solam affectionē ortam in corpore, uel ex elementorum permistione, uel aere, uel exercitio, aut alia causa quacunque. Sed audiamus ipsum Aristotelem de hac re dicentem: τὸ μὲν ὡς ἐξέωρ τὰς ὑπερβολὰς ἔχοντες οἱ ἑναντίοι τόποι, καὶ ὥραι σὺν ἑσσι. ἢ ἡ φύσις ἐν τοῖς οἰκείοις μάλιστα σὺν ἑσσι. & τὰ αὐτὰ ἢ ὑλὴ τὸ ζῶον, ὅς τις ἐστὶ ἐκαστον, καὶ ἐξ ἑσσι καὶ διαθέσεις αὐτῶν. λέγω ἡ, οἷον εἴ τι ὁ κηρὸς συστάσθαι φύσιν. & καὶ ἐν δερμὶ δεῖσα διέσωσον, & εἴ τι ὁ κηρὸς συστάσθαι. ἐφθάρη ὡς αὖ ταχὺ διὰ τὴν ἐναντίον. Et paulo post æquē expresse ac eleganter: αἱ μὲν ἐν φύσιν τὴν ὑλὴν ἐν οἷῳ περὶ τόπῳ εἰσὶν, τοιαῦτα δὲ τυχάνουσιν, αἱ μὲν ἐν ὑδατὶ ὑγραὶ, αἱ δὲ ἐν τῇ γῇ ξηραὶ, αἱ δὲ ἐν ἑσσι ἀέρι δερμαὶ, αἱ μὲν τοὶ ἐξ ἑσσι, αἱ μὲν ὑπερβάλλουσαι δερμότητι ἐν ψυχρῷ, αἱ ἡ ψυχρότητι ἐν δερμὶ τι δέμεναι σὺν ἑσσι μάλιστα, ἐπανισοί ὡς εἰς τὸ μέτρον ὁ τέλει & τὸν τῆς ἐξέως ὑπερβολῆς. Libet autem aliquādo græca citare, uel quia sonantiora sunt, quàm cum latina sunt facta: uel quia putem hoc tempore indignum esse philosophiæ studioso,

non

non cognitam habere ex aliqua parte græcam linguam,
nec habeat hæc res parum momenti ad conseruandum
usum, & studium eius linguæ in scholis.

De vita.

De uita & morte prius est quidem dictum, quod for-
tasse poterat sufficere: uerum non grauabor quædam ad-
dere, ut res fiat clarior, præsertim cum hoc ordo postu-
let, idemq; Aristoteles fecerit. Sed ut sim breuis: Vita est
duratio calidi cõiuncti cum uegetatrice anima, aut cum
humido, ut supra est dictum. Quia in re non est pugnan-
tia. uegetatrix enim anima non potest existere sine humi-
do. Cæterum calor est in medio collocatus, perfectis &
imperfectis. Imperfecta sunt oua, & semina plantarum:
perfecta, ipsa animalia & plantæ. In ouorum medio pri-
mum nascitur cor, quod postea quoq; in animalibus inde
ortis est medium: in seminum uero medio prorumpit her-
ba & radix, sed in diuersas partes. unde Aristoteles in
alio loco *διτρυγὰ* uocat semina, id est, duas ianuas ha-
bentia. Quod dictum est de animantibus, quæ ex ouis
orta sunt, hoc sentiendum est tum de alijs animantibus,
tum de ipsis plantis: in medio ipsorum calorem, seu ui-
tæ principium esse collocatum. Est autem omnibus me-
dium, quo superiora & inferiora copulantur: ut in ani-
mantibus sanguineis cor, in exanguibus proportionale
cordis, in plantis id in quo coeunt radix & germen. Et
superiora in animantibus sunt capita, inferiora pedes:
in plantis contra, superiora sunt radices, inferiora sunt
germina: siquidem superius est, quo alimentum capitur.
hoc autem est os in animalibus, in plantis radix. Præter-
ea tum insecta, tum plantæ habent multa principia, &
propterea uiuunt diuisa, potentia tamen, non actu.

Quid sit mors.

De morte, quæ contrarium est, aut priuatio uitæ, satis est suprâ disputatum. Itaq; tantum hic illustrandæ rei gratia quædam ipsius Aristotelis uerba recitabo. Sic ille ait: Mors est & uiolenta, & naturalis. Violenta, quando principium est extrâ positum: Naturalis, quando intus est principium, & membri constitutio talis est, qualis à principio fuit, nec adfectio aliunde aduenit. Hæc igitur in plâtis exiccatio uocatur, in animalibus autem senectus. Et paulo post: Principium uerò uitæ ijs qui habent, deficit, cum refrigeratur calidum, quod cum illo coniunctum est. Quando igitur alteris pulmo, alteris branchiæ fuerint indurata, arescentibus ex temporis longinquitate sic, ut his branchiæ, illis pulmo sit factus terrenus, non possunt mouere has particulas, aut tollere, aut contrahere. Tandem uerò facta intensione, elanguescit ignis. Et hoc est, quod senes facili de caussa, & sine magna molestia uel dolore moriuntur, sed ut ignis paulatim deficiente materia, extinguuntur. Item generalius in eodem loco non multis interpositis addit: Generatio igitur est prima participatio nutritiue animæ in calido: uita uerò eius duratio. Iuuentus primæ refrigeratiue partiæ augmentatio: senectus, eius decrementum. Status, quod horum est medium. Mors autem, & corruptio, uiolenta quidem caloris extinctio, & marcor est (nam propter utramq; caussam corrumpi solet) quæ uerò secundum naturam est, eiusdem huius est marcor, propter temporis longinquitatem & perfectionem factus. Hæc tenus Aristoteles.

Quid sit palpitatio.

De morte & uita quæ tradidit Aristoteles, nunc summam

matim percurrimus. Quia uerò palpitatio, respiratio, & pulsus cordis, in quo efficiuntur illa, quædam sunt accidentia, uel potius effectus ipsius uitæ, quæ in corde existit, adeoq; uidentur eiusdem esse naturæ: non incommode causæ & discrimina quæsitæ, & ostensa hic ab Aristotele, à nobis etiam breuiter annotabuntur. Atq; de respiratione quidē est dictum. de alteris duabus affectionibus, ubi dictum fuerit, satis res ipsa declarabit, ab eis illam diuersam esse, non aliter quàm ipsæ quoq; sunt inter se. Quod autem hæ duæ sint diuersæ, uel hoc ostendit, quòd pulsus est assiduus, & natura inest animantibus, Græci uocant σπυρμὸν: palpitatio uero, quā illi πάλμῳ appellant generali uocabulo, speciali πάλμῳ, assiduus non est, & inest contranaturam. Aristoteles non satis explicatē hoc docet τὸ πρὸς τὴν ἀνάλυσιν. Nam facit illā prope modum uiciatum pulsum, cum sit morbus, & idem in corde, qui in alijs membris, & πάλμος dicitur. Melius Galenus. Et hac differentia utitur Galenus in secundo libro de Sympto. causis. Est hæc interior differentia, quòd palpitatio fit per compulsionem calidi, quod est in corde, factā ex infrigidatione, habente uim aut excrementa faciendi aut colliquandi (nam τὸ πρὸς τὴν ἀνάλυσιν & τὸ πρὸς τὴν ἀνάλυσιν actiue significant, non passiue, & nouo quidem modo, non ut Vatablus intellexit) ut fit in metu, qui cum infrigidet, superiora præsertim, quod satis constat, calidum in angustum coactum, ut sit circumstante frigido: talem in corde motum efficit saltantem. pulsus autem, qui continens est in corde, ac ut est dictum, naturalis, est inspiratio quædam aut tumefactio calidi, quod identidem accepit ex nutrimento, cordis ultimam tunicam eleuans, & arterias unā, quæ ortum habent ex corde: quam

ob causam etiam in iuuenibus, quàm in senibus, hoc magis fit, cum nō tanta horum sit uaporatio, quàm est illorum. Simile quiddam fit in pustulis, ubi tamen dolor est coniūctus cum illa motione, propter sanguinis mutationem in pus contra naturam: ac durat ille dolor tātisper, donec perfecta fuerit suppuratio. Sic etiam in liquoribus feruentibus solet accidere. Nam illi calido inflantur ac eleuantur, nec desinunt donec adest calor, aut non effluxerit aliqua pars eorum per uasculorum orificia. Ceterum ut Galenus in libello de Pulsib. docet, pulsus etiā, ut respiratio, datus est animātib. à natura, ad infrigidandum calidū naturale. Postremo sic idē author in alio libro, quē Definitiones medicas inscripsit, loquitur de pulsu: Pulsus est eleuatio uel suppressio corporis in arteria, quæ naturali quodā fit instinctu. partes autē pulsus, sunt submissio & eleuatio. Pulsus est motus iuxta submissione & eleuationem cordis, & arteriarum, & cerebri, eiusq; membranarum. Vel, pulsus est naturalis motus, sine uoluntate, caloris, qui in corde & uenis est.

Hactenus disputauī de Anima, & eius uiribus, quanta potui tum luce, tum breuitate: labore, qui tantum non superat hanc meam & ualetudinis & ingenij debilitatem: diligentia præterea & fide, quam requirit ipsa res, & boni uiri officium. Quantum uerò sim assecutus, quantumq; in commune profuerim, eruditi & aperti facile intelligent ac iudicabunt. Id enim facere nec debemus ipsi, nec possumus etiam commodè, aut sine reprehensione: tum nihil debet esse nobis honestorum uirorum iudicio gratius & antiquius. Tales opto mihi censores, quomodocumq; res sit casura, tametsi uelim, ut quàm optime cadat.

F I N I S.

CAPITVM ELEN-

CHVS IOAN. LOD.

Viuus de anima.

Libri I.	De discendi ratione.	88
De facultatibus naturalibus in genere. Pag. 1	De cognitionibus, seu notitijs.	96
De auctrice facultate. 7	De contemplatione.	99
De generatione. 10	Voluntas.	101
De sensibus. 14	De mēte in uniuersum.	107
De uisu. 16	De somno.	110
De auditu. 19	De somnio.	114
De tactu. 21	Habitus.	120
De gustu. 23	De senectute.	122
Odoratus. 25	De uitæ longitudine.	124
De sensibus in genere. 26	De morte.	126
De cognitione interiore. 32	De animæ humanæ immortalitate.	128
De uita rationabili. 36	Libri III.	
Quid sit anima. 37	De affectionibus in genere.	149
Libri II.	Enumeratio affectuum.	155
De partibus mentis. 51	De amore.	157
Simplex intelligentia. 53	Cupiditates.	168
De memoria & recordatione. 56	De utroq; amore mixtim.	170
De composita intelligentia. 65	De fauore.	188
Ratio. 66	Veneratio seu reuerentia.	190
Iudicium. 76	De misericordia & sym-	
De ingenio. 79		
De sermone. 85		

I N D E X.

pathia.	194	De indignatione.	236
Laetitia & gaudium.	200	De ultione & crudelitate.	
Delectatio.	201		239.
De risu.	206	De mœrore.	242
De offensione.	209	De lacrymis.	246
De contemptu.	214	De metu.	247
De ira & offensione.	215	Spes.	254
De odio.	224	De pudore.	255
De inuidia.	228	De superbia.	263
De zelotypia.	233		

V I T I A M E R B A C H I I,

Libri I.		Quid sit assimilandi po-	
Quid sit anima.	280	tentia.	320
Quomodo hæc expositio		De speciebus concoquendi	
conueniat cum Cicero=		facultatis.	ead.
nis expositione.	286	Quot sint sensus, & quid	
Libri II.		sensibile.	322 & 323
Quot sint potentiaæ animæ.		Quare habeant sensus ani=	
	313	malia.	324
Quid sit nutritium.	314	Quid sit uisus.	325
An sint aliæ facultates huic		Quid sit lumen.	327
cognatæ.	316	Quid sit medium.	328
Quid sit attrahendi poten=		Quid sit color.	329
tia.	318	Quid sit auditus.	332
De retinendi potentia.ead.		Quid sit olfactus.	336
De coquendi potentia.ead.		Quid sit gustus.	341
De expellendi, apponendi,		De tactu.	349
agglutinandi potentia.		Quare sint plures sensus,	
	319	quàm unus.	353
		Quid	

I N D E X.

Quid sit sensus communis. Vnde sit hæc potentia, aut
354 quæ eius causa. eadem.

Quid sit phantasia. 358 Quod sit obiectum huius
Libri III. potentia. 409

Quid sit intelligendi po- Sitne simplex animalis cor-
tentia. 366 pus, an compositum.

Quid sit intellectus faciens. 410
373

Libri IIII.

Quid sit intellectus sim- De memoria. 413
plex. 392

Quales motus sint, intelli- Quid reminiscencia. 418
gere & sentire. 396

Intelligaturne aliquid sine Quid uigilia. 424
phantasia & sensu. 396

Sintne res an species rerum Quid somnus. 429
in anima. 397

Quid sit intellectus con- Quid somnium. 434
templatiuus & actiuus. 441

397 & 308 Iuuentus & senectus quid.
De sede mentis. 399 442

De appetitiuo. 401 Quid respiratio. 445

Quid sit uoluntas. 402 De uita. 449

De motiui secundum lo- Quid sit mors. 450
cum. 407 Quid palpitatio. 451

F I N I S.

F 4

Quid sit sapientia	1
Quid sit scientia	2
Quid sit intellectus	3
Quid sit anima	4
Quid sit corpus	5
Quid sit spiritus	6
Quid sit virtus	7
Quid sit potentia	8
Quid sit actus	9
Quid sit habitus	10
Quid sit passio	11
Quid sit affectus	12
Quid sit motus	13
Quid sit quies	14
Quid sit vita	15
Quid sit mors	16
Quid sit resurrectio	17
Quid sit iudicium	18
Quid sit gloria	19
Quid sit dolor	20
Quid sit timor	21
Quid sit spes	22
Quid sit caritas	23
Quid sit fides	24
Quid sit hope	25
Quid sit misericordia	26
Quid sit pietas	27
Quid sit castitas	28
Quid sit continentia	29
Quid sit sobrietas	30
Quid sit temperantia	31
Quid sit modestia	32
Quid sit humilitas	33
Quid sit modestia	34
Quid sit modestia	35
Quid sit modestia	36
Quid sit modestia	37
Quid sit modestia	38
Quid sit modestia	39
Quid sit modestia	40
Quid sit modestia	41
Quid sit modestia	42
Quid sit modestia	43
Quid sit modestia	44
Quid sit modestia	45
Quid sit modestia	46
Quid sit modestia	47
Quid sit modestia	48
Quid sit modestia	49
Quid sit modestia	50